

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Les Milícies Antifeixistes de Catalunya 21 de juliol – 31 de desembre de 1936

Gonzalo Berger Mulattieri

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Tesi doctoral

LES MILÍCIES ANTIFEIXISTES DE CATALUNYA

21 de juliol - 31 de desembre de 1936

Gonzalo Berger Mulattieri

Director: Pelai Pagès i Blanch

Programa de doctorat: Societat i Cultura

Maig de 2017

Agraïments

Finalitzo el viatge que m'ha ocupat els darrers anys donant les gràcies a tots els qui, d'una manera o altra, m'han ajudat a trobar els mitjans per realitzar-lo. En primer lloc, a Pelai Pagès i Blanch, director de la tesi, així com de la tesina que vaig fer l'any 2014; la seva ajuda i les seves recomanacions han estat essencials en un treball com el meu, fonamentat en l'anàlisi de documentació d'arxiu.

També vull donar les gràcies als professors Joan Villarroya i Queralt Solé, del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, que m'han escoltat sempre que ho he necessitat. I a Pere López, especialment, per la inspiració necessària que em va portar a decidir-me a treballar sobre les milícies antifeixistes de Catalunya.

Voldria esmentar molts col·legues historiadors en aquestes línies, però no vull deixar d'anomenar-ne alguns que han dedicat part del seu temps a parlar amb mi o a compartir alguna documentació útil per a la meva feina: les hores llargues que vaig passar en un cafè de Tardienta amb Pedro José Barrachina; els correus electrònics amb Agustín Guillamón, o els dinars i sopars amb el Jordi Oliva a Salamanca. També vull donar les gràcies a tots els professionals dels arxius, on he passat tantes hores darrerament, especialment a l'Àngels Bernal, de l'Arxiu Nacional de Catalunya; a la Judit Poblet, de l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, i al Jesús Espinosa, del Centro Documental de la Memoria Histórica.

No puc deixar d'agrair l'ajuda i la paciència de la Lourdes Prades i de tot l'equip del Pavelló de la República —treballar amb vosaltres és com estar a casa—; de la Tània Balló, pel suport i l'ajuda en la recerca, i de la Maite Puig, que m'ha donat un cop de mà amb els aspectes lingüístics del treball.

Finalment, vull donar les gràcies a la meva dona, la Paula Lloret, i a l'Alex, la meva filla, per la confiança en la meva feina i pel seu suport incondicional; sense elles mai no hauria aconseguit arribar fins aquí.

Sumari

1	Introducció	6
1.1	Hipòtesis inicials i objectius de recerca	7
1.2	La dificultat del context històric i les distorsions de la bibliografia	10
1.3	Metodologia i fonts consultades	11
2	Evolució política de la rereguarda: 21 de juliol - 28 de setembre de 1936	18
2.1	El Comitè Central de Milícies Antifeixistes	19
3	L'organització de la guerra	28
3.1	Organigrama i sistema de reclutament	28
3.1.1	Decret de formació de les milícies	28
3.1.2	El paper de les organitzacions polítiques i sindicals	29
3.1.3	Centres de reclutament	32
3.1.3.1	Centres de reclutament de Barcelona	33
3.1.3.2	Centres de reclutament de comarques	34
3.1.3.3	Les milícies de comarques	36
3.1.3.4	Les milícies de Barcelona	37
4	La milícia, força militar revolucionària	38
4.1	Catalunya en guerra	39
4.1.1	La milícia. Estructura, mida i funcionament	39
4.1.2	El nombre de milicians. Propaganda, historiografia i anàlisi de dades	42
4.1.3	El perfil del milicià	48
4.1.3.1	Origen geogràfic dels milicians	52
4.1.3.2	Afiliació política i sindical	56
4.1.3.3	El paper dels militars	59
4.1.3.4	Els voluntaris estrangers	65
4.1.3.5	Dones i milícia	70

4.1.3.5.1 Les milícies femenines	77
5 Esforç de guerra i finançament	87
5.1 L'oficina de subsidis	87
5.1.1 Organigrama i funcionament	87
5.1.2 Finançament dels subsidis dels milicians	88
5.1.3 Sistema de pagament de subsidis	90
5.1.3.1 L'oficina de morts, desapareguts i mutilats de guerra	94
5.2 Proveïments de guerra	97
5.2.1 Subministraments	97
5.2.1.1 Armes per a una guerra	97
5.2.1.2 La qüestió de la pólvora	106
5.3 El finançament de la guerra	109
5.3.1 El finançament inicial. El Comitè	110
5.3.1.1 Els donatius i recaptés	110
5.3.1.2 Les confiscacions de dipòsits bancaris	111
5.3.1.3 Les apropiacions de fons de l'Estat	112
5.3.2. La Conselleria de Defensa. Els crèdits del Banc d'Espanya	114
5.3.3 El balanç econòmic de la guerra per a Catalunya	118
6 Les milícies en marxa	121
6.1 Les columnes. Seccions i organització	122
6.2 Descripció de les columnes	125
6.3 Evolució temporal de la formació de columnes	191
6.4 Les organitzacions polítiques al front	200
6.4.1 Les organitzacions polítiques a les milícies	205
6.5 El comandament de la força	211
6.6 La formació de les grans unitats	216
7 Fronts de guerra	219
7.1 L'Aragó	219

7.1.1 Juliol i agost. El desplegament de les columnes	220
7.1.2 Setembre i octubre. El setge d'Osca i el comandament únic	222
7.1.3 L'Aragó, escenari secundari. La reorganització de l'Exèrcit de Catalunya	229
7.2 Mallorca	231
7.2.1 El comandament de la força	232
7.2.2 Composició de la força	235
7.2.3 L'evolució del front: 3 d'agost – 4 de setembre de 1936	238
7.2.4 El reembarcament de la força	241
7.3 Madrid	248
7.3.1 Els mesos de setembre i octubre	249
7.3.2 Novembre i la defensa de Madrid	252
8 Evolució política de la rereguarda: octubre de 1936 – juny de 1937	256
8.1 La dissolució del Comitè	256
8.2 La Conselleria de Defensa	258
8.3 La militarització de les milícies i l'Exèrcit Popular de Catalunya	264
9 Conclusions	273
10 Bibliografia, arxius i publicacions	280
10.1 Bibliografia	280
10.2 Arxius consultats	288
10.3 Hemeroteca	291
11 Apèndix	
Base de dades nominal de les Milícies Antifeixistes de Catalunya	1

1 Introducció

L'interès per estudiar les milícies antifeixistes de Catalunya va sorgir arran d'una recerca sobre l'impacte demogràfic de la guerra a Vilassar de Dalt, el meu poble. D'aquella investigació en va sortir un llibre, *Vilassar en guerra 1936-1942. Aspectes demogràfics*. Una de les qüestions de què vaig tractar durant aquella recerca va ser la mortaldat dels soldats vilassarencs als diferents camps de batalla en els quals van participar. De seguida vaig tenir clar que, per apropar-me al nombre de soldats morts i desapareguts, primer havia d'intentar crear una base de dades amb tots els homes mobilitzats durant la guerra. Per realitzar aquell treball vaig poder disposar de dos arxius de gran valor —tots dos, indispensables i, alhora, complementaris per a la recerca—: d'una banda, el procedent del consistori municipal del període republicà, que contenia informació sobre el reclutament de lleves al municipi; de l'altra, l'arxiu de FET y de las JONS, que contenia els informes del servei d'investigació dels anys 1939-1942 i part de la documentació expropiada a les organitzacions polítiques del poble. Fruit del treball amb la documentació, vaig arribar a entendre com s'havia procedit a la militarització de la població i com havien estat les diferents etapes de l'exèrcit. S'observava una etapa inicial, amb llistes de milicians voluntaris; una segona etapa, que corresponia a l'Exèrcit Popular de Catalunya i una tercera, ja molt generalitzada, on el destí eren les divisions de l'Exèrcit Popular de la República.

Amb els soldats mobilitzats a l'exèrcit no vaig tenir grans problemes per completar la base de dades amb informació relativa a unitats o altres qüestions. En aquell punt en què vaig trobar un autèntic bloqueig de les fonts va ser en la informació relativa als milicians que s'havien presentat voluntaris entre el 22 de juliol i el mes de novembre de l'any 1936. Tenia la documentació de les organitzacions amb les inscripcions dels milicians i el nom d'algunes columnes, però no era possible trobar informació concreta sobre les columnes ni sobre el sistema organitzatiu del qual havien format part. A mesura que intentava aprofundir en la recerca sobre les milícies i els homes i dones que les havien format, més clar tenia que no existien pràcticament fonts que fessin referència al tema, i que les que existien eren breus, ambigües i en molts casos contradictòries. Aquest període implicava qüestions

polítiques i socials de gran abast. El fenomen de les milícies va suposar l'escenificació de la revolució que vivia el país i el fet que va permetre consolidar una situació de resistència als militars sollevats, més enllà de qualsevol previsió raonable. Conscient de la importància dels fets de l'any 1936, cabdals per a la història contemporània de Catalunya, em vaig preguntar com era possible que no s'hagués analitzat detalladament qui i com havia format i organitzat les columnes de combatents.

La guerra del 36 va ser un procés llarg i extremament complex. El pes de la derrota i els anys de dictadura no faciliten el seu estudi. A mi m'interessava conèixer què havia passat en la vessant militar a Catalunya, durant les setmanes posteriors al triomf antifeixista del 20 de juliol de 1936 i com havia evolucionat la situació fins arribar als episodis més coneguts de l'any 1937. Un moment molt concret, dinàmic i carregat d'incertesa davant l'amenaça d'una guerra llarga i difícil, però alhora un moment únic en la història de Catalunya, on tot era possible i tot estava per fer.

1.1 Hipòtesis inicials i objectius de recerca

El fet que l'organització militar de Catalunya formés part del procés inicial d'un conflicte que s'allargaria en el temps i, alhora, fos una reacció popular amb diferents connotacions polítiques i poc registre documental ha provocat que, fins avui, no s'hagi realitzat una recerca en profunditat relativa a aquest procés.

S'ha especulat molt sobre qui ostentava el poder a Catalunya durant els mesos posteriors al cop d'estat militar. Sovint s'ha plantejat una dicotomia entre el Comitè Central de Milícies Antifeixistes i la Generalitat de Catalunya. Nosaltres hem considerat com a punt de partida que el control d'un exèrcit és definitiu en aquest sentit, ja que, a la pràctica, no existeix poder més efectiu que aquest. Era fonamental aclarir a quin poder polític responien aquestes unitats militars. Per fer-ho era essencial determinar quin era el poder polític que finançava la guerra i, en conseqüència, que en determinava el desenvolupament marcant objectius i estratègies de comandament. Conseqüentment, calia establir qui organitzava,

ensinistrava i finançava les milícies antifeixistes. La bibliografia atorga sistemàticament aquest paper a sindicats i partits polítics del Front Popular o al Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Calia, doncs, delimitar el paper de la Generalitat de Catalunya i, concretament, el de la Conselleria de Defensa. Es va considerar que el finançament de les nòmines era un assumpte clau per tal de determinar qui dirigia la guerra durant els mesos inicials del conflicte. A banda del finançament, era bàsic conèixer qui determinava el pla de batalla i els objectius militars. A aquest efecte calia analitzar l'evolució de l'estructura política i la de comandament i observar qui determinava els objectius militars. Un cop analitzat qui pagava el sou dels milicians i qui liderava l'estratègia, era important saber qui mantenia l'esforç de guerra, qui s'encarregava del subministrament d'armament i avituallaments. A partir d'aquesta anàlisi, s'havia de poder dilucidar a qui obeïa la força armada de Catalunya entre el 21 de juliol i el 31 de desembre de 1936, si a les organitzacions polítiques, al Comitè Central de Milícies Antifeixistes, al Govern de la Generalitat o al Govern de la República.

El segon gran objectiu de la recerca és el d'aportar coneixements a tot allò que va tenir a veure amb les columnes de milicians. Hem considerat la singularitat de la columna, atorgant-li la característica de força militar revolucionària. En aquest sentit, l'estudi i l'evolució de les columnes de milicians és també un exercici de memòria, que ha de facilitar la visibilització històrica i la recerca de les persones que en van formar part. També ha d'aportar el nivell de concreció necessària per posar fi definitivament a molts dels mites que durant anys havien envoltat aquests fets.

En primer lloc, era fonamental saber quantes i quines van ser les columnes de milicians finançades des de Catalunya. S'havia de generar un corpus d'informació de totes les columnes de milicians catalanes que van estar actives entre juliol i desembre de 1936. Aquest corpus havia d'incloure la data d'organització, el nom dels seus comandaments, fronts o zones de front on havien combatut, volum de la unitat, la composició ideològica dels milicians i també el percentatge i la presència de militars, estrangers o dones. La informació relativa a aquests tres darrers col·lectius era la més difícil de calibrar a partir de la bibliografia, ja que

pràcticament no s'hi fa referència. Calia establir quin era el grau de participació dels militars professionals en les columnes per tal de demostrar que les afirmacions sobre la poca capacitat tàctica i operativa de les columnes no eren certes. Les dones no havien estat tractades mai com un subjecte membre de les forces combatents a la guerra del 36. Se'ls atribuïa, a les dones, alguna mena de rol residual i només durant les setmanes inicials del conflicte. D'altra banda, només es considerava que les dones d'ideologia anarquista havien combatut al front com a milicianes, i sovint aquestes eren tractades per la bibliografia com a prostitutes. Calia, doncs, dimensionar el paper de la dona a les milícies tant com fos possible; a més, aquest punt representava l'autenticitat del concepte de revolució aplicat a la guerra.

El darrer col·lectiu que no havia estat objecte d'estudi en el context de les milícies era el format pels combatents estrangers. Es tenia coneixement d'alguns homes i dones que es trobaven a Barcelona amb motiu de la celebració de les Olimpíades Populars i hi havia algunes informacions fragmentades. Historiogràficament, l'organització de les Brigades Internacionals havia acaparat tota l'atenció, i havia relativitzat la participació dels homes i dones d'origen estranger que s'havien enquadrat a les columnes catalanes.

Un altre aspecte interessant de la columna era delimitar-ne l'estructura organitzativa i el funcionament orgànic.

Pel que fa a la informació relativa als membres de les milícies, un dels objectius era delimitar el nombre total d'homes i dones que en van formar part, els percentatges ideològics del conjunt i la procedència geogràfica, tant de dins com de fora de Catalunya.

Finalment, consideràvem important observar l'evolució política dels tres fronts on van ser presents les columnes de milicians —Mallorca, Madrid i l'Aragó— i la relació que es podia establir en els tres fronts en funció de l'evolució política de l'estructura militar a Catalunya.

La part final del treball s'havia de centrar en el procés de canvi i reconversió de les milícies i l'organització de la guerra a Catalunya cap a allò que va esdevenir durant els mesos posteriors a l'octubre de 1936: com s'havia produït el canvi i per què; qui l'havia liderat i com. Aquesta darrera part havia d'incloure aspectes fonamentals, com el comandament únic, la qüestió de les armes a la rereguarda, la militarització de les columnes i la creació del nou Exèrcit Popular de Catalunya. En tot plegat la Conselleria de Defensa hi tenia un paper fonamental; calia delimitar quin era aquest paper i qui havia impulsat l'evolució de l'organització militar de Catalunya. Entendre com s'havia produït la dissolució del Comitè Central de Milícies Antifeixistes, com havia tingut lloc la militarització de les milícies i la posició de les organitzacions respecte a aquest aspecte podia aportar dades sobre els fets polítics que va viure Catalunya durant l'any 1937 i fins al final de la guerra.

Els objectius del present estudi busquen aprofundir en diversos aspectes relacionats amb la història dels voluntaris del que podríem anomenar Exèrcit de Catalunya. S'analitza el sistema d'organització, la composició ideològica, la quantitat i el valor numèric de les diferents unitats, els fronts de combat, el paper dels militars republicans i el finançament de les columnes i l'armament. També s'analitza l'evolució política a la rereguarda, la posició de les diferents organitzacions polítiques i sindicals i la relació entre el Govern de Catalunya i el de la Segona República espanyola.

1.2 La dificultat del context històric i les distorsions de la bibliografia

De seguida vam arribar als tòpics. Per a alguns, els milicians eren l'encarnació dels valors i de l'idealisme pur, una visió quasi romàntica dels fets. Per a d'altres, eren una turba violenta i desorganitzada, poc combatius i menys efectius encara al camp de batalla, fins i tot els culpables de la pèrdua de la guerra.

La imatge col·lectiva que en general es té de les milícies de voluntaris surt d'aquestes dues posicions. Sens dubte, això és fruit de la simplificació del relat de la Guerra Civil a Catalunya, una lectura que es dibuixa a partir de situar els

partidaris de fer primer la guerra i després la revolució (PSUC i ERC) en un costat i els partidaris de fer la revolució i la guerra alhora (CNT-POUM) a l'altre.

La visió negativa inclou la creença, força estesa, que situa les columnes de milicians com a forces al servei de cada una de les organitzacions antifeixistes, sense que existís cap estament que les regulés, equipés ni financés. També es creu que el Comitè de Milícies Antifeixistes estava absolutament controlat per la CNT, o que no tenia res a veure amb ERC. La idea de les columnes de milicians —totes— robant i assassinant a mesura que avançaven sobre el terreny també forma part de l'imaginari col·lectiu. El milicià, que passava l'estona, fugia als primers trets i era indisciplinat. Les dones milicianes eren prostitutes. Hi havia molt lumpen de barris baixos. Fins i tot existeix la idea que no eren forces catalanes, en el sentit més estricte de la paraula. Gran part de la bibliografia existent sobre les milícies s'ha encarregat de transmetre aquests tòpics sobre les milícies i els milicians; també, de reproduir clixés i informacions poc contrastades. El cinema i la televisió, poc afortunats en aquest aspecte, han ajudat a perpetuar aquesta idea negativa de les milícies antifeixistes.

La versió positiva, molt menys estesa, l'aporten en gran mesura els historiadors situats al cantó del moviment llibertari. Es dibuixa les milícies com a forces revolucionàries al servei de la CNT, on la resta de les organitzacions eren residuals i de baixa qualitat. Sovint s'afirma que es va boicotejar les milícies per frenar la revolució, que tot era un complot contra la CNT, que la CNT no era catalanista i que no defensava la Generalitat.

1.3 Metodologia i fonts consultades

Les milícies antifeixistes de Catalunya han estat estudiades de manera parcial i sempre dins de processos més amplis, relacionats amb la guerra del 36, però mai com a fet específic i complex.

El primer bloc de bibliografia utilitzada per a l'estudi de les milícies antifeixistes de Catalunya és un conjunt de treballs editats en forma de memòries que es van anar publicant durant els anys posteriors a la finalització de la guerra, ja durant l'exili. Dins d'aquest bloc de treballs podem diferenciar-ne dos grans grups. El primer està integrat per membres de les milícies que en van formar part com a combatents de base. Tant homes com dones van deixar el testimoni de la seva participació en les milícies, generalment en un context previ i posterior. S'han publicat centenars de memòries o recopilacions de memòries d'aquest perfil. Després d'analitzar-ne una bona quantitat, vam decidir treballar amb els testimonis de Miquel Adillon a *El último soldado del POUM*; Joaquín Ainsa a *Diario de un miliciano republicano*; Jesús Arnal a *Por qué fui el secretario de Durruti*; Pere Carbonell a *Entre la vocació i el deure*; Jose Fortea a *Mi paso por la Columna Durruti, 26 División*; Miguel Gómez a *Teixint el fil roig i negre*; Miguel Grau a *Memorias completas 1913-1991*; Alfons Martorell a *Memorias de un libertario*; George Orwell a *Homenatge a Catalunya*; Manuel Ramos a *Una vida azarosa*, Jose Trenc a *Recuerdos históricos de un militante de la CNT-AIT*. També vam utilitzar les vint entrevistes que Judit Camps i Emili Alzina van recollir en el llibre *Les milícies catalanes al front d'Aragó*. Aquestes fonts bibliogràfiques no han estat considerades de gran interès, ja que molts dels testimonis només tenien una visió parcial dels fets, més o menys encertada en funció de la formació, de la consciència política i del temps transcorregut des dels fets fins al moment de l'escriptura de les memòries. També s'ha de tenir present, en aquest punt, que els mateixos combatents van ser influenciats per la propaganda de l'època i per la historiografia posterior. S'ha valorat la possibilitat de fer servir alguna informació que corresponia a experiències viscudes en primera persona i a dades que han pogut ser contrastades.

El segon gran gruix de memòries correspon a protagonistes dels fets que ocupaven una posició de responsabilitat en tot allò relacionat amb les milícies. És el cas dels treballs de Joan Garcia Oliver, Diego Abad de Santillán, Jesús Pérez Salas, Felip Díaz Sandino, Vicenç Guarner, Alberto Bayo, Ricardo Sanz, Julián Zugazagoita, Joan Pons, Vicente Rojo, Jaume Miravittles, Cipriano Mera, Josep Tarradellas, Joaquín Almendros, Frederic Escofet, Walter Krivitsky i Franz Feldman. En el cas d'aquests,

hem hagut de tenir en compte els condicionants històrics i les animadversions personals i ideològiques de cada un. Moltes de les actituds, decisions o opinions expressades en les seves memòries han pogut ser contrarestades amb documentació de l'època; malgrat aquest punt, la informació que han aportat ha estat de gran interès.

Un altre grup important d'informació que ha estat analitzada és la proporcionada pels treballs biogràfics. És el cas de les cartes de Grossi, publicades per Salvador Trallero a *Cartas de Grossi*; de *Dolores Ibárruri, la Pasionaria*, de Laura Cistaro; de *Josep Rovira: una vida al servei de Catalunya i el socialisme*, de Josep Coll; *Ortiz, General sin dios ni amo*, de José Manuel Márquez, o *Durruti en la revolución española*, d'Abel Paz. També ha estat interessant aprofundir en documents d'alguns estrangers que no van combatre a les milícies, però que sí que van publicar treballs en forma de diaris que cronològicament s'emmarquen en l'etapa inicial de la guerra. És el cas d'*El reñidero español*, de Franz Borkenau; *Diario de la guerra de España*, de Mijail Koltsov, i de *Cuaderno rojo de Barcelona*, de Mary Low.

Entre el grup de treballs publicats fruit de la recerca històrica, s'ha de diferenciar entre els realitzats durant els anys immediats a l'arribada de la Transició democràtica i els treballs que s'han publicat durant les dècades posteriors. En general, tots aquests treballs han tractat de les milícies de manera residual; són estudis generalistes o específics, però mai centrats concretament en l'estudi de les milícies antifeixistes de Catalunya.

Els documents de la primera etapa que més aprofundeixen en qüestions relatives a les milícies són el llibre de Manuel Cruells *De les milícies a l'exèrcit popular de Catalunya* i les monografies de José Manuel Martínez Bande, *La lucha en torno a Madrid en el invierno de 1936-1937* i *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca*. El treball de Cruells tracta de les milícies de manera breu i a partir de testimonis com Vicenç Guarnier o Diego Abad de Santillán. Se li ha de reconèixer, a Manuel Cruells, el fet d'haver estat el primer a realitzar un estudi d'aquestes característiques. Martínez Bande dugué a terme, sens dubte, una feina de documentació molt més exhaustiva. Donat el seu caràcter de militar, va ser el

primer historiador a tenir accés i a utilitzar amb profunditat el fons documental de l'Archivo Histórico Militar. El problema del treball de Martínez Bande és la posició política que adopta i el centre d'interès de la recerca, que es fonamenta en l'estudi de les operacions militars. Pel que fa als fets de Mallorca, també es publiquen, durant els mateixos anys, els treballs de Josep Massot i Muntaner *El desembarcament de Bayo a Mallorca*, el de Manuel Cruells *L'expedició a Mallorca*, i la sèrie *1936 en Mallorca*, de Miguel Duran.

A partir de l'any 2000 es publiquen una sèrie d'estudis centrats en columnes concretes. S'ha de destacar el gran treball dels francesos de Les Giménologues, que van publicar, l'any 2006, *Les Fils de la Nuit. Souvenirs de la guerre d'Espagne*, en què analitzen alguns aspectes de la columna Durruti. El 2016 els mateixos autors van publicar *A Zaragoza o al Charco. Aragón 1936-1938*, centrat en l'anàlisi de la columna Sur Ebro. La columna Macià-Companys va ser analitzada l'any 2008 per Francesc Xavier Hernández i David Íñiguez. Pere López va aportar informació detallada dels milicians del barri de Can Tunis de Barcelona en el llibre *Rastros de rostros en un prado rojo (y negro)*, i Francesc Closa aportava un extens article sobre les columnes del PSUC, publicat en la revista *Ebre 38* i anomenat "«La Bruixa»: els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil espanyola (1936-1939)". Els treballs dels historiadors aragonesos Fernando Martínez, Luis Arcarazo, Pedro Barrachina i Francisco Escribano, publicats en diversos volums amb el títol *Guerra Civil en Aragón*, han estat de gran utilitat. També ha estat útil el d'Àngela Cenarro i Víctor Pardo *Guerra Civil en Aragón 70 años después*, així com els més específics de Pedro Barrachina i José Ángel Viñales sobre el front de Tardienta, i el de Mateo Roberto, centrat en el municipi de Lanaja. Finalment, l'extensa obra de Ramón Salas Larrazábal *Historia del Ejército Popular de la República* ha estat de gran utilitat per tal de contrastar algunes de les informacions relatives a comandaments de l'Exèrcit.

Respecte als aspectes polítics del Comitè Central de Milícies Antifeixistes, hem pogut treballar amb l'extensa obra de Josep Antoni Pozo, fonamentalment el seu primer treball, *Poder legal y poder real en la Cataluña revolucionaria de 1936*.

Les qüestions de subministraments i armament han estat treballades amb el suport de tres de les publicacions que han abordat millor aquest aspecte de la guerra. El treball de Francisco Javier de Madariaga *Tarradellas y la industria de guerra de Cataluña* i el de Pelai Pagès *La Comisión de la Industria de Guerra de Catalunya* aporten informació valuosíssima per tal de conèixer amb profunditat l'organització de les indústries de guerra a Catalunya, malgrat que el nostre focus d'interès era conèixer de quin armament es disposava l'endemà del sollevament militar i com s'havien equipat les columnes catalanes mentre les indústries de guerra encara no s'havien posat en funcionament. Per tractar d'aquest aspecte hem disposat de l'estudi de Gerald Howson *Armas para España*, i d'un article inèdit de l'historiador José Luis Alcofar Nassaes en què es detallava l'armament disponible a Catalunya durant el juliol de 1936.

Finalment, hem analitzat a fons els treballs més recents centrats en l'estudi de les milícies antifeixistes de Catalunya. Ramon Brusco va publicar, l'any 2003, *Les milícies antifeixistes i l'exèrcit popular a Catalunya*. Malgrat que és una bona aproximació a l'estructura del Comitè Central de Milícies Antifeixistes, aporta poca informació sobre les columnes de milicians. N'enumera les més conegudes a partir de bibliografia prèvia, però no n'aborda aspectes clau, com el factor ideològic, el finançament o els diversos fronts. El treball de Brusco manca de recerca documental i anàlisi de fonts primàries. Judit Camps i Emili Alzina publicaven, l'any 2006, *Les milícies catalanes al front d'Aragó*. Aquest treball conté un interessant recull d'entrevistes de membres de les milícies i una anàlisi sintètica sobre l'organització de les milícies catalanes al front d'Aragó. El resultat d'aquesta anàlisi és molt deficitari. Gran part de les afirmacions les construeixen a partir dels testimonis orals que recull el llibre, o d'algunes fonts en forma de memòries, com la de Diego Abad de Santillán i d'altres, i no hi ha pràcticament cap treball d'anàlisi de fonts primàries. No aporta cap informació rellevant ni tracta de cap dels aspectes clau per a l'aproximació a l'estudi de les milícies.

El nostre estudi ha descartat les fonts de memòria oral no publicades.

La utilització de premsa i hemeroteca ha estat molt limitada, malgrat l'abundància i la gran disponibilitat d'aquesta als arxius. Hem considerat la premsa escrita com un element de guia cronològica, per tal de certificar o validar altres informacions, però limitant-ne molt l'ús. La premsa de l'època era poc objectiva i freqüentment utilitzada com a canal de propaganda. S'ha considerat que l'ús discrecional d'aquesta font podria provocar el dimensionament equivocat sobre determinats fets. Tanmateix, la premsa ha estat útil per poder accedir a decrets i ordres oficials i emmarcar-los en un espai cronològic determinat.

Finalment, el treball d'arxiu ha estat determinant per a la recerca. La documentació original utilitzada correspon al gruix del treball; sens dubte podríem afirmar que correspon al 85 % de les fonts utilitzades. Cinc han estat els arxius principals i més determinants per assolir els objectius de la recerca. El Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca ha estat un dels arxius sobre el qual s'han centrat més esforços. Malgrat que va ser format com un arxiu policial i repressiu, conté una gran quantitat d'informació relativa al Comitè Central de Milícies Antifeixistes i a les columnes que van combatre a l'Aragó i a Madrid. D'altra banda, la base del present treball és l'estudi dels 191.084 documents del fons de subsidis de milicians, que actualment es troba a l'Arxiu Nacional de Catalunya. L'anàlisi detallada d'aquests documents ha aportat informació de gran valor relativa a la composició ideològica, l'origen geogràfic, la data de mobilització, la formació i la data de columnes, així com els percentatges de participació de militars, dones i estrangers que formaven part de les columnes catalanes. Tanmateix, aquest arxiu ha aportat una altra informació, més fragmentada, sobre organització i fets concrets, que ha estat de gran interès per a la redacció del treball.

De l'Arxiu General Militar d'Àvila han estat de gran valor les actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya dels mesos de novembre i desembre de 1936. A partir d'aquestes s'ha pogut dilucidar la tasca de la Conselleria de Defensa i les dificultats que van implicar la falta de finançament, la qüestió de les armes a la rereguarda i la militarització de les milícies. L'arxiu també va aportar informació de caràcter secundari relativa a les columnes, a la formació de l'Exèrcit Popular de Catalunya i al front de Mallorca des de la perspectiva dels militars sollevats.

Ha estat cabdal la informació obtinguda a l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Aquest arxiu conté un nombre considerable de les actes del Comitè Central de Milícies Antifeixistes dels mesos d'agost i setembre, que han estat fonamentals per entendre el funcionament, la posició ideològica i les problemàtiques que aquest comitè va haver d'afrontar. També han servit per copsar el grau de relació entre el Comitè i la Generalitat, i per contrastar informació procedent de fonts bibliogràfiques. El fons Tarradellas també ha proporcionat informació de gran interès per entendre els aspectes financers relacionats amb el manteniment de les columnes de milicians.

El fons de la CNT i de la FAI dipositat a l'arxiu de l'International Institute of Social History d'Amsterdam ha estat molt utilitzat per abordar diversos aspectes relacionats amb el Comitè, les columnes i la posició personal dels homes de l'organització que ocupaven llocs de responsabilitat durant aquest període, així com el de la mateixa organització.

Finalment, ha estat de gran interès el fons Del Barrio, dipositat a l'arxiu del Pavelló de la República de Barcelona. José del Barrio, home fort del PSUC i la UGT al front d'Aragó, va conservar gran quantitat de documents i informes que ell mateix redactava per al Comitè de Guerra del PSUC-UGT a la rereguarda, a partir dels quals es pot entendre diversos aspectes de la divisió política i l'evolució del sector nord del front d'Aragó. Particularment interessants són les actes del Comitè de Guerra del front d'Aragó del 12 d'octubre de 1936, en què es va decidir el comandament únic del front, i on van ser presents tots els caps i representants de les diferents faccions polítiques d'aquest front.

2 Evolució política de la rereguarda: del 21 de juliol al 28 de setembre de 1936

El 20 de juliol de 1936 es va donar per finalitzat el sollevament dels militars a Barcelona. Forces d'ordre públic, militars no sollevats i militants de les organitzacions del Front Popular i del sindicat anarcosindicalista CNT havien aconseguit derrotar el cop d'estat a Catalunya.

De manera simultània a la derrota dels sollevats, s'havia iniciat un procés revolucionari: una revolució social, de classe, però també una fractura en les relacions entre els governs de Catalunya i Espanya. Les lleis i els mecanismes polítics de l'Estat espanyol van desaparèixer a Catalunya des del moment en què els militars havien estat vençuts i la 4a Divisió, que es trobava desplegada a Catalunya, havia estat desmobilitzada per ordres del Govern republicà.

Licenciamiento de tropas

El Presidente del Consejo de Ministros, a petición del Ministro de la Guerra, ha firmado la siguiente orden: Quedan licenciadas todas las tropas cuyos cuadros de mano haya tomado parte en el movimiento sedicioso, quedando exentos de toda responsabilidad al abandonar las armas y, por tanto, teniendo la obligación de retirarse a su hogar.

Firmado: El Ministro de la Guerra¹

Malgrat el fracàs de la insurrecció a Catalunya, gran part del territori espanyol havia quedat sota control dels sollevats. A l'Aragó, la regió més propera a Catalunya, els militars colpistes controlaven la situació. Com a contramesura per evitar un probable atac sobre Catalunya des de la província veïna, es va acordar enviar, direcció Saragossa, columnes armades formades per militants de les

---

¹ GORDILLO, JOSE LUIS, *La columna de Bayo*, Madrid, Ediciones Dyrsa, 1987. Pàg. 28. Aquesta publicació va reproduir part de l'arxiu personal del capità Bayo, d'on procedeix aquest full de mà recollit a les casernes de Barcelona. Vegeu Josep Massot i Muntaner, *Aportacions a la història de la guerra civil a Mallorca*, fons procedent de la família de Bayo. Pàg. 81.

organitzacions antifeixistes i per militars afectes.² Per organitzar i coordinar aquestes forces militars i per materialitzar l’aliança antifeixista, es va crear el Comitè Central de Milícies Antifeixistes, organització legalment avalada i finançada, en bona part, pel Govern de la Generalitat.³

2.1 El Comitè Central de Milícies Antifeixistes

La formació del Comitè Central de Milícies havia estat precedida de contactes i reunions entre els representants de les organitzacions que s’havien oposat a l’intent de cop d’estat i el mateix president de la Generalitat, Lluís Companys.

Com explicava Josep Antoni del Pozo en la seva tesi doctoral, *Poder legal i poder real a la Catalunya revolucionària de 1936*, per comprendre el caràcter de l’organisme que es va constituir el 21 de juliol s’ha de tenir present els elements que van intervenir en la seva creació. A través de les declaracions o testimonis d’alguns dels seus participants, són conegudes algunes de les circumstàncies que van envoltar-ne la creació. La versió que va esdevenir “oficial” —és a dir, l’explicació de les raons que van conduir el Govern de la Generalitat a participar en la formació d’un organisme que, en la seva primera declaració, va proclamar la necessitat d’implantar un “ordre revolucionari” a Catalunya, i que, amb posterioritat, apareixeria com un poder revolucionari contraposat al de les autoritats legals— la va proporcionar Jaume Miravittles, l’home que va ocupar durant les primeres setmanes el càrrec de secretari administratiu del Comitè Central de Milícies. Segons Miravittles, el Govern de la Generalitat considerava que el Comitè Central de Milícies havia de subsistir el temps indispensable, fins que les

---

² *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 22 de juliol de 1936. La capçalera del decret de formació de les milícies populars era explícita en aquest sentit: “La rebel·lió feixista ha estat vençuda per l’heroisme popular i el de les forces lleials. Cal, però, acabar d’anihilar a tot Catalunya els últims nuclis feixistes existents i prevenir-se contra possibles perills de fora”.

³ Vegeu Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GC_35_E01_D02, D05, D08, D12, D12 [Actes del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya] agost i setembre de 1936. La relació entre el Comitè i la Generalitat de Catalunya era tan estreta que s’arribava al punt de fer servir paper oficial de la Generalitat en tota la documentació i actes del Comitè de Milícies. A la part dreta superior de totes les actes del Comitè hi figura imprès: “Govern de la Generalitat de Catalunya – Comitè de Milícies Antifeixistes”.

institucions republicanes fossin capaces de recuperar directament el control de la situació o estiguessin en disposició de fer-ho. Posteriorment, les raons adduïdes van ser purament justificatives: el Comitè Central de Milícies s'hauria creat com a conseqüència del desgavell produït per l'acció dels militars colpistes. Es tractava d'una explicació que, d'altra banda, cada cop que va ser necessari el Govern de la Generalitat va emprar com a fórmula per defensar-se de les crítiques que rebia del Govern de la República per la seva actitud condescendent amb el Comitè de Milícies Antifeixistes i pel fet que havia aprofitat l'onada revolucionària per eixamplar enormement l'autonomia de Catalunya, fins a esdevenir gairebé un país independent.

El 21 de juliol de 1936 es va fer pública l'existència del Comitè Central de les Milícies Antifeixistes, mitjançant un comunicat que anava avalat per la firma dels representants de les organitzacions que l'integraven.⁴ Aquest Comitè va tenir com a objectiu principal l'organització militar de Catalunya i, a aquest efecte, reclutar, equipar i dirigir els elements que havien de formar part de les milícies populars. El decret autoritzava les organitzacions que formaven part d'aquest Comitè a obrir els corresponents centres d'allistament.⁵ L'estructuració del Comitè Central de Milícies Antifeixistes denotava la prioritat que aquest nou organisme donava als afers militars.⁶ L'organització es va articular a partir de cinc secretaries amb subseccions dependents. Així, en primer lloc, hi havia la Secretaria d'Organització de les Milícies, que es dividia en dues: la de l'Organització de Milícies a Barcelona ciutat, sota la direcció de Diego Abad de Santillán,⁷ i la de l'Organització de Milícies

---

⁴ Delegats de la CNT: Buenaventura Durruti, Josep Asens i Joan Garcia Oliver; delegats de la FAI: Aurelio Fernández i Diego Abad de Santillán; delegats d'ERC: Artemi Aiguader, Jaume Miravittles i Joan Pons; delegat d'ACR: Tomàs Fàbregas; delegat del POUM: Josep Rovira; delegats de la UGT: José del Barrio, Salvador González i Antonio López; delegat d'Unió de Rabassaires: Josep Torrents, i delegat de la Unió Socialista: Josep Miret. En total, eren quinze homes d'organitzacions obreres i partits republicans. Vegeu Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GC_35_E01_D01 [Formació del Comitè de Milícies Antifeixistes] 21 de juliol de 1936.

⁵ Reglament de les milícies antifeixistes. Punt 2. Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS_BARCELONA_11,2.

⁶ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GC_35_E01_D02 [Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Generalitat de Catalunya. Organització del Comitè Central de les Milícies] 21 de juliol de 1936.

⁷ El seu nom real era Sinesio Baudilio García Fernández. Era natural de Reyero, a la província de Castella i Lleó. Militant anarquista amb una extensa trajectòria política i amb influència internacional, va militar al moviment llibertari argentí i espanyol des de l'any 1915, moment en què va conèixer Salvador Seguí.

de comarques, dirigida per Joan Pons⁸ i Josep Miret.⁹ D'aquesta secretaria en depenien les subseccions de Casernes i Munició. En segon lloc, hi havia la Secretaria de Guerra i Operacions, amb les corresponents subseccions de Cartografia, Escola de Guerra, Escola de Transmissions i Senyals, que era a càrrec de Joan Garcia Oliver.¹⁰ La Secretaria de Guerra també controlava dues subsecretaries: la de Proveïments, dirigida per Josep Torrents,¹¹ i la de Sanitat,

---

L'any 1935 va ser nomenat secretari del Comitè Peninsular de la FAI, des d'on va relançar la premsa del moviment llibertari, fonamentalment la *Solidaridad Obrera*, *Tierra y Libertad* i *Tiempos Nuevos*. Va liderar la Secretaria de Milícies de Barcelona ciutat del Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Posteriorment va formar part del Consell d'Economia de la Generalitat de Catalunya. Entre el desembre de 1936 i el maig de 1937 va ser conseller d'Economia de la Generalitat de Catalunya. L'any 1939 es va exiliar a França, Santo Domingo, Xile i l'Argentina, per tornar a Catalunya l'any 1976. Va morir a Barcelona l'any 1983.

⁸ Joan Pons Garlandí era natural de l'Espluga Calba. Fou membre del Sindicat Únic de Barbers de la CNT de Barcelona i, posteriorment, del CADCI. L'any 1931 va participar en la fundació d'ERC, en representació del Centre Republicà Català del districte cinquè de Barcelona. Durant la guerra va dirigir la Secretaria de les Milícies Comarcals del Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Posteriorment va ser designat delegat de la Junta de Seguretat Interior. Fou vocal del Consell de Seguretat de Catalunya i formà part de la Comissió d'Indústries de Guerra. Durant l'exili va ser membre de l'organització d'ERC a França i va participar en l'organització de la resistència contra l'ocupació dels alemanys. Va morir a Montpeller l'any 1967.

⁹ Josep Miret Musté és natural de Barcelona. Militant destacat de la Unió Socialista de Catalunya (USC), va dirigir les joventuts del partit durant els anys previs a la unificació i creació del PSUC, partit on milità durant la guerra. Va formar part de la Secretaria de Milícies Comarcals del Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Posteriorment va ser conseller de Proveïments de la Generalitat de Catalunya. A partir del juliol de 1937 va ser comissari de la 31a Divisió. Posteriorment fou comissari general de l'Exèrcit de l'Est i, durant els darrers dies de la guerra a Catalunya, comissari de les forces blindades, que van ser les darreres a defensar la ciutat de Barcelona. L'any 1940 va organitzar la resistència espanyola a França amb la creació de les primeres cèl·lules del Partit Comunista Espanyol. Detingut el 30 de novembre de 1942 a París, va morir assassinat al camp de concentració de Floridsdorf, annex al de Mauthausen (Àustria).

¹⁰ Natural de Reus, fou membre destacat de la CNT i de la FAI, on va militar a partir de l'any 1919. Va formar part dels grups d'acció de la FAI Los Solidarios i Nosotros. Durant els anys vint i trenta, es va exiliar diverses vegades i va ser condemnat a diverses penes de presó. Durant els anys inicials de la república, va impulsar els comitès de defensa de la CNT. L'any 1936 va participar en el Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya ocupant la Secretaria de Guerra i Operacions. Va comandar la columna Los Aguiluchos de la FAI, al front d'Aragó. Amb la dissolució del Comitè, fou nomenat sotssecretari de la Conselleria de Defensa de la Generalitat. Entre el 4 de novembre de 1936 i el 19 de maig de 1937 va ser ministre de Justícia del Govern de la Segona República. El 2 d'abril de 1938 va presentar la dimissió de tots els càrrecs i funcions que representava en el moviment llibertari. L'any 1939 es va exiliar a França, Suècia, Veneçuela, els Estats Units i, finalment, a Mèxic, on va morir l'any 1980.

¹¹ Josep Torrents Rosell, natural de Bellvei del Penedès, era militant de la CNT des de l'any 1919. Durant els anys vint es va exiliar a França. L'any 1931 es va afiliar al BOC i a la Unió de Rabassaires. Posteriorment, a inicis de l'any 1936, va abandonar la militància al POUM per ingressar al PSUC durant la guerra; en aquesta organització, va formar part del Comitè Central i del Comitè Executiu. Es va exiliar a Cuba, on va morir l'any 1943.

dirigida per Artemi Aiguader.¹² En tercer lloc, hi havia la Secretaria d'Investigació, que era dirigida per Rafael Vidiella¹³ i Aurelio Fernández.¹⁴ En quarts lloc, hi havia la Secretaria de Patrulles de Control, dirigida per Josep Asens, Tomàs Fàbregas¹⁵ i Salvador González,¹⁶ i, finalment, la Secretaria de Transports, de la qual era responsable Marcos Alcón.¹⁷ Finalment, per sobre de la resta de secretaries hi havia una Secretaria General, dirigida per Jaume Miravittles,¹⁸ de la qual depenien

---

¹² Artemi Aiguader Miró, natural de Reus, era membre del Casal Català de l'Eixample de Barcelona, i del Comitè Executiu Central d'Esquerra Republicana de Catalunya des de l'any 1933, en representació de la federació de Barcelona ciutat.

¹³ Rafael Vidiella Franch, natural de Tortosa, era un militant de la CNT de llarg recorregut. Estava a Barcelona durant les revoltes de 1909 i 1917, i formava part del Comitè Revolucionari de la CNT. Fou president des de 1919 del Sindicat d'Arts Gràfiques de la regional valenciana de la CNT. L'any 1922 va organitzar la regional andalusa de la CNT. L'any 1932 va ingressar a la UGT. L'any 1934 era el president de la federació catalana del PSOE i membre del Comitè Nacional. L'any 1936 va passar al PSUC, en què va formar part del Comitè Executiu. Va formar part del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya com a cap de la Secretaria d'Investigació. Posteriorment, entre desembre de 1936 i abril de 1937, va ser conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

¹⁴ Aurelio Fernández Sánchez, natural d'Astúries, durant els anys vint va formar part del grups d'acció de la FAI. Va participar en els grups Los Solidarios i Nosotros. Fou membre del Comitè de Defensa de la regional catalana de la CNT. Va formar part del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya com a cap de la Secretaria d'Investigació. Posteriorment va ser nomenat secretari de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya. Va ocupar el càrrec de conseller de Sanitat durant unes setmanes. El desembre de 1937 va ser nomenat secretari general de la regional catalana de la CNT. Es va exiliar a Mèxic, on va morir l'any 1977.

¹⁵ Tomàs Fàbregas Valls, natural de Sant Cugat, des de l'any 1932 fou dirigent de l'agrupació local d'Acció Catalana, i des de 1934, secretari general de l'organització Nosaltres Sols a Sant Cugat. Va formar part del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya. Posteriorment va ser membre de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya. L'any 1939 es va exiliar a Mèxic, on va morir l'any 1969.

¹⁶ Salvador González Albadalejo, natural de Cartagena, va ingressar al Partit Comunista de Catalunya l'any 1931, després de militar durant alguns anys al Sindicat de la Construcció de la CNT de Barcelona. L'any 1936 formava part del secretariat català de la UGT. Posteriorment va ingressar al PSUC. L'any 1939 es va exiliar a França.

¹⁷ Marcos Alcón Selma, natural de Barcelona, fou un membre destacat de la CNT des de l'any 1917. Durant l'any 1919 va formar part dels grups de defensa de la CNT. Entre els anys 1920 i 1924 va ser condemnat a presó en diverses ocasions. Va participar en la reconstrucció de la CNT durant l'any 1924 i en la formació de la FAI durant l'any 1927. Durant la República va ser president del Sindicat del Vidre de la CNT. A inicis de la guerra va formar part del Comitè Central de Milícies Antifeixistes. L'any 1937 va ser nomenat secretari nacional de la Federació Nacional de les Indústries d'Espectacles Públics, des d'on va tenir un paper important en l'organització de la producció cinematogràfica i propaganda de guerra. Va exiliar-se a Mèxic, on va morir l'any 1997.

¹⁸ Jaume Miravittles Navarra era natural de Figueres. L'any 1922 va iniciar la seva militància política al CADCI i a Estat Català. Posteriorment va estar vinculat a la Unió Socialista de Catalunya. Va participar en l'intent d'atemptat contra Alfons XIII al Garraf amb membres del grup Bandera Negra. Exiliat a França des de l'any 1925, va participar, l'any 1926, amb Francesc Macià, en l'intent insurreccional de Prats de Molló. Durant el final de la dècada dels vint es va allunyar d'Estat Català, i s'afilià al Partit Comunista Català. Després de la dimissió de Primo de Rivera va retornar a Catalunya, on va ser condemnat a presó pels fets del Garraf i de Prats de Molló. De l'any 1931 a l'any 1934 va formar part de l'executiva del Bloc Obrer i Camperol. L'any 1934 ingressà a ERC, des d'on fundà el Casal Nacionalista Obrer "Espartacus" del

la subseccions d'Estadística, Censura, i Premsa i Ràdio. L'estructura del Comitè es completava amb els delegats del Govern de la Generalitat: el comissari de Defensa, Lluís Prunés;¹⁹ el representant de la Conselleria de Governació, Josep Tarradellas,²⁰ i, com a cap de milícies, Enric Pérez Farràs,²¹ i el cap de les forces d'ordre públic de la Generalitat, León Luengo.²² Antoni Soler²³ també va participar-hi com a delegat ocasional de la Generalitat de Catalunya. Els assessors del Comitè van ser els

---

districte quart, adherit a ERC i integrat a les JEREC. Aquell mateix any va participar en els Fets d'Octubre. També va ser secretari d'organització de les Olimpíades Populares que s'havien de celebrar a Barcelona durant el juliol de 1936. Després del cop d'estat del 19 de juliol, va ser el secretari general del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya i un dels principals dirigents de les JEREC. L'agost de 1936 va ser nomenat director general de Serveis Públics, i a l'octubre, comissari de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. Va exiliar-se a França, Mèxic i els Estats Units, per retornar a Espanya l'any 1963, on va morir l'any 1988.

¹⁹ Lluís Prunés Sató, natural de Manresa i militant d'ERC, va ser alcalde de Manresa entre els anys 1931 i 1932. Posteriorment, fou governador civil de Girona i comissari d'ordre públic a Tarragona. Va ser condemnat a presó per la seva participació en els Fets d'Octubre de 1934. Durant l'any 1936 va ocupar la Conselleria d'Economia i Agricultura. El 21 de juliol de 1936 va ser nomenat comissari de Defensa del Govern de la Generalitat i enllaç amb el Comitè Central de Milícies. Durant el mateix any va ocupar la Conselleria de Treball. Va exiliar-se a Mèxic, on va morir l'any 1964.

²⁰ Josep Tarradellas Joan, natural de Cervelló, va ser membre del CADCI, on va arribar a ocupar el càrrec de secretari de Propaganda. Durant els anys trenta va militar a ERC. Durant la República va ser diputat a les Corts espanyoles i del Parlament de Catalunya. L'any 1931 i 1933 va ocupar les conselleries de Sanitat i de Governació de la Generalitat de Catalunya. Va ser condemnat a presó per la seva vinculació amb els Fets d'Octubre de 1934. Durant l'any 1936 va tornar a ocupar la Conselleria de Serveis Públics, Economia i Finances. Entre 1936 i 1939 va formar part del Comitè Central de Milícies Antifeixistes i fou conseller en cap i de Finances de la Generalitat. L'any 1939 es va exiliar a França i, posteriorment, a Suïssa. Des de l'any 1954 va representar el Govern de la Generalitat a l'exili. Fou president de la Generalitat de Catalunya des de 1977 fins a 1980. Va morir a Barcelona l'any 1988.

²¹ Enric Pérez Farràs, natural de Lleida, era militant d'ERC i comandant de l'Exèrcit espanyol. Durant l'any 1930 va formar part de la conspiració, conjuntament amb la CNT, contra el govern Berenguer. L'any 1931, el president de la Generalitat de Catalunya, Francesc Macià, el va nomenar cap dels Mossos d'Esquadra. El 6 d'octubre va defensar la Generalitat i va ser condemnat a mort i posteriorment indultat pel president de la República, Alcalà Zamora. Va sortir de la presó el 16 de febrer de 1936, i va recuperar el seu càrrec al capdavant de la policia catalana. L'any 1939 es va exiliar. Durant la Segona Guerra Mundial va intentar formar una unitat militar integrada per catalans per combatre amb els aliats.

²² León Luengo Muñoz, natural de Saragossa, fou capità de l'Exèrcit espanyol. Afí al Bloc Obrer i Camperol, va participar en els Fets d'Octubre de 1934 a Lleida. Va ser condemnat a cadena perpètua i fou expulsat de l'Exèrcit per la seva implicació en aquests fets. L'any 1936 era militant del POUM i càrrec electe per Lleida. Va ser nomenat secretari de la Comissaria General d'Ordre Públic de la Generalitat. Durant la guerra va ingressar al PSUC i va arribar a ser tinent coronel de l'Exèrcit Popular de la República. Va exiliar-se a França. Detingut per la Gestapo, va ser deportat al camp de concentració de Dachau i, posteriorment, al de Flossenbürg, on va ser assassinat el 18 de novembre de 1944.

²³ Antoni Soler Torné, natural de les Garrigues, fou militant d'ERC i antic company de Tarradellas del grup La Falç. El maig de 1937 va ser nomenat director general de l'Administració Local. Va exiliar-se a Veneçuela. Va morir a Balaguer l'any 1985.

militars professionals següents: el capità Josep Guarner,²⁴ el comandant Vicenç Guarner,²⁵ el tinent coronel Felip Díaz Sandino²⁶ i el coronel Giménez de la Beraza.²⁷

Aquesta organització no deixava dubtes sobre les intencions i implicacions polítiques respecte a la situació que es vivia a Catalunya. Es tractava d'una entitat política que articulava una força militar —base real de qualsevol forma de poder— i que implicava l'aliança, de facto, entre organitzacions obreres, marxistes i llibertàries i forces catalanistes progressistes, incloses les que representaven el Govern de Catalunya, fins aquell moment autonòmic, i representants de l'estament militar afins a l'UMRA.²⁸ L'organització militar del Comitè i el seu posterior desenvolupament responia a interessos tàctics i estratègics, en funció de la

---

²⁴ Josep Guarner Vivancos, militar professional, fou membre de l'UMRA, agregat militar al Comitè de Milícies Antifeixistes de Catalunya i assessor militar de la columna Los Aguiluchos al front d'Aragó. Posteriorment va acompanyar a la columna Durruti al front de Madrid.

²⁵ Vicenç Guarner Vivancos, natural de Maó, era militar professional. Als divuit anys obtingué la graduació de tinent. Va participar en tota la guerra del Marroc amb la graduació de capità. A partir de l'any 1926 fou professor de l'Academia Militar de Infanteria de Toledo i de tàctica a l'Escuela Superior de Guerra de Madrid. L'any 1935 va ser nomenat cap dels Serveis d'Ordre Públic de la Generalitat i, paral·lelament, va implantar l'UMRA a Catalunya. Va participar en els combats contra els militars sollevats a Barcelona. El 21 de juliol va formar part del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya com a assessor tècnic. A partir del mes d'agost de 1936 va ser nomenat sotssecretari de la Conselleria de Defensa de la Generalitat. L'any 1937 va ser cap de les forces del front d'Aragó i cap de l'Estat Major de l'Exèrcit de l'Est. L'any 1938 fou nomenat director de l'Escola Popular d'Estat Major. L'any 1939 es va exiliar a Mèxic.

²⁶ Felip Díaz Sandino, natural de Caldes d'Estrac, fou militar de l'arma d'aviació. Va participar en la guerra del Marroc entre els anys 1922 i 1925 amb la graduació de capità. L'any 1926 va participar en la revolta de Cuatro Vientos i fou empresonat a Madrid. Des de 1930 va conspirar contra la monarquia i a favor de la instauració de la República. L'any 1934 va ser condemnat a presó al Castell de Montjuïc, en negar-se a bombardejar el Palau de la Generalitat. Durant l'any 1935 es va fer membre de l'UMRA. Durant els combats del 20 de juliol era cap de la 3a Esquadra de la 4a Regió Militar i va col·laborar activament contra els militars sollevats. Va ser conseller de Defensa de la Generalitat entre el 31 de juliol i el 14 de desembre de 1936. Posteriorment va ser cap de la Força Aèria a Catalunya i, durant l'any 1938, de la de València. Va exiliar-se a Colòmbia, on va morir l'any 1936.

²⁷ Ricardo Giménez de la Beraza fou coronel d'artilleria de l'Exèrcit espanyol, i exdirector de la fàbrica d'armes d'Oviedo. Havia estat condemnat a mort i indultat arran de la seva actuació durant la revolta asturiana de l'any 1934. Va ser agregat militar al Comitè de Milícies Antifeixistes de Catalunya. Va organitzar l'agrupació d'artilleria de Catalunya i va tenir un paper fonamental a la Comissió d'Indústries de Guerra de la Generalitat.

²⁸ Unión Militar Republicana Antifascista. Organització de militars d'esquerra de l'Exèrcit espanyol, creada durant l'any 1934, per oposició a la Unión Militar Española, de tall feixista. A Catalunya, fou organitzador de l'UMRA el comandant Vicenç Guarner.

jurisdicció que ostentava sobre el territori català.²⁹ El Comitè i la Conselleria de Defensa, posteriorment, només van traspasar els límits territorials de l'autonomia per la gestió de la guerra a les zones recuperades del control dels feixistes per unitats catalanes.³⁰

La primera composició del Comitè incloïa set sindicalistes —tres representants del sindicat CNT i tres del de la UGT, així com un de la Unió de Rabassaires—; dos anarquistes, membres de la FAI; dos marxistes —un representant del POUM i un de la Unió Socialista—, i quatre catalanistes progressistes —tres representants d'ERC i un d'ACR. Al Comitè també tenien dret a vot quatre membres d'ERC, membres destacats del Govern de la Generalitat. S'ha de tenir present que la formació del Comitè va excloure de participació organitzacions antifeixistes amb un cert pes específic a Catalunya. El sindicat del Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), el Partit Sindicalista, Estat Català, el Partit Republicà d'Esquerres, el Partit Democràtic Federal, el Partit Federal Ibèric o el Partit Republicà Demòcrata de Catalunya no van tenir vot ni responsabilitats executives en el Comitè, però van contribuir a l'esforç de guerra aportant-hi combatents i organitzant columnes.

La primera acció del Comitè va ser la publicació del reglament de les milícies antifeixistes,³¹ a partir del qual s'havien de formar les columnes de voluntaris:

1. S'estableix un ordre revolucionari per al manteniment del qual es comprometen totes les organitzacions que integren el Comitè Central.

---

²⁹ Com demostra l'avanç sobre l'Aragó i l'expedició de Mallorca; ambdós, duts a terme per iniciativa del Govern de la Generalitat.

³⁰ El decret d'inscripció i alistament per a la mobilització de tots els homes d'edats compreses entre els divuit i els quaranta anys, publicat per la Conselleria de Defensa el 30 de setembre i amb ordre del conseller de Defensa del 7 d'octubre de 1936, va afectar els municipis aragonesos sota control de forces catalanes. Arxiu del CDMH. Archivo Histórico Nacional. Poder Judicial. Causa General de la provincia de Huesca.

³¹ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS_BARCELONA_11,2 [Reglament intern de les milícies antifeixistes de Catalunya] 22 de juliol de 1936. Va ser imprès al dors del carnet de milicià, obligatori per a tots els components de les milícies a partir del 16 d'agost de 1936.

2. Per tal de reclutar elements per a les milícies antifeixistes, les organitzacions que constitueixen el Comitè queden autoritzades per obrir els corresponents centres d'allistament.
3. A aquest objecte, els milicians portaran el carnet corresponent que acrediti llur personalitat.
4. L'organització militar de les milícies antifeixistes s'estructura en grups de deu milicians i un cap. Cada deu grups formen una centúria, comandada per un centurió. Tant els grups com les centúries estaran compostos, si és possible, per milicians d'una sola organització. El comandament serà efectuat per les organitzacions respectives.
5. Tot aquell que actuï al marge de les milícies serà considerat facciós i sofrirà les sancions que el Comitè Central determini.
6. Els milicians de nit seran especialment rigorosos contra aquells que alterin l'ordre revolucionari.
7. El Comitè espera que, donada la necessitat de constituir un ordre revolucionari per fer fort el nucli antifeixista, no tindrà necessitat, per fer-se obeir, de recórrer a mesures disciplinàries.

El dia 23 de juliol a primera hora de la tarda, sortien en direcció a les terres aragoneses les primeres columnes de combatents organitzades des del Comitè.

Dels testimonis dels protagonistes i de les actes del Comitè se'n desprèn, en línies generals, l'ambient de camaraderia i bona relació entre els membres i les organitzacions del Comitè. Mentre va ser actiu, totes les secretaries de l'organització van treballar plegades amb la finalitat de consolidar el nou exèrcit de Catalunya. És important destacar que aquest va ser, durant l'etapa del Comitè, un exèrcit de voluntaris.

Paral·lelament a la posada en funcionament del Comitè de Milícies es constituïa, el 29 de juliol, un nou govern a la Generalitat, format per nou consellers d'ERC, dos

del PSUC,³² un d'Unió de Rabassaires i un d'Acció Catalana, i incloïa, per primera vegada, la nova cartera de defensa, amb el tinent coronel d'aviació Felip Díaz Sandino al capdavant.

El 28 de setembre es dissolia, per unanimitat dels seus membres, el Comitè Central de Milícies Antifeixistes, i deixava pas a la Conselleria de Defensa de la Generalitat, que a partir d'aquell moment va esdevenir l'administració responsable dels afers militars a Catalunya. El Comitè de Milícies Antifeixistes va ser, d'aquesta manera, solució d'urgència, embrió i banc de proves del futur Exèrcit Popular de Catalunya —aquest sí, sota el comandament directe de la Generalitat de Catalunya.

El general Vicente Rojo, gens afecte a les qüestions catalanes, va escriure, en les seves memòries, que havia estat un “succés notable” el fet que aquestes columnes poguessin arribar, vencent resistències i sostenint contraatacs, al peu de les tres capitals aragoneses, fins a poder-hi fixar un veritable front de combat.³³ Concretament va escriure: “*se ha de destacar la gran audacia de las columnas catalanas, aragonesas y levantinas en su marcha hacia Zaragoza, Huesca y Teruel, hasta dejar fijado un frente de combate*”.³⁴

---

³² Partit Socialista Unificat de Catalunya, fou constituït el 23 de juliol de 1936 i estava format per la unió de quatre partits: el Partit Comunista de Catalunya, la Unió Socialista de Catalunya, el Partit Català Proletari i la federació catalana del PSOE.

³³ GUARNER, VICENÇ, *L'aixecament militar i la guerra civil a Catalunya (1936-1939)*, Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1980. Pàg. 129.

³⁴ ROJO, VICENTE, *España heroica. Diez bocetos de la guerra española*, Buenos Aires, el Sol, 1940. Pàg. 316.

3 L'organització de la guerra

3.1 Organigrama i sistema de reclutament

3.1.1 Decret de formació de les milícies

El decret de creació de les milícies populars va ser signat pel president Companys i publicat al Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya el 21 de juliol de 1936. Va ser formulat a proposta de la Presidència i d'acord amb el Consell Executiu del Govern de la Generalitat. El primer punt decretava la creació de les milícies ciutadanes per a la defensa de la República i la lluita contra el feixisme. El segon atorgava el comandament militar a Enric Pérez Ferràs. El tercer nomenava el conseller de la Generalitat Lluís Prunés Sató comissari de Defensa de la Generalitat de Catalunya i li atorgava les atribucions necessàries per a l'organització de la milícia popular. El quart designava un comitè d'enllaç i direcció de les milícies ciutadanes, format per un delegat designat pel conseller de Governació, un altre designat pel comissari general d'Ordre Públic i els representants de les forces obreres i organitzacions polítiques antifeixistes. El cinquè punt autoritzava la creació de comitès locals de defensa arreu de Catalunya, supeditats als comissaris de la Generalitat.³⁵

Amb aquest decret, s'autoritzava la formació i l'equipament de les primeres columnes de combatents organitzades, que van dirigir-se fora del territori català, amb l'objectiu de pressionar sobre la capital aragonesa, en mans dels sollevats. El decret, a banda de manifestar implícitament la voluntat de donar suport, amb material i personal tècnic, a les columnes de combatents, els atorgava legitimitat legal, ja que les autoritzava com a forces militars del Govern de Catalunya. Alhora, creava un nou organisme, el Comitè de Milícies Antifeixistes, a fi i efecte de dirigir les milícies populars.

Un cop desplegades a l'Aragó les primeres columnes de milicians, es va fer evident l'escassa preparació tècnica dels voluntaris, molt efectius en la lluita a la ciutat,

---

³⁵ Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya, 21 de juliol de 1936.

però poc resolutius en la lluita ofensiva a camp obert.³⁶ Així mateix, també s'evidencià la dificultat d'enfrontar-se a un exèrcit professional. La reacció dels homes del Comitè no va trigar a arribar. Dotze dies després de la seva constitució, el dia 3 d'agost, el Comitè de Milícies acordava la creació d'un exèrcit mixt, compost per milicians i soldats, sota el comandament d'oficials escollits pel Comitè, del qual, d'altra banda, també era membre el conseller de Defensa de la Generalitat Díaz Sandino.³⁷ La selecció d'oficials es va fer a partir d'una primera llista de comandaments professionals facilitada pels militars de l'UMRA, assessors tècnics de Comitè. El dia 6 d'agost, el Comitè feia pública la decisió. Conseqüentment, es reclamava tots els homes de les lleves dels anys 1934, 1935 i 1936³⁸ i se n'ordenava la incorporació immediata a les casernes sota la jurisdicció de la Secretaria de Milícies del Comitè Central. La desconfiança en relació amb els comandaments professionals de l'Exèrcit, en absolut infundada, va propiciar la creació dels anomenats "consells mixtos d'obriers i soldats". La funció principal d'aquest organisme va ser la de garantir la bona direcció tècnica de les milícies populars; crear unitats combinades de militars i obrers, fidels al poble i a la revolució, i, alhora, depurar els militars sospitosos de ser simpatitzants dels sollevats.

3.1.2 El paper de les organitzacions polítiques i sindicals

Les organitzacions antifeixistes va ser les encarregades de reclutar i enquadrar els seus militants a les diferents columnes que s'organitzaren a partir del 23 de juliol de 1936 a Catalunya, i especialment a la ciutat de Barcelona. Tal com especificava el reglament de les milícies antifeixistes, les unitats militars havien de ser compostes, preferiblement, per homes amb afinitat ideològica i, per tant, s'havien

---

³⁶ Diferents testimonis de militars professionals donen compte del fet que, en els moments inicials del combat, els voluntaris van ser unitats de combat més adients a la lluita a la ciutat que a la lluita a camp obert, on la mentalitat inculcada a les casernes militars feia més efectiva la força sollevada.

³⁷ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 3 d'agost de 1936.

³⁸ A l'època, l'edat per fer el servei militar era els 21 anys. Així doncs, es reclamava tots els homes de 21, 22 i 23 anys del territori català. Segons diferents testimonis, l'anunci de mobilització del 6 d'agost va ser un fracàs absolut.

d'agrupar per organitzacions, sempre que fos possible.³⁹ A la pràctica, observem que no totes les organitzacions van respectar aquesta premissa. La variabilitat quant a la militància política en cada una de les columnes es va establir en funció de l'organització d'on provenien els milicians i milicianes i de la columna en qüestió. Per exemple, el POUM no va disposar, pràcticament, de militants no adscrits a la mateixa organització en cap de les seves columnes; tanmateix, pocs membres del POUM van participar en columnes formades per altres organitzacions. D'altra banda, la CNT o ERC tindran afiliats a unitats no adscrites a les seves respectives organitzacions, i mantindran, dins de les seves columnes, militants de totes les organitzacions antifeixistes. Durant les primeres setmanes, és comú observar una certa barreja de la militància en moltes de les columnes de milicians, fruit, sens dubte, de l'esperit de germanor dels moments inicials. Posteriorment, a mesura que les setmanes van anar transcorrent i la situació a la rereguarda es va deteriorar, es va iniciar un procés de compactació de les columnes, especialment les enquadrades sota control polític del PSUC. Durant l'octubre de 1936 es va viure la culminació d'aquest procés d'uniformització política a les unitats militars, cabdal per entendre la lluita posterior pel control ideològic de l'Exèrcit de l'Est, que es va mantenir mitjançant la pugna pel control del cos de comissaris de guerra.

Durant els moments inicials de la formació de les milícies populars, les organitzacions antifeixistes van assumir el rol de reclutament i control estadístic dels seus militants a les unitats de combat. La signatura i segell de les organitzacions validava, davant del Comitè, la figura del milicià. Les casernes havien estat ocupades per les diferents faccions i eren gestionades de manera autònoma per cada una de les organitzacions. L'atomització relativa a l'organització de la guerra va durar poques setmanes. En la reunió del Comitè del dia 3 d'agost de 1936 es va decidir que el control de les casernes deixava d'estar en

---

³⁹ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS_BARCELONA_11,2 [Reglament intern de les milícies antifeixistes de Catalunya] 22 de juliol de 1936.

mans de les organitzacions per passar a control del mateix Comitè i la secretaria habilitada.⁴⁰

El dia 16 d'agost es va anunciar l'oficialització de la figura del milicià, un reconeixement que anava acompanyat del corresponent salari de deu pessetes diàries, l'equivalent a una jornada de treball a les fàbriques o al camp. A aquest efecte, es va anunciar l'obligació de tots els milicians mobilitzats de posseir un carnet que acredités la seva persona i la pertinença a les milícies. El carnet havia de ser recollit per l'interessat un cop els centres d'allistament de les diferents organitzacions entreguessin els formularis reglamentaris amb la certificació corresponent al Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Barcelona.⁴¹ El 20 d'agost el Comitè va fer públiques les directrius per a la confecció i adquisició del carnet de milicià per a les milícies de Barcelona. La caserna de Pedralbes, rebatejada com a Bakunin, va assumir la centralització i el control de les acreditacions. A les directrius s'hi especificava que només tenien dret a l'adquisició de la documentació els milicians mobilitzats al front. Els centres d'allistament havien de presentar relacions certificades dels voluntaris que formaven part d'alguna de les columnes. A aquest efecte es van proporcionar impresos des del Comitè. El milicià havia de passar a recollir el carnet a les oficines del Comitè, al Palau de Belles Arts de Barcelona. L'interessat havia de proporcionar tres fotografies.⁴² A finals de setembre els milicians del front d'Aragó encara no havien rebut el seu carnet, i els comandaments instaven les organitzacions a enviar fotògrafs al front per tal d'expedir els carnets i solucionar el problema.⁴³

---

⁴⁰ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 3 d'agost de 1936.

⁴¹ Diari *Treball*, 16 d'agost de 1936.

⁴² Diari *La Vanguardia*, 20 d'agost de 1936.

⁴³ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe del Barrio al Comitè de Guerra PSUC-UGT] 24 de setembre de 1936.

D'altra banda, les organitzacions van generar fitxers propis amb les dades dels seus militants, la data d'ingrés a les milícies i la columna on se servia. És el cas de la Secció de Defensa dels comitès regionals de Catalunya de la CNT⁴⁴ o el del POUM.⁴⁵

Amb el pas de les setmanes, el Comitè va anar guanyant terreny a les organitzacions i imposant una gestió centralitzada de tots els afers relacionats amb les columnes de combatents. El dia 6 de setembre de 1936 es comunicava a les columnes retornades de Mallorca que cada cap de grup, decúria o centúria havia de portar el control d'altres i baixes i la relació del personal que constituïa la unitat en els formularis oficials subministrats a aquest efecte.⁴⁶ Des de finals del mes d'agost totes les columnes havien de disposar d'una oficina d'estadística a les ordres del personal de la secció d'estadística del Comitè. Cada una de les oficines de columna havia de recollir les dades de les unitats i enviar-les al Comitè Central. La circular posava de manifest la necessitat de ser eficients en aquest recompte, ja que, a banda de facilitar el pagament de subsidis als familiars, era una informació vital per al bon desenvolupament de la guerra.

3.1.3 Centres de reclutament

Les crides i anuncis per a la mobilització de voluntaris van ser fets a través dels aparells orgànics de les organitzacions polítiques i directament a les seves seus socials, sindicats, casals, ateneus o centres obrers. També es dugueren a terme mitjançant la premsa escrita, tant l'orgànica com la de caire més generalista.⁴⁷ Els anuncis, com a norma general, indicaven la formació d'una columna i la data en la qual els voluntaris s'havien de presentar a les casernes on es concentrava la unitat. A les casernes es rebia instrucció bàsica durant dos o tres dies i s'equipava els

---

⁴⁴ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS-BARCELONA_C1420_Exp001-26.

⁴⁵ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS-BARCELONA_C0848_Exp014.

⁴⁶ Diari *Treball*, 6 de setembre de 1936.

⁴⁷ "Estudiant! La llibertat de la ciència, la facultat d'aprendre, s'ofeguen sota el feixisme. Lluitaràs per ells INGRESSANT A LES MILÍCIES ANTIFEIXISTES!" Anunci de La Vanguardia del dia 26 de juliol de 1936.

milicians amb el material disponible —fusell i cartutxos, si n’hi havia—, alguna indumentària, una manta i poca cosa més. Les columnes sortien al front per via fèrria o mitjançant transport rodat. Un cop situades a prop del front, s’organitzaven en grups i centúries, i, si no en tenien, es dotaven de material de guerra.

Durant els primers dies, fruit de l’assignació dels edificis als partits i sindicats per part del Comitè, cada caserna tenia un cap polític, designat per l’organització, que administrava la caserna, i un cap militar sense, en principi, adscripció política. Aquesta situació va canviar a partir del dia 3 d’agost de 1936, data en què la secretaria liderada per Diego Abad de Santillán va recuperar el control de totes les casernes de la ciutat en nom del Comitè i en benefici de l’esforç de guerra conjunt, i va posar en funcionament un servei d’inspecció de casernes amb l’objectiu de corregir-ne deficiències i abusos.⁴⁸

3.1.3.1 Centres de reclutament de Barcelona

La ciutat de Barcelona disposava de 16 centres de reclutament amb capacitat per acollir-hi 16.021 milicians. Les casernes, intervingudes per les organitzacions antifeixistes en la 4a Divisió de l’Exèrcit espanyol, van canviar la seva denominació: la caserna de Pedralbes, amb capacitat per a 1.400 efectius, va passar a ser la Bakunin, sota el control efectiu de la CNT; la caserna del parc de la Ciutadella, amb capacitat per a 1.779 efectius, va passar a ser la de Carlos Marx, gestionada pel PSUC; la caserna del Castell de Montjuïc, amb capacitat per a 1.200 combatents, va quedar sota control d’ERC; la caserna Docks del Poble Nou, amb capacitat per a 825 efectius, va ser denominada Espartaco i va quedar sota control orgànic de la CNT; la caserna de Lepanto, rebatejada com a Lenin, amb capacitat per a 1.500 milicians, quedava sota la influència del POUM... I així, la resta de casernes de Barcelona: la Durruti, amb capacitat per a 850 efectius, el 19 de juliol fou habilitada per a 350 homes; la Ferrer i Guàrdia, on podien instal·lar-se 700 efectius; la Fermín

---

⁴⁸ ABAD DE SANTILÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940. Pàg. 88.

Salvoechea, amb capacitat per a 900 homes; la Miquel Servent, on es podien allotjar 1.500 milicians; la Pi i Margall, amb capacitat per a 1.500 homes, i les casernes Vorachiloff i Casarramona, amb capacitat per a 1.000 i 800 efectius respectivament. El parc d'artilleria i el d'intendència, amb capacitat per a 300 i 800 homes, van ser designats sota control directe del Comitè per acord del ple.

3.1.3.2 Centres de reclutament de comarques

L'organització de les milícies comarcals va trigar algunes setmanes a funcionar de manera eficaç. El sistema de reclutament i la creació de casernes per concentrar voluntaris va ser obra dels comitès locals, els quals van establir el sistema sobre el qual es va desenvolupar l'Exèrcit Popular de Catalunya uns mesos després, que acabaria disposant d'una capacitat de concentració de 41.214 soldats, sense tenir en compte els 16.021 de la ciutat de Barcelona. Les casernes designades per a la concentració de milicians sovint van ser edificis religiosos, edificis militars o altres edificis intervinguts pels comitès locals.⁴⁹

Casernes de la província de Barcelona

Capacitat total: 9.150 efectius

Manresa: caserna del Carmen (400) i convent de les Salesianes (300).

Terrassa: caserna Luis de Sirval (1.500).

Granollers: caserna de Granollers (500).

Mataró: caserna d'Artilleria (800).

Premià de Mar: escoles dels Salesians (1.000) i dels Maristes (800).

Canet de Mar: escola dels Salesians (350).

Arenys de Munt: fàbrica Colomer (300).

Vic: seminari (550) i escola dels Maristes (600).

Cardona: castell (700).

Sabadell: locals d'aeronàutica (s/d).

Santa Perpètua de Mogoda: caserna Francisco Ascaso (700).

---

⁴⁹ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya.

Tiana: convent Cartuja de Montalegre (650).

Casernes de la província de Girona

Capacitat total: 10.874 efectius

Girona: caserna d'Infanteria (600), caserna de la Independència (800), caserna Llibertat (150), caserna Adoratrices (315), exparc d'artilleria (80), caserna de la pujada de Sant Domènec (179) i convent Beates (250).

Figueres: castell de Sant Ferran (4.000) (inclòs penal).

Palafrugell: 1 edifici (900).

Castelló d'Empúries: 1 edifici (675).

Torroella de Montgrí: 3 edificis (900).

Llagostera: 3 edificis (675).

Palamós: 2 edificis (900).

Sant Feliu de Guíxols: 1 edifici (450).

Olot: caserna d'Olot (batalló de Carrabiners).

Casernes de la província de Lleida

Capacitat total: 9.270 efectius

Lleida: seminari (1.300), caserna de cavalleria de la Panera (500), caserna Mariana (160) i castell (1.000).

Seu d'Urgell: caserna de la Seu d'Urgell (450), seminari (2.500) i convent de la Sagrada Família (1300).

Castellciutat: ciutadella (60).

Solsona: seminari (700), convent de Clausura (600) i convent de les Dominiques (700).

Casernes de la província de Tarragona

Capacitat total: 11.920 efectius

Tarragona: caserna de la Rambla (800), seminari (1200) i mas Enrich (100).

Reus: caserna de cavalleria (300).

Tortosa: Castell (1.200) i Josepets (650).

Roquetes: observatori (1.200).

La Sénia: 1 local (650).

Ulldecona: 1 local (650).

Amposta: castell (650).

Móra d'Ebre: 1 local (650).

Santa Bàrbara: teatre i escola (650).

Cambrils: 32 barracons de Samà (1.920).

Valls: caserna de cavalleria (325) i convent (325).

Montblanc: església (150), convent (430) i cinema (70).

3.1.3.3 Les milícies de comarques

Tal com establia l'organigrama del Comitè Central de Milícies Antifeixistes, les milícies s'havien d'organitzar a partir de la creació de dos grans grups de milicians en funció de la seva zona de reclutament. El primer grup era el format per les milícies de comarques, organitzades per Joan Pons, d'ERC, i Josep Miret, del PSUC. Aquestes milícies van ser petites i mitjanes columnes, que es formaren a les capitals de comarca. La columna Enrico Malatesta, formada per voluntaris maresmencs i concentrada a les casernes d'artilleria de Mataró, a finals d'agost de 1936, o la columna Vallès Oriental, sortida des de Granollers el 15 de setembre, en són clars exemples. Les milícies de comarques també comprenien tots els homes i dones que s'havien incorporat en altres unitats no procedents de comarques, però que, a l'hora de fer-ho, no havien passat per les casernes de Barcelona. D'aquesta manera, es podien trobar, dins l'organització de les milícies comarcals, voluntaris de la columna Durruti o d'altres clarament barcelonines. Tots els testimonis de membres de les columnes formades a les ciutats de la província de Barcelona fan referència al fet de passar per la ciutat de Barcelona i la caserna Bakunin, abans de marxar definitivament al front. Això podria deure's al fet que la distribució d'armament, fonamentalment de munició, es concentrava en aquesta caserna.⁵⁰

---

⁵⁰ TRENC, JOSE, *Recuerdos históricos de un militante de la CNT-AIT*, Figueres, Gràfiques Canigó, 1995 i OBRA COL·LECTIVA, *Els últims quixots. La columna del Vallès Oriental*, Granollers, Impremta Roca, 1983.

3.1.3.4 Les milícies de Barcelona

L'organització de les milícies de Barcelona ciutat va implicar un gruix considerable de combatents. La secretaria dirigida per Diego Abad de Santillán va ser la responsable, a partir del dia 23 de juliol, de la concentració, organització i equipament d'aquests voluntaris a les setze casernes de la ciutat. Aquest grup de milicians estava format, en gran mesura —però no exclusivament—, per barcelonins. Molts homes i dones de tots els racons de la Península van anar a Barcelona per presentar-se a les diferents organitzacions per tal de marxar al front a combatre. En presentar-se a les casernes de Barcelona, aquests milicians quedaven adscrits a les milícies de la ciutat. També els homes i dones enrolats a l'Aragó quedaven adscrits a l'organització de Barcelona, en unir-se a columnes barcelonines.

4. La milícia, força militar revolucionària

Amb el cop d'estat del 19 de juliol i la seva posterior derrota es va capgirar la realitat social i política de Catalunya. El decret de formació de les milícies populars de Catalunya, del dia 21 de juliol, que va signar el president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys, va anar precedit de la dissolució de la 4a Divisió de l'Exèrcit de la República espanyola. Aquesta divisió era la que es desplegava per la totalitat del territori català, i la seva desaparició efectiva com a força militar va implicar la pèrdua d'autoritat del mateix Govern de la República a la regió. La formació de les milícies populars a Catalunya va permetre enquadrar els nous combatents en una força militar organitzada i dirigida, en un moment d'eufòria revolucionària que no admetia altres models d'organització militar, ja que els combatents procedien en gran part d'organitzacions amb poca afinitat i amb una tradicional animadversió a l'estament militar espanyol. L'estructura de la milícia, més flexible i allunyada de la disciplina i jerarquia de les unitats militars més tradicionals, va ser, en si mateixa, una fet revolucionari. El nou exèrcit de Catalunya adoptava formes de combat fonamentades en el compromís dels combatents i la solidesa dels ideals, i s'allunyava de la disciplina obligada davant les ordres i els privilegis dels oficials en detriment de la tropa. El lideratge era exercit per prestigi i reconeixement dels companys de lluita. En definitiva, l'organització militar de Catalunya buscava, també en la guerra, sistemes propers a garantir la igualtat de condicions i de posició entre tots els combatents. Aquesta va ser una tendència que va assolir gran part de la vida i societat del país durant els mesos posteriors al juliol de 1936. Les milícies, formades per combatents voluntaris de les organitzacions antifeixistes, van ser l'expressió de la revolució i dels canvis que es vivien en el terreny militar.

Aquesta tendència va canviar a mesura que la mateixa revolució va anar perdent l'embranchada inicial. De la mateixa manera que les milícies catalanes implicaven una expressió de canvi i ruptura amb el món previ al 19 de juliol de 1936, també van significar l'accentuació de l'autonomia política de Catalunya en relació amb l'Estat espanyol. El nou exèrcit, dirigit pel Comitè Central de Milícies Antifeixistes, però finançat, en gran part, pel Govern de la Generalitat, representava, de facto, el

funcionament independent de Catalunya respecte a l'Estat espanyol i la disposició d'una força militar al servei dels interessos de les forces antifeixistes de Catalunya. Les unitats militars catalanes no s'integrarien al comandament de la guerra de la República espanyola fins al juliol de l'any 1937, i no sense abans haver transformat les columnes de milicians en l'Exèrcit Popular de Catalunya; aquesta vegada, ja sense la intermediació política del Comitè, al servei directe del president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys.

4.1 Catalunya en guerra

4.1.1 La milícia. Estructura, mida i funcionament

La milícia va ser una unitat militar formada per combatents voluntaris procedents de totes les organitzacions antifeixistes de Catalunya. L'organització era simple. S'estructurava a partir de grups de deu milicians més un cap. Sobre el paper, 10 grups o, el que és el mateix, 111 homes o dones comandats per un cap, anomenat centurió, formaven un centúria.⁵¹ Les centúries s'agrupaven sota un mateix comandament, en agrupacions, i aquestes, en columnes. Per tant, no existia una grandària concreta en nombre de combatents per denominar una força de milicians columna, mentre que aquesta no fos inferior a l'equivalent a una centúria. Si actuaven sota un comandament independent i només sotmès a l'Estat Major, una centúria podia ser considerada com una columna. Tal com indicava la normativa del Comitè Central de Milícies Antifeixistes, les milícies catalanes es van intentar agrupar per afinitat política, ja que les casernes d'allistament van ser assignades a les diferents organitzacions amb la finalitat de facilitar l'enquadrament de la mateixa militància. També els comandaments polítics de centúries, columnes o agrupacions eren, en principi, designats per les respectives organitzacions.⁵² A la

---

⁵¹ Algunes versions inclouen seccions de 25 o 30 homes, també anomenades banderes. Vegeu TRALLERO, SALVADOR, *Cartas de Grossi*, Sarinyena, Editorial Sariñena, 2009, o l'estructura de la columna Durruti al desembre de 1936 a l'arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno PS_Militar_4974.

⁵² A partir del 3 d'octubre, amb la dissolució del Comitè, les competències de caràcter militar i la designació de delegats i comandaments a les columnes va passar a estar sota control de la Conselleria de Defensa. Durant el mes de novembre encara es produïren conflictes entre les organitzacions i la

unitat més petita, el grup, el cap era escollit sovint pels mateixos companys, ja que en nombrosos casos aquests grups eren formats per companys de feina, amics del barri o del poble o per companys de militància de sindicat, casal, radi o ateneu. Si bé és cert que algunes centúries, i fins i tot columnes senceres, van aplicar la democràcia directa⁵³ per al funcionament ordinari de la força, aquest no va ser el model habitual. Els caps de grup i comandament de centúria, o estat major de les columnes, actuaven de manera jerarquizada, informant i consultant els milicians o el Comitè de Guerra de la columna de les decisions orgàniques més rellevants, però dirigint de manera rigorosa les directrius militars dels superiors. La indisciplina, mostres d'irresponsabilitat o abusos contra la població local o els companys van ser severament castigats a totes les columnes sense excepció. Cal remarcar que les unitats que van aplicar els càstigs amb més duresa davant abusos i irresponsabilitats van ser les integrades per militants anarquistes. Són nombrosos els exemples de l'aplicació de penes de mort per aquests motius. El 8 de desembre de 1936 era condemnat a mort el delegat de la secció d'estadística de la columna Durruti, Jaume Boguña, després de ser destituït del seu càrrec.⁵⁴ S'havia demostrat que l'antic delegat de la columna cobrava els subsidis de milicians a Barcelona i se n'apropriava. El 10 de desembre del mateix any també van ser condemnats a mort Jose Martínez i Juan Pérez.⁵⁵ Els dos, milicians de la Secció de Metralladores, havien fugit de la seva posició davant d'un atac de l'enemic al front d'Aragó; així, havien deixat abandonat l'equip i la metralladora i havien posat greument en situació de perill els companys de la secció que cobrien. Antonio Ortiz⁵⁶ va deixar testimoni de

---

Conselleria de Defensa. Les actes del Consell Executiu del Govern de la Generalitat reflecteixen el malestar i les queixes reiterades dels consellers Comorera, Tarradellas i Sandino per les intromissions en aquest punt. Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 13 de novembre de 1936.

⁵³ Aquesta representació política es va manifestar en forma de Comitè de Guerra, en què participaven delegats de totes les centúries.

⁵⁴ IISH. Fons CNT 94E [Comunicat del Comitè de Guerra de la columna Durruti relatiu a Jaume Boguña] "8 de desembre 1936".

⁵⁵ IISH. Fons CNT 94E [Comunicat del Comitè de Guerra de la columna Durruti relatiu a Jose Martínez i Juan Pérez] "10 de desembre 1936".

⁵⁶ Antonio Ortiz Ramírez, natural del barri de Poblenou de Barcelona, fou anarquista, membre destacat de la CNT i de la FAI. Va formar part del grup Nosotros, des d'on va coordinar els grups de defensa confederal de Barcelona. Va comandar una columna al front d'Aragó i va dirigir el sector Sud-Ebre. Posteriorment va comandar les divisions 25 i 24. Es va exiliar a França, i va lluitar durant la Segona Guerra Mundial amb l'Exèrcit francès. Va morir a Barcelona l'any 1996.

com havia hagut d'aplicar sentències de mort a milicians de la columna que havien comès robatoris o abusos contra la població local, especialment els que havien abusat sexualment de dones. Segons manifestava l'anarquista, malgrat les contradiccions que aquestes paraules implicaven, la imposició de la disciplina i el càstig era una qüestió moral.⁵⁷ Durant l'expedició a Mallorca també van ser aplicades diverses condemes a mort a milicians de la columna, totes relacionades amb indisciplina o crims comesos entre els mateixos membres de l'expedició o contra civils.⁵⁸ Queda palès que en unitats militars altament ideologitzades no hi havia lloc per a abusos, deslleialtats, crims o indisciplina.

Les columnes van comptar també amb agregats militars, membres de la dissolta 4a Divisió, que assessoraven els caps polítics de columna. Aquests militars professionals eren fidels a la República, i la seva trajectòria personal o la militància a l'UMRA els avalava al capdavant de les forces de milicians. Aquest és el cas del comandant Enric Pérez Farràs, a la columna Durruti, o del tinent coronel Jesús Pérez Salas,⁵⁹ a la columna Macià-Companys. Altres militars professionals van formar i comandar les seves pròpies unitats o columnes en els moments inicials del conflicte. És el cas del capità Eduardo Medrano Ribas,⁶⁰ el capità Sebastià Zamora Medina⁶¹ o el capità Marcel·lí Zapatero,⁶² entre d'altres. Molts militars també van ser designats caps de columnes o de fronts sencers pel Comitè o per la mateixa

---

⁵⁷ MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, J.M.; GALLARDO ROMERO, J.J. *Ortiz. General sin dios ni amo*. Editorial Hacer, 1999.

⁵⁸ La Columna de Baleares, núm. 7. [Article "Castigo al Culpable"] 29 d'agost de 1936.

⁵⁹ Militar professional, amb graduació de tinent coronel a l'Exèrcit espanyol. Va conspirar contra la dictadura de Primo de Rivera. El president de la Generalitat de Catalunya, Francesc Macià, el va nomenar cap del Sometents de Catalunya i cap superior de la Policia de Barcelona. Es va exiliar a França arran dels Fets d'Octubre de 1934. Va tornar-ne el febrer de 1936. Va arribar a ser subsecretari de la guerra durant l'any 1938 i posteriorment es va exiliar a Mèxic.

⁶⁰ Afiliat al Partit Sindicalista, fou cap de la columna Medrano, comissari militar de Tarragona i cap de la 3a Divisió. L'any 1939 va ser capturat per l'Exèrcit franquista, jutjat en consell de guerra i afusellat a Barcelona durant el mes de febrer de 1941.

⁶¹ Capità procedent del Regiment d'Infanteria d'Albuera núm. 16 amb guarnició a Lleida. Durant el cop d'estat del 19 de juliol es va mantenir fidel a la República.

⁶² Marcel·lí Zapatero Remón, natural de Barcelona, fou capità de l'Exèrcit espanyol i membre del Cos de Guàrdies d'Assalt. Va ser condemnat a sis mesos de presó al vaixell *Uruguay* per la seva vinculació amb els Fets d'Octubre de 1934. L'any 1936 va ser comandament militar de la columna Ricard-Zapatero, que va combatre a Mallorca, i, posteriorment, de la columna Zapatero, que va ser destinada al front d'Aragó. Va arribar a ostentar la graduació de tinent coronel de l'Exèrcit de l'Est. Va morir al front d'Aragó l'any 1938.

Generalitat de Catalunya. Són els casos del coronel José Eduardo Villalba Rubio,⁶³ a l'Aragó, o el capità Alberto Bayo,⁶⁴ a Mallorca. També es donà el cas que antics regiments de la IV Divisió es van allistar en massa i formaren columnes integrades únicament per militars. És el cas de la columna anomenada 2a Antifeixista, sortida de Barcelona el 23 de juliol de 1936 al front d'Aragó i formada per militars procedents del Regiment núm. 14 o d'Alcántara. Un altre grup de militars professionals va formar part, des del primer moment, dels diferents òrgans de direcció, tant del Comitè com de la Conselleria de Defensa de la Generalitat, com a responsables, tècnics o assessors militars. És el cas del capità Josep Guarner, el comandant Vicenç Guarner, el tinent coronel Felip Díaz Sandino i el coronel José Luis Giménez de la Beraza.

4.1.2 El nombre de milicians. Propaganda, historiografia i anàlisi de dades

Hay que acabar con las informaciones exageradas de la prensa. Hay que impedir que la gente se crea que aquí todo marcha a pedir de boca. Que somos un montón de héroes que nos bastamos y sobramos para todo. La prensa crea la opinión de que con la gente que hay aquí, con esta gente aguerrida y heroica, es suficiente para acabar con los fascistas. Hay que decir que eso es mentira, que somos pocos y que hay que venir aquí. Hay que mandarlos aquí en el número que hagan falta. (José del Barrio, informe al Comitè de Guerra, 1 d'octubre de 1936)

---

⁶³ José Eduardo Villalba Rubio, natural de Toledo i militar professional amb una llarga trajectòria, era un veterà de la guerra d'Àfrica, i coronel en cap de la guarnició de Barbastro el juliol de 1936. Segons Grossi, va ser detingut pel Comitè de Barbastro, per considerar-lo enemic de la República, i fou posat en llibertat per les pressions de les columnes catalanes arribades a la ciutat entre el 27 i el 28 de juliol. Va assessorar les columnes catalanes arribades a l'Aragó, però va mantenir una relació molt tensa amb els seus dirigents. Posteriorment va ser destinat a la defensa de la ciutat de Màlaga i, després de perdre la ciutat, va ser jutjat i condemnat a presó durant bona part de la guerra. L'any 1939 es va exiliar a França. Va tornar a Espanya l'any 1950 i va ser readmès a l'Exèrcit amb la graduació de coronel a la reserva.

⁶⁴ Alberto Bayo Giroud, natural de Cuba, fou capità d'infanteria i de l'Aviació Militar espanyola, i membre de l'UMRA. Va ser designat per la Generalitat com a comandament en cap de totes les columnes que van operar a les Balears durant l'estiu de 1936. Va participar en les operacions militars de Formentera, Eivissa i Mallorca. Posteriorment va formar part de la columna Libertad, destinada al front de Madrid. Va ser ascendit a comandant i, posteriorment, a tinent coronel. Va treballar com a agregat al Ministeri de Defensa del Govern republicà i es va especialitzar en la guerra de guerrilles. L'any 1939 es va exiliar a Mèxic. Va ensinistrar en la guerra de guerrilles diferents moviments insurgents de l'Amèrica llatina. A l'etapa final de la seva vida, es va dedicar a ensinistrar i assessorar les forces insurgents cubanes de Fidel Castro i de Che Guevara. Va participar en la revolució cubana i va morir l'any 1967, amb la graduació de general de l'Exèrcit cubà.

La premsa catalana va contribuir de manera abundant a donar informació sobre la formació, el destí i el nombre de combatents de les milícies catalanes. Es tractava de donar una imatge de fortalesa i d'esperit de combativitat, alhora que es pretenia desmoralitzar l'enemic i oferir una esperança als militants que continuaven a la zona controlada pels sollevats. Amb aquest objectiu, la premsa de totes les organitzacions antifeixistes catalanes va magnificar de manera habitual les xifres de combatents; es tractava d'una operació de propaganda i fins i tot d'una estratègia militar amb la finalitat d'encoratjar els propis i de desmoralitzar l'enemic. En cap cas aquesta estratègia va funcionar. Tant a l'Aragó com a Mallorca, l'enemic, lluny d'arronsar-se, va preparar-se millor i va contrarestar la propaganda amb disciplina al front, mobilització de lleves i repressió a l'oposició política a la rereguarda.

La formació de les columnes de milicians a Catalunya ha esdevingut un episodi d'indubtable interès per a l'estudi de la Guerra Civil. Durant la guerra i en els anys immediatament posteriors, es va produir una literatura d'urgència en forma de memòries o autorelats, que ha de ser contemplada, però també, atès el seu caràcter literari i polític, valorada amb mesura i contrastada amb fonts documentals fiables, ja que sovint conté imprecisions, contradiccions o mitges veritats, fruit de la voluntat personal de l'autor de transmetre els fets d'una manera determinada. És el cas de Diego Abad de Santillán, Vicenç Guarner, Ricardo Sanz, Jesús Pérez Salas, Felip Díaz Sandino, Joan Garcia Oliver, Antonio Ortiz, Abel Paz, José Mira o José Peirats. Els seus treballs ens acosten als fets des de la visió dels mateixos protagonistes.

En relació amb les xifres de combatents, Diego Abad de Santillán explicava que l'onada revolucionària va motivar la inscripció de més de 150.000 voluntaris durant els primers dies de juliol i que a finals de setembre tenien despleats, als 300 quilòmetres del front d'Aragó, un total de 30.000 milicians. Aquesta xifra també la va donar Garcia Oliver, però especificant que, en el total, s'hi havia d'incloure serveis auxiliars, malalts i ferits. Garcia Oliver també manifestava, en relació amb les xifres de combatents, que tres de cada quatre eren

anarcosindicalistes, tot i que, posteriorment, en referir-se a fets ocorreguts durant les primeres setmanes de setembre de 1936, parla de 25.000 milicians al front d'Aragó.⁶⁵ José Peirats, sens dubte influenciat per Diego Abad, també donava suport a la xifra dels 30.000 milicians al front d'Aragó.⁶⁶ Malgrat tot, el mateix Diego Abad manifestava que els càlculs inicials per alliberar Saragossa es van fixar en 12.000 milicians.⁶⁷

El dirigent de la CNT Ricardo Sanz assegurava en les seves memòries⁶⁸ que havien estat capaços de mobilitzar, en el mes posterior a la constitució del Comitè, i únicament des de la caserna de Pedralbes, rebatejada com a Bakunin, un total de 18.000 milicians en columnes de la CNT. Dels protagonistes amb responsabilitats directes sobre l'organització i el comandament de les milícies, el que més crida l'atenció és el testimoni del comandant Vicenç Guarner, organitzador de l'UMRA a Catalunya, agregat militar al Comitè i sotssecretari de la Conselleria de Defensa durant un breu espai de temps. Les seves memòries, publicades l'any 1975, han marcat durant anys la historiografia relativa a l'estudi de les milícies populars catalanes,⁶⁹ Les seves paraules han estat reproduïdes en gran part de les publicacions posteriors, però sense ser contrastades amb documentació d'arxiu. Un cop analitzades les seves aportacions, es fa evident una gran quantitat d'errades i d'inexactituds que modifiquen substancialment els fets ocorreguts durant les primeres setmanes del conflicte. Equivoca xifres, dates i noms, de tal manera que el seu testimoni resulta, més que poc útil, absolutament contraproduent. De fet, la seva percepció en relació amb persones concretes o amb el funcionament de les milícies és fruit de l'animadversió personal; una animadversió o unes opinions que els documents de l'època no reflecteixen en les

---

⁶⁵ GARCIA OLIVER, JUAN, *El eco de los pasos*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1978.

⁶⁶ PEIRATS, JOSÉ, *Los anarquistas en la crisis española*, Buenos Aires, Editorial Alfa, 1964. Pàg. 205.

⁶⁷ ABAD DE SANTILLÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940. Pàg. 84.

⁶⁸ SANZ, RICARDO, *Los que fuimos a Madrid. Columna Durruti, 26 División*, Tolosa, Imprimerie Dulaurier (ed. de l'autor), 1969.

⁶⁹ GUARNER, VICENÇ, *L'aixecament militar i la guerra civil a Catalunya (1936-1939)*, Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1980. Pàg. 127-147.

seves intervencions.⁷⁰ El resultat del seu treball publicat és realment estrany i només pot correspondre a la frustració per la derrota militar, a l'edat o a la manipulació de les seves paraules, amb errades inconcebibles per a una persona que va viure els fets en primera línia de responsabilitat.

La sortida de les primeres columnes ja comporta, segons la font consultada, una disparitat de xifres considerable. Segons un telegrama enviat de Barcelona a Madrid el 24 de juliol de 1936, la columna Durruti havia sortit amb destí al front d'Aragó formada per 5.000 homes. Dolores Ibárruri cita el moment en les seves memòries:⁷¹

El 24 de julio el Comité de Milicias organizó una primera columna, que partió hacia el frente de Aragón al mando de Durruti y que llevaba como consejero militar al comandante Pérez Farràs. Se dijo primero que sus efectivos serian de 10.000 a 12.000 hombres. En realidad partieron de 2 a 3.000.

Pedro Barrachina esmenta la xifra de 2.000 milicians en la data de sortida de la columna Durruti;⁷² xifra també aportada per Ricardo Sanz. Segons Mijail Kolstov,⁷³ que va visitar la columna el 8 d'agost, aquesta disposava de 1.500 efectius. Barrachina atribueix aquesta xifra a les desercions i baixes patides a la columna. Abel Paz aporta la xifra de 4.500 milicians amb data 15 d'agost de 1936.⁷⁴ D'altra banda, Garcia Oliver situa la xifra inicial de la columna Durruti en 5.000 milicians.⁷⁵

---

⁷⁰ En l'acta del Comitè de Milícies Antifeixistes del 3 d'agost, Vicenç Guarner proposava la tramesa d'un comunicat a la columna Durruti felicitant-la per la seva disciplina i pel seu sentit d'organització; ara bé, en el seu llibre, titulava el capítol de les milícies com a "Estratègia del mapa Michelin", de manera clarament pejorativa, i sovint parlava d'indisciplina i mal comportament dels milicians. En l'acta del Comitè del dia 31 d'agost es parlava de la visita de Guarner a les forces catalanes a Mallorca i de l'informe que aquest havia redactat, en el qual feia incidència en l'elevada moral dels milicians i els comandaments. El Comitè considerava el front de Mallorca com a prioritari, i havia decidit dedicar-hi gran part de les forces i dels recursos disponibles. En les memòries de Guarner es dibuixava una realitat diferent en relació amb l'expedició del capità Bayo a Mallorca.

⁷¹ CISTARO, LAURA, *Dolores Ibárruri, la Pasionaria: comunista*, Madrid, Editorial Capital Intelectual, 2009. Tom II, pàg. 23.

⁷² MARTINEZ DE BAÑOS, FERNANDO, LUIS ARCAZAZO, PEDRO BARRACHINA I FRANCISCO ESCRIBANO, *Guerra Civil en Aragón*. Zaragoza, Saragossa, Editorial Delsan, 2010. Pàg. 95-96.

⁷³ KOLTSOV, MIJAIL, *Diario de la guerra de España*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1963.

⁷⁴ PAZ, ABEL, *Durruti en la revolución española*, Barcelona, Editorial La Esfera de los Libros, 2004.

⁷⁵ GARCIA OLIVER, JUAN, *El eco de los pasos*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1978. Pàg. 195.

Similar al cas de la columna Durruti és el cas de la columna Ortiz. Martín Ferrer, militar professional que es va unir a la columna Ortiz, recordava que havien sortit 800 milicians amb Antonio Ortiz, però que els millors ja ho havien fet amb la columna comandada per Durruti. Martínez Bande⁷⁶ atribueix a la columna Ortiz una força de 2.000 milicians i 3 bateries d'artilleria així com la presència d'alguns militars. També segons Martínez Bande, la columna Del Barrio surt el 25 de juliol amb 1.500 homes, xifra que corrobora Garcia Oliver.⁷⁷

Barrachina atribueix la xifra de 1.000 milicians a la columna Grossi; Martínez Bande li n'assigna 2.000; Garcia Oliver, 1.500, i Vicenç Guarner li atribueix la xifra de 2.000. En el cas de Vicenç Guarner, aquesta darrera xifra no és estranya, ja que ell atribueix al voltant de 2.000 voluntaris a totes les columnes. Aquest conjunt de fonts han estat molt utilitzades per la historiografia recent a l'hora de tractar assumptes relacionats amb les milícies antifeixistes de Catalunya. És el cas de Ramon Brusco en el seu treball *Les milícies antifeixistes i l'exèrcit popular a Catalunya*,⁷⁸ i de Judit Camps i Emili Olcina en *Les milícies catalanes al front d'Aragó*.⁷⁹ Sens dubte, és el militar i historiador Ramón Salas Larrazábal⁸⁰ qui més es va aproximar a la xifra real de voluntaris catalans al front d'Aragó entre juliol i setembre de 1936, que va situar en 18.000.

Les dades de pagaments de subsidis que, segons la secció d'Administració i Comptabilitat de la Conselleria de Defensa,⁸¹ es van pagar entre setembre i novembre de 1936 donen com a resultat la mitjana diària de persones cobrant, que

---

⁷⁶ MARTÍNEZ BANDE, JOSÉ MANUEL, *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca*, Monografías de la Guerra de España. Número 1, Madrid, Editorial San Martin, 1984.

⁷⁷ GARCIA OLIVER, JUAN, *El eco de los pasos*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1978. Pàg 233.

⁷⁸ BRUSCO, RAMON, *Les milícies antifeixistes i l'exèrcit popular a Catalunya*, Lleida, Edicions el Jonc, 2003.

⁷⁹ CAMPS, JUDIT I EMILI OLCINA, *Les milícies catalanes al front d'Aragó*, Barcelona, Edicions Lafertes, 2006.

⁸⁰ SALAS LARRAZÁBAL, RAMÓN, *Historia del Ejército Popular de la República*, Madrid, Editorial La Esfera de los Libros, 2006. Pàg. 330.

⁸¹ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Estado genérico del movimiento de caudales y cálculo de crédito para terminar el mes. Conselleria de Defensa de la Generalitat] 21 de novembre de 1936.

va ser de 40.779 durant el mes de setembre, de 51.585 el mes d'octubre, i de 69.112 el mes de novembre. Hem de tenir en compte que l'augment precipitat de persones cobrant subsidis es produí a partir del decret de mobilització del 30 de setembre de 1936; és a dir, a partir del mes d'octubre també cobren subsidis els soldats de lleva, no només els milicians voluntaris. A més, hem de tenir present que els subsidis no eren percebuts íntegrament per milicians o soldats; també en cobraven alguns refugiats. La lectura que es fa de les despeses derivades del manteniment de l'Exèrcit indica que el fet d'augmentar els efectius al front —amb lleves de soldats— i la necessitat de cobrir les baixes —morts, desapareguts, malalts o ferits— que es van produir al llarg dels mesos incrementaren considerablement el nombre de persones en situació de cobrament de subsidi. S'ha de tenir present que les baixes continuaven significat una despesa per a la Conselleria; en qualsevol dels casos de la baixa, la família o el milicià continuava cobrant subsidi. Així doncs, al setembre de 1936 podríem parlar de 35.000 milicians en actiu entre els fronts d'Aragó, Madrid i la resta de les forces procedents de Mallorca. S'ha de tenir present que el mes de setembre fou de molta activitat quant a formació de columnes i sortida al front. És probable que durant el mes d'agost la xifra se situés al voltant dels 20.000 homes i dones en tots els fronts. Dades sobre la situació de forces al front d'Aragó amb data 29 de novembre de 1936 situen la xifra en 33.694 homes a primera línia i 1.500 a la reserva de rereguarda. Així doncs, la xifra durant el mes de novembre se situava, entre militars, soldats de lleva i milicians, en 35.194 homes i dones al front d'Aragó.⁸² El 19 de gener de 1937 l'Exèrcit Popular de Catalunya disposava de 49.900 efectius actius,⁸³ dels quals 47.319 es trobaven al front d'Aragó.

Forces sota el comandament de la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya el 19 de gener de 1937:

Front d'Aragó

Alcanyís: 416 efectius

---

⁸² CENARRO, ÁNGELA I VÍCTOR PARDO, *Guerra Civil en Aragón 70 años después*, Centro del Libro de Aragón, Gobierno de Aragón, 2006. Pàg. 24.

⁸³ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GC_62_E01_D23.

Barbastre: 16.600 efectius

Casp: 13.300 efectius

Barcelona: 7.000 efectius

Soldats de lleva: 10.000

Front de Madrid

Madrid: 1.000 efectius

Defensa costanera

Girona: 334 efectius

Tarragona: 1.250 efectius

4.1.3 El perfil del milicià

Les milícies populars de Catalunya van esdevenir una força militar poc heterogènia. L'origen dels combatents va ser molt divers, especialment en algunes columnes i fronts, malgrat que els catalans eren, amb diferència, els majoritàriament representats. També la presència de moltes dones al front va implicar un fet diferencial qualitatiu en relació amb altres conflictes i exèrcits; tota una revolució pel que fa a la guerra i als seus combatents.

L'anàlisi del perfil del milicià s'ha realitzat a partir de la creació d'una base de dades que recull informació relativa a l'origen geogràfic de residència al moment d'ingressar a les milícies catalanes, l'afiliació política o sindical, la data de sortida al front, la columna, el front i la localitat de destí, l'aval de l'organització que el reclutava i el nom i cognoms de la persona interessada. Aquesta informació ha estat recollida a partir de l'anàlisi de la documentació de subsidis de la Secretaria d'Estadística del Comitè Central de Milícies Antifeixistes.⁸⁴ Com s'explicarà en el

---

⁸⁴ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya. ES.37274.CDMH/10.8.10.3.624. PS-Barcelona_Generalitat_341,1/341,2/342,1/342,2/342,3/342,4/343,1/343,2/343,3/343,4/343,5/344,1/344,2/345,1/345,2/346,1/346,2/346,3/346,4/347,1/347,2/348,1/348,2/348,3/349,1/349,2/349,3/350,1350,2/350,3/350,4/350,5/350,6/350,7/350,8/350,9/351,1/351,2/352,1/352,2/352,3/352,4/353,1/353,2/353,3/354,1/354,2/354,3/354,4/355,1/355,2/355,3/356,1/356,2/357,1/357,2/357,3/357,4/358/359/36

proper capítol, tots els voluntaris de les milícies catalanes van poder començar a percebre un salari a partir del 16 d'agost de 1936. Aquest salari s'aplicava amb caràcter retroactiu per als voluntaris enrolats anteriorment a la data de publicació d'aquesta mesura. Per començar a cobrar el sou, el milicià o la persona delegada havia de presentar un certificat de sortida al front degudament emplenat i signat pels responsables de la caserna corresponent. Aquest certificat s'anomenava "certificació de sortida al front i de cobrament de subsidi". A partir d'aquest primer certificat, per a cada un dels cobraments posteriors s'elaborava un certificat que portava el nom de "certificació de permanència al front, de continuació de subsidi i de retorn", també avalat amb signatures oficials per l'organització corresponent. D'aquesta manera, cada milicià o miliciana havia de generar, en primera instància, i només en una ocasió, la certificació de sortida. Després, i tantes vegades com tingués ocasió de presentar-se a l'oficina de subsidis, amb un màxim d'un cop per setmana, podia presentar el segon certificat, el de continuació al front, que indicava l'última data cobrada i la darrera data en què el milicià es trobava al front, sempre amb el segell i la signatura de la persona designada per la columna o organització. Presentant aquest document a l'oficina de subsidis, el milicià o miliciana podia cobrar en efectiu els dies acumulats. Un cop abonada la quantitat es generava un rebut i s'arxivava el certificat. El fons de subsidis, recentment traslladat a l'Arxiu Nacional de Catalunya procedent del Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca, conté 191.084 documents, dels quals 18.409 corresponen al document de "certificació de sortida al front i de cobrament de subsidi" de milicians i milicianes que van ingressar a les milícies des de les casernes de la ciutat de Barcelona o de les seves columnes al front. La resta de documents correspon, en gran manera, a certificats de continuació al front, rebuts i certificats mèdics relacionats amb el cobrament de subsidis. Amb l'anàlisi del fons de subsidis del Comitè Central de Milícies Antifeixistes s'ha pogut generar una base de dades en format FileMaker que conté la informació esmentada, relativa a 18.409 homes i

---

0/361/362/363/364/365/366/367/368/369/370/371/372/373/374/375/376/377/378/379/380/381/382/383/384/385/386/387/388/389/390/391/392/393/394/395/396/397/398/399/400/401/402/403/404/405/406/407/408/409/410/411/412/413/414/415/416/417/418/419/420/421/422/423/424/425/426/427/428/429/430/431/432/433/434/435/436/437/438/439/440/441/442/443/444/445/446/447/448/449/450/451/452/453/454/455/456/457/458/459/460/461/462/463/464/465/466/467/468/469/470/471/472/473/474/475/476/477/478/479/480/481/482/483/484/485/486/487/488/489/490/491/492/493/494/495/496.

doncs que, entre el 23 de juliol i el 31 de desembre de 1936, van ser donats d'alta al sistema de pagaments de subsidis de les milícies organitzades a Barcelona, o de residents de la Ciutat Comtal que van combatre en columnes comarcals o de la resta de l'Estat espanyol. L'estudi també ha pogut determinar que aquest arxiu resta incomplet en alguna mesura, però s'ha considerat que el mostreig és prou significatiu per procedir a l'anàlisi de la informació obtinguda, de manera que garanteixi la rellevància de les conclusions.

Nom **Grossi Mier, Manuel**

Regió **Barcelona** Ciutat **Barcelona**

Afiliació **POUM** Columna **Arquer-Grossi**

Dona
 Home

Catalunya
 Estat espanyol
 Estranger

Sortida **24/07/1936** Sortida Copia

Front **Aragó/ Leciñena**

Altres dades **Cap de columna**

Observacions

Nom **Serrano Buenacasa, Francisco**

Regió **Aragó** Ciutat **Caspe**

Afiliació **CNT** Columna **Hilario-Zamora**

Dona
 Home

Catalunya
 Estat espanyol
 Estranger

Sortida **02/05/1936** Sortida Copia

Front **Aragó**

Altres dades

Observacions

Nom **Merceder del Rio, Pablo**

Regió **Barcelona** Ciutat **Barcelona**

Afiliació **PSUC** Columna **Del Barrio**

- Dona
- Home
- Catalunya
- Estat espanyol
- Estranger

Sortida **24/07/1936** Sortida Copia

Front **Aragó**

Altres dades

Observacions

Nom **Millan Riu, Narcisa**

Regió **Barcelona** Ciutat **Barcelona**

Afiliació **FAI** Columna **Aguiluchos de la FAI**

- Dona
- Home
- Catalunya
- Estat espanyol
- Estranger

Sortida **25/05/1936** Sortida Copia

Front **Aragó**

Altres dades

Observacions

Nom **Lloveria Hoyo, Marti**

Regió **Aragó** Ciutat **Huesca**

Afiliació **Militar** Columna **Durruti**

- Dona
- Home
- Catalunya
- Estat espanyol
- Estranger

Sortida **01/09/1936** Sortida Copia

Front **Aragó**

Altres dades

Observacions

*Model de fitxa de la base de dades de membres de les milícies de Barcelona. (Font: elaboració pròpia)

4.1.3.1 Origen geogràfic del milicians

L'origen geogràfic dels milicians enquadrats des de les milícies de Barcelona va ser divers. Com apuntava José Manuel Martínez Bande⁸⁵ en l'exhaustiu treball publicat pel Servicio Histórico Militar,

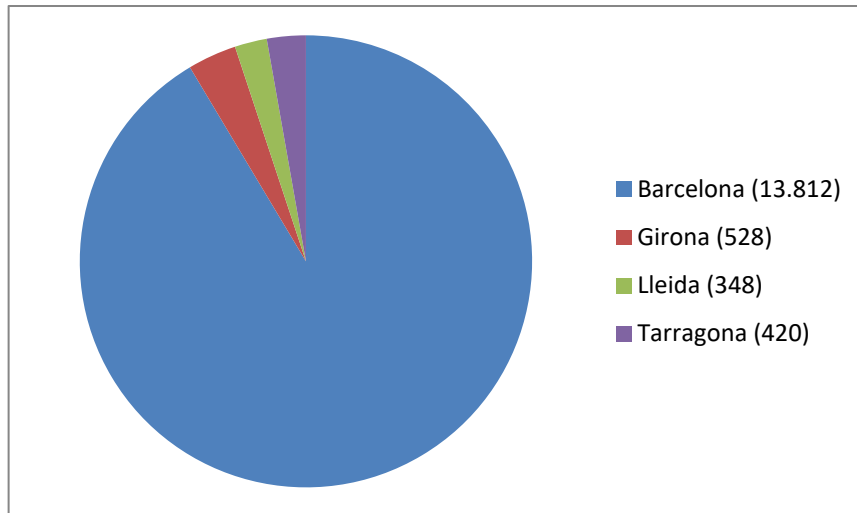
Barcelona fue el gran centro de reclutamiento, y seguramente se dieron muchos casos en que los milicianos futuros combatientes llegaban a la Ciudad Condal desde lejanos pueblos, incluso próximos a territorios dominados por el enemigo, para luego desandar el camino. Las milicias locales barcelonesas absorbieron, en gran parte, a las otras catalanas, como luego lo harían con las aragonesas.

En aquesta línia, Diego Abad de Santillán afirmava que les casernes de Barcelona concentraven el reclutament dels voluntaris de la capital, però també el de les comarques i regions veïnes de l'Estat espanyol. L'anàlisi de les fonts confirma que, tot i que en origen l'estructura va ser pensada per enquadrar milicians de la ciutat de Barcelona, aquestes van acabar acollint voluntaris de tots els pobles i ciutats de Catalunya i de la resta de províncies de l'Estat espanyol, així com un nombre considerable de voluntaris estrangers.

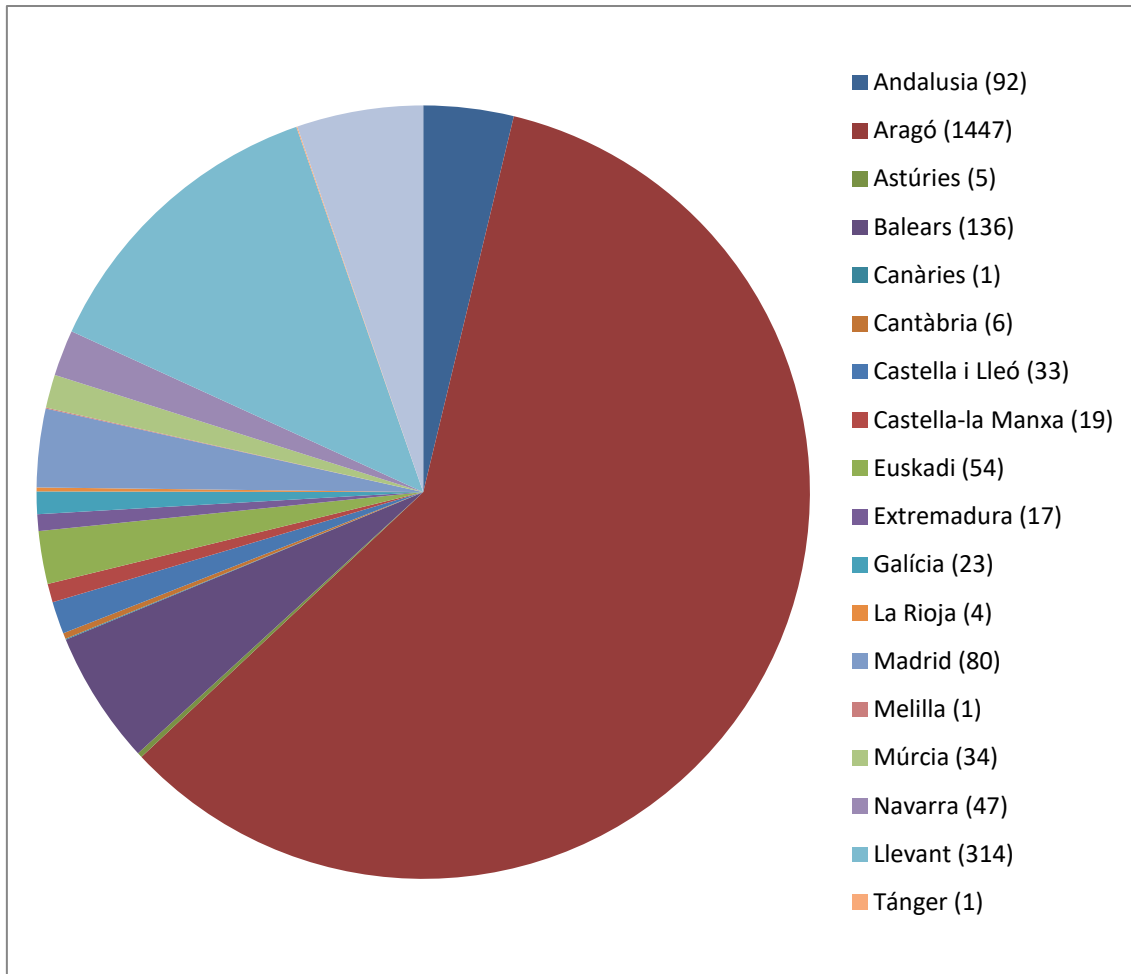
Segons les dades recollides, un 75 % procedia de la província de Barcelona, i un 69 %, de la mateixa ciutat. La resta de províncies catalanes també van aportar una gran quantitat de combatents a l'organització de Barcelona: Girona, un 3 %; Lleida, un 2 %, i Tarragona, un 2,2 %. En el seu conjunt, Catalunya va aportar un 82 % del total de voluntaris a les milícies populars organitzades a Barcelona.

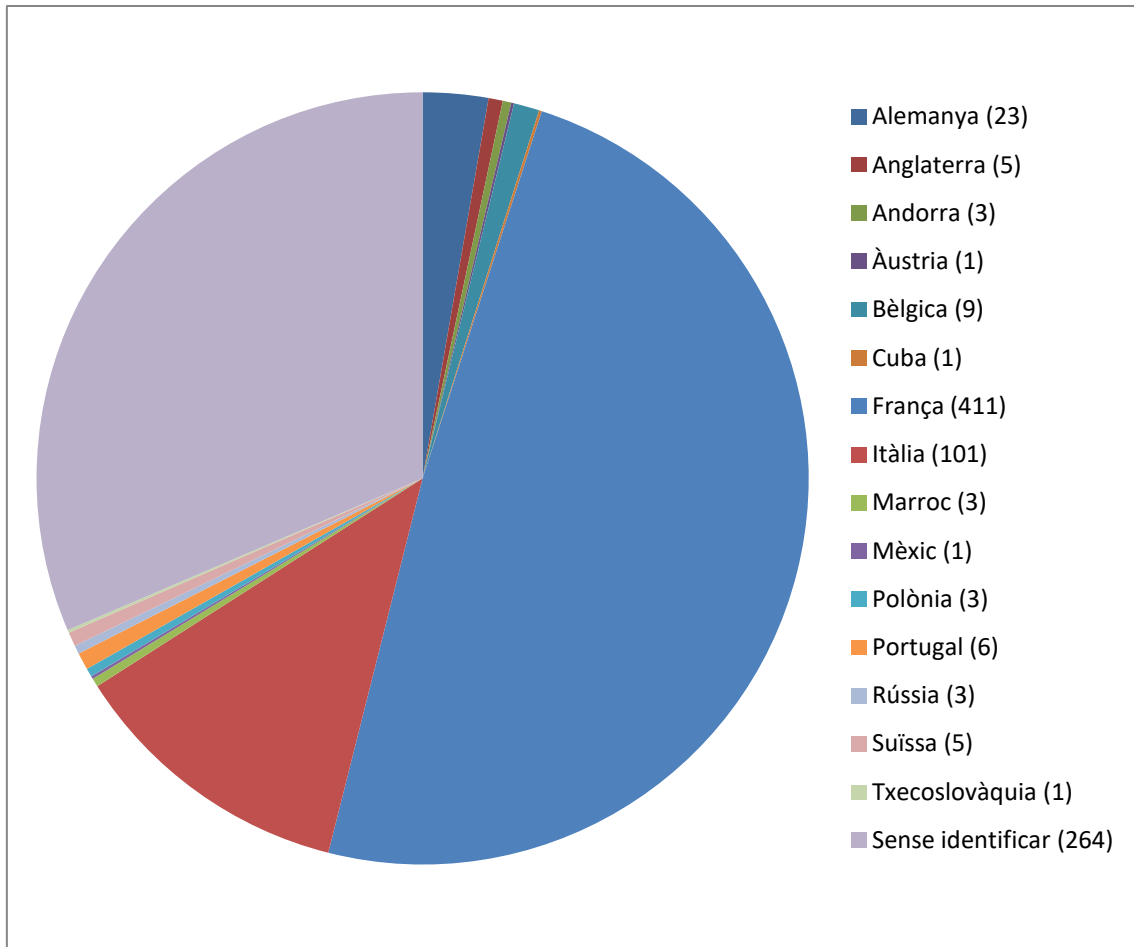
⁸⁵ MARTÍNEZ BANDE, JOSÉ MANUEL, *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca*, Monografías de la Guerra de España. Número 1, Madrid, Editorial San Martín, 1984.

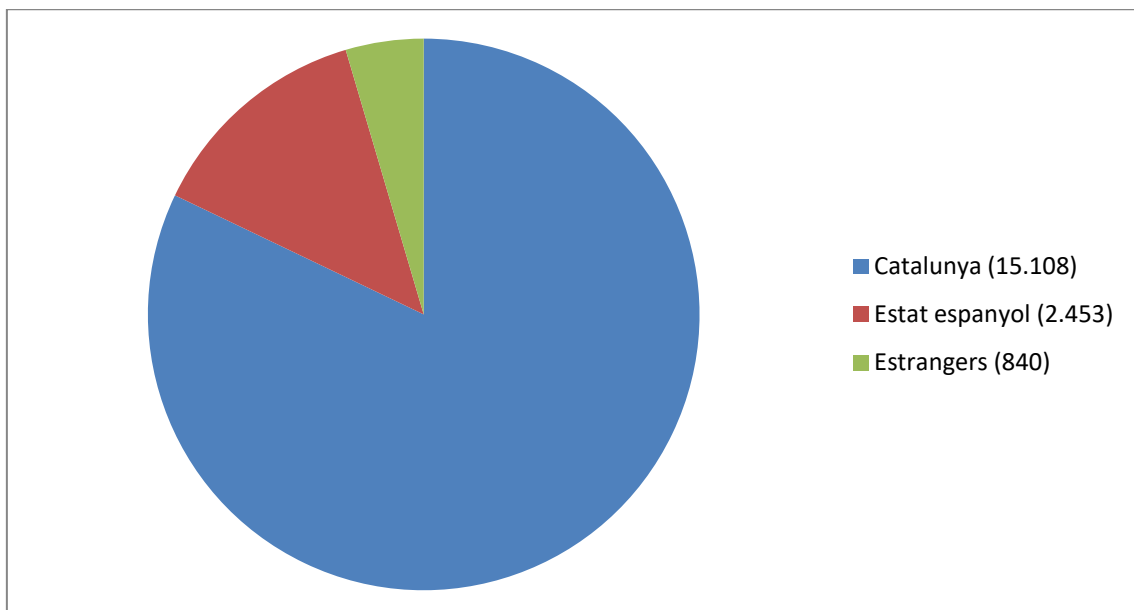
Van participar en les columnes catalanes homes i dones de tots els racons de l'Estat espanyol; ara bé, destaquen, pel seu nombre, els voluntaris aragonesos i els del Llevant. Els aragonesos van representar un 8 % del total, i els del Llevant, un 2 %. Els procedents de les Illes Balears són el tercer gran grup de l'Estat espanyol, i se situen a prop de l'1 %. Castellans —dels de la Manxa i dels de Lleó—, asturians, bascos, andalusos, extremenys, madrilenys, gallecs o càntabres també van formar part de l'esforç de guerra dels catalans. Els homes i dones no procedents de Catalunya van representar un 13 % del conjunt dels voluntaris.

Finalment, els milicians de procedència estrangera van esdevenir un col·lectiu important. Els francesos són el grup més rellevant, amb un 2,2 % del total. El conjunt de voluntaris estrangers a les columnes de milicians va representar un 4,5 % del total. En aquest grup s'ha de tenir en compte que un nombre important de combatents no defineix la seva nacionalitat en la certificació de sortida al front i cobrament de subsidi. Malgrat que 264 individus estrangers no defineixen la seva nacionalitat, s'ha de suposar que un percentatge important d'aquests eren de procedència francesa o italiana.

D'aquesta manera, les milícies de Barcelona van ser formades per un 82,5 % de combatents de les províncies catalanes, un 13 % de combatents de la resta de l'Estat espanyol i un 4,5 % de voluntaris estrangers.

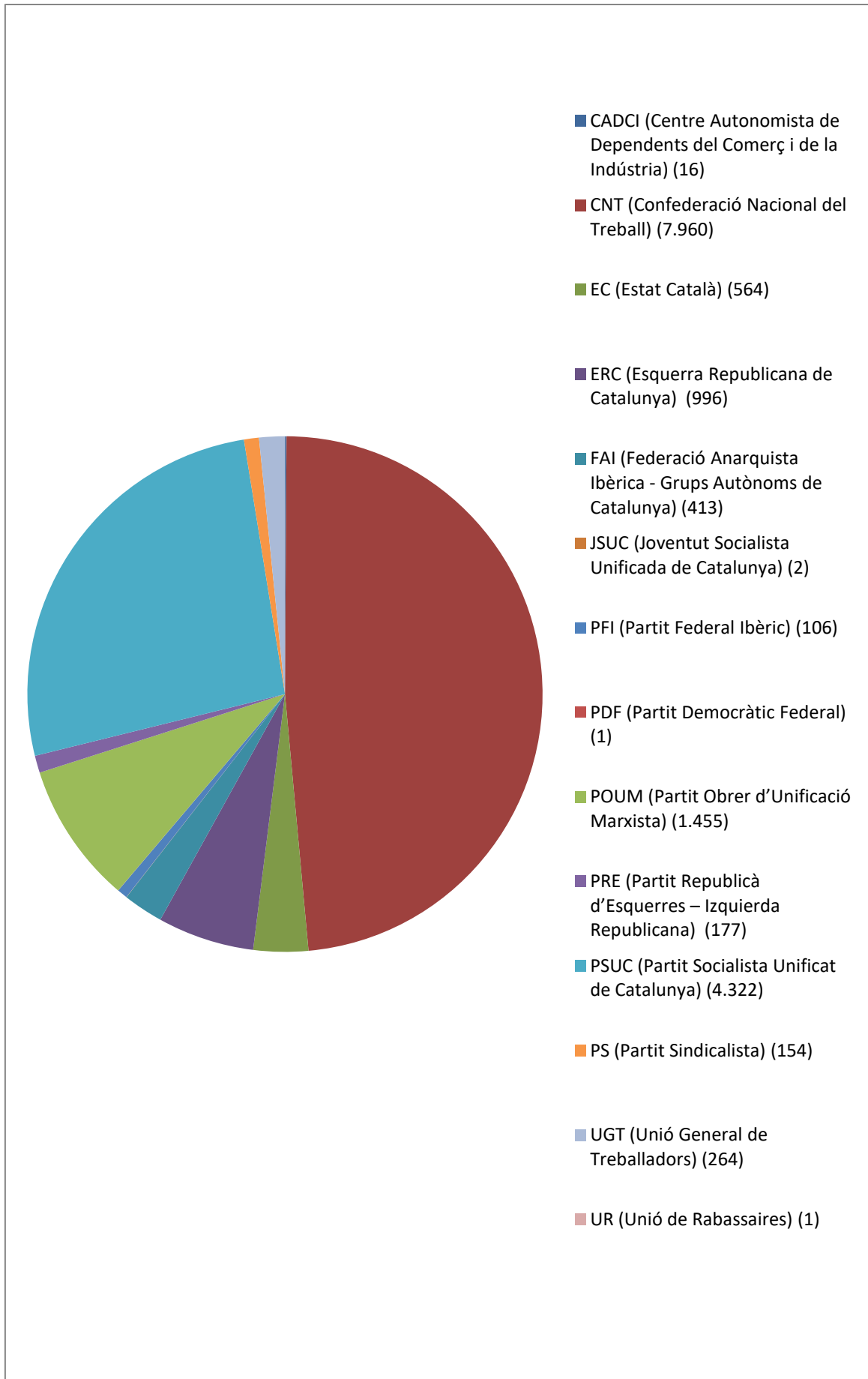

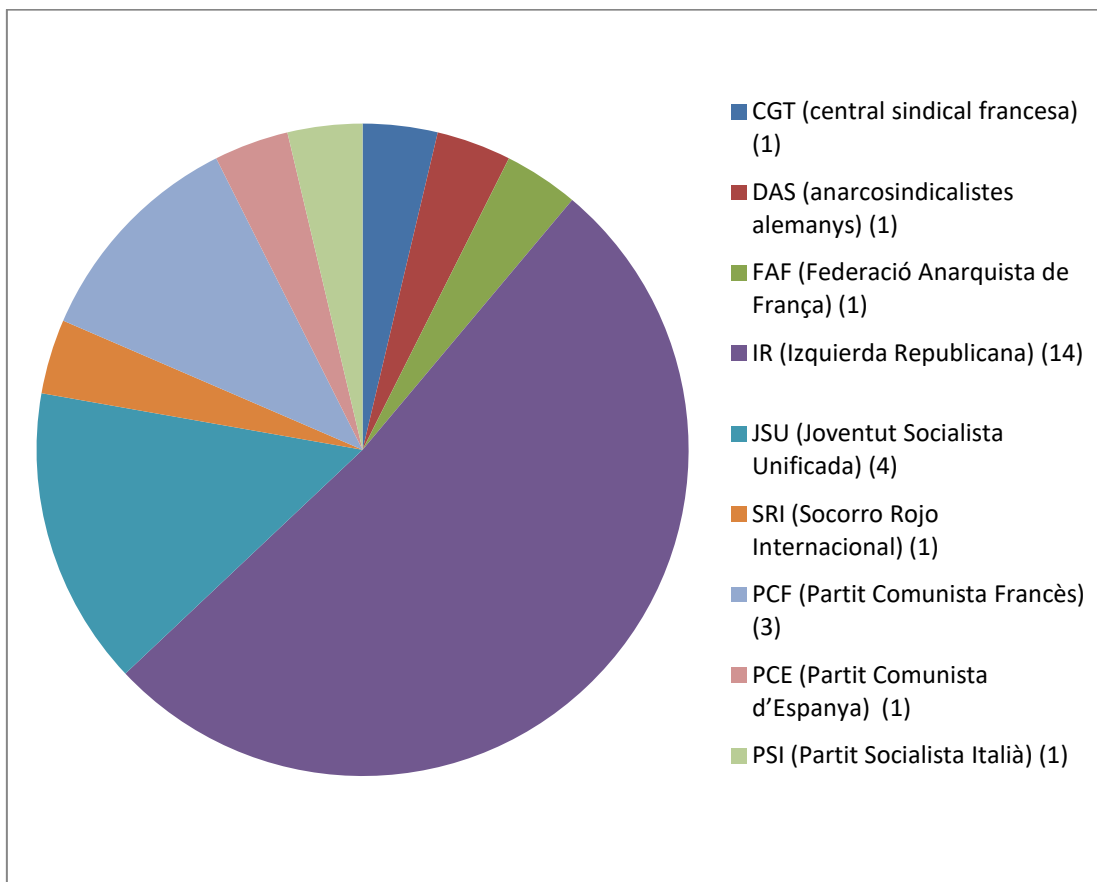
4.1.3.2 Afiliació política i sindical

El perfil polític i polititzat dels combatents és una evidència, un cop analitzades les dades. Només un 0,6 % del total (115 homes) consta sense afiliació política o vinculació a les forces armades i cossos de seguretat o sanitaris. En la composició de les columnes de milicians es pot percebre la força proporcional a la rereguarda de les diferents organitzacions i la voluntat de participar decididament en la lluita contra el feixisme de totes les organitzacions progressistes de Catalunya. Inicialment, totes les organitzacions volgueren mostrar el seu compromís, combativitat i esperit de sacrifici. Cal recordar que les columnes de milicians es formaren entre el 23 de juliol i el de novembre de 1936 per combatents voluntaris.

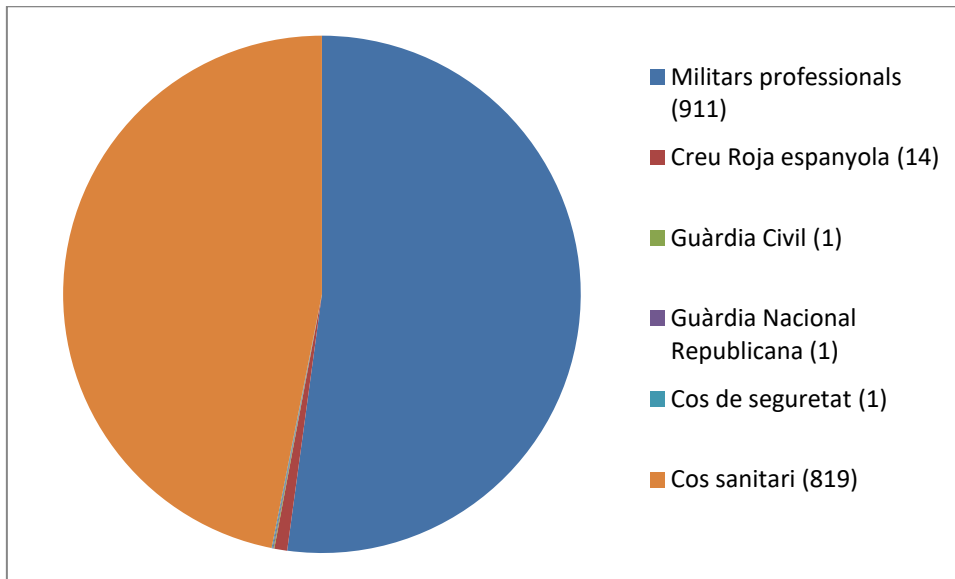
Del conjunt de milicians i milicianes podem establir tres grans grups, un cop descartats els combatents no adscrits a cap organització. El primer i principal és el d'afiliats a alguna de les organitzacions polítiques d'àmbit català. Fins a dotze organitzacions es veuen representades en aquest grup. En qüestions relatives a afiliació política, hem de tenir present que les dades recollides tenen en compte l'afiliació indicada pel combatent. Aquest fet no implica que el mateix combatent participés en altres organitzacions afins. Era molt freqüent en l'època la doble militància, sobretot la simultaneïtat de militància en sindicats vinculats al sector laboral o professional del combatent, i en algun dels partits polítics. La CNT tenia, entre els seus afiliats, membres de la FAI o d'ERC. La UGT i el CADCI comparteixen militància amb ERC i el PSUC, que alhora manté relacions amb les JSUC. Petits partits de caire republicà, com el Partit Republicà d'Esquerres (filial d'Izquierda Republicana a Catalunya), el Partit Federal Ibèric o el Partit Democràtic Federal, aporten la seva quota de militància al front. El POUM, un partit en creixement a Catalunya, presentava una militància combativa i cohesionada, que es mobilitzà en gran nombre per combatre a tots els fronts on els catalans van ser presents. ERC i EC aporten una força considerable, però seran el PSUC-UGT i la CNT-FAI els qui aportaran el major nombre de combatents al capdavant de les milícies catalanes. La central sindical CNT va ser la força organitzada que va aportar més homes i dones a les columnes de milicians (un 43 % del total). Per la seva banda, el PSUC representava el 23 %; el POUM, el 8 %, i ERC el 5 %.

El segon grup és el format per militants d'organitzacions polítiques no catalanes. Aquests provenien d'organitzacions espanyoles i de la resta dels països europeus. Aquestes dades són molt residuals, ja que una gran part dels voluntaris estrangers es va afiliar a organitzacions catalanes. El POUM, la FAI, la CNT i el PSUC van ser les organitzacions que van acollir els internacionals. Es fa evident que la crida de voluntaris internacionals s'articulava a partir de les dues grans idees internacionalistes del moment: les de tipus llibertari i les agrupades entorn de la Tercera Internacional.

El tercer gran grup és el format per militars professionals, personal sanitari i membres dels diferents cossos de seguretat. Aquest grup d'homes i dones, no vinculat, en principi, a cap organització política, és un grup nombrós. El cas dels professionals sanitaris i membres de la Creu Roja implicà a un 4,5 % del total. La presència de militars professionals fou d'un 5 %; xifra important, si tenim en compte que aquest col·lectiu no formava part de la lògica de les milícies populars ni de la seva intenció fundacional.

4.1.3.3 El paper dels militars

Com s'ha dit, el cas del militars professionals enquadrats en les milícies populars de Catalunya representava un 5 % dels combatents. És un fet que crida l'atenció, ja que la 4a Divisió va quedar completament desarticulada, per ordre del governador civil de Catalunya, Jose España, durant els combats immediats al sollevament militar del 19 de juliol. Com assegurava Diego Abad de Santillán, els militars que van acompanyar les columnes de milicians de manera voluntària eren companys de lluita que havien provat la seva fidelitat a la causa del poble.⁸⁶ En molts casos, aquests van demostrar que, en efecte, eren fidels a la causa de la República. Altres militars van trobar en les milícies la manera de guanyar temps per tal de sobreviure a l'onada inicial revolucionària; molts acabarien desertant o a les presons republicanes.⁸⁷ El fet és que tant comandaments com soldats de tropa van servir a les columnes de milicians. D'altres van formar part de columnes com a

⁸⁶ ABAD DE SANTILLÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940. Pàg. 83.

⁸⁷ És el cas de l'alferes Joaquín Recio Pizarro, del Regiment d'Artilleria Lleugera núm. 10 de Calataiud, que és trobava a Barbastre de permís el 19 de juliol de 1936. Es va incorporar el 28 de juliol a la columna Hilario-Zamora, per després passar a les files feixistes a finals del mes d'agost. Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS-Aragó.⁸² [Relació de comandaments militars de la columna Hilario-Zamora, agost de 1936].

agregats militars o consellers, com a instructors dels milicians a les casernes⁸⁸ o com a membres de l'Estat Major als diferents fronts de lluita. Tots els militars que van servir a les milícies antifeixistes de Catalunya van conservar la graduació que ostentaven prèviament al cop d'estat, i molts es van veure ascendits. El sou per als militars professionals va ser de quinze pessetes al dia, cinc més que qualsevol milicià no professional, inclosos caps polítics de columna, que cobraven el mateix sou que qualsevol altre milicià. Els llocs de responsabilitat a les columnes o als estats majors els van ocupar militars associats a l'UMRA o a algun dels partits polítics antifeixistes. És el cas del capità Medrano. Procedent de l'arma d'artilleria i afiliat al Partit Sindicalista, va comandar una columna al front de Tardienta, a l'Aragó, i posteriorment va ser destacat amb la seva unitat a la defensa de la costa de Tarragona. També és el cas del capità d'artilleria Juan Santaliestra Bailac. Militant d'esquerres, va fugir de Saragossa a Binèfar tres dies abans del cop d'estat militar. En aquesta localitat va ajudar el comitè local a sotmetre les forces de la Guàrdia Civil; posteriorment es traslladà a Lleida, on es quedà en espera de noves instruccions del Govern de la Generalitat. Se sumà a la columna Durruti el 24 de juliol i fins que va ser cridat a Barcelona pel coronel Giménez de la Beraza amb objecte d'organitzar un grup d'artilleria. La 3a Bateria d'Artilleria del capità Santaliestra combatrà al front d'Aragó fins al 25 de novembre, data en què aquest és ascendit a comandant i és cridat a organitzar el sector d'artilleria de la defensa costanera de Girona. Posteriorment, Santaliestra comandaria el Regiment d'Artilleria de la 2a Divisió de l'Exèrcit Popular de Catalunya amb guarnició a Mataró.⁸⁹ En contra de l'opinió d'altres autors, el paper dels militars no sollevats és determinant per tal d'articular les noves unitats de combatents. Gran part de les columnes va conservar comandaments professionals en l'estructura de funcionament. Alhora, molts militars que es trobaven a la reserva⁹⁰ van ser cridats

---

⁸⁸ És el cas dels militars avalats pel Comitè Executiu del POUM José Giralte Aymami, instructor de cavalleria, i Agustín Bascuas Uson, Ángel Alonso Martín, Ramon Quintanilla Albert i Celestino Lucas Cortina, instructors d'infanteria, que van realitzar tasques d'instrucció a la caserna Lenin de Barcelona a partir del dia 29 de juliol de 1936.

⁸⁹ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS_Militar,326,3.

⁹⁰ Un gran nombre de militars professionals va ser assignat a la reserva mitjançant la Llei Azaña 25-431. Aquesta llei va ser un conjunt de mesures aprovades per les Corts espanyoles entre els anys 1931 i 1932 que tenien com a objectiu reduir el nombre d'oficials en actiu i modernitzar l'Exèrcit espanyol.

o es van presentar voluntaris per combatre al servei del Comitè i de la Generalitat de Catalunya. És el cas de la columna del capità Zamora, posteriorment Hilario-Zamora, sortida el 23 de juliol de 1936, en la qual Hilario Esteban, de la CNT, feia les funcions de cap civil i el capità Sebastián Zamora Medina exercia de cap militar. Aquesta columna actuà com a avantguarda de la columna Ortiz. En el llibre d'estadística de la columna es pot observar la relació de comandaments que s'hi van incorporar el dia 24 de juliol i que van cobrar nòmina fins al 31 de juliol:⁹¹

Incorporats el dia 24 de juliol de 1936 procedents del Regiment d'Infanteria núm. 16, o Albuera:

- **Capità** Sebastián Zamora Medina
- **Capità** Cristino Blanco Consuelo
- **Tinent** Santiago López Oliver
- **Alferes** Carlos Fernández Ferrer
- **Alferes ctº** Jose Bonet Modol
- **Brigada** Esteban Garriga Mallafre
- **Brigada** Coptº Juan Bonet Roura
- **Sergent** Juan Narciso Rey
- **Sergent** Francisco Barrachina Argente
- **Sergent** Antonio Bayona Piñol
- **Sergent** Ángel Serrate Fillo
- **Sergent** Victoriano Borrego Esteve
- **Sergent** Eleuterio Minguella Izquierdo
- **Sergent** Francisco Moreno Iglesias
- **Mestre armer** Manuel Fernández Fernández
- **Caporal-sergent** Manuel Muñoz Guerrero

Incorporat el 27 de juliol, procedent de la reserva:

- **Comandant de cavalleria** Mariano Buxo Martín

---

⁹¹ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS-Aragó.82 [Relació de comandaments militars de la columna Hilario-Zamora 24-31 de juliol] 31 de juliol de 1936.

Incorporats el dia 28 de juliol:

Procedent del Regiment de Carros de Combat núm. 2:

- **Sergent** Agustín Ara Pallicer

Procedent del Regiment d'Artilleria Lleugera núm. 10 de Calataiud (incorporat a Barbastre, on es trobava de permís):

- **Alferes** Joaquín Recio Pizarro

La nòmina de la Bateria de Muntanya, comandada pel tinent Garrido, agregada a la columna Hilario-Zamora, també reflecteix la presència de comandaments professionals des del primer moment:

Agregats el 22 de juliol i en nòmina fins al 31 de juliol de 1936:

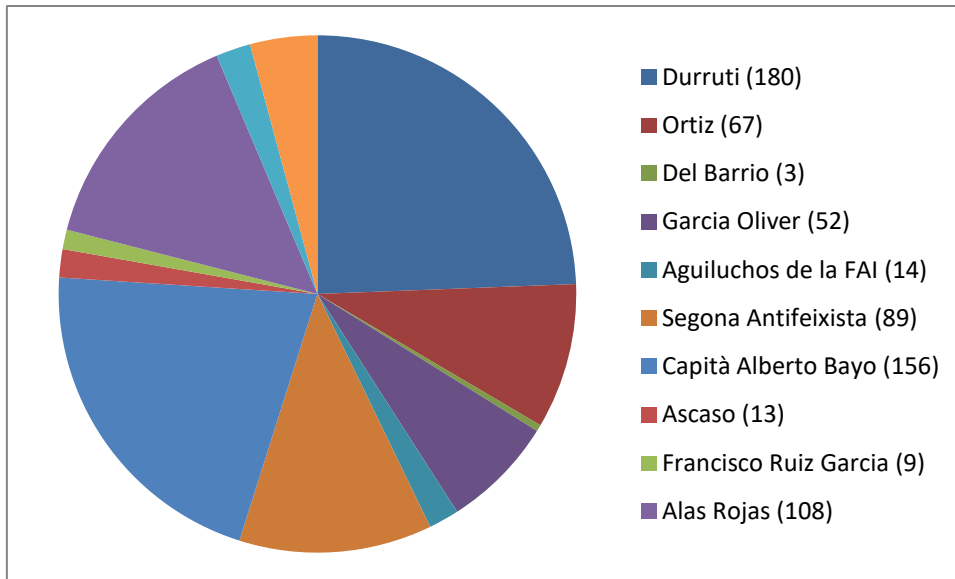
- **Sergent** Ángel Latorre Cambroner, procedent del Regiment d'Artilleria de Muntanya núm. 1.
- **Sergent** Jose Calea Macias, procedent reserva.
- **Sergent** Juan Millor Aparicio, procedent de parc divisionari núm. 4.
- **Sergent** Gregorio Serrano Alcalde procedent del Regiment d'Artilleria de Muntanya núm. 1.
- **Sergent** Mariano Parrilla Atienza procedent del Regiment d'Artilleria de Muntanya núm. 1.
- **Sergent** Jesús Frauca Villacampa, procedent del Regiment d'Artilleria de Muntanya núm. 1.
- **Sergent** Jose Carballo Duran, procedent del Regiment d'Artilleria de Muntanya núm. 1.
- **Sergent** Rafael Ruiz de la Rosa, procedent del Regiment d'Artilleria de Muntanya núm. 1.
- **Sergent** Nicolás Medina Monzón, procedent del Regiment d'Artilleria de Muntanya núm. 1.
- **Major ajustador** Amado Ramos Alfonso, procedent del Regiment d'Artilleria de Muntanya núm. 1.
- **Sergent** José María Busquets Aluart, procedent de Col^a MunS Alomol^a 1a Brigada de Muntanya.

- **Sergent** Fernando Alba Álvares, procedent de Col^a MunS Alomol^a 1a Brigada de Muntanya.

La incorporació de comandaments professionals a les columnes Ortiz i Hilario-Zamora procedents d'altres unitats o de la reserva va continuar durant els mesos posteriors i durant tota l'etapa de milícies populars, fins a la reconversió, ja durant l'any 1937, en l'Exèrcit Popular de Catalunya. Altres columnes de milicians presentaran una estructura similar. És el cas de la columna Macià-Companys, amb el tinent coronel Jesús Pérez Sala al capdavant: disposà d'un comandant, cinc capitans d'infanteria, un capità de cavalleria, quatre tinentes d'infanteria, un tinent de cavalleria, tres brigades, tres alferes i vuit sergents.

Un mínim de 911 militars es van distribuir per pràcticament totes les columnes i agrupacions. La que va tenir més participació de militars professionals inscrits com a milicians va ser la columna Durruti, amb un 20 % del total. La del Capità Bayo i la de les Alas Rojas, amb un 17 % i un 11 % respectivament, van ser les altres columnes amb un major nombre de militars. L'Ortiz i la 2a Antifeixista van ser altres columnes amb un percentatge alt de militars entre les seves files.

Sembla clar que els militars professionals van articular les columnes de milicians, fins i tot les formades pels anarquistes, en l'àmbit jeràrquic i organitzatiu i a l'Estat Major. La teoria que les milícies eren unitats militars sense cap mena de preparació teòrica per desenvolupar operacions militars de pes no pot valorar-se com una opinió justificada per tal d'analitzar el comportament de les milícies antifeixistes entre els mesos de juliol i desembre de 1936. De fet, totes les grans operacions militars de forces catalanes de l'any 1936, les del front d'Aragó i les de Mallorca, van ser planificades i comandades per militars professionals. El paper dels militars professionals lleials a la República va ser fonamental en aquest període a Catalunya, ja que, en definitiva, l'estructura de comandament va restar formada per militars professionals, i la tropa, per voluntaris de les organitzacions. En definitiva, es tractava d'un exèrcit amb capacitat tècnica i un esperit de lluita i compromís sense precedents. Això sí, era un exèrcit del qual desapareixerien els formalismes i la disciplina d'obediència característics de l'Exèrcit espanyol precedent al cop del 19 de juliol, en què el soldat de lleva era maltractat sistemàticament i els oficials disposaven de tota mena de privilegis.

4.1.3.4 Els voluntaris estrangers

Els voluntaris estrangers són presents a les milícies antifeixistes de Catalunya en un nombre considerable i molt abans de la creació de les cèlebres Brigades Internacionals. Aquest col·lectiu de voluntaris va representar un 4,5 % del total: un mínim de 840 homes i dones que van combatre, de manera aïllada o agrupats en centúries, en tots els fronts als quals els catalans van contribuir amb l'esforç de guerra.

Sempre s'ha atribuït la presència de combatents internacionals durant els primers dies dels combats a la coincidència del sollevament dels militars amb les Olimpíades Populars⁹² que havien d'iniciar-se el mateix dia a la ciutat de Barcelona. La bibliografia consultada parla en tots els casos d'un petit grup de combatents que fonamentalment va participar en l'expedició de Bayo a Mallorca.⁹³ També està ben documentada la trajectòria dels alemanys del grup DAS,⁹⁴ i és famosa la història de la centúria Thälmann.⁹⁵

L'anàlisi dels subsidis amplia, i molt, el nombre de combatents voluntaris internacionals en les milícies catalanes. Com hem vist en l'anàlisi geogràfica de procedència dels combatents, els francesos i els italians són els grups més nombrosos, malgrat que hi hagi un percentatge alt de combatents dels quals no s'especifica la nacionalitat. Pels cognoms s'intueix que gran part dels voluntaris francesos eren refugiats procedents d'altres indrets d'Europa. Jueus, comunistes o anarquistes d'Alemanya i d'altres països centreeuropeus, italians que havien fugit del feixisme de Mussolini i una gran quantitat d'espanyols que s'havien exiliat al país veí per motius polítics o econòmics es van traslladar a Catalunya durant els

---

⁹² L'Olimpíada Popular de Barcelona havia de ser un esdeveniment esportiu de caràcter antifeixista, alternatiu als Jocs Olímpics de Berlín de 1936, que finalment no es va dur a terme a causa del sollevament militar a Barcelona del 19 de juliol.

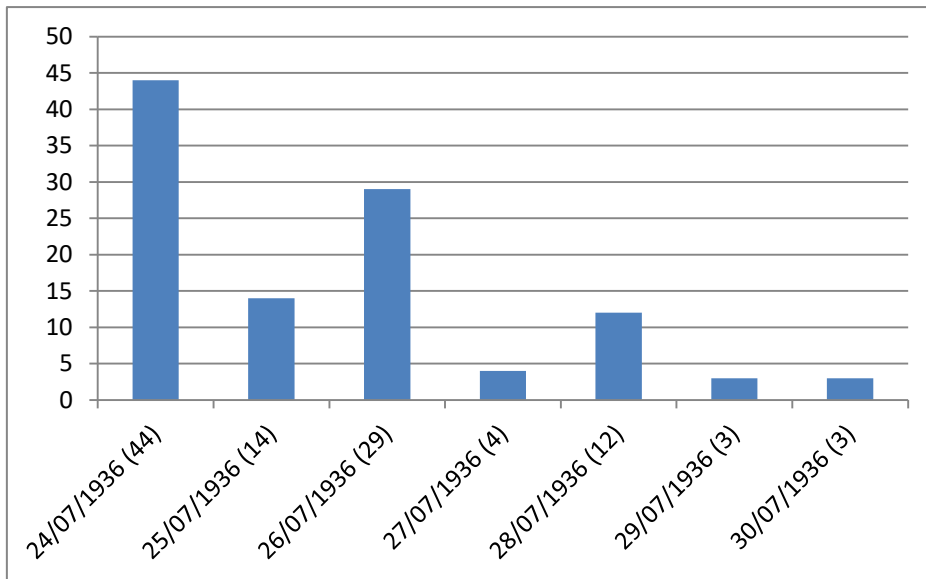
⁹³ MASSOT, JOSEP, *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987.

⁹⁴ NELLES, DIETER; ULRICH LIENSE, HARALD PIOTROWSKI I CARLOS GARCIA, *Antifascistas alemanes en Barcelona (1933-1939). El grupo DAS: sus actividades contra la red nazi y en el frente de Aragón*, Barcelona, Editorial Sintra, 2010.

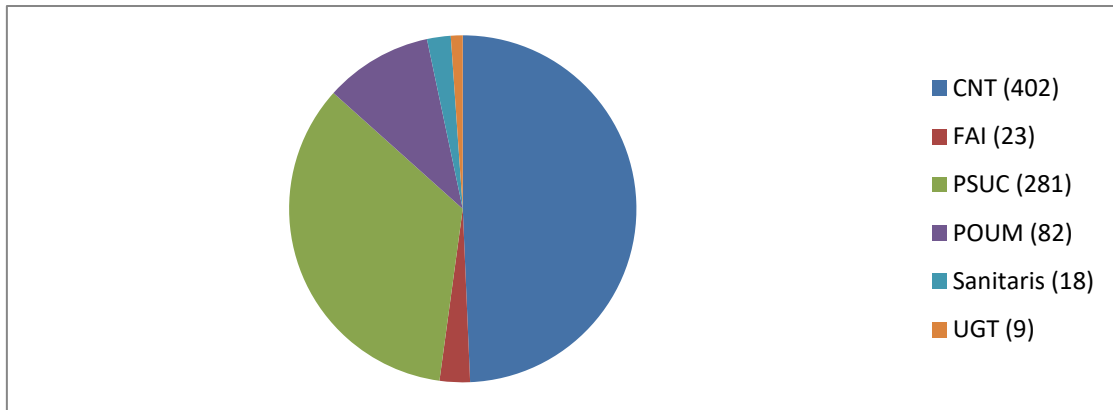
⁹⁵ Arxiu RGASPI. Opis 6. Subsèrie III.F.836.

primers dies posteriors al cop d'estat fallit. Durant els mesos d'agost a desembre de 1936 van formar part de les milícies catalanes voluntaris antifeixistes de tots els racons del planeta.

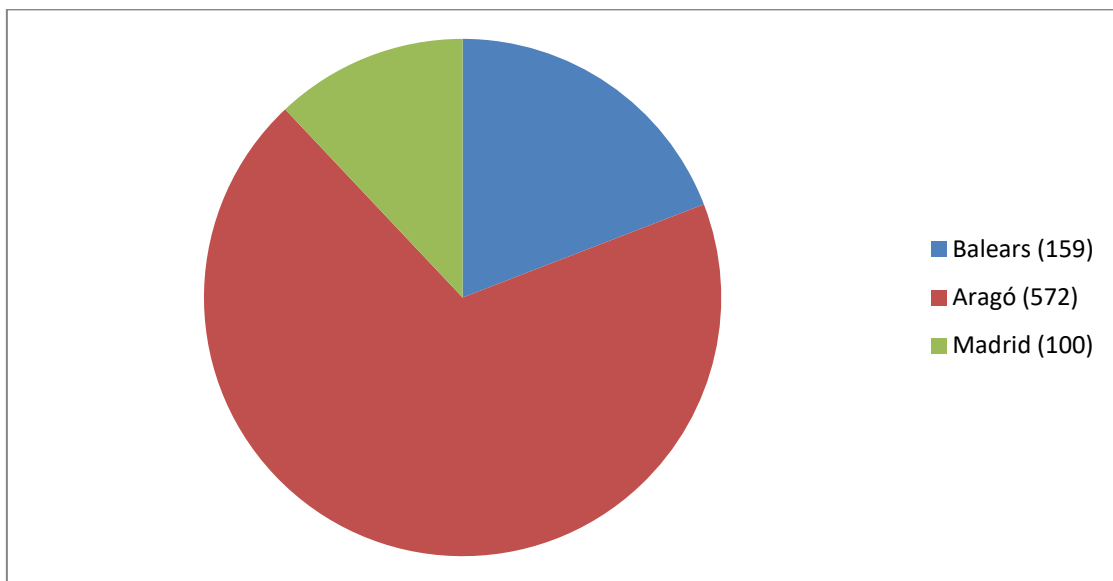
En el gràfic s'observa que 109 combatents estrangers formaven part de les columnes que van sortir al front durant els primers set dies de conflicte:

Durant aquesta etapa, el predomini de l'afiliació política entre els voluntaris estrangers correspon als de tendència anarcosindicalista: un 48 % del total d'estrangers. A continuació, trobem els comunistes adherits a la Tercera Internacional —a Catalunya, representats pel PSUC— que eren un 33 % del total. Finalment, els comunistes trotskistes, agrupats al POUM, van arribar al 10 % del total. Les forces nacionalistes catalanes o republicanes federalistes no van comptar amb voluntaris internacionals entre les seves files. Només es documenta el cas de Johnny Molymet, que va combatre a la columna Rafael Casanova, d'ERC, a Portocristo, Mallorca.

La distribució en els diferents fronts és clarament favorable al front d'Aragó: com a mínim un 68 % d'aquests van lluitar-hi. Finalment, s'hi han de sumar els supervivents de l'expedició de Mallorca, que es distribuïren, un cop retornats a Barcelona, entre els fronts d'Aragó i Madrid.

La distribució per les diferents unitats va ser molt diversa; no van existir grans agrupacions o concentracions d'estrangers en cap columna. Com es pot observar en el gràfic següent, les columnes Durruti i Ascaso van ser les que en van concentrar més nombre, i van crear centúries o grups internacionals: en el cas de l'Ascaso, el Grup Italià, i en el de la Durruti, el Grup Internacional.⁹⁶ Una altra unitat específicament formada per diferents nacionalitats i tendències polítiques va ser

⁹⁶ Aquest grup presentarà una forta oposició a la militarització que es pretendrà imposar a partir del gener de 1937.

l'anomenada Centúria Internacional, que es va desplegar a Casetas de Quicena, al front d'Aragó, a partir del setembre de 1936, i posteriorment, el novembre del mateix any, al front de Madrid. Però van ser moltes, les centúries o grups formats per internacionals. A banda de les grans concentracions ja esmentades, a l'Aragó també van ser-hi presents la columna Erich Mühsam, formada per alemanys del grup DAS; la columna Marsella, formada el 24 de juliol per voluntaris francesos; una centúria formada per anglesos, francesos i italians a la columna Miquel Pedrola, del POUM; la columna Peyrot, del PSUC, sortida de Barcelona el 23 de novembre, amb forta presència de francesos; un grup important de portuguesos i italians a la columna Piquer, del POUM; la centúria Tom Man, formada per membres del PSUC d'origen britànic, i integrada a la columna Del Barrio; la columna Sebastián Faure, formada el 4 de novembre per anarquistes francesos que es van integrar a la columna Ortiz, o el grup i posteriorment columna Thälmann, comandada per Hans Beimler i Hermann Geissen.

Les columnes catalanes al front de Madrid també estaven integrades un nombre considerable d'estrangers. La Bateria Sacco y Vanzetti, comandada pels anarquistes alemanys Paul Czakon⁹⁷ i Ernst Günter,⁹⁸ comptava amb un grup poc heterogeni d'internacionals; la columna Libertad, formada per membres del PSUC, tingué dues centúries internacionals. La Gastone Sozzi estava formada per un important contingent de voluntaris italians i polonesos i alguns de belgues i russos, i era comandada pel català Bovè i pels italians Antonini i Ghini. La Comuna de París estava formada per noranta voluntaris francesos. La columna Jaume Graells va comptar amb la Centúria Internacional⁹⁹ i amb la Thälmann.¹⁰⁰ Finalment, a Madrid també va ser destacada, el 16 d'octubre, la columna Ilya Ehrenburg, amb presència d'un important contingent de francesos.

Un altre dels grups nombrosos format per internacionals va ser el que va marxar amb la columna Bayo a Mallorca. El primer gran grup fou la centúria Tchapaiev, de

---

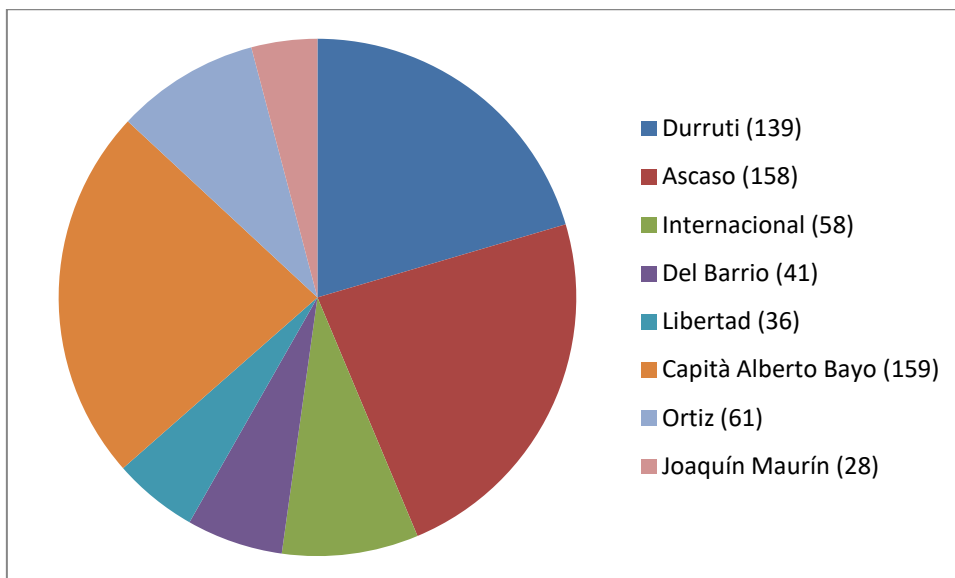
⁹⁷ Conegut a Espanya amb el nom de Máximo Mas.

⁹⁸ Antic comunista i oficial excombatent de la Primera Guerra Mundial.

⁹⁹ La part de la columna que havia decidit abandonar el front d'Aragó per anar al front de Madrid.

¹⁰⁰ Un cop reconstituïda, després dels combats de Santa Quitèria, a l'Aragó.

la columna Carlos Marx, arribada a Maó entre el 3 i el 5 d'agost. Estava formada per un important contingent de francesos, acompanyats de voluntaris procedents d'Anglaterra, Alemanya, França, Portugal i Rússia que ja es trobaven vinculats orgànicament al PSUC. Posteriorment, el 20 d'agost, va arribar-hi un contingent important de belgues i anglesos amb la columna Espartaco. Les columnes Francisco Guillamont, Miguel Torelló i Juan Guillamont van concentrar un nombre molt elevat de francesos en les seves files. Però, com hem dit, una gran quantitat d'internacionals es van disseminar per gairebé totes les columnes catalanes; és el cas del cubà Miguel Mora Bordes, que va actuar com a secretari d'informació de l'expedició de Bayo.

Com hem vist, molts internacionals van formar part del comandament de columnes integrades per milicians locals; també és el cas del portuguès Germinal de Sousa,¹⁰¹ cap de la columna Tierra y Libertad, o dels assessors soviètics a la columna Del Barrio.¹⁰² Les dones estrangeres resten poc documentades. La base de dades només en registra vuit, tot i que, per altres fonts, tenim coneixement que van ser moltes més. En destaca Charlotte Margolin, l'única metgessa de les milícies catalanes.

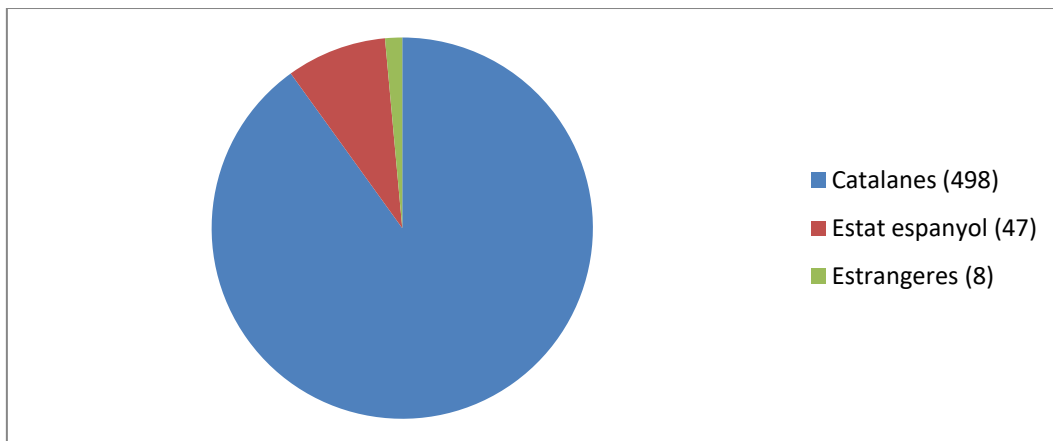
¹⁰¹ Portuguès i membre de la FAI.

¹⁰² Del Barrio hi fa referències constants en els informes que emet des del front al Comitè de Guerra PSUC-UGT.

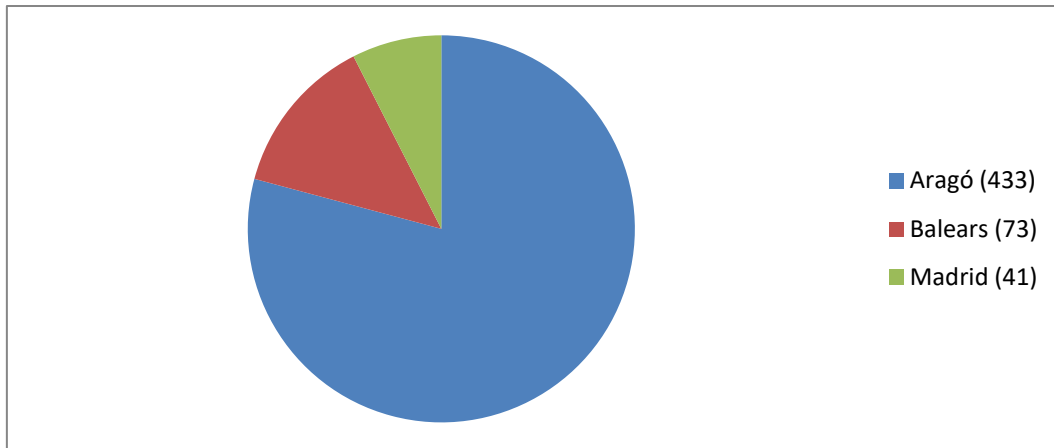
4.1.3.5 Dones i milícia

La presència de les dones al front com a combatents va esdevenir una veritable revolució per al desenvolupament de la guerra. Fins llavors, era absolutament atípic la seva presència als fronts de batalla, i molt menys enquadrades com a combatents de ple dret. Fins a aquest punt, en els seus inicis, la revolució del 36 va ser transformadora. La incorporació a la lluita armada de la dona va ser un fet espontani en gairebé totes les organitzacions del Front Popular. La dona catalana va considerar que era el moment de defensar la legalitat republicana, també, en el front de guerra. Aquest fet va constituir una revolució en si mateix: Catalunya era a un país profundament masclista, on la dona exercia el rol que li havia estat transferit de manera tradicional.

Un mínim de 553 dones van participar en les milícies antifeixistes, un 3 % del total. En el cas de les dones, pràcticament la totalitat de les voluntàries eren d'origen català.

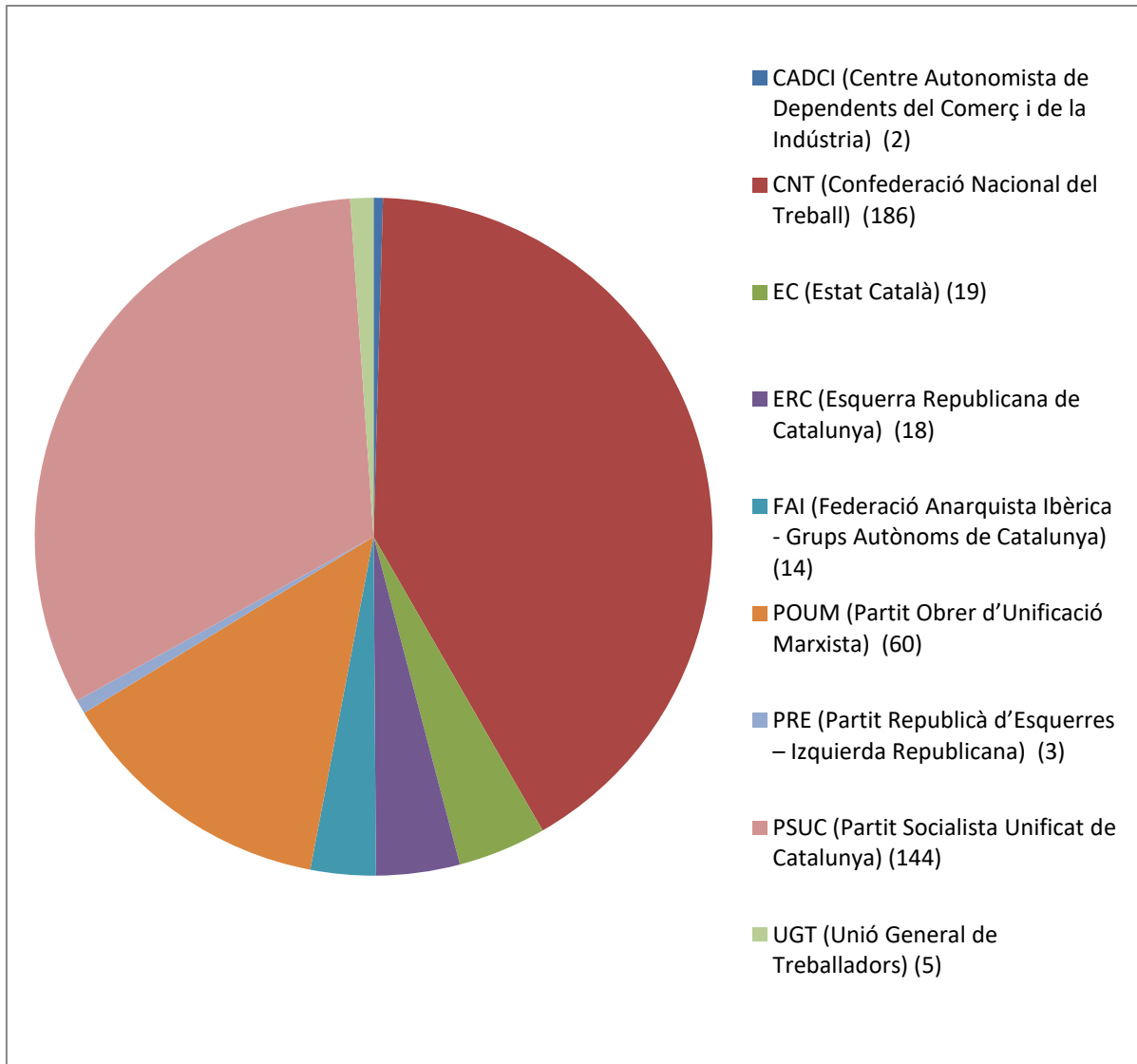

Van participar en els tres fronts de guerra, però van tenir un protagonisme especial, igual que els homes, al front d'Aragó, on es van concentrar durant tot el període previ a la militarització de les milícies.

L'afiliació política de les dones que van combatre com a milicianes es distribueix de manera similar a la dels homes, malgrat que, en aquest cas, la militància de la CNT no és tan clarament superior a la de la resta de partits amb un cert pes específic entre els combatents. En contra de la idea estesa que només les dones anarquistes van combatre al front de guerra, hi trobem representades les dones del POUM, ERC, Estat Català, el PSUC o el Partit Republicà d'Esquerres. El cas del PSUC és rellevant, ja que aquestes van arribar a ser el 26 % del total de les dones al front.

La distribució de les dones per columnes va ser molt diversa: moltes unitats en tenien en les seves files. En el gràfic següent, hi trobarem representades algunes de les columnes amb més participació de dones. Les columnes més grans, la Del Barrio i la Durruti, són les que van concentrar-ne una major quantitat. Un fet a tenir en compte és la seva participació en les columnes d'ERC i EC, organitzacions, en principi, ideològicament no properes a aquesta perspectiva de la guerra. Les dones adscrites a serveis sanitaris, com infermeres o ajudants, van representar un 16 % del total; la resta van participar-hi com a combatents. La desaparició efectiva de les dones com a combatents al front es va completar a totes les unitats a partir del gener de 1937, moment en què les milícies es van transformar en un exèrcit a l'estil clàssic, en què les dones no van trobar el seu encaix, fora dels serveis auxiliars o sanitaris.

Fins llavors, la presència de dones a les diferents columnes va dependre de les decisions del cap polític de la unitat o de les directrius de les organitzacions. L'anarquista Antonio Ortiz, cap polític de la columna que portava el seu nom, va reconèixer que va ser ell, i no Durruti, el primer que va ordenar la retirada de les dones del sector del front d'Aragó on es desplegava la columna, començant per les que eren a l'Estat Major.¹⁰³ Atribuïa la decisió al fet que es produïen moltes epidèmies d'infeccions venèries a causa de la falta d'higiene. Concha Pérez,¹⁰⁴ miliciana de la seva columna, manifestava que si aquest era el cas, s'hauria d'haver diferenciat entre les prostitutes i les companyes milicianes que no tenien res a veure amb aquell fet. Casilda Hernáez, miliciana llibertària, molt coneguda i respectada com a combatent als fronts d'Euskadi i d'Aragó, recordava en les seves memòries les acusacions sobre la prostitució al front de les milicianes:

*Eso de la que la mujer aquella iba al frente para acostarse con los milicianos... todo eso es mentira. Ahora bien, nadie podrá evitar que donde hay mujeres y hombres se creen simpatías y afinidades; algunos lo llaman atracción química o atracción celular, y que se formen lazos, sobre todo en lugares alejados de las zonas urbanas como el frente de Aragón. Pueden existir contactos físicos, morales y espirituales, entre el hombre y la mujer que se encuentran en el frente. Lo contrario sería una aberración.*¹⁰⁵

En efecte, la dona al front va començar a ser considerada i tractada com una prostituta, o relegada a tasques auxiliars de manera freqüent per part dels companys d'armes, que en comptades ocasions consideraven la dona apta per a la vida al front. Malgrat les dificultats, diverses columnes van continuar incorporant dones a les seves files durant els mesos de novembre i desembre de 1936; és el cas de les columnes d'Estat Català, Santaularia i Volant Catalana.

---

¹⁰³ MÁRQUEZ, JOSE MANUEL I JUAN JOSE GALLARDO, *Ortiz, General sin dios ni amo*, Barcelona, Editorial Hacer, 1999.

¹⁰⁴ CAMPS, JUDIT I EMILI OLCINA, *Les milícies catalanes al front d'Aragó*, Barcelona, Edicions Lafertes, 2006.

¹⁰⁵ JIMÉNEZ DE ABERASTURI, LUIS, *Casilda miliciana. Historia de un sentimiento*, Donostia, Txertoa argitaletxea, 1985. Pàg. 66.

El marcat caràcter masclista de la societat dels anys trenta del segle xx i el discurs discriminatori en relació amb les dones combatents van ser reforçats per la premsa de l'època o per testimonis posteriors, que van recollir els fets en les seves memòries. Aquests testimonis van ser reproduïts posteriorment per historiadors que van ajudar a consolidar la imatge de la dona al front com la de prostitutes i transmissores de malalties als milicians homes. José Gabriel escrivia, l'any 1938, en *La vida y la muerte en Aragón*:

Hay mujeres también; milicianas que se echan el fusil a la cara cuando es preciso tirar y que luego cosen la ropa de los milicianos o atienden la comida. Se murmura que no son solo milicianas las mujeres del frente. En efecto, rondan otras, que se vienen al olor de la paga... Aquí, en el frente de Aragón, los anarquistas no tuvieron más remedio que tolerarlas, pero ya han iniciado la tarea, no sé si discreta, no sé si cándida, en todo caso humanísima, de regenerarlas... Sin embargo, el otro día Durruti tuvo que fletar en un camión precintado, para Barcelona, una partida de ellas que les andaban pudriendo a los muchachos.¹⁰⁶

L'any 1989 l'historiador Martínez Bande escrivia, en relació amb les dones milicianes: "*La presencia de coimas y de homosexuales, que causaban más bajas que las balas enemigas o rebajaban hasta los más ínfimos límites el temple viril, parece cierto*".¹⁰⁷ Casilda Hernández rebut la teoria de Martínez Bande i parla obertament en les seves memòries sobre la presència de transsexuals a les columnes de milicians:

Era tan famoso como el Pirule. Y los tenía bien puestos, como en general los invertidos, por tener que defenderse contra una sociedad que no los admite. Rosita era un personaje en el Barrio Chino de Barcelona. Y se hizo famoso en el ataque o los ataques en dirección a Zaragoza. Se fue corriendo hasta casi la entrada de la ciudad. Se trajo una ametralladora pesada que había cogido de un tanque abandonado por el enemigo. Era un verdadero suicida. Lo tenían como a uno de los valientes del batallón.¹⁰⁸

---

¹⁰⁶ GABRIEL, JOSÉ, *La vida y la muerte en Aragón*, Buenos Aires, Editorial Iman, 1938. Pàg. 26 i 27.

¹⁰⁷ MARTÍNEZ BANDE, JOSÉ MANUEL, *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca*, Monografías de la Guerra de España. Número 1, Madrid, Editorial San Martin, 1984. Pàg. 159.

¹⁰⁸ JIMÉNEZ DE ABERASTURI, LUIS, *Casilda miliciana. Historia de un sentimiento*, Donostia, Txertoa argitaletxea, 1985. Pàg. 75.

L'historiador Massot i Muntaner fa referència a les dones durant la campanya de Mallorca en termes similars als de Martínez Bande:

Allà se'ls afegí un centúria menorquina, comandada per Jesús Gabalon, que constava d'una vuitantena de milicians, més algunes infermeres i unes quantes prostitutes que s'hi van incorporar a darrera hora [...] Ja he fet referència abans a l'opinió del doctor Carreras, segons el qual moltes infermeres eren prostitutes i encomanaven malalties venèries, com passava igualment al front d'Aragó.¹⁰⁹

Finalment, va aparèixer el darrer i definitiu argument per prohibir a les dones combatre al front. La dona era, físicament, inferior a l'home. Així s'argumentava en un extens article a la portada del diari *El Combate*, diari de la Columna Ortiz, del dia 9 d'octubre de 1936. En l'article, titulat "La mujer ante la guerra", l'autor, Francisco Carrasquer, es dedicava a justificar la decisió de prohibir a les dones combatre al front. El text confronta l'idealisme igualitari, en relació amb el gènere, i la realitat física que els diferenciava, segons l'autor. Aquestes diferències impedièn, de manera natural, la dona en relació amb la guerra:

es un organismo inevitablemente débil [...] su formación corporal crea en la mujer dificultades serias para el combate [...] los senos impiden grandemente la desenvoltura en el manejo del fusil [...] en la batalla hay que correr, y la mujer no puede hacerlo como puede el hombre [...] en la batalla hay que emplear la fuerza y probar la resistencia; y nosotros sabemos de la mayor parte de las mujeres, por no decir todas, que no pueden mantener el fusil en puntería y sin apoyo alguno.

I, com a conclusió final, el text deia:

¿Que la mujer da menor rendimiento que el hombre? Pues por estimación a nuestra causa, y como hombres que vivimos la responsabilidad de estos momentos decisivos en la historia, hemos de hacer que esas armas bandolereadas por mujeres den su máximo rendimiento en las manos fuertes y vigorosas de los hombres que se hallen

---

¹⁰⁹ MASSOT, JOSEP, *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Puigcerdà, Abadia de Montserrat, 1987. Pàg. 75-76.

*dispuestos a tomarlas. Lo contrario es sabotear nuestra revolución, sabotando nuestra economía y nuestra guerra.*¹¹⁰

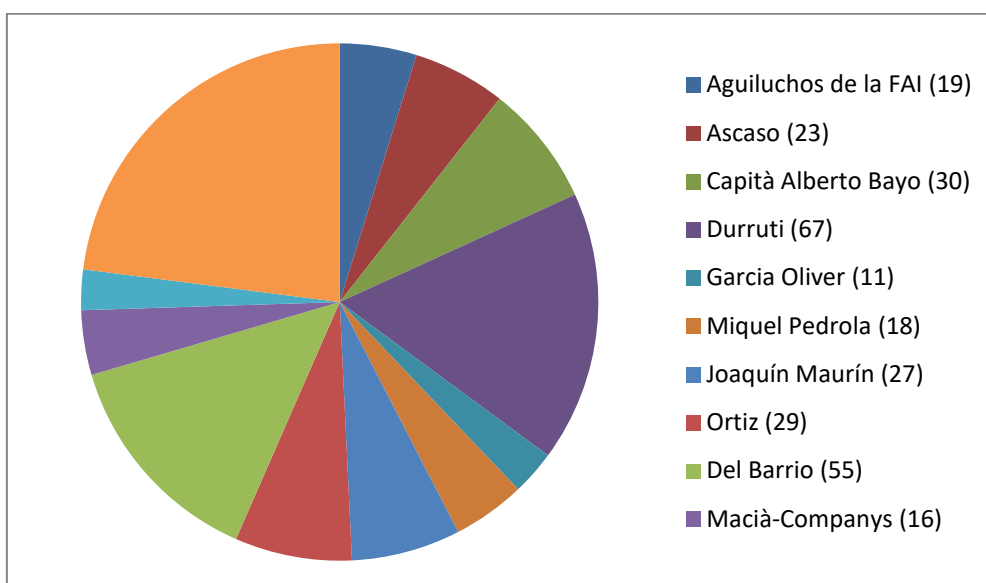
Aquest serà el nou discurs de l'Exèrcit i les milícies catalanes en relació amb la dona. El cert és que les dones que van lluitar per la república i per la revolució com a voluntàries a les milícies antifeixistes van acabar relegades a feines secundàries i, posteriorment, a la rereguarda, havent d'assumir el seu paper de dones. Van ser tractades a l'època i per la historiografia com a prostitutes amorals; denigrades per la seva condició de dones trencadores i avançades al seu temps. En qualsevol cas, els homes, com a col·lectiu, mai no van ser tractats amb la mateixa lleugeresa ni contundència. Tanmateix, queda palesa la doble moral dels revolucionaris catalans en relació amb la prostitució, amb el benentès que els del bàndol franquista la consumien sense pudor, ja que tractaven la prostitució de les dones com un mal moral sense redempció, però alhora en feien ús discrecional, tant al front com a la rereguarda. En definitiva, la suposada amoralitat de les dones que exercien la prostitució al front va servir per relegar la dona al paper secundari que li pertocava als ulls dels homes, fins i tot en períodes revolucionaris que pretenien culminar amb la igualtat de classe i de gènere com a bé suprem universal. Quan encara subsistien al front dones amb un comportament impecable, s'utilitzà l'argument més barroer: la dona és dèbil i incapaç. En paraules de l'anarquista Francisco Carrasquer, és un "*estorbo*" per al combatent.

Del Barrio, exsecretari general del sindicat UGT a Catalunya i home fort del PSUC al front d'Aragó, era contundent en l'informe del dia 23 de desembre, relatiu a la depuració i enquadrament en la Divisió Carlos Marx de la columna Libertad, procedent del front de Madrid. Hem de tenir en compte que el text parla de netejar la unitat d'elements ideològicament no afins i d'altres elements considerats perjudicials, entre els quals s'inclou, sense més ni més, totes les dones: "*Mañana saldrán de viaje (para Barcelona) cerca de 20 mujeres que han traído y que no nos*

---

¹¹⁰ Arxiu CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno [Diario el Combate CNT-FAI Segunda Columna] Casp, 9 d'octubre de 1936.

hacen ninguna falta".¹¹¹ El Comitè de Guerra de la columna Tierra y Libertad, formada per combatents del nucli dur de la regional catalana de la FAI, va decidir, en el ple de delegats del 25 de gener de 1937, l'expulsió de les dones de la columna que eren de la zona de Madrid, i hi quedaren les que havien sortit amb ells de Catalunya, però ocupant-se de feines auxiliars al Comitè de la columna.¹¹²

4.1.3.5.1 Les milícies femenines

La revolució política i social, pel que fa a les dones catalanes, no va durar més de vuit setmanes. Però va existir. El dia 30 de juliol de 1936, Artur Cussó, secretari d'organització femenina del PSUC, va fer una locució radiada cridant les dones del PSUC a formar les milícies femenines. Aquesta locució també va ser publicada al diari *Treball*. L'article començava lloant el paper de la dona durant els combats del 19 de juliol, per acabar convocant a la participació en una reunió que havia de tenir lloc el mateix dijous 30 de juliol a l'antic local del Cercle Eqüestre, situat al passeig de Gràcia, número 34. El to de la convocatòria no incloïa, en cap cas, la possibilitat de combatre al front; es tractava d'enquadrar les dones del PSUC en una

¹¹¹ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe de José del Barrio al Comitè Militar de PSU-UGT. Comitè Central del PSU. Secretariat regional de la UGT de Catalunya] Tardienta, 23 de desembre de 1936.

¹¹² Arxiu IISH. Fons CNT 94H [Acta de la assemblea de delegados de centurias y comisiones de la columna tierra y Libertad] Conca, 25 de gener de 1937.

organització femenina del partit, que tenia com a objectiu fer tasques de suport a la rereguarda. En el mateix diari, Eloïna Malasechevarria¹¹³ signava un article titulat “Dones de Catalunya, escolteu!”. Malasechevarria proporciona un discurs tangencialment oposat al de Cussó. És innegable la seva formació i capacitat; redacta un text que dibuixa l’escena política del país i la situació de la dona en el cas del triomf dels feixistes:

Dones de Catalunya! Davant d’aquests fets no podem restar al marge del moviment [...] Tingueu present que la lluita és a vida o mort i que els moments que vivim tenen una importància decisiva en la transformació social que desitgem [...] Acudiu-hi totes [a la reunió convocada], dones del poble, de partits republicans, socialistes, comunistes, sense partit, intel·lectuals, obreres. [...] Deixeu de banda els nervis. Deixeu de banda els promesos que no vulguin treballar al servei de la causa antifeixista! [...] Dempeus dones antifeixistes de Catalunya! Veniu, dones del Front Popular! Les que tinguin fusell a les milícies; les que no en tinguin valen tant com les altres, a treballar en l’organització femenina. Us necessitem en la lluita que el Front Popular té entaulada contra el feixisme monstruós. La dona és la més perjudicada pel feixisme. Recordeu-vos, dones que viviu a Catalunya, que si el feixisme triomfés, totes les conquestes femenines anirien per terra, per tal com una dona no és més que una esclava, una màquina de fer fills, una cosa més sota el jou de l’exploació masculina.

I acabava: “Per les llibertats democràtiques, per les reivindicacions femenines, per la solidaritat amb els nostres companys, assistiu a l’assemblea d’avui.” Sens dubte, Malasechevarria creia que era el moment de les dones. El 30 de juliol de 1936, Barcelona vivia l’efervescència revolucionària; tot era possible en aquell moment. De retruc, el discurs afavoria el PSUC, que tenia només una setmana de vida i necessitava eixamplar les seves bases de militants. L’expansió de la influència cap a les dones catalanes bé podria haver estat una estratègia planificada i executada amb èxit. Fos quin fos l’objectiu del text, aquest, de ben segur, va tenir un fort impacte sobre les dones catalanes. L’escrit deixava clara quina era la posició de les dones del PSUC. Una posició molt combativa en la lluita contra el feixisme.

---

¹¹³ Eloïna Malasechevarria va ser membre de la Komintern, juntament amb Lina Odena, membre del Comitè Executiu del Partit Comunista Español. Al juliol de 1936 es trobava a Barcelona i va passar a militar en el PSUC.

Després de la convocatòria del dia 30 de juliol, es van constituir les milícies femenines de Catalunya. Aquesta organització va estar dirigida per Eloïna Malasechevarria i Carme Julià Puiggròs. La seva seu oficial va ser l'antic local del Cercle Equestre i de la Lliga Catalana, situat al passeig de Gràcia, número 34 de Barcelona. Aquí es van situar les oficines de control i allistament de les milícies femenines antifeixistes de Catalunya.

Les milícies es van articular en set seccions:¹¹⁴ la Secció de Propaganda Sindical, organitzada per Maria Ricart; la de Política i Premsa, a càrrec d'Elvira Serret; la de Sanitat, dirigida per Rosa Miralles; la Secció d'Assistència Social, dirigida per Maria Antonia Álvarez; la de Finances, a càrrec Crespo de Puiggròs; la del Taller de Confecció, dirigida per Coloma Espinosa, i la Secció de Guerra, organitzada per Gavina Viana.¹¹⁵ La formació d'aquesta última secció, així com la del batalló femení de Catalunya, va resultar més trencadora, ja que es tractava d'un fet absolutament atípic en la història de Catalunya. Aquesta secció estava formada per diferents subseccions, que, juntes, articulaven l'estructura d'una organització militar en ús. La diferència amb una organització militar convencional era que, en aquesta, només hi participaven dones. L'organització de Gavina Viana es va compondre de vuit subseccions: la de guerra, composta per fuselleres, proveïdores i artilleres; la motoritzada, formada per tramviàries, camioneres, xoferes i personal d'aviació; la de sanitat, on treballaven les portalliteres i infermeres; la militar, on se situava el personal instructor d'ensenyament de tir i instrucció; la d'auxiliars, amb els serveis de rentat, cosit i planxada; la de correspondència; la d'assistència social, que s'ocupava dels familiars dels combatents i, a través d'una oficina d'investigació, es portava el control dels subsidis, i finalment, la secció de finances, que s'ocupava d'abonar els subsidis a combatents familiars i ferits.

---

¹¹⁴ Diari Treball [La dona i la revolució. Com es formaren, com actuen i com s'organitzen les milícies femenines del PSUC] 9 de setembre de 1936.

¹¹⁵ Gavina Viana Viana, natural de Sant Sebastià, fou militant de la Unió Socialista de Catalunya i del PSUC. Va formar part del secretariat de la secció femenina del PSUC i de la Secretaria de Guerra de les milícies femenines. Posteriorment va ser secretària del Socors Roig Internacional. L'any 1939 es va exiliar a França.

Per poder inscriure's a les milícies femenines calia ser membre d'alguna de les centrals sindicals antifeixistes i anar avalades per alguna companya de solvència. Un cop presentada la sol·licitud, el secretariat demanava informes sobre la sol·licitant a l'organització d'origen i, si aquests eren positius, quedava oficialment incorporada a les milícies femenines. Les presentades com a voluntàries per anar al front havien de passar un examen d'ingrés; en el cas de ser acceptades, eren enviades a la caserna del Camp de la Bota o a la caserna Lenin, del carrer de Tarragona, a fer instrucció i tir. Se les instruïa en la utilització de les armes. Si després d'uns dies no demostraven les aptituds necessàries per combatre, eren destinades a feines auxiliars. Un cop es trobaven a les casernes fent instrucció, anaven a dormir i a menjar a l'Hotel Colon. Finalitzada la instrucció, les dones eren assignades a una columna i destinades al front. Per anar al front era indispensable tenir una edat no inferior als 22 anys.

Gavina Viana i la resta de dones del Comitè de les Milícies Femenines es prenen molt seriosament la seva tasca. La seva intenció era crear les bases per a la formació d'una organització que havia d'enquadrar les dones de Catalunya amb una doble finalitat: els serveis a la rereguarda i la creació d'un exèrcit de dones.

Els primers dies d'agost les primeres voluntàries es dedicaven a repartir el diari *Treball* pels pobles de Catalunya. El 8 d'agost es planteja al Comitè la possibilitat de dedicar el batalló femení a tasques de control de la frontera. Però les aspiracions de Gavina Viana van més enllà. L'organització ja està treballant en la formació i desplegament del primer batalló femení al front de Mallorca.

El dia 9 d'agost, el diari *Treball* tornava a publicar un article sobre les milícies femenines. En aquesta ocasió era L. Viola qui signava l'article titulat "Fermesa i endavant!". El to era el mateix que l'utilitzat per Malasechevarria: dur, combatiu, feminista i netament antifeixista. Repassa els fets del 19 de juliol, esmenta els tradicionals enemics de la classe treballadora i continua:

En aquesta lluita, emblema de totes les heroïcitats, ha sobresortit, en primer lloc, la dona, la nena encara, l'adolescent. Totes les dones, sense excepció, han combatut,

totes s'han volgut aportar el seu gra d'arena... per això s'han organitzat, per això s'han allistat a les milícies, per això han agafat un fusell i han anat al front a lluitar i a exposar-se al costat dels seus germans, perquè han comprès que la vida manca de valor quan s'ha de subjectar als desigis de quatre magnats inhumans.

Un article del diari *Crónica*¹¹⁶ del 16 d'agost parla de les milícies femenines. El periodista n'havia visitat la seu. Destacava la seva gran sorpresa en trobar una gran quantitat de dones de totes les edats al local. Confirmava que les dones estaven sent formades en la utilització de fusells i metralladores, fet que li comentaven les milicianes: *“les interesa y apasiona enormemente”*. La instrucció era realitzada pel capità Oller i altres oficials a la caserna Lenin, del carrer de Tarragona. Les noies entrevistades declaraven que els agradava instruir-se en l'ús de les armes i ressaltaven que més d'una destacava per la seva facilitat i alta precisió en la utilització del fusell. Explicaven al periodista que, primer, aprenien a tirar amb pólvora, i després, amb bala, per afinar la punteria. La secretària responsable de la instrucció, Gavina Viana, va declarar:

Tenemos que hacer por no olvidar que estamos en guerra y sobre todo, debemos prepararnos para lo que sea necesario. El miedo ridículo que antes tenía la mujer a las armas de fuego era preciso que desapareciera por completo ¡Hay que ver ahora la naturalidad con que las chicas disparan una ametralladora!

A la pregunta que li feia el periodista sobre el temps que trigaven les milicianes a aprendre a usar les armes, la responsable contestava:

No, en realidad, necesitan poco tiempo para ello, y lo mismo para aprender la instrucción. Esto, hasta tal punto que el capitán Oller, que las instruye con otros oficiales, dice que nunca ha tenido mejores reclutas. El entusiasmo es tal, que cada día se va haciendo mayor el número de solicitudes para ingresar en las milicias femeninas.

---

¹¹⁶ Diari Crónica, 16 d'agost de 1936.

El mateix 16 d'agost, el diari *Treball* publicava un article¹¹⁷ sobre l'organització i la posada en funcionament del batalló femení, que signava la Gavina Viana. L'article es titulava "El batalló femení de Catalunya" i començava amb força: "Ara! Exclamen les dones del PSUC. Ara! Ja tenim un batalló les obreres de Catalunya!". Era el dia 16 d'agost, data en què les primeres milicianes del batalló van sortir en direcció al front de Mallorca, i s'havia consolidat el projecte. Les milícies femenines eren una realitat.

Malgrat que eren liderades pel PSUC —l'única organització antifeixista que apostava clarament per aquest model d'organització per les dones—, les milícies femenines van aplegar dones de totes les formacions polítiques antifeixistes. Dones d'ERC, de la FAI, de la CNT, de la UGT i del PSUC formaven part de la unitat militar. Aquest fet era un triomf de l'antifeixisme i del batalló femení, segons la seva organitzadora; la unió —en aquest cas, de les dones— en funció d'un objectiu comú: derrotar el feixisme. Unitat de classe, era com anomenava aquest fet Gavina Viana. La mateixa Viana explicava com s'havien desfermat les previsions d'allistament:

Tan aviat com ha nascut la idea de la creació d'un batalló femení l'allistament ha estat tan formidable que ens ha sorprès a totes nosaltres [...] Les ànsies de lluitar per vèncer han arribat, s'han filtrat fins al poblet més llunyà de les nostres comarques. De tots els pits femenins rebroten les mateixes ànsies i inquietuds. Camperoles, obreres i intel·lectuals de Catalunya s'enrolen indistintament al batalló femení.

Gavina fa referència a un nombrós grup de dones de Sabadell que formen part del batalló. També fa referència al nombrós grup procedent de Mataró, i ressalta el fet que les dones de la capital del Maresme han cosit i regalat al batalló una bandera: "Aquest banderó serà el reflex de la nostra victòria, res no podrà ja davant d'aquest banderó, emblema d'unió i amor a la nostra causa". La bandera va ser portada a Mallorca per les dones de Barcelona del batalló femení "d'una manera solemne,

---

¹¹⁷ Diari *Treball* [La col·laboració de la dona en la lluita contra el feixisme. El batalló femení de Catalunya] 16 d'agost de 1936.

davant d'aqueix banderó ens hem juramentat de tornar-lo a Catalunya, després d'haver onejat com a baluard de fortalesa i de triomf per les nostres terres germanes de Balears". Gavina es mostra eufòrica en l'escrit:

Les dones que componen el batalló femení van a la lluita excel·lents de forma, de tremp i de consciència. Amb aquests antecedents surt demà cap a les Balears el batalló femení de Catalunya, que conjuntament amb la columna Carlos Marx, prendrà part activa i decidida en les batalles per a exterminar el feixisme! Dones del batalló femení! Que en les vostres entranyes germini i fecunditzi la concepció més humana que s'ha conegut, lluiteu contra l'opressió de la tirania i el feixisme!¹¹⁸

En efecte, el 16 d'agost a les 15.30 hores va sortir del port de Barcelona, en direcció a Maó, la primera centúria del batalló femení de Catalunya. Les milicianes, majoritàriament militants del PSUC i la UGT, van embarcar al vaixell *Ciutat de Tarragona*, sota el comandament de la columna del militar professional Antonio Calero. El batalló es va organitzar en tres banderes, que, un cop a les Balears, havien de rebre nous efectius fins a completar el batalló. Les tres banderes o seccions van ser anomenades Rosa de Luxemburg, Boltxevic 31 i Aida Lafuente. El dia 17, a les cinc de la matinada, arribaven a Maó i el 18 a les cinc de la matinada desembarcaven a Mallorca. La columna Antonio Calero es va integrar a la columna Carlos Marx; Antonio Calero¹¹⁹ va quedar al comandament de la columna fins que va ser substituït per Manuel Gavalda.¹²⁰ Amàlia Lobato Rosique, miliciana del batalló femení, va ser la primera dona de qui tenim coneixement que va morir combatent al front. Amàlia havia estat enviada a la caserna per rebre instrucció l'11 d'agost. El 16 marxava amb la resta del batalló amb el *Ciutat de Tarragona*. El dia 20 es trobava a prop de la línia de front quan va ser ferida al ventre, i va morir

---

¹¹⁸ Diari *Treball*, 16 d'agost de 1936.

¹¹⁹ Comandant d'infanteria Antonio Calero. Un cop a l'illa, va assumir el comandament de la columna Carlos Marx, i el dia 24 d'agost va ser traslladat a l'Estat Major del capità Alberto Bayo.

¹²⁰ Manuel Gavalda Arana, natural de Granollers, fou un membre destacat del PSUC. Cap de la columna Gavalda i, posteriorment, de la Carlos Marx, va combatre als fronts de Mallorca i Aragó. Fou condemnat a mort l'11 d'abril de 1939 i afusellat al Fossar de la Pedrera.

el dia 22 a Ciutadella.¹²¹ El dia 27 d'agost es van rebre nous efectius de Barcelona, comandats per Gavina Viana.

Des de la premsa catalana, durant tot el mes d'agost es va continuar fent crides a la dona catalana per ingressar a les milícies femenines. Les notícies i els articles associaven a la formació del batalló femení la lluita per les reivindicacions socials i laborals de les dones:

La joventut que lluita heroicament ha d'assolir el millorament de les seves condicions de vida: a igual treball, salari igual, ple reconeixement dels drets polítics i socials dels joves des dels 18 anys. Heu d'exigir per a vosaltres el lliure accés a totes les institucions d'ensenyament, escoles d'aprenentatge, Universitat, camps d'esport... heu d'exigir mesures de protecció i ajut econòmic en el període de gestació. Exigiu jardins d'infància i escoles per als vostres fills. Companyes! Ajudeu-nos a crear un esdevenidor de treball, prosperitat i cultura on la dona sigui mestressa dels seus destins.¹²²

L'expedició a Mallorca va acabar en un gran fracàs per a les forces catalanes, que hi havien posat grans esperances. La derrota també va ser un revés per a l'organització de les dones. El batalló era reembarcat la nit del 3 al 4 de setembre amb la resta de la columna Carlos Marx i la força expedicionària del capità Bayo. Deixaven a l'illa algunes companyes mortes i cinc milicianes oblidades, que, un cop capturades pels feixistes, van ser afusellades a Manacor. El vaixell *Mar Negro* va portar les milicianes fins al port de València, ciutat a la qual arribaven el dia 4 de setembre a mitja tarda. Des de València, les restes del batalló femení es van dirigir en tren a Barcelona, on van arribar el dia 7 de setembre.

El mateix dia del reembarcament sobtat del batalló femení destacat a l'illa de Mallorca, i el mateix dia que les cinc milicianes eren fetes presoneres a l'illa, la

---

¹²¹ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PSET-Militar [Informe de defunción y subsidio de Amalia Lobato Rosique. Ministerio de Defensa Nacional. Pagaduría Secundaria del Ejército de Tierra. Subpagaduría de Barcelona] 8 de novembre de 1936.

¹²² "A totes les dones!" Diari *Treball*, 19 d'agost de 1936.

revista *La Dona Catalana*¹²³ publicava un article sobre les milícies femenines. El redactor en destacava que la novetat que més en sobresortia era la dona militaritzada, un fet nou a la història de Catalunya. Elvira Serret, secretària de Sanitat, declarava: “Són tantes les voluntàries per anar al front que les dirigents han hagut d’apaivagar l’entusiasme, puix els fronts hagueren estat envaïts per batallons de dones”. La revista anunciava el gran interès per cobrir el desenvolupament del batalló al front, i es comunicava que el director de la revista i altres redactors havien estat autoritzats pel Comitè de les Milícies Femenines per visitar el batalló femení al camp de batalla de Mallorca. Aquell dia, el diari *La Vanguardia* també feia referència a les milícies: “*Las milicias femeninas socialistas, por si se hace necesaria su presencia en el frente, están aprendiendo la instrucción militar y el manejo del fusil*”.¹²⁴

El 8 de setembre sortien cap al front d’Aragó les milicianes del batalló femení de Catalunya. Aquest cop marxaven integrades a la columna Rosa de Luxemburg, formada per membres de la UGT i, en menor mesura, del PSUC de la ciutat de Barcelona. Les restes de l’expedició de Mallorca, sumades a un contingent que ja es trobava preparat a Barcelona per marxar a l’illa en el moment del reembarcament, van formar la nova centúria. Aquesta centúria es va integrar a la columna 19 de Juliol i, posteriorment, ja sota el comandament de la columna Del Barrio, va ser denominada centúria 32. Aquesta centúria va comptar amb un important contingent de dones.

El 9 de setembre de 1936, la revista *L’Instant*¹²⁵ tornava a publicar un article sobre l’evolució de les milícies femenines. En aquest cas, també destacava la gran quantitat de dones que es trobaven al local allistant-se; eren dones de totes les edats.

El 10 de setembre, Carme Julià radiava una locució en nom del secretariat femení del Comitè i de la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya en la qual

---

¹²³ Revista *La Dona Catalana*, 4 de setembre de 1936.

¹²⁴ Diari *La Vanguardia*, 4 de setembre de 1936.

¹²⁵ Revista *L’Instant*, 9 de setembre de 1936.

indicava que totes les dones afiliades a les milícies femenines antifeixistes i les dones que havien participat en l'organització havien de presentar-se, el dia 11 de setembre a les 9 del matí, a la seu social del passeig de Gràcia.¹²⁶

A partir d'aquesta data no es tornen a tenir notícies del batalló femení. La imatge de la dona combatent va anar desapareixent de la premsa i dels carrers de Barcelona progressivament, fins a la seva desaparició total, a finals d'octubre de 1936. Les dones de les milícies femenines van constituir la secció femenina de la secció catalana del Socors Roig Internacional, van realitzar tasques a la rereguarda fins al final de la guerra.¹²⁷

---

¹²⁶ Arxiu ANC. Fons Generalitat de Catalunya [Comissaria de la Radiodifusió. Nota de ràdio de la Secretaria Femenina del PSUC, convocant les afiliades a les milícies antifeixistes femenines] 10 de setembre de 1936.

¹²⁷ Arxiu ANC. Fons Llei 21 de 2005 de restitució a la Generalitat de Catalunya [Informe de las actividades del Secretariado Femenino del SRI (S.C) a partir del 19 de julio de 1936] 1938

5 Esforç de guerra i finançament

5.1 L'oficina de subsidis

Per decret del govern, el 16 d'agost de 1936 es va establir el cobrament obligatori de deu pessetes al dia per a tots els combatents lleials a la República, inclosos caps polítics i assessors militars. L'oficina de subsidis del Comitè Central de Milícies Antifeixistes es va crear amb l'objectiu d'organitzar i garantir el sistema de pagament als milicians que marxaven o ja havien estat destinats a algun dels diversos fronts on combatien els milicians catalans. Va estar en funcionament des del 16 d'agost de 1936 fins al juny de 1937. La primera seu de l'oficina es va ubicar a l'edifici de l'Institut Nàutic, a la plaça de Palau, seu del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya. El dia 24 d'agost es va traslladar a dependències de l'edifici del Palau de Belles Arts, al passeig de Pujades de Barcelona. L'horari d'atenció era de nou del matí a una del migdia i de quatre de la tarda a vuit del vespre, tots els dies laborables. L'oficina centralitzava els pagaments en efectiu de les organitzacions de milícies de Barcelona ciutat i de comarques, i també el pagament de subsidis als refugiats.

5.1.1 Organigrama i funcionament

Dintre de l'organigrama del Comitè Central de Milícies Antifeixistes, l'òrgan responsable del pagament dels subsidis dels milicians va ser el Secretariat General i d'Administració, del qual era cap Francesc Perramon,¹²⁸ i secretari general Jaume Miravittles. El personal adscrit a l'oficina de la Secció de Subsidis, i responsable del seu bon funcionament, van ser el sergent Guzmà Abella Ventura i els caporals Ramon Ribelles Vidal i Ernest Garcés Perú. La resta del personal de l'oficina el formaven Màrius Carrasco Carballeira, Fabián López Méndez, Lluís Barroso Delgado, Daniel Mendoza Losantos, Josep Anton Ferre, Ramon Just Feliu, Isidre

---

¹²⁸ Francesc Perramon Camps fou un membre destacat de les JEREC de Barcelona, i íntim col·laborador de Jaume Miravittles. Representava, juntament amb Miravittles, la tendència marxista i obrerista dins ERC. Va ser membre del Comitè Executiu responsable de l'organització de les Olimpíades Populars.

Gatell Calull, Joan Picas Marsal, Víctor Llorens Jordan i Òscar Rovira Tobeña.¹²⁹ Un total de tretze homes treballava, de dilluns a dissabte, per tal que milicians i familiars rebessin els subsidis de guerra.

5.1.2 Finançament dels subsidis dels milicians

El finançament de la lluita armada contra els militars sollevats va ser una de les qüestions més rellevants que va haver d'afrontar el Comitè, en primer terme, i posteriorment, la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya. La pràcticament inexistent disponibilitat financera per adquirir armament, equips i subministraments i per garantir el manteniment dels combatents va suposar un dels grans problemes per als dirigents catalans durant els onze mesos que Catalunya va assumir les competències en defensa del seu territori. D'altra banda, el Govern central, poc satisfet per la pèrdua de control polític del territori catalanoaragonès, va limitar fins a l'extrem el suport econòmic a la Generalitat de Catalunya.

Part del finançament per al pagament de les milícies catalanes va arribar en forma de recaptés i donacions de sindicats, entitats i particulars, que van aportar, en la mesura del possible, quantitats econòmiques en metàl·lic per ajudar a l'esforç de guerra. Les adhesions a les milícies antifeixistes foren molt àmplies i arribaren des de tots els racons del país i des de tots els sectors de la societat catalana. S'organitzaren festivals i activitats de tota mena amb la finalitat de donar suport a les milícies. Els treballadors, agrupats per sindicats o fàbriques, donaren una part del seu salari; també entitats de tota mena i particulars hi feien aportacions econòmiques. Des de Ràdio Associació de Catalunya es feien públiques les donacions que arribaven diàriament, i que es recollien —com queda clar en l'acord del 8 de setembre de 1936 del Comitè—¹³⁰ directament a l'oficina de subsidis. El 21 de novembre de 1936, la xifra rebuda a l'oficina per aquest concepte ascendia a

---

¹²⁹ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GC_62_E01_D56.

¹³⁰ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 8 de setembre de 1936.

6.596.747 pessetes.¹³¹ Una altra línia de finançament fou la confiscació, per part del Comitè, de dipòsits bancaris de persones de dretes o de feixistes reconeguts,¹³² o la requisita de joies i obres d'art. A aquest efecte, el Comitè tenia el seu propi servei de confiscació. Aquest servei estava dirigit per Marcos Alcón, persona que acompanyava els grups de confiscació a la ciutat de Barcelona fins a la Generalitat, per entregar les requisites al conseller de Cultura, Ventura Gassol,¹³³ el qual era el responsable, com a dipositari, de tot el material requisat. S'elaborava una llista amb les peces i se'n feien tres còpies: una per al grup de confiscació, una per al Comitè i una tercera per a la Generalitat.¹³⁴ La resta del finançament per mantenir les milícies al front va arribar mitjançant transferències de la Generalitat de Catalunya, que, alhora, havia expropiat els fons de la Delegació d'Hisenda del Govern espanyol a Catalunya.¹³⁵

Tanmateix, en el ple del Comitè del dia 10 de setembre s'acordà la creació d'una comissió formada per un representant de la UGT, un de la CNT i un del POUM. Aquesta comissió havia de controlar setmanalment l'actuació i els comptes de les seccions de subsidis, donatius, recaptés i festivals.¹³⁶ Sembla que els problemes per controlar el sistema de pagament i els fraus foren intensos durant l'etapa inicial de l'oficina. El dia 8 de setembre, el Comitè instà les organitzacions a accentuar el zel perquè només cobressin el subsidi els familiars dels veritables milicians, ja que s'havia detectat que hi havia gent que cobrava sense moure's de Barcelona. També

---

¹³¹ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS-BARCELONA_GENERALITAT_PS_BARCELONA,69,9 [Relació de donatius ingressats al Comitè de Milícies Antifeixistes] Acumulat 25 d'agost / 9 de setembre / 16 de setembre / 21 de novembre de 1936.

¹³² Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS_Madrid_C1563_Exp020_F001.

¹³³ Bonaventura Gassol Rovira, natural de la Selva del Camp, va ingressar a Estat Català l'any 1924 i va participar en els fets de Prats de Molló l'any 1926. Íntim col·laborador de Francesc Macià, va participar en la fundació d'ERC. Va ser conseller de Cultura de la Generalitat i diputat a les Corts espanyoles en diverses ocasions. Fou condemnat a presó pels Fets d'Octubre de 1934. Durant l'any 1936 va ocupar la presidència de la Generalitat de manera interina, en substitució de Lluís Companys. El 23 d'octubre de 1936 es va exiliar a França i el 17 de desembre va renunciar al càrrec de conseller. Va retornar a Catalunya l'any 1977.

¹³⁴ ALCAIDE, JUAN JOSE, *Tiempos de plomo. Grupos de acción y defensa confederal*, Madrid, Fundación Salvador Seguí, 2014. Pàg. 94.

¹³⁵ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GF-20_E01_12.

¹³⁶ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 10 de setembre de 1936.

s'especificava que els milicians no tenien dret a menjar a costa del Comitè, de franc, en hotels i restaurants de la ciutat, ja que per a això ja percebien un sou.¹³⁷

5.1.3 Sistema de pagament de subsidis

Com s'ha explicat, les milícies antifeixistes s'organitzaren a partir de la creació de dos grans grups de milicians, en funció de la seva zona de reclutament. El primer grup era el format per les milícies de comarques, organitzades per Joan Pons i Josep Miret. Aquestes milícies van ser petites i mitjanes columnes que es formaren a les capitals de comarca. Les oficines de l'organització de les milícies comarcals es van ubicar, en primera instància, a l'edifici de l'Escola Nàutica, a la plaça de Palau, per, posteriorment, ser traslladades al passeig de Gràcia, número 87.

Els familiars dels membres de les milícies comarcals i els de les milícies barcelonines procedents dels pobles cobraven directament al seu municipi, mitjançant el propi ajuntament o comitè local. El pagament l'efectuava l'oficina de subsidis de Barcelona. Els representants municipals o del Comitè havien de presentar mensualment relacions jurades de tots els milicians —sense distinció de partits o d'organitzacions— que havien sortit cap al front. Les relacions havien d'anar avalades pel segell i les tres primeres signatures del comitè local i pel segell i la signatura de l'alcalde. La relació havia de contenir el nom i els dos cognoms del milicià; el carrer, número, pis i porta on tenia el domicili a la població; la persona, autoritzada expressament pel milicià, o el familiar més pròxim que havia de cobrar, expressant el grau de parentiu i el seu nom i dos cognoms, i adreça on residia a la població. També s'havia d'incloure el dia que el milicià havia sortit cap al front i el dia de retorn, els dies acreditats i l'import que havia de cobrar, el lloc i l'organització on s'allistà, el front on es trobava, el número i denominació de la columna de què formava part i, en el cas d'haver mort o de trobar-se hospitalitzat, calia indicar-ne les dades pertinents i observacions. El milicià cobrava el subsidi a partir del primer dia que sortia al front i mentre hi era. El salari era de deu

---

¹³⁷ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 8 de setembre de 1936.

pessetes al dia, i es cobrava per dies vençuts, a través de la figura de l'alcalde de la població o de la persona expressament autoritzada per aquell. El subsidi deixava d'ésser cobrat quan el milicià retornava del front. L'alcalde estava obligat a pagar entre els dos dies següents a rebre els pagaments de l'oficina de subsidis, i justificava l'entrega dels sous mitjançant rebuts signats per les persones que cobraven. Els rebuts s'havien de retornar a l'oficina de subsidis.¹³⁸ En qualsevol cas, els familiars només tenien dret a cobrar el subsidi quan el milicià no continuava cobrant de l'antic patró i quan la persona beneficiària era autoritzada expressament pel milicià, mitjançant una carta signada pel mateix milicià i avalada pel segell i la signatura del cap de la columna a la qual pertanyia.

El segon grup, el que veritablement va implicar un gruix considerable de combatents, va ser el de les milícies de Barcelona, organitzades i dirigides per Diego Abad de Santillán, a partir del 23 de juliol de 1936. Aquest grup de milicians estava format, en gran manera, per barcelonins, tot i que no exclusivament. Molts homes i dones de tots els racons del país van anar a Barcelona per presentar-se a les diferents organitzacions per tal de marxar al front a combatre. En presentar-se a les casernes de Barcelona, aquests milicians quedaven adscrits a les milícies de la ciutat. Per a aquest grup de combatents, el pagament del subsidi s'efectuava, habitualment, de manera personal a l'oficina de subsidis del Palau de Belles Arts, malgrat que hi havia excepcions. Per tal de satisfer el pagament decretat pel Govern central, els milicians havien de presentar a l'oficina un primer document en què s'acredités la sortida al front. Aquest document era un model de formulari estàndard, proporcionat pel Comitè. S'hi havia d'incloure el nom i el lloc de residència complet del milicià o miliciana, i, en cas de cobrar un tercer, el nom i lloc de residència d'aquest. Es podia delegar el cobrament del subsidi a qualsevol persona, sense restriccions de cap mena. També s'havia d'indicar la columna on estava destinat, la data de sortida i el front i la localització de la columna. El document havia d'anar acompanyat d'un aval polític d'un partit, organització o sindicat antifeixista i dels corresponents segells i signatures autoritzades de

---

¹³⁸ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS-BARCELONA_GENERALITAT [Instruccions del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya. Subsidis dels familiars que lluiten al Front] 25 d'agost de 1936.

l'organització en qüestió, per ser vàlids. Aquest document, degudament emplenat, es presentava a l'oficina de subsidis, i, un cop validat el control de signatures, significava la inscripció al registre general de les milícies de Barcelona. A partir d'aquell moment, cada cop que es volia tornar a cobrar a l'oficina de subsidis, l'organització corresponent havia d'estendre un segon document, el de permanència al front. El document de permanència al front només exigia el nom i el lloc de residència del milicià o de la persona que havia de cobrar el subsidi, la signatura autoritzada i el segell corresponent que l'avalava i la data en què el combatent s'assegurava que continuava servint a milícia. S'ha de destacar que els formularis utilitzaven, de manera exclusiva, la llengua catalana.

El cobrament es podia fer, com a mínim, de manera setmanal, sense que s'establís un mínim de temps necessari per cobrar els subsidis. Sovint, es donava el cas que el milicià cobrava diversos mesos acumulats, un cop era a Barcelona de permís. En el cas que els beneficiaris dels subsidis dels milicians fossin els familiars o tercers, acostumaven a cobrar-los setmanalment.

Existien, però, altres modalitats de cobrament. Algunes organitzacions, com ERC, van muntar el seu sistema de pagament a les milícies. Un responsable de pagaments, Eduard Garcia,¹³⁹ recollia tots els imports en metàl·lic dels milicians adscrits al partit i, posteriorment, els repartia al front o als municipis d'on procedien els combatents. També podien passar delegats de les seccions locals a recollir els imports a la seu d'Esquerra Republicana de Catalunya, ubicada a la rambla de Catalunya, número 26, de Barcelona.

Algunes columnes també van adoptar aquest sistema de pagament, mitjançant delegats, fet que va ocasionar nombrosos problemes al personal de l'oficina de subsidis. Per facilitar el cobrament als milicians que es trobaven al front i evitar els nombrosos casos d'astúcia i estafa que es van donar durant els primers mesos del conflicte, la Conselleria de Defensa va emetre un decret, amb data 1 de desembre

---

¹³⁹ Eduard Garcia Giró, natural de Lleida, fou el cap administratiu de la secretaria d'ERC des de la seva fundació, el 19 de març de 1931, fins al 25 de gener de 1939. Militant del Foment Republicà de Sants, fou condemnat a presó arran dels Fets d'Octubre de 1934. L'any 1939 es va exiliar a França i, posteriorment, a Mèxic.

de 1936, mitjançant el qual es podien fer pagaments de subsidis al mateix front i a cada una de les columnes, si els combatents ho sol·licitaven.¹⁴⁰ Aquest decret va ser considerat un error pel cap de l'oficina de subsidis de Barcelona, ja que es considerava que, amb aquest sistema, s'enviaven fora de Catalunya grans quantitats de diners, la qual cosa perjudicava greument l'economia nacional. A més, el fet que els mateixos milicians, i no els familiars, cobressin el sou al front afavoria el joc i altres vicis, la qual cosa afeblia, a la vegada, la moral dels milicians¹⁴¹ i perjudicava greument els seus familiars. Sembla clar que el sistema de subsidis funcionà amb la participació de les organitzacions polítiques i sindicals, que eren les encarregades de formular les certificacions de cobrament, que posteriorment la secció d'estadística de l'oficina de subsidis havia de confirmar i abonar. Aquest sistema afavoria les actituds pícaresques i les duplicitats de pagaments. L'ordenació, a la secció d'estadística, no es feia per ordre numèric, sinó per ordre alfabètic. A partir del mes de març de 1937 es va substituir el sistema alfabètic per la llibreta numèrica, mesura que afectava la totalitat de les forces comandades per la Conselleria de Defensa.

Amb data 12 de gener de 1937, Hilario Esteban, cap de la columna Hilario-Zamora, de l'agrupació d'avantguarda de la columna Ortiz, va emetre un informe adreçat al conseller de Defensa de la Generalitat,¹⁴² en el qual expressava el malestar per la situació relativa al pagament de subsidis. Entenia que la solució adoptada de pagar els subsidis al front havia estat iniciativa seva, però que ho havia decidit en funció del fet que els milicians del PSUC-UGT i Estat Català cobraven de les seves organitzacions —mitjançant un conveni amb la Conselleria—, mentre que els de la CNT i el POUM no cobraven, ja que no podien desplaçar-se a Barcelona per la manca de permisos que es donaven als milicians del front. Es va demanar cobrar al front perquè un gran nombre de milicians cobraven sense ser-hi: s'estaven uns

---

¹⁴⁰ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS-BARCELONA_GENERALITAT [Disposicions Legislatives en Catalonge depuis la rebellion fasciste] 19 de juliol – 31 de desembre de 1936.

¹⁴¹ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Informe del Cap de la Secció de Subsidis] 6 de febrer de 1937.

¹⁴² Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS-BARCELONA_772,22.

dies al front i marxaven a la rereguarda per seguir cobrant. La problemàtica va derivar en el fet que, un cop es va començar a donar permisos, molts milicians no van tornar a les seves unitats: es col·locaven en càrrecs a la rereguarda, i havien de ser substituïts al front, amb la consegüent despesa afegida en equip, vestuari i manteniment del subsidi. L'altre problema era que molts milicians es canviaven de columna sense donar-se de baixa en l'anterior, i així cobraven per duplicat. El llibre de registre de baixes¹⁴³ de la columna Hilario-Zamora confirma la problemàtica expressada per Hilario Esteban al conseller. Entre el 28 de setembre i el 26 de desembre de 1936, la columna va tenir 677 baixes, entre morts, ferits, malalts, expulsats, desertors, canvis de columna i no retornats després de rebre permisos per anar a la rereguarda. La xifra és molt alta per a una columna que, a inicis de desembre, disposava de nou centúries i diverses seccions de morters, metralladores, tancs, artilleria i altres serveis.

5.1.3.1 L'oficina de morts, desapareguts i mutilats de guerra

A mesura que la intensitat del conflicte va anar en augment, es va haver d'articular un sistema de cobertura per atendre els milicians mutilats i els familiars dels milicians morts o desapareguts al front. La Generalitat va publicar un decret, amb data de 22 d'agost de 1936, en què es feia referència a l'obligació d'inscriure en el Registre Civil, amb una indicació en nota marginal que digués "Mort en la lluita contra el feixisme", tots els milicians morts al front. Concretament, en l'article 4, s'hi especificava: "Les disposicions d'aquest decret són aplicables a les inscripcions de defunció de milicians, soldats i individus dels cossos armats de les columnes proletàries de Catalunya que lluiten en territoris que no estan sota la jurisdicció de la Generalitat de Catalunya".¹⁴⁴ El 30 d'agost es publicava el decret que designava les mesures necessàries per acreditar, de manera legal, la defunció dels ciutadans morts en la lluita contra el feixisme.¹⁴⁵ Inicialment, va ser la mateixa oficina de

---

¹⁴³ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS-BARCELONA_GENERALITAT_340,5 i 6.

¹⁴⁴ Arxiu ANC. Fons Generalitat de Catalunya [Decret de la Generalitat 235 de 1936] 22 d'agost de 1936.

¹⁴⁵ Arxiu ANC. Fons Generalitat de Catalunya [Decret de la Generalitat 243 de 1936] 30 d'agost de 1936.

subsidis, és a dir, el Comitè, qui va continuar pagant l'import de deu pessetes al dia als milicians impeditos per treballar o als familiars de milicians morts. Es feia servir el certificat de continuació al front, indicant la mort, desaparició o invalidesa del combatent. Aquest sistema va ser vigent fins al 31 de desembre de 1936.

El 26 de desembre de 1936 es va publicar el decret mitjançant el qual la Generalitat de Catalunya, a través de la Conselleria de Treball, reconeixia el dret i assumia el deure de pagar els subsidis als mutilats de guerra i, en el cas dels morts i desapareguts, les indemnitzacions als familiars.¹⁴⁶

Durant el mes d'octubre ja s'havia creat l'Oficina d'Assegurances Socials de Mutilats de Guerra, a càrrec de la Conselleria de Treball, al capdavant de la qual es va situar Josep Baixeras.¹⁴⁷ El 8 de gener es va fer pública la intenció de la Conselleria de Treball de crear una oficina de mutilats, morts i desapareguts de la Generalitat de Catalunya, per protegir i garantir el subsidi als mutilats de guerra i fer-los extensibles a les famílies dels morts i desapareguts en combat.¹⁴⁸ Baixeras Renom va ser el responsable de la posada en funcionament de l'oficina, que es va ubicar a l'edifici de la Via Laietana, número 16, i que va estar activa fins a la implantació de l'Exèrcit Popular de la República a Catalunya, durant el mes de juny de 1937. A partir d'aquell moment, la pagadoria de l'Exèrcit de Terra de la República espanyola es va fer càrrec dels expedients dels milicians i soldats mutilats o morts durant els onze mesos previs a aquella data. Malgrat passar de l'administració de la Conselleria de Treball a la de l'Exèrcit de Terra de la República espanyola, Josep Baixeras Renom va continuar sent-ne el responsable fins al final de la guerra, amb el càrrec de capità d'intendència i cap de la subpagadoria de Barcelona de la pagadoria secundària de l'Exèrcit de Terra del Ministeri de Defensa.¹⁴⁹

---

¹⁴⁶ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS-Barcelona_Generalitat. [Disposicions Legislatives en Catalogne depuis la rebellion fasciste] 19 de juliol – 31 de desembre de 1936.

¹⁴⁷ Josep Baixeras Renom, militant del PSUC.

¹⁴⁸ Diari *La Vanguardia*, 8 de gener de 1937.

¹⁴⁹ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PSET_C0199_EXP1642 [Lobato Rosique, Amalia] 8 de novembre de 1938.

En relació amb el pagament dels subsidis d'aquesta oficina, coneixem les greus dificultats que va tenir la Generalitat per sostenir la despesa. El 6 de març de 1937, Ramon Herrero, cap de la Secció d'Administració de la Conselleria de Defensa, adreçava un comunicat al conseller de Finances, Josep Tarradellas. Es tractava de derivar a l'Estat espanyol el pagament de subsidis als familiars dels milicians morts en combat, uns pagaments que, fins llavors, estava obligada a cobrir i mantenir, malgrat la precària situació econòmica, la Conselleria de Treball. En el comunicat, Herrero suggeria fer publicitat al *Diari Oficial de la Generalitat* i, posteriorment, als ajuntaments catalans de les noves directrius per tal que les famílies iniciessin nous tràmits amb l'Estat espanyol, la qual cosa alliberava la Generalitat de la càrrega econòmica.¹⁵⁰ El 12 de març, el conseller Tarradellas ordenava que es publicqués en el *Diari Oficial de la Generalitat* la publicació del Ministeri d'Hisenda de la República del 18 de febrer, relativa a les pensions de què havien de gaudir els familiars dels morts i desapareguts en acció de guerra. L'ordre establí que, d'acord amb l'Estatut de classes passives de l'Estat, amb el decret de l'11 d'agost de 1936 i amb ordres del Ministeri d'Hisenda i de la Guerra del 20 d'agost i del 4 d'octubre del mateix any, tenien dret a pensió extraordinària els militars i marins i els funcionaris públics, morts o desapareguts, incorporats en unitats en defensa del règim legal, i els milicians, morts o desapareguts, també incorporats en unitats militars ordinàries o a les formades per defensar la República contra la insurrecció militar. Tenien dret a cobrar-la la vídua o esposa, els fills i els pares, en cas de pobresa. Per tal de tramitar el subsidi s'havia de fer una sèrie de tràmits burocràtics ben estipulats en l'ordre. Malgrat que el decret de la Generalitat, publicat el 28 de març de 1937,¹⁵¹ feia referència al crèdit extraordinari de 5.000.000 de pessetes atorgat a l'oficina de mutilats, morts i desapareguts de la Conselleria de Treball i Obres Públiques per atendre els pagaments de subsidis als mutilats i als familiars de ciutadans morts a la guerra, la realitat era que no es podia assumir, financerament, la despesa.

---

¹⁵⁰ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GF-46_E01_D03.

¹⁵¹ Arxiu ANC. Fons Generalitat de Catalunya [Decret de la Generalitat 87 de 1937] 28 de març de 1936.

5.2 Proveïments de guerra

5.2.1 Subministraments

L'esforç per armar i garantir el subministrament a les milícies catalanes va ser la prioritat del Comitè i de la Conselleria de Defensa. El tractat de no-intervenció¹⁵² va paraitzar la compra d'armes per part del Govern de la República i de la Generalitat a les democràcies europees. Els membres del Comitè van haver de recórrer als traficants d'armes per tal d'equipar les columnes de milicians. Paral·lelament, el Govern de la Generalitat va procedir a reconvertir la potent indústria catalana en una indústria de guerra eficaç. Es van aconseguir grans avenços, però la problemàtica per aconseguir matèria primera —fonamentalment a través de la disposició de divises estrangeres, que havien de ser facilitades pel Banc d'Espanya— va ser constant. Finalment, la incapacitat tècnica de fabricar pólvora sense fum va esdevenir el principal problema al qual es va haver d'enfrontar el Comitè i, posteriorment, la Conselleria de Defensa.

5.2.1.1 Armes per a una guerra

Segons l'historiador José Luis Alcofar Nassares,¹⁵³ el juliol de 1936 es disposava, a Catalunya, de 55.150 fusells. Les forces armades i les forces d'ordre públic disposaven de 18.150 fusells i mosquetons màuser, i als dipòsits del parc de la 4a Divisió se n'hi trobaven 33.000 més, als quals s'havien d'afegir 286 fusells metralladors, un centenar de subfusells i pistoles metralladores, 826 metralladores i 262 morters d'infanteria. L'artilleria disponible estava composta per 136 canons en disponibilitat de servei: 16 del model Krupp 70/16, per a acompanyament; 36 del tipus Schneider 75/28, per a campanya; 36 obusos Vickers 105/26; 24 obusos de muntanya 105/11, i 24 obusos Schenider 155/13. A aquests s'hi havien d'afegir 110 peces que es trobaven al dipòsit del parc divisionari, però que eren models

---

¹⁵² Aplicat a partir del 8 d'agost i ratificat el 9 de setembre de 1936.

¹⁵³ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José Luis Infiesta [Alcofar Nassares, José Luis. La euforia revolucionaria y la formación de las columnas (S.I.n.d)].

molt antics, entre els quals 24 unitats Krupp que s'havien fet servir a la batalla d'Alcolea l'any 1868, i que van ser destinats a la defensa de costes. En relació amb l'aviació, Catalunya disposava de la força de la 3a Esquadra, la més feble de tota la Península. L'esquadra estava composta per nou aparells Breguet 19, dels quals en restaven operatius cinc, i vuit Niuport 53, amb tres aparells operatius. A aquests s'hi sumaven els hidroavions de l'aeronàutica naval: quinze Machi 18, tretze Savoia S-62 —dels quals cinc es trobaven a Maó—, un Dornier i un Vickers; un total de trenta hidroavions.

Malgrat l'escàs i antiquat armament del qual es disposava a Catalunya, el principal problema el representava l'escassa reserva de cartutxos, que en principi se situava al voltant de les 750.000 unitats. El cert és que la qüestió de les armes de Catalunya va ser cabdal per al desenvolupament de la guerra a Espanya, i decidí per entendre l'evolució política de la rereguarda catalana.

El milicià de Terrassa Manuel Ramos, voluntari a la columna Durruti, recordava la sortida de la caserna Bakunin en direcció al front: *“Salimos del cuartel con una manta puesta en bandolera, a mí me tocó un mosquetón y tres cartucheras que contenían 150 balas, como uniforme nada, excepto una gorra de piel que tenía delante una C.D., que significaba columna Durruti”*.¹⁵⁴

La compra d'armament es va fer de manera il·legal, principalment a través de la frontera francesa, com es veu en la documentació relativa a la proposta de preus i quantitats de compra il·legal d'armes al traficant Pierre Robert, per valor de 5.140.000 francs francesos, amb els segells de Govern de la Generalitat de Catalunya i del Comitè de Milícies Antifeixistes:

200 metralladores Hotchkins a 7000 francs la unitat

2.000.000 de cartutxos a 1.10 francs la unitat

La recollida en 15 dies a la frontera francesa.¹⁵⁵

---

¹⁵⁴ RAMOS, MANUEL, *Una vida azarosa. 44 años de exilio en Francia*, edició de l'autor, 1993. Pàg. 47.

¹⁵⁵ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas IG_40 E01_D21.

Es tractava d'una suma realment important per a l'època, que indicava clarament quines eren les prioritats del Comitè per a la situació del front d'Aragó: metralladores i cartutxos.

El 12 d'agost de 1936, Garcia Oliver prevenia Tarradellas sobre l'experiència que Perdo Coll i Jose Cusso tenien en la fabricació i compra legal o de contraban d'armament de guerra, i sobre la utilitat que podien tenir a fi i efecte de proveir les milícies catalanes.¹⁵⁶ Es tractava de cercar bons col·laboradors, atès que l'experiència i els coneixements sobre el tràfic d'armes dels homes del Comitè eren pràcticament nuls.

Des dels primers moments, els comitès locals de pobles i ciutats van enviar subministraments de tota mena a la Secretaria de Proveïments del Comitè: sacs de patates, cebes, blat, jerseis, mitjons, tovalloles, samarretes i tota mena de roba i aliments. El 31 de juliol, el Comitè va fer una tramesa de proveïments a les milícies de l'Aragó. Aquest proveïment consistia en:

- 80.600 quilos de patates;
- 14.200 quilos d'arròs;
- 200 quilos de cigrons;
- 6.200 quilos de mongetes;
- 200 quilos de bacallà;
- 20.000 quilos de pa;
- 2.500 quilos de sucre;
- 20.100 pots de mermelada;
- 8.000 plats de campanya;
- 80.000 paquets de tabac;
- 10.000 espadenyes;
- 6.000 racions de menjar fred.

---

¹⁵⁶ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas IG_40 E01_D08.

Per tal de subministrar municions correctament a les milícies de l'Aragó, el Comitè va acordar, el 3 d'agost de 1936, crear un parc de municions a Lleida amb sucursals a Casp i Montsó.¹⁵⁷

Paral·lelament, Eugenio Vallejo, del Sindicat de la Metal·lúrgia de la CNT de Barcelona, va ser designat pel Comitè per articular i posar en funcionament la indústria de guerra catalana. El coronel Giménez de la Beraza, el comandant Vicenç Guarner i el capità Josep Guarner havien d'ajudar en els aspectes tècnics relatius a armament. Lluís Prunés, de la Generalitat de Catalunya, havia de finançar el projecte. Prèviament, s'havia encarregat la tasca a Francisco Ferry Linder;¹⁵⁸ l'1 d'agost havia estat nomenat pel Departament de Governació de la Generalitat de Catalunya cap dels Serveis Tècnics Militars, amb facultat per a la construcció i conservació d'armes i artefactes de guerra, i li concediren la màxima autoritat amb aquesta finalitat, a la qual es trobaven obligats a sotmetre's totes les organitzacions antifeixistes. Ferry va adquirir a França, de manera il·legal, armament i la matèria primera necessària per a la construcció de blindats a Catalunya, però, en tornar del seu primer viatge a l'estranger, havia estat substituït per l'anarcosindicalista Vallejo. Ferry explicava en les seves memòries¹⁵⁹ que va adquirir una partida de bombes Breguet a Tolosa, enviada per via aèria a Barcelona. També hi narrava que va tancar la compra d'una gran quantitat d'explosiu TNT i camions comprats mitjançant Bèlgica i embarcats des d'Holanda fins al port de València, però que fracassà en les negociacions amb el director d'Air France, que no va accedir a

---

¹⁵⁷ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 3 d'agost de 1936.

¹⁵⁸ El seu nom real era Franz Feldman. Hongarès, fou membre del Komintern i home de confiança d'Ernö Gerö a Barcelona. Va ser membre del Partit Comunista de Catalunya i, posteriorment, del PSUC. El 21 de juliol de 1936 fou nomenat membre del Comitè de Guerra de la Generalitat de Catalunya. Actuà com a enllaç entre el coronel Escobar, de la Guàrdia Civil, i el comandant Vicenç Guarner. L'1 d'agost fou nomenat cap dels Serveis Tècnics Militars, amb facultat per a la construcció i conservació d'armes i artefactes de guerra. El 28 de setembre, el ministre de la Guerra i president de la República espanyola, Francisco Largo Caballero, l'autoritza, mitjançant un decret, a organitzar i armar dues brigades de 2.500 homes cada una. El nomenament donà a Ferry total llibertat per realitzar qualsevol mena de gestió a Espanya o a l'estranger, i ordenà a tota autoritat civil o militar la col·laboració a fi de l'objectiu de la missió. El 13 d'octubre de 1936, el mateix Largo Caballero atorgà el comandament de les dues brigades a Ferry. Aquestes dues brigades van ser l'embrió de les Brigades Internacionals. Arxiu del Pavelló de la República. Fons SIDBRINT, LEVIN, Roberto. [Informació diversa sobre els brigadistes Francisco Ferry Linder i la seva esposa Ruth Golstein Wolferrmann] 21 de juliol – 13 d'octubre de 1936.

¹⁵⁹ FELDMAN, FRANZ, *A Life in the twilight*, Ciutat de Mèxic, inèdit, 1956. Pàg. 351-356.

vendre avions de guerra. Ferry era enginyer tècnic i especialista en construcció de vehicles blindats.

La progressió del front d'Aragó es va aturar progressivament, a causa, principalment, de la falta d'armament, municions i altres subministraments essencials per a la guerra. La indústria de guerra catalana, controlada per la CNT, disposava d'unes reserves limitades de matèria primera i d'una escassa capacitat econòmica per importar-les. Des de la rereguarda s'intentava justificar l'estancament amb la qüestió del comandament únic i la disciplina, però la realitat era que, molt sovint, els milicians només disposaven de trenta cartutxos per dia. Tampoc no es disposava de fusells i, sovint, contingents de voluntaris havien de ser retornats a les seves cases; no se'ls podia armar convenientment. La pólvora que feia servir la indústria catalana era pólvora amb fum, que obturava els canons dels fusells.¹⁶⁰ Les metralladores i els canons eren comptats i amb poca munició. El transport era precari i escàs. El milicià Manuel Hernández recordava que la situació era insostenible: *“cuando nos enviaban ametralladoras, ya no teníamos municiones. Y cuando llegaban las municiones, las ametralladoras estaban rotas”*.¹⁶¹

El general Walter Germanovich Krivitsky, destacada personalitat de l'URSS, va ser el cap militar del Servei d'Intel·ligència per Europa occidental des de l'any 1935 fins a l'any 1937. Va ser l'encarregat de subministrar armament al Govern de la Segona República, tant d'origen soviètic com d'altres països europeus. En les seves memòries deixava clara la política dels comunistes de no enviar armament a Catalunya sota cap concepte:

Por todo el mundo se extendía un clamor de fuerte angustia por el bombardeo sin piedad del indefenso Madrid. Mi organización obró milagros en el rápido transporte de los cincuenta aviones de caza y bombardeo. A mediados de octubre se cargaron en un barco noruego. Entonces recibí instrucciones concretas de Moscú de no permitir que el barco dejase su cargamento en Barcelona. Bajo ninguna circunstancia estos

---

¹⁶⁰ En les seves respectives memòries, Joan Garcia Oliver i Vicenç Guarnier destaquen l'inconvenient de la pólvora com el problema principal que van haver d'afrontar al capdavant de les milícies catalanes.

¹⁶¹ MAGNUS, HANS, *El corto verano de la anarquía. Vida y muerte de Durruti*, Barcelona, Editorial Anagrama, 1998.

*aviones debían pasar por Cataluña que tenía su propio gobierno dentro de España y era muy parecido al de un Estado independiente. El gobierno de Cataluña estaba dominado por revolucionarios de convicciones anti-estalinistas. Moscú no tenía confianza con ellos, aunque defendían desesperadamente uno de los sectores más vitales del frente gubernamental contra terribles ataques del ejército de Franco.*¹⁶²

Sense suport del Govern de la República, amb poca capacitat per comprar armament i matèria primera per a la indústria catalana, la Generalitat i les organitzacions van continuar intentant atendre les necessitats del front.

El 15 d'octubre, el Sindicat de la Indústria del Vestit de la UGT de Barcelona i comarca feia una crida als ciutadans per donar llana per tal de confeccionar roba d'abric per als milicians al front. Entre el 29 de desembre de 1936 i el 8 de gener de 1937, la Conselleria de Defensa va entregar quaranta vehicles a les diferents columnes i organismes militars al front. Es tractava de vehicles d'importació, de marques com Chevrolet, Buick, Singer, Citroën, Packard, Hupp, Renault, Ford, Norton, Buik o Willys. Entre els receptors s'hi trobaven les columnes Pedrola, Durruti, Alas Rojas, Ortiz, Engels, oficials russos i d'altres.¹⁶³

L'informe al Comitè de Guerra del PSUC-UGT de José del Barrio, del 27 d'octubre, parlava de manera molt clara sobre la situació dels subministraments al front d'Aragó:

*Si nosotros seguimos por el camino emprendido extendiendo nuestras fuerzas [ampliant el front i estirant les forces], no relevándolas nunca, gastando sus energías, perdiendo continuamente hombres por heridas o por enfermedades, mal abrigadas y mal municionadas, no hay duda que en alguna de las futuras ofensivas del enemigo este estará en inmejorables condiciones de cumplir sus objetivos.*¹⁶⁴

---

¹⁶² KRIVITSKY, WALTER GERMANOVICH, *La mano de Stalin sobre España*. 1946, Editorial Claridad, Buenos Aires.

¹⁶³ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas IG_40 E01_D22-30.

¹⁶⁴ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe de José del Barrio al Comitè de Guerra PSUC-UGT] del 27 d'octubre de 1936.

En el mateix informe acaba demanant més efectius armats, metralladores, cinc centúries d'homes desarmats, un grup d'efectius per destinar a treballs de fortificació amb enginyers al capdavant i pistoles Smecher.

El dia 11 de novembre de 1936, el cap del govern de la Generalitat, Josep Tarradellas, donava compte al Consell Executiu de la Generalitat sobre el viatge que havia fet el dia anterior a París. El cap de govern expressava les dificultats que els comissionats de la Generalitat tenien a França per adquirir material de guerra, malgrat que creia que en breu se'n rebria alguna quantitat.¹⁶⁵ Tarradellas també informava, durant la mateixa reunió, que Casp i Barbastre reclamaven quantitats creixents de subministraments per a les “nostres tropes”, i que la Generalitat les proveïa de tot el que necessitaven. Indicà que calia crear una intendència militar per tal de millorar la capacitat d'abastir els milicians.

Un informe sobre l'estat del front d'Aragó i de l'armament disponible en aquest dibuixava una situació realment crítica durant el mes de novembre de 1936. En aquell moment, un cop perdudes grans quantitats de material de guerra a l'expedició de Mallorca¹⁶⁶ i després d'haver enviat al front de Madrid gran quantitat de combatents perfectament equipats i gran part de l'artilleria disponible a Catalunya, la situació de les forces de l'Aragó era dramàtica. Es disposava, a tot el front, de 29.780 fusells, 162 fusells metralladors, 187 metralladores, 74 morters de 50 mil·límetres, 7 morters de 81 mil·límetres, 7 peces d'artilleria i 16 camions blindats.¹⁶⁷

---

¹⁶⁵ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 11 de novembre de 1936.

¹⁶⁶ Segons l'informe que va efectuar el cap de les forces franquistes a Mallorca, el coronel José Luis García Ruiz, relatiu a l'armament abandonat per les forces del capità Alberto Bayo, el material de guerra capturat va ser: 2 camions blindats, 4 obusos de muntanya del 105, 8 canons de campanya del 75, 1 morter de 81 mil·límetres, 3 de 60 i 4 de 50, 22 metralladores Hotchkiss, 2 Vickers per a aviació i 320 caixes de munició per a metralladora. També hi havia 2.709 fusells màuser i 703.345 cartutxos de fusell, 1.638 granades de mà Laffitte, 77 per a morter del 81, 1.772 per a morter del 50 i altres tipus de munició i equip divers. Arxiu General Militar d'Àvila. Fons Exèrcit nacional. Capitanía General de Palma de Mallorca [Diario de operaciones del coronel José Luis García Ruiz] 8 d'octubre de 1936.

¹⁶⁷ Arxiu IISH. Fons CNT. Miguel González Inestal, 28A.

És un fet recurrent, entre tots els testimonis de les forces que lluitaven a l'Aragó, que les centúries, en ser rellevades de la primera línia, deixaven les armes als milicians que les substituïen. Qui va patir la manca d'armament d'una manera especial foren les columnes de milicians del POUM.¹⁶⁸ També pel que fa a uniforme i roba d'abric, les milícies eren absolutament deficitàries. El transport al front era, a més, penós. Es feia amb ferrocarrils lents i atapeïts de milicians, i amb vehicles rodats insuficients i sovint ocupats a enviar subministraments al front.

Diego Abad de Santillán fa referència a la situació de les armes disponibles al front d'Aragó:

*Lo que teníamos en Aragón no era más que una débil línea de observación. Treinta mil fusiles, veinte o veinticinco baterías, muy escasas ametralladoras, no era material para una línea tan extensa. No podemos acallar el hecho que mientras en el frente de Aragón sólo teníamos treinta mil fusiles, en la retaguardia, en poder de los partidos y organizaciones había alrededor de sesenta mil, con más munición que en frente, donde estaba el enemigo.*¹⁶⁹

I continuava:

*Las quejas de los combatientes eran continuas, ruidosas y justificadas. Durruti, cada vez que llegaba a Barcelona y veía tantas armas por la calle, rugía como un león. Un día supo que en Sabadell había ocho o diez máquinas ametralladoras. Las pidió de buen grado y se las negaron. Entonces organizó una centuria y la envió a Sabadell a buscar por la fuerza lo que no se quería entregar a la guerra voluntariamente. Estas ametralladoras estaban en manos de los comunistas, pero en Barcelona había quizás cuarenta máquinas en manos de los propios compañeros. En todo el frente de Aragón no teníamos tantas. Y no contábamos las que había en poder de los otros partidos y organizaciones.*¹⁷⁰

---

¹⁶⁸ Els testimonis d'Orwell i Grossi parlen del poc i deficient armament disponible a les columnes del POUM des del juliol de 1936 al juny de 1937.

¹⁶⁹ ABAD DE SANTILLÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940. Pàg. 90.

¹⁷⁰ ABAD DE SANTILLÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940. Pàg. 91.

La problemàtica de les armes a la rereguarda no només va ser un problema d'ordre públic a Catalunya; també va esdevenir un problema cabdal per al desenvolupament de les milícies catalanes al front. D'aquest fet en van ser responsables totes les organitzacions polítiques i les forces d'ordre públic de la rereguarda catalana.

A partir del mes d'octubre, la Conselleria de Defensa va emetre diversos decrets relacionats amb la possessió d'armament, que tenien com a objectiu limitar la possessió d'armament de guerra a les organitzacions polítiques, amb la finalitat de destinar totes les armes disponibles a Catalunya a l'esforç de guerra als fronts.

Durant la reunió del Consell de la Generalitat del 25 de novembre, el conseller Comorera explicava que tenia un informe del Comitè de Control dels Ferrocarrils en què s'exposava que la manca de carbó i materials per reparar les màquines podia portar en breu a la paralització del tràfic ferroviari tot Catalunya.¹⁷¹ Tal era la precarietat i la fragilitat de la indústria de guerra catalana i l'abastiment del front.

El 2 de desembre, Tarradellas informava el Consell de la Generalitat sobre l'arribada de material de guerra procedent de l'URSS. El material es trobava al port de Cartagena. Tarradellas informava el conseller Sandino que s'havia d'anar a cercar. Es va designar un grup per a la recollida i custòdia, format per elements d'Esquerra, la CNT i la UGT. Les ordres de lliurament havien d'anar avalades pels representants d'aquestes agrupacions, i el cap de l'operació havia de ser el tinent coronel Giménez de la Beraza. Tarradellas va objectar-hi que les ordres del conseller no havien d'anar avalades per ningú, i que la custòdia s'havia d'encarregar a soldats, ja que les armes anaven destinades a la Generalitat, tal com

---

¹⁷¹ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 25 de novembre de 1936.

havien indicat els representants de l'URSS. Havien deixat clar que si no es procedia d'aquella manera no hi hauria més remeses d'armes.¹⁷²

5.2.1.2 La qüestió de la pólvora

El 21 de juliol de 1936, les reserves de cartutxos a Catalunya ascendien a 750.000 unitats. De seguida es va observar, per part dels membres de Comitè, la greu carència que això implicava i les dificultats que suposava a l'hora de sostenir un front de guerra de 300 quilòmetres.

Durant el ple del Comitè del dia 4 de setembre, el coronel Giménez de la Beraza va fer una referència especial a la manca de cartutxos, a la conveniència de procedir a la requisita d'existències a tot Catalunya i a la necessitat de fabricar pólvora amb urgència. Es va tenir en compte que, per poder fabricar-la, feien falta dos mesos. Per aquest motiu, va informar de les gestions que estava realitzant a l'estranger i de la posició dels diferents governs en relació amb la seva lluita contra el feixisme. Guarner informava, durant la mateixa reunió, que per a la presa d'Osca calia un milió de cartutxos.¹⁷³ Joan Garcia Oliver va fer una menció especial de la delicada situació del Comitè, incapaç de subministrar cartutxos a les forces de l'Aragó. Segons explicava Garcia Oliver en les seves memòries, la indústria de guerra catalana es va posar en funcionament aviat i amb eficiència. Es produïren granades de mà, carregades amb dinamita; bombes d'aviació, carregades amb cordita, i projectils d'artilleria. Sempre segons la versió de Garcia Oliver, es van arribar a produir 100.000 cartutxos diaris amb bala i detonador de fusell i metralladora, però sense pólvora. Aquest va ser el gran problema de la indústria de guerra catalana. Es produïa pólvora amb fum, inservible per als cartutxos. No es disposava dels equips necessaris per a la producció industrial de pólvora sense fum. A Espanya només hi havia dues fàbriques amb capacitat per produir la tan desitjada

---

¹⁷² Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 2 de desembre de 1936.

¹⁷³ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 4 de setembre de 1936.

pólvora: la primera, a Toledo, en mans dels sollevats; la segona, a Granada, en poder del Govern de la República. Catalunya va rebre una petita quantitat de pólvora sense fum del Govern central, i també es va utilitzar un petit dipòsit localitzat a la caserna de La Maestranza de Barcelona. A finals de setembre la situació era desesperada. Segons Oliver, les unitats al front tenien cartutxos per aguantar un atac durant tres o quatre hores de combat; però més, no. La solució adoptada va ser fer servir els dipòsits de la pólvora amb fum fabricada als tallers de pirotècnica de Catalunya. Es donava el cas que un fusell podia fer entre quaranta i cinquanta trets amb aquesta mena de pólvora. Després s'havia de netejar. Es va reservar els cartutxos bons per a les metralladores, i es va donar ordres a totes les columnes de paralitzar les accions al front.¹⁷⁴

El dia 13 de novembre, Tarradellas informava al Consell Executiu de la Generalitat de l'oferta que havia rebut des d'Albània. Es tractava de la compra de dotze milions de cartutxos Skoda. Es va acordar enviar un comissionat a la ciutat de Spolato per negociar la compra. Des de Polònia també arribaven ofertes de material de guerra, i s'acordà, durant la reunió, l'enviament d'un delegat per verificar-ne les mercaderies.¹⁷⁵

El dia 2 de desembre, el conseller de Defensa anunciava al Consell Executiu de la Generalitat que les activitats al front d'Aragó es trobaven aturades a causa de la falta de cartutxos.¹⁷⁶

L'escassetat de municions es feia evident en les converses mantingudes entre el cap de la Conselleria d'Ordre Públic, Artemi Aiguadé, i el delegat de les Indústries de Guerra de la Conselleria de Defensa. El 26 de gener de 1937, Aiguadé sol·licitava que li fossin retornats 100.000 cartutxos màuser de 7 mm que anteriorment havien estat cedits per ser destinats al front. La resposta de la Conselleria de

---

¹⁷⁴ GARCIA OLIVER, JUAN, *El eco de los pasos*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1978. Pàg. 277.

¹⁷⁵ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 13 de novembre de 1936.

¹⁷⁶ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 2 de desembre de 1936.

Defensa va ser negativa: no era possible retornar la munició.¹⁷⁷ A partir del mes de febrer de 1937, la indústria catalana va començar a produir pólvora sense fum. El 27 de febrer de 1937, el departament tècnic de la Conselleria rebia informes del parc d'artilleria de Lleida sobre el rebuig per part del comandament de les forces dels sectors nord de l'Aragó de 30.000 cartutxos. Entre les divuit caixes, hi havia alguns cartutxos carregats amb pólvora negra defectuosa, que s'havien subministrat durant el mes d'octubre de 1936, abans que la indústria de guerra catalana estigués en disposició de fabricar pólvora. La pólvora negra feia esclatar els canons dels fusells. Ara bé, el material subministrat per la Comissió d'Indústries de Guerra resultava del tot satisfactori.¹⁷⁸

Malgrat l'esforç per adaptar la indústria catalana a les necessitats de la guerra, el Govern republicà va mantenir un constant joc de pressió sobre Catalunya. El 12 de març de 1937, el comissari de Carbons del Departament d'Economia comunicava al conseller Isgleas¹⁷⁹ que les reserves de carbó per abastir les indústries de guerra només durarien una setmana, i que, davant la impossibilitat d'aconseguir moneda estrangera —el mercat internacional del carbó funcionava amb lliures esterlines— per contractar vapors i comprar matèria primera, la producció s'hauria d'aturar. El comissari informava el conseller que en el seu moment s'havien dipositat al banc d'Espanya els valors suficients per adquirir divisa estrangera, sense que, fins llavors, aquest hagués fet la transacció necessària.¹⁸⁰

---

¹⁷⁷ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno.

¹⁷⁸ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Barcelona_Generalitat [Informe del coronel comandant principal del departament tècnic d'artilleria al Conseller de Defensa] 27 de febrer de 1937.

¹⁷⁹ Francesc Isgleas Piarnau, natural de Sant Feliu de Guíxols, era un membre destacat de la CNT a la comarcal de Girona. Durant la dictadura de Primo de Rivera va ser condemnat a presó i desterrat a Sòria. Durant els anys trenta va ser un membre destacat de la regional catalana de la CNT, en què dugué a terme diverses tasques de primer ordre. Durant els primers mesos de la guerra va ocupar la Comissaria de Defensa Militar de les comarques de Girona i, posteriorment, entre desembre de 1936 i maig de 1937, fou conseller de Defensa de la Generalitat de Catalunya. A partir del juliol de 1937 va formar part del Consell Superior de Guerra del Govern de la República. Va ser el representant de la CNT a l'executiva del Comitè Nacional del Moviment Llibertari Espanyol. Va ser el darrer secretari de la regional catalana de la CNT fins al final de la guerra. Durant l'exili va passar per diversos camps de concentració francesos i alemanys. Després de la Segona Guerra Mundial es va instal·lar a França, on va viure fins a l'any 1976. Va morir a Sant Feliu de Guíxols l'any 1977.

¹⁸⁰ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons Barcelona_Generalitat [Informe del comissari de carbons del Departament d'Economia i Serveis Públics de la Generalitat] 3 de març de 1937.

5.3 El finançament de la guerra

El finançament de la lluita armada contra els militars sollevats va ser una de les qüestions més rellevants que va haver d'afrontar el Comitè, en primer terme, i posteriorment, la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya. La pràcticament inexistent disponibilitat financera per adquirir armament, equips subministraments i per garantir el manteniment dels combatents fou un dels grans problemes per als dirigents catalans durant els onze mesos que Catalunya va assumir les competències en defensa del seu territori. D'altra banda, el Govern central, poc satisfet per la pèrdua de control polític del territori catalanoaragonès, va limitar fins a l'extrem el suport econòmic a la Generalitat de Catalunya.

La guerra es va haver de finançar amb tots els mitjans disponibles. Inicialment es tractava de proporcionar aliments i altres subministraments a les columnes. A partir del 16 d'agost de 1936 es van haver d'assumir els subsidis dels combatents. L'aplicació d'aquesta mesura es va fer amb caràcter retroactiu al 23 de juliol de 1936. La implantació dels subsidis era del tot justificada. Les famílies dels milicians quedaven sense ingressos i això generava problemes a la rereguarda. Tanmateix, els milicians feien ús de restaurants, menjadors i transports de manera discrecional. El Comitè havia d'atendre aquesta despesa de manera indirecta. Amb el pagament de les deu pessetes al dia a cada un dels milicians es va solucionar el problema de les famílies a la rereguarda i l'ús indiscriminat dels serveis d'alimentació i transports diaris a la ciutat i pobles de la rereguarda. L'augment proporcional dels combatents, especialment a partir del decret de mobilització, va implicar una càrrega econòmica de grans proporcions. La necessitat d'armament i subministraments de tota mena va augmentar encara més el desgast econòmic del Comitè i la Generalitat. En el cas de la Generalitat, a banda de la despesa de la guerra, s'hi havia de sumar les despeses derivades de l'assumpció de les competències que l'Estat havia deixat de satisfer al territori català.

5.3.1 El finançament inicial. El Comitè

Les maneres mitjançant les quals es va finançar la guerra durant els primers mesos van ser principalment tres: els donatius i recaptés, les apropiacions de fons de l'Estat dipositats a l'oficina de l'Agència Tributària espanyola i les confiscacions de dipòsits bancaris i altres valors als ciutadans considerats enemics de la causa antifeixista.

5.3.1.1 Els donatius i recaptés

Part del finançament per al pagament de les milícies catalanes va arribar en forma de recaptés i donacions de sindicats, entitats i particulars, que van aportar, en la mesura del possible, quantitats econòmiques en metàl·lic per ajudar a l'esforç de guerra. Les adhesions a les milícies antifeixistes foren molt àmplies i arribaren des de tots els racons del país i des de tots els sectors de la societat catalana. S'organitzaren festivals i activitats de tota mena amb la finalitat de donar suport a les milícies. Els treballadors, agrupats per sindicats o fàbriques, donaren una part del seu salari; també entitats de tota mena i particulars hi feien aportacions econòmiques. Des de Ràdio Associació de Catalunya es feien públiques les donacions que arribaven diàriament, i que es recollien —com queda clar en l'acord del 8 de setembre de 1936 del Comitè—¹⁸¹ directament a l'oficina de subsidis.

L'oficina recaptatòria del Comitè Central de Milícies Antifeixistes es va crear amb l'objectiu de recaptar i recollir les donacions que la societat civil i les organitzacions van fer des de l'endemà de la creació de les primeres columnes de milicians. La primera seu va ser l'Institut Nàutic, a la plaça de Palau. El dia 24 d'agost es va traslladar a l'edifici del Palau de Belles Arts, al passeig de Pujades de Barcelona. La societat civil catalana es va abocar en el finançament de les milícies i la lluita contra el feixisme. El diumenge 23 d'agost, a Catalunya es van celebrar disset festivals o festes en benefici de les víctimes del feixisme i les milícies

---

¹⁸¹ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 8 de setembre de 1936.

antifeixistes. Es van recaptar 30.411 pessetes. El 9 de setembre ja s'havien recaptat, mitjançant donatius, 2.048.447 pessetes. El 16 de setembre la xifra va arribar als 2.554.251 pessetes. El 21 de novembre de 1936, la xifra rebuda a l'oficina per aquest concepte ascendia a 6.596.747 pessetes.¹⁸² Però les necessitats de la guerra —durant els primers mesos, encara relativament petites— exigien una quantitat de recursos molt superior a la que els recaptats podien atendre.

5.3.1.2 Les confiscacions de dipòsits bancaris i d'altres valors als ciutadans considerats enemics de la causa antifeixista.

Una altra línia de finançament fou la confiscació, per part del Comitè, de dipòsits bancaris de persones de dretes o de feixistes reconeguts, o la requisada de joies i obres d'art. A aquest efecte, el Comitè tenia el seu propi servei de confiscació. Aquest servei estava dirigit per Marcos Alcón, persona que acompanyava els grups de confiscació de la ciutat de Barcelona durant aquests procediments i, un cop realitzats, fins a les dependències de la Generalitat, per entregar les requises al conseller Ventura Gassol, que era el responsable, com a dipositari, de tots els materials requisats. S'elaborava una llista amb les peces i se'n feien tres còpies: una per al grup de confiscació, una per al Comitè i una tercera per a la Generalitat.¹⁸³

A banda de béns mobles, es van fer requises de dipòsits bancaris. És el cas del dipòsit de la caixa forta del Banc de Vizcaya, amb seu a Madrid, propietat dels germans Juan i Ricardo Nubiola Vilumara, que va ser expropiat per ordre d'Aurelio Fernández.¹⁸⁴ També és el cas del dipòsit de la caixa 974 del mateix banc, propietat

---

¹⁸² Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS-BARCELONA_GENERALITAT_PS_BARCELONA,69,9 [Relació de donatius ingressats al Comitè de Milícies Antifeixistes], acumulat 25 d'agost / 9 de setembre / 16 de setembre / 21 de novembre de 1936.

¹⁸³ ALCAIDE, JUAN JOSE, *Tiempos de plomo. Grupos de acción y defensa confederal*, Madrid, Fundación Salvador Seguí, 2014. Pàg. 94.

¹⁸⁴ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS_MAD_C1563_Exp020_F001.

d'Abraham Adjiman, que va ser expropiat per ordre de José Asens.¹⁸⁵ Sens dubte, el decret de nacionalització de la banca privada amb seu a Catalunya va ajudar en aquest aspecte.

Alguns comitès locals van aplicar una mena d'impost revolucionari. Es repartien una sèrie de formularis impresos amb les credencials de la CNT i la FAI i el segell del comitè local en qüestió, en què es demanava amablement una aportació econòmica per al sosteniment de les milícies antifeixistes. El darrer paràgraf feia referència a la donació:

La CNT y la FAI te invitan y esperan no permanecerás sordo a sus llamadas, a que contribuyas en la capacidad de tus medios a engrosar la subscripción abierta con el fin de que a nuestros bravos y abnegados defensores estén lo mejor equipados para seguir hasta el final esta gloriosa lucha y que sus familiares estén lo debidamente atendidas.

Un cop efectuat el pagament, es donava un rebut amb el nom del donant, la quantitat i la data. Els formularis portaven imprès el número en forma de talonari. Normalment eren imports que oscil·laven entre les 15 i les 25 pessetes.

5.3.1.3 Les apropiacions de fons de l'Estat

La resta del finançament per mantenir les milícies al front va arribar mitjançant transferències de la Generalitat de Catalunya, que, alhora, havia expropiat els fons de la Delegació d'Hisenda del Govern espanyol a Catalunya.¹⁸⁶

Els pagaments realitzats per la Delegació d'Hisenda de l'Estat espanyol a Barcelona per imposició de la Generalitat a favor de tercers i amb destí específic, entre el 27 de juliol i el 31 d'agost, van ser de 6.685.169 pessetes.¹⁸⁷ Els realitzats amb destí

---

¹⁸⁵ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS_MAD_C1563_Exp020_F002

¹⁸⁶ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GF-20_E01_12.

¹⁸⁷ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GF-20_E01_12.

genèric, entre el 15 d'agost i el 13 de desembre, van ascendir a 359.600 pessetes.¹⁸⁸

Amb tot, la situació financera fou en tot moment insostenible, i la incapacitat per obtenir el finançament imprescindible per al manteniment de les milícies només va agreujar la situació. Els impagaments i els retards van ser la dinàmica habitual. Durant la reunió del Comitè del dia 31 d'agost es va acordar, a petició d'Alcón, pagar sense demora les factures pendents dels proveïdors de materials i subministraments, a fi de resoldre els problemes amb diversos industrials i comerciants que es trobaven en situació precària a causa de l'impagament que patien per part del Comitè. Pons va delegar en Soler la revisió de les factures i, sota la seva conformitat, n'autoritzava el pagament amb els fons de què disposés el Comitè o amb els que pogués fer efectius la Generalitat.¹⁸⁹ És un fet que el Comitè i la Generalitat eren un sol organisme, també des del punt de vista financer.

Joan Garcia Oliver descrivia la situació precària en què es trobava el Comitè durant aquells dies:

El problema era complejo. Cataluña estaba sola para afrontarlo [...] treinta mil con un salario de 15 pesetas diarias, más los municionamientos, exigían muchos millones. Y del dinero no disponía el gobierno de la Generalidad, sino el gobierno de Madrid. Habría un consumo de municiones y un desgaste de armamentos que habría que reponer. El gobierno de la Generalidad y el gobierno de Madrid carecían de ambas cosas. Habría que obtenerlas en el extranjero, con oro o con divisas, de los que solamente podía disponer el gobierno de Madrid. Podríamos, ciertamente, afrontar una transformación parcial de la industria catalana en industria de guerra; pero para la adquisición de materias primas indispensables y el pago de salarios haría falta dinero, que era difícil saber de dónde saldría. Por nuestra parte, anarcosindicalistas, en lo que se refería al dinero, teníamos lo justo para la compra del día. El dinero estaba en los bancos, que hubiéramos podido tomar de haber ido a por el todo, pero que hubimos de dejar donde se encontraba. Después, a medida que

---

¹⁸⁸ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GF-20_E01_12.

¹⁸⁹ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 31 d'agost de 1936.

*se fueron generalizando las incautaciones de fábricas, talleres y comercios, los depósitos bancarios de las sociedades afectadas pasaron a ser elementos de gestión en el trabajo.*¹⁹⁰

5.3.2 La Conselleria de Defensa. Els crèdits del Banc d'Espanya

És evident que la Conselleria de Defensa i el conjunt de la Generalitat de Catalunya van patir greus tensions financeres des del mes d'agost, les quals es van incrementar a mesura que el volum i el nombre de milicians i soldats mobilitzats augmentava. Els morts, ferits o malalts que no podien combatre, però que sí que consumien subsidis, o l'obligació de cobrir les baixes i, alhora, augmentar els efectius a tots els fronts van provocar un increment de la despesa, que la Generalitat no podia assumir. Al mateix temps, les necessitats d'armament i subministrament d'una força cada cop més nombrosa dia a dia s'incrementaven, la qual cosa va provocar, a partir del mes de novembre de 1936, un dèficit insostenible per a la Generalitat de Catalunya.

Durant la reunió del 18 de novembre del Consell Executiu de la Generalitat, el conseller Josep Tarradellas va expressar l'angoixosa situació en què es trobaven les finances de la Generalitat i els greus problemes de tresoreria que se li presentaven. Tarradellas era de l'opinió que no podien continuar demanant crèdits a l'Estat, ja que aquests representaven una gran càrrega financera.¹⁹¹ Efectivament, l'esforç de guerra que mantenia Catalunya es finançava per la Generalitat a través de crèdits de guerra que atorgava el Banc d'Espanya amb aval del Govern republicà. Tot i així, la situació era delicada, ja que els crèdits, atorgats a partir del mes d'octubre, eren reduïts i molt costosos financerament.

El 21 de novembre de 1936 la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya es trobava en una situació financera desastrosa. Un informe signat pel conseller i pel cap de Secció Econòmica, Administració i Comptabilitat de la

---

¹⁹⁰ GARCIA OLIVER, JUAN, *El eco de los pasos*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1978. Pàg. 197-198.

¹⁹¹ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 18 de novembre de 1936.

Conselleria¹⁹² deixa en evidència el fet que es necessitaven 27.500.000 pessetes per acabar de cobrir les despeses del mes de novembre i liquidar el que hi havia acumulat dels mesos anteriors.

Les despeses de la Conselleria de Defensa del 22 de setembre al 20 de novembre havien estat les següents:

Data	Subsidis a milicians	Factures milícies (subministraments)	Factures Conselleria	Total
Del 22 al 30 de setembre	3.670.192 ptes.	70.829 ptes.	3.383 ptes.	3.744.404 ptes.
De l'1 al 31 d'octubre	15.991.448 ptes.	4.070.877 ptes.	1.582.935 ptes.	21.645.260 ptes.
De l'1 al 20 de novembre	13.822.594 ptes.	318.865 ptes.	2.098.639 ptes.	16.240.098 ptes.
Total	33.484.235 ptes.	4.460.272 ptes.	3.684.958 ptes.	41.629.465 ptes.

El 21 de novembre de 1936, l'estat de comptes previst per a pagaments de la Conselleria de Defensa era el següent:

Data	Subsidis a milicians	Factures milícies	Factures Conselleria
A pagar fins al 30 de novembre	7.108.814 ptes.		
Fins al 20 de novembre		389.465 ptes.	6.441.474 ptes.
Factures pendents			2.000.000 ptes.
Sense abonar anterior setembre	9.891.185 ptes.		1.5000.000 ptes.
Subtotal	16.999.999 ptes.	389.465 ptes.	9.941.474 ptes.
Total	27.330.938 ptes.		

¹⁹² Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Estado genérico del movimiento de caudales y cálculo de crédito para terminar el mes. Conselleria de Defensa de la Generalitat] 21 de novembre de 1936.

S'havien d'atendre pagaments per un import de 27.330.938 pessetes, i els darrers moviments de caixa eren molt clars respecte a l'estat de comptes de la Conselleria. Aquest estat de comptes reflectia que només es disposava de 622.403 pessetes per atendre les despeses acumulades fins al mes de novembre:

Concepte	Ingressos	Despeses	Líquid a caixa
Donatius del 22 de setembre al 10 d'octubre	1.091.076 ptes.		
Transferències per a pagament de subsidis	33.782.819 ptes.		
Pagament subsidis del 22 de setembre al 20 de novembre		31.953.252 ptes.	
Fortificacions		2.298.240 ptes.	
			622.403 ptes.

El Govern català es trobava amb la soga al coll. Diverses columnes de milicians no havien cobrat des del mes de setembre; els proveïdors de l'Exèrcit també restaven en espera de la liquidació de factures, fet que afectava negativament l'economia del país. La situació al front i a la rereguarda era complexa, i la guerra incrementava dia a dia la demanda de recursos.

El 25 de novembre el conseller Tarradellas exposava al Consell de la Generalitat el resultat de la reunió mantinguda a València amb Negrín, ministre d'Hisenda, i Nicolau d'Olwer, governador del Banc d'Espanya. Donada la situació crítica que exposava Tarradellas en relació amb les finances catalanes, Negrín havia suggerit que el Banc d'Espanya atorgués un crèdit amb aval de l'Estat. Tarradellas s'hi va resistir: considerava que podia representar una càrrega massa pesada per al futur del poble de Catalunya. Tarradellas exposava que la Generalitat feia les funcions d'Estat i que, a aquestes funcions, s'hi havia de sumar el pes econòmic de sostenir una guerra. Tarradellas acabava la seva intervenció reconeixent a la resta de consellers i al president de la Generalitat que l'única sortida que tenien era que l'Estat espanyol atorgués un crèdit, cosa que, de fet, ja havia fet en les darreres

setmanes. Finalment, es va acordar per unanimitat demanar al Banc d'Espanya un crèdit de cinquanta milions de pessetes per atendre les despeses pròpies de Catalunya, i que el tresor espanyol havia de concedir un crèdit de 200 milions per atendre els serveis de l'Estat que la Generalitat havia atès i finançat fins llavors. Tarradellas també va exposar les dificultats que tenia la Generalitat per obtenir divisa al Centre de Contractació de la Moneda del Banc d'Espanya. Aquest fet dificultava greument la rapidesa de les transaccions per a l'adquisició de material de guerra i matèria primera per la indústria catalana.¹⁹³ El dia 2 de desembre de 1936, Tarradellas informava al Consell que el ministre Negrín havia autoritzat un crèdit de trenta milions de pessetes en comptes dels 200 demanats per la Generalitat. Tarradellas es negava a rebre'l, ja que no es reconeixia, des del Govern de la República, que aquelles despeses corresponien a les seves competències.¹⁹⁴ El Govern de l'Estat autoritzava, al desembre, la transferència de trenta milions de pessetes en forma de crèdit bancari i condicions de pagament amb interessos, que agreujaven la situació de Catalunya. Els trenta milions servien per tancar el forat del novembre, però mantenien en la precarietat i amb la soga al coll el Govern i les organitzacions de Catalunya.

El mes de gener de 1937 la situació financera encara era molt tensa. Es va tramitar un crèdit de guerra per valor de 48.500.000 pessetes, que va ser concedit el 12 de gener. Amb aquest import es va pagar factures per valor de 14.058.811 pessetes i a abonar els subsidis pendents de pagar i altres factures del mes de desembre, per valor de 20.000.000 de pessetes.

La necessitat constant de material de guerra i subministraments a un exèrcit cada cop més nombrós va fer insostenible el manteniment de la guerra per part de la Generalitat de Catalunya. Si els subsidis als combatents representaven, amb diferència, el percentatge més elevat del cost de la guerra, la resta de les factures a abonar no van ser menys importants. Com indica el gràfic, l'augment de la despesa

---

¹⁹³ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 25 de novembre de 1936.

¹⁹⁴ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 2 de desembre de 1936.

es va produir a partir del mes d'octubre, i principalment del de novembre endavant, coincidint amb la preparació de l'Exèrcit Popular de Catalunya, que havia de substituir les columnes de milicians. El 23 d'abril de 1937, pocs dies abans dels Fets de Maig, la situació financera era de col·lapse. Des del mes de setembre de 1936 fins al 23 d'abril de 1937 s'havia comptabilitzat una despesa associada a les indústries de guerra al servei de l'Exèrcit de Catalunya de 96.230.464 pessetes en factures, de les quals s'havien abonat, amb moltes dificultats, 61.929.661 pessetes. Restaven per pagar 34.300.803 pessetes als diferents proveïdors.

Detall del total de factures entrades fins al 21 d'abril de 1937:¹⁹⁵

Indústries de guerra	14.314.602 ptes.
Setembre de 1936	505.770 ptes.
Octubre de 1936	5.595.111 ptes.
Novembre de 1936	14.436.073 ptes.
Desembre de 1936	14.244.397 ptes.
Gener de 1937	14.382.031 ptes.
Febrer de 1937	11.794.470 ptes.
Març de 1937	12.374.079 ptes.
Abril de 1937	8.583.927 ptes.

5.3.3 El balanç econòmic de la guerra per a Catalunya

Sens dubte, la qüestió financera va ser l'estratègia que va fer servir l'Estat espanyol per pressionar sobre l'autonomia de Catalunya i sobre el moviment revolucionari i transformador al qual aspirava el país durant els primers mesos de la guerra. El Govern de Catalunya va haver de crear, equipar, avituallar i mantenir un exèrcit des del no-res, i sense disponibilitat financera, per fer-ho amb la tranquil·litat necessària.

Ni tan sols després d'acceptar les condicions de crèdit que l'Estat exigia¹⁹⁶ a una part del seu territori sobirà, i que necessitava amb urgència per tal d'enfrontar-se a

¹⁹⁵ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Detall del total de factures entrades fins a la data] 21 d'abril de 1937.

¹⁹⁶ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 25 de novembre de 1936.

un enemic comú, l'Estat no va atorgar el crèdit suficient per garantir l'estabilitat i el desenvolupament normal del Govern català en matèria militar.

El 31 de desembre de 1937, la Generalitat de Catalunya emetia un informe en el qual, a banda d'altres conceptes propis de la gestió de la rereguarda, es reclamaven imports derivats de l'esforç de guerra que l'Estat espanyol encara no havia satisfet. També declarava que si l'Estat recobrava les funcions que li pertocaven al territori català, cosa que havia fet després dels Fets de Maig de 1937, havia d'atendre de manera directa les despeses inherents a aquelles. La relació d'imports pendent de pagament en territori català amb data 31 de desembre incloïa:

Indústries de guerra	40.000.000 ptes.
Subministraments de guerra de Barcelona	40.000.000 ptes.
Subministraments de guerra de Lleida	7.000.000 ptes.
Subministraments de guerra de Reus	3.000.000 ptes.
Subministraments de guerra de la Conselleria de Proveïments	27.000.000 ptes.
Subsidis de milicians de la segona quinzena d'abril de 1937	11.000.000 ptes.
Subsidis a refugiats	3.000.000 ptes.

Segons un informe de la pagadoria de factures de la Conselleria de Defensa¹⁹⁷ amb data 15 de juny de 1937, i signat pel comissari del Comissariat Superior de Defensa i pel cap del Departament de Finances de la Generalitat de Catalunya, l'import de les factures rebudes entre setembre de 1936 i el juny de 1937 era de 118.149.923 pessetes, de les quals s'havien pogut liquidar 74.449.371 pessetes. Aquestes factures no incloïen subsidis a soldats. Els pagaments a la Generalitat per ordre ministerial entre el 26 de desembre de 1936 i el 28 de maig de 1937 van ascendir a 420.000 pessetes.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GF-62_E01_D52.

¹⁹⁸ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GF-20_E01_D12.

Entre maig i juny de 1937, el Govern de l'Estat havia assumit la direcció de la guerra al territori català i les forces de l'Exèrcit Popular de Catalunya s'havien integrat sota el comandament de l'Exèrcit Popular de la República. El deute de guerra de la Generalitat de Catalunya ascendia a 131.000.000 de pessetes.¹⁹⁹

---

¹⁹⁹ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Nota referent a la fórmula provisòria de relacions economicofinanceres entre l'Estat i la Generalitat] 31 de desembre de 1937.

6 Les milícies en marxa

L'organització de les columnes de milicians va implicar la creació d'un nou exèrcit; en un primer moment, amb una certa improvisació —a causa de la manca d'experiència i l'eufòria revolucionària—, i posteriorment, i amb el pas de les primeres setmanes, amb la certesa d'afrontar una guerra convencional.

A l'Aragó, l'atomització de la força va tendir a la concentració; la dispersió del comandament, a la unificació. Les mancances es van haver de resoldre sobre la marxa, amb l'enemic ben situat i organitzat, i sostenint un extens front amb una greu carència d'armament i munició. La improvisació inicial va deixar pas a l'organització. Les unitats es van dotar dels serveis necessaris per a una guerra de trinxeres, i, alhora que les columnes es depuraven dels elements indesitjables, els milicians es van adaptar a la disciplina de la guerra.

L'experiència de Mallorca va resultar colpidora per a la majoria dels combatents catalans. Malgrat que Mallorca va esdevenir un front amb una intensitat de foc baixa, els milicians catalans va entrar en contacte per primera vegada amb l'aviació italiana i la seva acció devastadora. Aquesta experiència va implicar la constatació que la guerra en què estaven combatent no era un joc d'estiu. La derrota a l'illa, lluny de desactivar l'esperit de lluita dels milicians, els va portar als fronts d'Aragó i Madrid i a ser considerades unitats militars experimentades, disciplinades i amb un esperit combatiu alt.

Les columnes destinades a Madrid van ser les que més intensitat de foc van rebre durant aquells mesos. Malgrat les dificultats de situar-se en un front llunyà i sota el comandament d'un estat major que no era el propi, les columnes van estar a l'altura de l'alt nivell d'exigència que requeria aquest front. Sens dubte, els combatents catalans van tenir un paper cabdal en la batalla per la defensa de Madrid entre els mesos de setembre i desembre de 1936.

La política i els interessos partidistes foren el gran element distorsionador en tots els fronts, el qual va tenir conseqüències nefastes per a l'evolució militar de les

milícies catalanes, especialment a l'Aragó. Tant al mateix front com a la rereguarda, en molts casos, les organitzacions van tractar d'exercir el control polític de la situació i van afavorir el proselitisme, contraposant els interessos de partit als del mateix país i la causa antifeixista.

6.1 Les columnes. Seccions i organització

Les columnes van ser organitzacions més o menys complexes, la finalitat de les quals era aconseguir forces militars operatives. Com ja hem dit, les columnes s'organitzaven en centúries, i aquestes, en grups. Les centúries agrupades en columnes, malgrat que podien ser conegudes amb un nom determinat, passaven a tenir una numeració. Un conjunt de centúries dins d'una columna formava una agrupació. Depenent de la grandària de la columna, podia tenir dues o més agrupacions. A banda dels combatents, les unitats havien de tenir diferents seccions per tal de garantir tots els aspectes del funcionament de la força. Després de l'embranchada inicial, un cop al front, les columnes es van dotar de sistemes de distribució de serveis i d'altres necessitats pròpies de l'Exèrcit. Aquestes seccions estaven integrades per personal i disposaven, de la mateixa manera que les centúries, d'un delegat responsable. Qui coordinava l'acció militar de la columna era la plana major, formada pels responsables tècnics i els delegats polítics. Aquesta podia estar supeditada o no al Comitè de Guerra de la columna, que era l'encarregat de les qüestions polítiques. Aquest comitè estava format pels delegats de les centúries i seccions i alguns representants de la plana major. La columna Durruti, una de les més grans del front d'Aragó, tenia el mes de desembre —pocs dies abans de la seva militarització—, les següents seccions i centúries:²⁰⁰

Estat major i serveis a Bujaraloz:

- Plana major; delegat: Esteve Riera; 4 milicians.
- Comitè de Guerra; 13 milicians, entre els quals una dona.

---

²⁰⁰ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS_Militar_4974/1-12.

- Plana major de cavalleria; delegat general: Salvador Borrell; 15 milicians.
- Delegació de guerra de la 4a Agrupació de Gelsa; delegat: Pablo Ruiz de Galarreta; 20 efectius.
- Comandament de la secció de metralladores i morters.
- Delegats de guerra a Valfarta: Alfonso de Guevara i Joan Garcia Rodríguez.
- Campament avançades de Farlete; delegat: Federico Vilaplana; 10 milicians.
- Servei d'investigació; 4 milicians.
- Secció censura; delegada: Lucia Gambetta.
- Hospital antivenèries; 12 auxiliars.
- Polvorí núm. 1; delegat: Baltasar Pérez Carrillo; 10 milicians.
- Polvorí núm. 2; delegat: Pantaleo Solano; 8 efectius.
- Secció de transports de polvorí; delegat: Ramon Casajuana; 20 milicians.
- Tren de municions de metralladores; delegat: Josep Noguera; 8 milicians.
- Comitè de proveïments; delegat: Justo López; 12 milicians, entre els quals una dona.
- Secció proveïments a Las Ventas; delegat: Pascual Labasa; 12 milicians.
- Magatzem de proveïments a la carretera de Monegrillo; 7 milicians.
- Parc mòbil de la Ford.
- Secció benzina; delegat: Luis Espinar González; 32 milicians.
- Secció motoristes; delegat: Lucio Ruano; 13 milicians.
- Secció xofers; delegat: Jose Martínez; 75 efectius.
- Secció mecànics; delegat: Eloi Martín; 68 milicians.
- Secció de pneumàtics i greixatge; delegat: Luis del Barrio; 6 milicians.
- Servei de depuració d'aigües i control sanitari; 19 milicians.
- Servei de repartiment aigua; delegat: Diego López; 14 efectius: 10 milicians a Bujaraloz, 2 milicians a Farlete, 2 milicians a Gelsa.
- Secció fusters; delegat: Joaquín Canellas; 4 milicians.
- Secció electricistes; delegat: Amadeu Roig; 3 milicians.
- Secció guarnicioners; delegat: Eduardo Silva; 6 milicians.
- Secció armeria; delegat: Benjamín Silva; 3 milicians.
- Secció barbers; 9 milicians.
- Secció manobres; delegat: Ricard Monclús; 28 milicians.

- Secció construcció; delegat: Luis Martín; 14 milicians.
- Secció forners; delegat: N. Palomino; 67 milicians a Osera.
- Secció ramat.
- Secció de muntadors de barracons; delegat: Gregorio Vivancos; 11 milicians.
- Servei de correu i premsa.
- Secció de radioemissora.
- Servei postal; delegat: Rafael Sánchez; 23 milicians.
- Secció de paqueteria i premsa; delegat: Jose Linuesa Pellicena; 5 milicians.
- Grup acció i alegria; cultura; 62 milicians.
- Grup cinematogràfic; delegat: Antoni Aleu; 3 milicians.

Serveis auxiliars de la columna: 613 milicians.

Centúries desplegades al front:

- Centúria 2, "Avanzadillas", a Farlete; delegat: Olegario Campo; 41 efectius.
- Centúria 6; delegat: Manuel Gallego; 15 efectius.
- Centúria 9; delegat: Luis García; 86 efectius.
- Centúria 16; delegat: Jose Pérez; 54 efectius.
- Centúria 18; 83 efectius.
- Centúria 19; 125 efectius.
- Centúria 22; delegat: Federico Martínez; 63 efectius.
- Centúria 23; delegat: Pere Ricart; 48 efectius.
- Centúria 27; 63 efectius.
- Centúria 29; delegat: Juan Prats; 86 efectius.
- Centúria 41; delegat: Jose Boquera; 63 efectius.
- Centúria 46; delegat: Ernz Larsey; 70 efectius.
- Centúria 47; delegat: Agustí Solà. 96 efectius.
- Centúria 49; delegat: Lluís Baró; 47 efectius.
- Centúria 50; delegat: Ramir Ortiz; 57 efectius.
- Centúria 59; delegat: Serafí Adell Asensio; 100 efectius.
- Centúria 60; delegat: Antonio Pérez Márquez; 77 efectius.
- Centúria 63; delegat: César Blanco; 100 efectius
- 4t grup d'exploració a Osera; delegat: Francisco Sánchez; 21 efectius.

- Grup Internacional; delegat: Nemesio Guerra.
- Tanc núm. 10; delegat: Ramon Juarez; dotació de 7 milicians, entre els quals una dona.
- Bateria del 7è Regiment Lleuger; delegat: E. Fernández; 41 efectius.

Efectius combatents: 1.295.

L'organització de la columna Durruti ens mostra la distribució de serveis i la proporció entre combatents i serveis auxiliars. S'ha de tenir en compte que en aquest moment la columna es trobava molt debilitada i disminuïda d'efectius. A les baixes sofertes durant els quatre mesos que feia que la columna era al front, s'hi havien de sumar els elevats efectius destinats al front de Madrid. Buenaventura Durruti i un alt percentatge de milicians de la columna havien mort durant la defensa de la capital, en el transcurs de les darreres setmanes del mes de novembre. Aquest fet va causar una gran desmoralització entre els efectius restants a l'Aragó. Tot plegat, sumat a la militarització que imposava la Conselleria de Defensa i la mateixa organització de la CNT, va acabar provocant que al voltant de 1.500 milicians abandonessin la columna durant el mes de desembre i les primeres setmanes de gener de 1937.²⁰¹ Aquests motius expliquen el desequilibri entre serveis auxiliars i combatents en la nòmina de la columna de finals del mes de desembre. En circumstàncies normals, una columna formada per 5.000 milicians destinava un de cada cinc homes a subministrar i proporcionar serveis auxiliars o organitzatius.

6.2 Descripció de les columnes

Entre el 24 de juliol i el 28 de desembre de 1936 es van organitzar 150 columnes a Catalunya. Hem considerat columna totes aquelles unitats que consten amb aquest denominatiu en la documentació oficial de l'època. De totes se n'ha pogut contrastar la informació a partir d'altres fonts documentals, de la memòria oral o de la historiografia publicada. Com s'explica en el capítol 4.1.1, la mida mínima que

---

²⁰¹ Arxiu IISH. Fons CNT [Informe de José Manzana sobre l'estat de la columna Durruti al Comitè Regional de la CNT de Catalunya] 7 de gener de 1937.

una força armada havia de tenir per ser considerada columna era la de la centúria: cent homes aproximadament i plana major autònoma.

S'ha de tenir present que no totes les columnes documentades van funcionar al mateix moment. Es considera que l'autonomia d'una unitat durant dies o setmanes és suficient per preveure-la com a columna, independentment de si aquesta es va unificar o integrar en una altra columna de manera més o menys ràpida.

Els integrants de les columnes que van participar en l'expedició del capità Alberto Bayo a Mallorca, un cop retornats a Barcelona, van formar noves columnes, es van integrar en altres unitats o simplement van tornar a casa.

La situació del front d'Aragó va tendir a la unificació de forces. En molts casos, les columnes van desaparèixer com a unitat militar independent per agrupar-se sota el comandament i la nomenclatura d'altres columnes. Altres unitats van sortir de les casernes amb l'objectiu d'anar al front a unir-se amb determinades columnes, com a reforç; aquestes no han estat contemplades com a columnes i s'enumeren, en cas de conèixer-ne el nom, com a centúries o agrupacions dins de les columnes.

Catalunya va començar a enviar forces a Madrid a inicis del setembre de 1936, i ho va continuar fent durant els mesos d'octubre i novembre. Els efectius procedien, en gran part, de les columnes que van configurar l'expedició del capità Bayo. De les deu columnes que van combatre a la zona centre, només tres hi van anar directament des de Barcelona, sense passar pel front d'Aragó o Mallorca.

Alguns combatents catalans també van participar en columnes formades a la resta de l'Estat. El fet és que, malgrat combatre en columnes no catalanes, cobraven subsidis del Comitè. Es documenten voluntaris catalans en les columnes Acero, Octubre, Rusia, Nosotros, Miaja, Del Rosal, España Libre, Fermín Galán, Tagueña, Gallega, Hierro, Manguada, Maroto, Pablo Iglesias, Aguiluchos del Norte, Alcoyana, Anarquía, Azaña, Torres-Benedito, Uribe i Ugarte.

La descripció de les columnes està ordenada alfabèticament. S'hi inclou la mida de la unitat, la data i el lloc de sortida al front, el comandament polític i el militar, la composició ideològica i l'origen territorial dels combatents. També s'apunta si s'hi documenta presència de dones, internacionals o militars, i situa el lloc del front de desplegament inicial i el seu periple durant els primers mesos de lluita. Finalment, s'hi indica si van rebre nous contingents i quan, i la data de dissolució, unió o integració al comandament d'altres columnes.

Columna Acero Rápido

Agrupació de dues centúries sortida des de Barcelona cap al front d'Aragó el 8 de setembre de 1936. La unitat es va desplegar a la zona de Tardienta. Estava formada per membres del PSUC i, en menor mesura, per afiliats a la UGT i la CNT de la ciutat de Barcelona. Destaca un contingent important de voluntaris procedents de Sabadell. La unitat rebrà nous combatents durant el mes de setembre i especialment el 2 d'octubre, quan s'integraran a la unitat diverses desenes de combatents. El dia 1 de desembre de 1936 es va allistar a la unitat el darrer contingent d'homes voluntaris previ a la reconversió en unitat militar. Durant el mes d'octubre es va integrar sota el comandament de la columna Del Barrio.

Columna Alas Rojas

Agrupació de quatre centúries sortida de Barcelona el 28 de juliol de 1936 cap al front d'Aragó, el cap militar de la qual era comandant Reyes.²⁰² Es va desplegar al municipi de Sarinyena, on va començar a funcionar un aeròdrom per a la 3a Esquadra republicana, que operava en aquell front. Va rebre un nombre important de contingents a partir del 3 d'agost i durant tota la resta d'aquell mes. A partir del mes de setembre i fins al novembre va rebre un nombre decreixent de voluntaris. L'1 de desembre s'hi va integrar el darrer contingent arribat de Barcelona. S'hi detecta una forta presència de militars professionals i una participació en nombre

---

²⁰² Alfonso de los Reyes González Cárdenas, militar professional retirat de l'Exèrcit de Terra, era propietari del cafè Panamericano de Barcelona, on es reunien els republicans de la ciutat. En iniciar-se la guerra va ser designat cap d'operacions aèries pel tinent coronel Felip Díaz Sandino, cap de la 3a Esquadra Aèria. Amb la graduació de comandant va dirigir l'aeròdrom de Sarinyena. Fou ascendit a tinent coronel el desembre de 1936. Es va afiliar al PSUC. En finalitzar la guerra ocupava el comandament de la Regió Aèria de Catalunya. Es va exiliar a Mèxic.

important d'afiliats de la CNT i el PSUC. En canvi, la presència de dones i estrangers és testimonial.

Columna Alicante

Centúria sortida el 2 de setembre de Barcelona al front de Mallorca. En arribar a Mallorca s'estava reembarcant les forces que combatien a l'illa. Estava formada per membres del PSUC i del Partit Republicà d'Esquerres d'Alacant i Barcelona. En van formar part un nombre elevat de militars, però no hi havia cap internacional ni cap dona. Després de tornar de Mallorca, va ser destinada al front de Madrid. Posteriorment es va constituir en el batalló Alicante.

Columna Alpina

També fou coneguda com a columna Pirinenca. Agrupació de quatre centúries sortida el 28 d'agost de 1936 de Barcelona amb destinació als Pirineus aragonesos. En foren caps polítics Francesc Millet²⁰³ i el capità Josep Maria Benet,²⁰⁴ i caps militars, el comandant Mariano Bueno i el major Antonio Beltran.²⁰⁵ Es va desplegar al municipi de Torla-Ordesa. Estava formada per militants de la CNT, FAI, PSUC, UGT, POUM, EC, CADCI i ERC procedents de Barcelona i de la resta de províncies de Catalunya, més alguns aragonesos. En destaca un contingent important de la ciutat de Sabadell.²⁰⁶ Joaquim Terrades²⁰⁷ comandava la centúria Campalans, que agrupava els membres del PSUC. Ramon Reinés²⁰⁸ liderava la centúria del POUM. Gran part dels voluntaris provenien de centres excursionistes catalans. El 31 de desembre van ser traslladats a la caserna general de Figueres per reagrupar-se. Es va transformar en el Regiment Pirinenc núm. 1.

---

²⁰³ Francesc Millet Simó, membre del Club Català i excursionista, va ser capità del Regiment Pirinenc núm. 1. Va ser condemnat a mort pel comandament de l'Exèrcit de l'Est el 30 de juny de 1937.

²⁰⁴ Josep Maria Benet Caparà fou militar professional i membre de l'organització paramilitar ORMICA (Organització Militar Catalana).

²⁰⁵ Antonio Beltran, natural de l'Aragó, fou militar professional. Va comandar les forces lleials de la zona de l'Alt Aragó durant el sollevament militar del 19 de juliol. Posteriorment es va afiliar al PSUC.

²⁰⁶ Socis de l'Ateneu Sindicalista de Sabadell.

²⁰⁷ Antic militat d'Estat Català, va participar en la insurrecció de Prats de Molló l'any 1926. Amb l'inici de la guerra es va fer militant del PSUC.

²⁰⁸ Membre del Club Català i excursionista. Al setembre de 1936 es va afiliar al POUM.

Columna Alto Aragón

També fou coneguda com a columna del Relojero de Jaca. Agrupació de dues centúries sortida el 9 d'agost cap al front d'Aragó. Es va desplegar a la zona de Jaca. Fou comandada per Nicanor Felipe Martínez,²⁰⁹ i el delegat polític era Alfonso Rodríguez.²¹⁰ Va ser formada per militars professionals procedents del Batalló de Muntanya núm. 1 de Chiclana, militants del PSUC i la UGT i, en menor mesura, per afiliats de la CNT i de la FAI. La força estava formada per catalans, aragonesos i navarresos, amb poca presència de dones o estrangers. Va rebre nous contingents entre el 20 i el 30 d'agost i entre el 20 i el 25 de novembre. El darrer contingent s'integrava a la unitat l'1 de desembre de 1936. L'agrupació va participar en els combats al municipi de Gavín a finals de novembre de 1936.

Columna Antaüen

També fou coneguda com a columna Endavant. Centúria sortida el 16 de setembre al front d'Aragó. Estava formada pels membres de la secció d'esperanto de la FAI de Barcelona.

Columna Antonio Martínez

Centúria sortida el 5 d'agost de 1936 de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi d'Angüés. Estava formada per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona i província, i per alguns efectius de les províncies de Tarragona i Alacant. La unitat va rebre nous efectius entre el 20 d'agost i el 9 de setembre. El darrer contingent de milicians procedia d'Elx. Es documenta presència reduïda de militats professionals, però no hi ha presència de dones ni estrangers.

Columna Aragón

Centúria formada durant els darrers dies de juliol i principis d'agost de 1936 amb voluntaris aragonesos de la CNT, als quals s'aniran sumant, durant els mesos

---

²⁰⁹ El 18 de juliol era tinent i cap del 1r Esquadró de Serveis Locals del Cos de Seguretat a Barcelona. Va arribar a ser comandant de la 143a Brigada Mixta, amb la graduació de capità d'infanteria.

²¹⁰ Alfonso Rodríguez Subirana, també conegut com El Relojero, era natural d'Hostalric i militant socialista de l'agrupació de Jaca des de l'any 1924. Després del seu pas per la columna Alto Aragón, va ser comissari polític de la 152a Brigada de Carrabiners i, posteriorment, comandant major de milícies. Al final de la guerra va ocupar el càrrec de delegat del Ministeri d'Hisenda. Va ser condemnat a mort i afusellat a Jaca l'any 1941.

posteriors, alguns grups de voluntaris de Barcelona i Lleida. Durant el mesos d'agost la unitat es desplegarà al municipi de Fornillos de Apiés, al nord d'Osca. La centúria va integrar-se a les restes del Batalló núm. 4 de metralladores de Manresa, que havia estat combatent amb la columna Del Barrio i, posteriorment, amb la columna Villalba. La unitat no va rebre combatents durant els mesos de setembre i octubre, però sí que va rebre els darrers contingents durant les primeres setmanes de novembre.

Columna Arenal

Agrupació de cinc centúries sortida el 29 de juliol de 1936 de Tarragona, comandades pel comandant Amadeo Ynsa.²¹¹ Estava formada per membres de la CNT i de la FAI de Tarragona, i per la segona remesa de militars professionals del Regiment d'Almansa núm. 15. Va desplegar-se a la Zaida, on va entrar en combat a partir del dia 3 d'agost. Posteriorment es va integrar sota el comandament de la columna Tarragona.

Columna Arquer-Grossi

També fou anomenada Primera del POUM. Agrupació de quatre centúries sortides el 24 de juliol de Barcelona al front d'Aragó. Fou comandada per Manuel Grossi²¹² i Jordi Arquer.²¹³ Estava formada quasi exclusivament per membres del POUM, amb una participació reduïda de membres de la CNT i la UGT. El voluntaris procedien de totes les províncies catalanes, especialment de la de Barcelona. Hi va haver presència de milicians procedents de l'Aragó, Navarra, Galícia i el Llevant, però poca presència d'internacionals i de dones. La columna es va organitzar en banderes. La primera bandera era a càrrec de Joan Puig Caravaca; la segona s'anomenava Sabadell; la tercera, formada per gent de Terrassa, era comandada

---

²¹¹ Amadeo Ynsa Arenal, militar professional, fou comandant del Regiment d'Almansa núm. 15. Va morir als combats de la Zaida el 4 d'agost de 1936.

²¹² Manuel Grossi Mier, natural d'Oviedo, fou membre del Partit Comunista a Mieres des de l'any 1929. L'any 1932 s'afilia al BOC. Va ser un líder destacat de la insurrecció d'Astúries, l'any 1934. Per la seva participació en aquests fets va ser condemnat a presó. En ser amnistiàt es va traslladar a Barcelona, on va formar part del POUM. L'any 1936 va comandar la columna Arquer-Grossi al front d'Aragó. L'any 1939 es va exiliar a França. Va morir a Catalunya l'any 1986.

²¹³ Jordi Arquer Saltor fou membre del CADCI i fundador, l'any 1928, del Partit Comunista Català. Durant l'any 1930 el PCC es va adherir al Bloc Obrer i Camperol, del qual Arquer va formar part a l'executiva. L'any 1935, amb el naixement del POUM, va passar a formar part de l'executiva d'aquest darrer.

per Lloberas. Un cop arribada a Lleida, la columna es va organitzar de manera definitiva. Va sortir cap al front el dia 26 de juliol, va passar per Montsó i arribà a Barbastre la nit del 27 al 28. El mateix dia 28 de juliol es van enviar grups de reconeixement al poble d'Ola, on va ser ferit el primer milicià del POUM, Pascual Abardia Bailo, natural de Barcelona. El 29, la columna va avançar sobre Berbegal i Sarinyena. A Sarinyena la columna finalitzava la formació de les seccions auxiliars. Cos de trens, intendència, enllaços, control, pagadoria, transmissions i serveis sanitaris es posaven en funcionament. L'1 d'agost la columna avançà en direcció a Grañén, prèviament ocupada per la columna Del Barrio; posteriorment es mogué cap a la població de Robres. El dia 3 d'agost l'agrupació va ocupar el municipi d'Alcubierre. La columna concentrà a Alcubierre les seves forces; en aquell moment era formada per 400 milicians. La nit del 5 al 6 d'agost, després d'un petit enfrontament amb una companyia d'infanteria feixista, la columna ocupà el poble de Leciñena. L'operació s'efectuà amb seixanta efectius. Leciñena va ser el punt de màxima penetració de les forces del POUM al front d'Aragó. L'Estat Major del coronel Villalba no va autoritzar l'atac sobre la població de Perdiguera, necessària per protegir aquell sector. El dia 10 d'agost es va sumar a la columna una centúria formada per membres del POUM procedent de Balaguer, i comandada per Josep Pagès. L'11 de setembre es va ordenar a la columna atacar Perdiguera. Dues centúries mal armades van participar en l'ofensiva fallida sobre la població aragonesa. El 17 de setembre es van incorporar a la columna unes desenes de milicians de les joventuts del POUM²¹⁴ de Sitges provinents del front de Mallorca, que van ser destinats a les posicions d'Alcubierre.²¹⁵ A partir del 25 de setembre el gruix de la columna va ser destinat a participar en les operacions contra Osca. Es va desplegar entre els municipis de Tierz i Casetas de Quicena i van deixar algunes forces a Leciñena. La columna va participar en els combats de Montaragó, on va ser molt castigada, fins al punt de perdre cent milicians durant els combats.

La precària situació de la columna a Leciñena va precipitar-se durant l'atac dels feixistes sobre la població, el 12 d'octubre de 1936, durant el qual les forces del POUM van ser literalment escombrades. Al novembre es va aconseguir formar un

---

²¹⁴ Joventut Comunista Ibèrica (JCI).

²¹⁵ Van morir tots durant l'atac feixista sobre Leciñena.

grup de morters de 81 mil·límetres comandat per Josep Pla i el tinent Miquel Anglada.

El diari de la columna, editat a partir del 30 d'agost de 1936, tenia el nom d'*Alerta*.

Columna Artilleria Lleugera del POUM

També fou coneguda com a Bateria Germinal Vidal.²¹⁶ Sortida el 3 d'agost de Barcelona amb destí al front d'Aragó. Es va desplegar pel municipi de Vicién, i posteriorment pels de Tierz i Casetas de Quicena. Era comandada per Linus Moulines,²¹⁷ i el comissari polític era Miquel Utges.²¹⁸ Va ser formada íntegrament per membres del POUM, en la pràctica totalitat procedents de la ciutat de Barcelona i província, amb algunes incorporacions d'aragonesos. Va comptar amb la presència d'algun internacional, però de cap dona. Els pocs militars professionals que integraven la centúria eren militants del POUM. Disposava de dues bateries de canons del 7,5 procedents de la caserna de Sant Andreu. Es va integrar a la tercera columna del POUM com a reforç. El seu òrgan de propaganda va ser l'*Artilleria Roja*.²¹⁹

Columna Artilleria de Muntanya núm. 1

Bateria sortida el 20 d'agost de Barcelona al front d'Aragó i desplegada a Monflorite i Albelda. Estava formada per membres de la CNT de Barcelona.

Columna Artilleria Pesada núm. 1

Sortida el 9 de setembre de Barcelona amb destinació al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Tardienta. Estava formada per membres de la CNT de Barcelona. Constava de quatre bateries del 15,5.

---

²¹⁶ Secretari general de les JCI des de 1934 i militant del BOC i del POUM. Va morir durant els combats del 19 de juliol a plaça de la Universitat de Barcelona.

²¹⁷ Linus Moulines Gascons fou militant de la JCI. Es va exiliar a França l'any 1939. A partir de l'any 1940 va viure a Alemanya i al final de la Segona Guerra Mundial va marxar a Veneçuela.

²¹⁸ Miquel Utges Esteve era natural de Castellserà. Es va exiliar a França, i va morir a Barcelona l'any 1980.

²¹⁹ *Artilleria Roja: Órgano del Primer Grupo de Artillería Ligera del POUM*, Bateria Germinal Vidal, [1936].

Columna Ascaso

Agrupació d'un mínim de nou centúries sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 13 d'agost de 1936. Es va desplegar al sud d'Osca, entre els municipis de Vicién i Sangarrén. Posteriorment, durant el mes de novembre del mateix any, va assumir les posicions situades al nord de Tardienta, al municipi d'Almudévar. Comandada per Domingo Ascaso²²⁰ i Cristóbal Aldabaldetrecu.²²¹ L'assessor militar va ser el capità Tortosa. Estava formada en gran part per membres de la CNT, amb participació d'alguns efectius del POUM, PSUC, ERC, UGT i FAI. Els combatents procedien, majoritàriament, de la ciutat de Barcelona, amb escassa presència de procedents de les comarques catalanes o de la resta de l'Estat. Hi havia, també, poca participació de militars, amb l'excepció d'una de les bateries de la columna. La participació de dones també era poc rellevant. En canvi, destaca un nombre molt significatiu d'estrangers: un mínim de dues centúries. Una d'elles estava formada per italians, i l'altra, comptava amb la participació de francesos, polonesos i belgues. La centúria italiana s'incorporava a la columna el 19 d'agost amb el nom de Giustizia e Libertà, i estava formada per 110 voluntaris italians de tendència anarquista i republicana. Va ser comandada militarment per Carlo Rosselli,²²² socialista; per Mario Angeloni,²²³ de tendència republicana, i per Camilo Berneri,²²⁴ un reconegut militant anarquista que feia les funcions de delegat polític.

Columna Baix Llobregat

---

²²⁰ Domingo Ascaso Abadía, natural d'Almudévar, fou un militant històric de la CNT i de la FAI, i membre dels grups Los Justicieros (1921), Los Solidarios (1922) i Los Indomables (1931). Va ser col·laborador de Joan Garcia Oliver en el Comitè de Milícies Antifeixistes. Va marxar al front d'Aragó, al capdavant de la columna que portava el seu nom. El 4 de maig de 1937 va morir a Barcelona durant els anomenats combats dels Fets de Maig.

²²¹ Cristóbal Aldabaldetrecu Irazabal, natural de Durango, fou un militant històric de la CNT i de la FA, i membre dels grups Los Justicieros (1921), Crisol (1922) i, posteriorment, del grup Nosotros. Va lluitar al front, al capdavant de la columna Ascaso, i posterior 28a Divisió, fins al març de 1937. Va exiliar-se a Mèxic l'any 1939, on va morir l'any 1948.

²²² Va actuar com a assessor militar de la columna Ascaso i de la de Los Aguiluchos de la FAI.

²²³ Era natural de Perusa, Itàlia. Va morir l'1 de setembre de 1936, després de ser ferit el 28 d'agost, durant els combats de Monte Pelado, a l'Aragó.

²²⁴ Natural de Lodi, Itàlia, era membre de la Unió Anarquista Italiana. Va arribar a Barcelona el 29 de juliol de 1936. Després d'estar al front, va tornar a la rereguarda i va col·laborar amb el Consell d'Economia de la Generalitat. Va escriure diversos articles i va publicar la revista *Guerra di Classe*, òrgan de la Unió Sindical Italiana. Va ser assassinat per escamots de la UGT el 5 de maig de 1937, durant els anomenats Fets de Maig.

També fou coneguda com a Guerrillers Rojos del Llobregat. Agrupació de dues centúries sortida el 18 de novembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Estava formada per membres del PSUC i de la CNT de Barcelona, de l'Hospitalet de Llobregat i de Molins de Rei. També hi havia un grup molt nombrós procedent de Cornellà de Llobregat. La columna quedà sota el comandament de la columna Ortiz a finals de desembre de 1936. El mes de març de 1937 va passar a formar part de la Divisió Jubert de l'Exèrcit Popular de Catalunya.

Columna Balada-Oltra

Agrupació de dues centúries sortida cap al front d'Aragó el 26 de juliol. Es va desplegar al municipi d'Alcalà del Bisbe i, posteriorment, a Tierz. Era comandada per Sergi Balada²²⁵ i Josep Oltra,²²⁶ i estava formada per membres del POUM procedents de Barcelona, Ripollet, Berga, Sant Cugat i alguns aragonesos. No en formen part ni dones ni estrangers o militars.

Columna Del Barrio

També fou coneguda com a columna UGT o UGT-PSUC. Agrupació formada per un mínim de quinze centúries. Sortida al front d'Aragó el 24 de juliol. Els seus caps polítics van ser José del Barrio,²²⁷ Manuel Trueba²²⁸ i Àngel Estivill.²²⁹ El comissari polític era Miguel Alcubierre Pérez.²³⁰ Era formada, gairebé al complet, per

---

²²⁵ Sergi Balada Gual, natural de Vilanova i la Geltrú, fou president del Sindicat Tèxtil de la Federació Obrera Sindical. A partir del mes d'octubre de 1936 va ser nomenat fiscal del primer Tribunal Popular de Barcelona. L'any 1939 es va exiliar a Mèxic.

²²⁶ Josep Oltra Picó, natural de Benasau, fou membre del Partit Comunista Català i, després, del BOC. Fou membre del Consell Executiu del POUM. El mes de setembre de 1936 va substituir Andreu Nin al Consell d'Economia de la Generalitat. L'any 1939 es va exiliar a França, on va morir l'any 1972.

²²⁷ José del Barrio Navarro fou membre del Partit Comunista de Catalunya i secretari general de la UGT Regional de Catalunya el 19 de juliol. Era membre del Comitè Central de Milícies Antifeixistes i fundador del PSUC. L'any 1939 es va exiliar a l'URSS i, posteriorment, a Amèrica.

²²⁸ Manuel Trueba Mirones, nascut a Santander, fou membre del Partit Comunista. A partir de l'any 1932 va ser dirigent del Sindicat d'Hoteleria UGT de Barcelona i militant del Partit Comunista de Catalunya. Es va exiliar a Veneçuela.

²²⁹ Àngel Estivill Abelló, natural del Molar (el Priorat), va ser militant d'Estat Català. Posteriorment passà a militar al BOC. Va ser condemnat a presó per la seva implicació en els Fets d'Octubre de 1934. Es va oposar a la formació del POUM i a inicis de 1936 va passar a militar a la federació catalana del PSOE. Després del 19 de juliol va passar a militar al PSUC. Va formar part del comandament de la columna Del Barrio. L'any 1939 es va exiliar a Mèxic. Retornà a Catalunya l'any 1979.

²³⁰ Natural de Tardienta, residia a Barcelona des de l'any 1921.

membres del PSUC i la UGT. Membres del POUM, ERC, FAI, JSUC i PCE en van formar part de manera quasi testimonial. Una centúria formada per militants de la CNT i la UGT, comandada pel Negus, va combatre amb la columna a Tardienta. La presència de militars professionals és pràcticament inexistent. Un nombre important de dones va formar part de la unitat; dones significades, com Caridad Mercader del Río, van formar part de l'agrupació. També el seu fill, Ramón, fou cap d'intendència de la columna. Hi va haver una centúria formada exclusivament per estrangers, francesos, alemanys i centreeuropeus. Els voluntaris i voluntàries procedien pràcticament en la seva totalitat de terres catalanes, fonamentalment de la ciutat de Barcelona i província. Les províncies de Girona i Tarragona van aportar-hi contingents pocs nombrosos; d'altra banda, les terres de Lleida van contribuir-hi amb un nombre destacat de milicians i milicianes. Els aragonesos també van formar part de la columna d'una manera considerable. La columna va arribar a Lleida el dia 24. En el trajecte Barcelona-Lleida es van unir a la columna els efectius del Batalló de Metralladores de Manresa, amb la meitat dels seus efectius i armament i gran part de comandaments de classes, la majoria afins al sindicat CNT.²³¹ El dia 26 es va moure, mitjançant el ferrocarril, cap als municipis de Montsó, primer; després, Barbastro, i posteriorment, Grañén, després d'atacar i ocupar el municipi de Lanaja, des d'on es va moure en direcció a Tardienta, municipi al qual arribava el dia 28 de juliol, i on es va desplegar la unitat. La columna va patir un bombardeig a Grañén, que li va suposar nombroses baixes.²³² A Tardienta la columna es va organitzar després d'estabilitzar la línia de front, que va quedar formada entre Las Casas i Vicién, passant per Tardienta i fins al poble de Robres. El 29 de juliol va atacar Almudévar; va aconseguir penetrar a la població i retirant-se'n poc després, amb l'arribada de reforços feixistes procedents d'Osca i Saragossa. L'1 d'agost, la columna va rebre forts atacs a Tardienta, però va organitzar bé la defensa i va rebutjar els atacants. El mateix dia, el Comitè Militar de la columna publicava un ban signat per Manuel Trueba en què s'anunciaven les mesures per normalitzar la vida de la població i iniciar les reformes necessàries

---

²³¹ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Memòries de José del Barrio].

²³² Quatre morts i vint ferits.

per introduir els canvis revolucionaris característics del moment.²³³ Durant els primers dies d'agost va arribar a Tardienta el Batalló de Muntanya núm. 1 de Madrid, comandat pel capità Sacanell.²³⁴ També hi arribaren molts refugiats aragonesos d'Eixea i Las Cinco Villas, que es van unir a la columna i van formar la centúria 28. El 14 d'agost es va produir un segon atac sobre Tardienta. Aquest atac va aprofundir fins al cementiri, però, un cop més, després d'intensos combats, les forces atacants es van replegar i van deixar sobre el terreny 62 baixes. El mateix dia, a darrera hora de la tarda, van arribar a Tardienta els grups de Guàrdies d'Assalt 15 i 16. El 16 d'agost, el grup 15 d'assalt, sota el comandament del capità Salas, i diverses centúries de milicians de la columna van tornar a atacar el poble d'Almudévar, però van ser rebutjats després de durs combats. El 19 d'octubre els feixistes van atacar l'ermita de Santa Quitèria; per primera vegada en el front d'Aragó, participaven en l'atac tropes marroquines, i s'aconseguí l'objectiu. També hi va haver un important enfrontament aeri, en el qual els avions alemanys van derrotar de manera quasi definitiva la Força Aèria republicana. Els dies 20 i 21 van continuar els atacs sobre Tardienta, atacs que no van aconseguir prendre la població. El 24 d'octubre forces de la columna, encapçalades per la centúria Thälmann, Guàrdies d'Assalt del grup 14 i algunes centúries de milicians de la columna van intentar recuperar Santa Quitèria; la van ocupar durant unes hores, però en van ser rebutjats posteriorment. La pèrdua de Santa Quitèria va ser desastrosa per a les posicions de la columna a Tardienta. Des d'aquella posició elevada, els feixistes controlaven tots els sectors d'aquell front. L'11 de novembre del mateix any dues centúries de la columna van ser destinades al front de Madrid. Els dies 20, 21 i 22 de novembre la columna va tornar a intentar recuperar Santa Quitèria i avançar sobre Almudévar amb l'ajut de la columna Ascaso. Després de tres dies d'intensos combats, els atacants van retornar a les seves línies inicials. El mes de febrer de 1937 la columna completava la militarització i formava la Divisió Carlos Marx amb els regiments Catalunya, l'Aragó i l'URSS.

---

²³³ Es preveia el càstig sobre milicians i civils que realitzessin delictes de qualsevol tipus, i també s'esmentava els previstos per als traïdors o feixistes. S'anunciava la col·lectivització de les propietats dels feixistes del poble, la finalització del pagament de lloguer de terres i habitatges i altres mesures revolucionàries.

²³⁴ Enrique Sacanell Lázaro fou comandant del Batalló de Muntanya núm. 1 de Madrid, amb caserna a la Seu d'Urgell. Durant el sollevament del 19 de juliol es va mantenir fidel a la República.

Columna del capità Arenas

Centúria formada el 30 d'agost de 1936 amb l'objectiu de marxar cap al front de Mallorca. Finalment, la columna va sortir de Barcelona cap al front d'Aragó la segona setmana de setembre de 1936. Va participar en les operacions contra la ciutat d'Osca i finalment, el dia 7 de novembre, va ser traslladada al front de Madrid. El nom de la centúria va ser triat en homenatge al capità Arenas del 16è Grup de Guàrdies d'Assalt, mort durant els combats del 19 de juliol. La columna va ser formada per membres de la CNT de la ciutat de Barcelona i alguns militants del PSUC i de la FAI. La formació de la columna va ser acordada pel Subcomitè de Milícies Antifeixistes de Barcelona i es va publicar al diari *Solidaridad Obrera* el 30 d'agost, en què s'indicaven els punts de reclutament: carrers del Vidre, 6; Independència, 351; Lope de Vega, 75; plaça Sant Miquel, i rambla de les Flors, 4.

Columna del capità Botet

Bateria lleugera del 7,5, transportada en camions procedent del 7è Regiment d'Artilleria de Campanya. Va sortir de Barcelona el 24 de juliol cap al front d'Aragó, passant per Lleida, en direcció a Bujaraloz, i s'integrà a la columna Durruti a partir del mes d'agost. Es va desplegar a la carretera situada entre Bujaraloz i Pina de Ebro. Era comandada pel militar professional i capità d'artilleria Carles Botet Vehí.²³⁵ El segon oficial era el tinent Cándido Rancaño. El 27 de juliol va tenir la primera baixa, durant un atac aeri en què va morir el caporal anomenat Tipiana. El bombardeig va deixar alguns ferits de diversa consideració. La bateria, igual que la resta d'aquell front, va restar inactiva durant el mes d'agost. Finalment, el dia 24 d'agost va iniciar el bombardeig sobre l'estació ferroviària de Pina de Ebro. Va utilitzar 78 projectils durant aquell atac. El dia 29 la columna es traslladà al municipi de Vicién, passant per Tardienta. El 31 d'agost la bateria s'unia a dues bateries del 7,5, de manera que constituïren una agrupació de suport directe a la columna Ascaso. L'agrupació es desplegà als voltants del castell de Pebrero, a prop d'Osca. Aquell dia es dispararen 228 projectils. A partir de llavors, es va reduir el

---

²³⁵ Botet va assumir el comandament del conjunt de l'artilleria del sector ocupat per la columna Durruti i les funcions d'assessor militar de la unitat del 27 de juny al 24 d'agost. El 31 del mateix mes assumia el control de l'Agrupació Artillera d'Osca, amb quatre bateries del 7,5, una del 10,5 i una del 15,5. L'11 d'octubre de 1936 era nomenat comandant d'artilleria del front d'Aragó.

nombre de projectils utilitzats. El 16 de setembre es va ampliar l'agrupació, de manera que s'afegiren i es desplegaren tres bateries a Tardienta: una del 10,5, una del 15,5 i una del 7,5; aquesta darrera procedia de la columna del capità Esponera. El 20 de setembre l'enemic va intentar un atac sobre el flanc esquerre de la columna. L'11 d'octubre de 1936, el tinent Cándido Rancaño rebia el comandament de l'agrupació Botet, formada per sis bateries. L'agrupació va quedar sota el nou comandament de l'agrupació del segon sector, el capità Santaliestra, i fou traslladada a Tardienta, des d'on situava el tir cap a la carretera d'Almuniente. El dia 21 d'octubre participà de manera decisiva en els combats contra l'avançament dels franquistes sobre Tardienta. El 23 donà suport a l'atac i conquesta de Santa Quitèria. L'1 de novembre la unitat s'integrà sota el comandament de la columna del capità Del Prado. Posteriorment va ser enviada a Madrid, on va tenir un paper decisiu.

Columna del capità Esponera

Centúria sortida de Barcelona el 14 de setembre cap al front d'Aragó. Formada exclusivament per militars professionals, es va desplegar al municipi de Vicién i va participar en les operacions contra Osca. La columna disposava d'una bateria del 7,5. Era comandada pel capità Rafael Esponera.²³⁶ Va rebre nous efectius el 27 d'octubre. El 16 de setembre va quedar integrada sota el comandament de la columna del capità Botet. El 7 de novembre va ser destinada al front de Madrid, on marxà amb l'agrupació del comandant Rosich.

Columna del capità Fontana

Centúria sortida el 14 d'octubre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar pel front de Lécera. Estava formada per militars professionals i membres de la CNT. Es va agregar al comandament de la columna Ortiz.

---

²³⁶ Rafael Esponera Bergerón era militar professional de l'arma d'artilleria. Durant la guerra va obtenir la graduació de major.

Columna del capità Garcia Miranda

Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona el 24 de juny cap al front d'Aragó. Comandada pel capità Garcia Miranda,²³⁷ va actuar com a força d'avançada del sector sud del front d'Aragó, i es va desplegar pels municipis d'Azaila, Escatrón, Lécera i la Zaida. Va ser una unitat composta en la mateixa proporció per membres del POUM, la CNT, ERC, FAI, CADCI i militars professionals. La unitat estava formada majoritàriament per catalans de la ciutat de Barcelona i de la província. També hi havia estrangers d'origen francès i alguns aragonesos, navarresos, castellans i valencians. L'agrupació es va agregar al comandament de la columna Ortiz. Les forces del capità Garcia Miranda van actuar com a unitat d'avantguarda de l'agrupació Sud-Ebre.

Columna del capità Gatell

Centúria sortida el 30 de juliol de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de la Zaida. La unitat era comandada pel capità d'artilleria Francisco López²³⁸ i va ser formada exclusivament per militars.

Columna del capità Grau

Centúria sortida el 26 de juliol de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar pel municipi de Leciñena. Estava formada per militars i membres del POUM de Barcelona.

Columna del capità Jubert

Agrupació de sis centúries sortida de Girona el 31 de juliol de 1936 amb destí al front d'Aragó. Era comandada pels capitans d'infanteria Luis Jubert²³⁹ i Juan

---

²³⁷ Josep Garcia Miranda, natural de Barcelona, va participar en diverses conspiracions durant la dictadura de Primo de Rivera. Fou militant destacat del BOC i membre de l'UMRA. Després de ser condemnat a presó, l'any 1930, es va presentar a les eleccions d'abril de 1931 pel districte cinquè de Barcelona. Va abandonar l'activitat política l'any 1933. L'any 1936 és trobava destacat al Regiment d'Infanteria d'Alcántara.

²³⁸ Francisco López Gatell, militar professional i membre de l'UMRA, va donar suport a l'aixecament d'octubre de 1934, per la qual cosa va ser condemnat a presó.

²³⁹ Luis Jubert Saliotti, militar professional, fou membre del Batalló de Muntanya del Regiment de Chiclana núm. 1 amb guarnició a Figueres. Va morir en combat el 12 de desembre al sector de Letux.

Chinarro. Va participar en els combats d'Azaila entre el 6 i el 15 d'agost. A partir del 17 d'agost va participar en els atacs a Monte Lobo, on es va unir a la columna Tarragona. Posteriorment es va desplegar al municipi de Lécera. Estava formada per militars professionals del batalló Chiclana núm. 1 del Regiment d'Infanteria núm. 2 de Figueres, un important contingent de guàrdies civils i membres de la CNT de Barcelona i província i de la província de Girona. A inicis d'agost es van unir a la columna les tres bateries d'artilleria del 10,5 i cent carrabiners de la columna del capità Montagut. També disposà del reforç d'una centúria sortida de Girona el 27 d'agost, sota el comandament del sergent Emilio Sans. El 21 d'agost s'havien situat sota el comandament del capità Jubert totes les forces de la columna Tarragona.

Columna del capità Labra

Centúria sortida el 29 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al sector d'Osca. Estava formada per militars i membres del PSUC de Barcelona.

Columna del capità Llorenç

Centúria sortida el 29 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per militars i membres del POUM de Barcelona.

Columna del capità Losada

Centúria sortida el 12 d'octubre de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres del POUM de Barcelona.

Columna del capità Medrano

Agrupació de quatre centúries sortida al front d'Aragó el 27 de juliol. Els milicians anaven acompanyats de tres bateries d'artilleria del 10,5, sortides de Mataró el dia anterior, procedents de la caserna de la ciutat. El dia 28 van arribar a Barbastre en ferrocarril, i el 30 eren transportats en ferrocarril fins a Angües. Es va desplegar pel municipi de Santa Eulalia la Mayor, i anteriorment havia participat en els combats a Casp, on va morir el primer membre de la columna, Jose Bernat Garcia. Posteriorment, durant el mes de setembre, va participar en els combats del poble de Siétamo, on, un cop aconseguit l'objectiu, quedava desplegada l'agrupació. A

partir del 15 d'octubre la unitat va ser destinada a la vigilància i defensa de la costa de Tarragona; es va desplegar entre els municipis de Salou, Coma-ruga i Sant Carles de la Ràpita, i l'Estat Major es va ubicar al castell de Tamarit, al municipi d'Altafulla. La columna va ser comandada pel capità d'artilleria Eduardo Medrano.²⁴⁰ L'agrupació va ser formada en origen per membres de la CNT, ERC, CADCI, POUM, FAI, Partit Sindicalista i un grup nombrós de militars. A partir de setembre, i especialment a partir del mes d'octubre, la columna va concentrar tots els voluntaris afiliats al Partit Sindicalista, del qual Medrano era membre. Pràcticament no van participar-hi dones ni estrangers. Un fort contingent de milicians era originari de Barcelona ciutat i de Mataró, i hi havia alguns voluntaris del municipi d'Anglès, a la província de Girona. També cal tenir en compte la participació d'aragonesos, valencians i un nombrós grup de navarresos procedents de Pamplona. Durant el mes d'agost va rebre el reforç d'una centúria anomenada Noi del Sucre. La 2a Bateria d'Artilleria era la comandada pel militar professional Celestino Iglesias Serna, procedent, com la resta de bateries de la columna, de la caserna de Mataró. La bateria del capità Iglesias va quedar, durant el mes d'octubre, agrupada sota el comandament del comandant Botet. El 7 de novembre, aquesta bateria va ser destinada al front de Madrid, agrupada a la columna del comandant Rosich.

Columna del capità Montagut

Centúria i tres bateries d'artilleria pesada sortida el 2 d'agost de Girona cap al front d'Aragó. Era comandada pel capità d'artilleria Montagut.²⁴¹ Estava formada per militars professionals del Regiment d'Artilleria Pesada núm. 2, militants del POUM de les províncies de Girona i una centenar de carrabiners de Girona ciutat. Estava equipada amb obusos Schneider del 15,5. Es va integrar sota el comandament de la columna Jubert. El 24 d'agost va ser traslladada al front de Mallorca, on va combatre fins al 3 de setembre.

---

²⁴⁰ Eduardo Medrano Rivas, militar professional de l'arma d'artilleria, fou membre de l'UMRA i militant del Partit Sindicalista. L'any 1934 va ser condemnat a presó per la seva implicació en els Fets d'Octubre de 1934. L'any 1936 formava part del 8è Regiment d'Artilleria Lleugera, amb caserna a Mataró. Va comandar la primera columna sortida de Mataró al front d'Aragó. Posteriorment va ser designat comissari militar de Tarragona i cap de la 3a Divisió. L'any 1939 va ser capturat per l'Exèrcit franquista, jutjat en consell de guerra i afusellat a Barcelona durant el mes de febrer de 1941.

²⁴¹ Del Regiment d'Artilleria Pesada núm. 2 amb guarnició a Girona.

Columna del capità Pajarero

Centúria sortida el 17 d'agost de Barcelona cap al front de Mallorca. Era comandada pel militar professional capità Luis Jiménez-Pajarero Miranda.²⁴² Estava formada per militars professionals i membres del PSUC de Barcelona i d'altres províncies de l'Estat espanyol. No hi participaven dones ni estrangers. Durant el mes de setembre la unitat és traslladada al front d'Aragó, i s'integra a la columna Roja y Negra.

Columna del capità Del Prado

Centúria sortida el 13 d'agost al front d'Aragó. Era comandada pel capità d'artilleria Jesús del Prado, i estava formada per militars. L'1 de novembre, la centúria va integrar la bateria del 7,5 procedent del 7è Regiment d'Artilleria de Campanya, originàriament anomenada columna del capità Botet. El dia 5 de novembre la bateria va ser traslladada a Grañén per anar a Barcelona a reorganitzar-se i ser enviada al front de Madrid amb les forces de la columna Volant Catalana. Era sota el comandament de l'agrupació d'artilleria del comandant Rosich. Va sortir de l'estació de la Sagrera el 10 de novembre. Després de passar per Aranjuez i Arganda, arribà a Madrid el 15 del mateix mes, sense contacte o notícies de la resta de la columna. S'integrà sota el comandament de la columna Durruti. El 16 de novembre es desplegà al sector de Dehesa de la Villa amb l'objectiu d'atacar la Casa de Velázquez. Va rebre forts atacs aeris i d'artilleria durant tot el dia. El 17 iniciava l'atac sobre Garabitas, i el 18, sobre la Casa de Velázquez i la carretera de la Corunya. Utilitzà 930 projectils. Participà en els combats a primera línia sense interrupció fins al dia 10 de desembre de 1936, i a partir d'aquell moment, a intervals constants fins al 6 d'abril de 1937, dia en què, per ordre de la Conselleria de Defensa, s'entregà la bateria a la Comandància Principal d'Artilleria de Madrid. Els milicians van arribar a Barcelona el dia 9 d'abril. El mateix dia van decidir, mitjançant una assemblea, tornar al front d'Aragó i integrar-se a les diferents unitats que hi operaven. La bateria va utilitzar, entre els

---

²⁴² Militar procedent del Regiment d'Infanteria de Badajoz amb guarnició a Barcelona. Durant el cop d'estat del 19 de juliol es va mantenir fidel a la República.

dies 24 de juliol de 1936 i 2 d'abril de 1937, 22.008 projectils, dels quals, 19.876 foren utilitzats en la defensa de Madrid, i 2.132, durant l'ofensiva de l'Aragó.²⁴³

Columna del capità Pujades

Centúria sortida el 30 de setembre de Barcelona al front d'Aragó. Era formada per militars. Aquesta centúria es va integrar sota el comandament de la columna del comandant Cabrera.

Columna del capità Salas

Centúria sortida el 12 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Tardienta el dia 14 d'agost. Era comandada del capità Salas, del Cos de Guàrdies d'Assalt. Estava formada per guàrdies dels grups de Guàrdies d'Assalt 15 i 16. El 16 del mateix mes va participar en els atacs sobre Almodévar, i foren rebutjats després de durs combats. Durant el mes de setembre es van integrar sota el comandament de la columna Del Barrio.

Columna del capità Santaliestra

Bateria d'artilleria sortida el 3 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Vicién. Era comandada capità d'artilleria Juan Santaliestra Bailac,²⁴⁴ i estava formada per militars professionals. El 25 de novembre de 1936 va ser rellevada del front i retornada a Barcelona per reorganitzar-se.

---

²⁴³ Arxiu IISH. Fons CNT 94H [Diari d'operacions de la Bateria Lleugera de la columna Durruti. Front de Madrid] 14 de maig de 1937.

²⁴⁴ Militar professional i militant d'esquerres, va fugir de Saragossa a Binèfar tres dies abans del cop d'estat militar. En aquesta localitat va ajudar el comitè local a sotmetre les forces de la Guàrdia Civil. Posteriorment es traslladà a Lleida, on es quedà en espera de noves instruccions del Govern de la Generalitat. Se sumà a la columna Durruti el 24 de juliol i fins que va ser cridat a Barcelona pel coronel Giménez de la Beraza amb l'objectiu d'organitzar un grup d'artilleria. La 3a Bateria d'Artilleria del capità Santaliestra combatrà al front d'Aragó fins al 25 de novembre, data en què el capità és ascendit a comandant i és cridat a organitzar el sector d'artilleria de la defensa costanera de Girona. Posteriorment, Santaliestra comandaria el Regiment d'Artilleria de la 2a Divisió de l'Exèrcit Popular de Catalunya, amb guarnició a Mataró.

Columna del capità Uriza

Centúria destinada a la vigilància i defensa costanera de la província de Girona, sortida el 30 de setembre de Barcelona per desplegar-se pel municipi de Roses. Estava formada per militars professionals procedents de Barcelona.

Columna del capità Zamora

Centúria sortida el 23 de juliol de Lleida cap al front d'Aragó. Va capturar Casp el dia 24 de juliol, i el 25 es va desplegar al municipi de Sástago. Era comandada pel capità Sebastià Zamora Medina,²⁴⁵ i estava formada per membres de la CNT de la ciutat de Barcelona, amb la participació d'alguns elements de la FAI i militars professionals procedents del Regiment d'Infanteria d'Albuera núm. 16. Hi va haver presència d'alguns anarquistes francesos. No s'ha pogut documentar cap dona a la columna. El 26 de juliol de 1936 es va unir a la columna Hilario Esteban, i formaren la columna Hilario-Zamora.

Columna Carlos Marx

Agrupació de quatre centúries sortida el dia 3 d'agost de Barcelona cap al front de les Illes Balears. Els primers voluntaris de l'agrupació van ser els de la centúria d'internacionals, que van arribar a Maó entre els dies 3 i 5 d'agost. Aquest grup inicial estava compost per un important contingent de francesos, acompanyats de voluntaris procedents d'Anglaterra, Alemanya, França, Portugal i Rússia, i ja es trobaven vinculats orgànicament al PSUC. Es van anomenar centúria Tchapaiev. El dia 15, prèviament al desembarcament de la unitat a l'illa de Mallorca, s'hi afegirà un important contingent de militars professionals procedents del Regiment d'Infanteria núm. 37 de Maó i un grup de militants del PSUC de Barcelona i província. Va ser comandada, a partir del dia 20 d'agost, pel comandant Antonio Calero.²⁴⁶ A partir del 24 d'agost el cap militar va ser Manuel Gavaldà.²⁴⁷ El dia 25

---

²⁴⁵ Capità procedent del Regiment d'Infanteria d'Albuera núm. 16 amb guarnició a Lleida. Durant el cop d'estat del 19 de juliol es va mantenir fidel a la República.

²⁴⁶ Antonio Calero Barceló, natural de Girona, va participar en l'expedició a Mallorca, on va comandar les columnes del PSUC agrupades a la Carlos Marx, i, posteriorment, va formar part de l'estat major del capità Alberto Bayo. Va ser capturat l'any 1939 i condemnat a mort a Barcelona.

²⁴⁷ Diari *Columna de Baleares*, 27 d'agost de 1936.

d'agost, amb la unitat ja desplegada a l'entorn de Son Carrió,²⁴⁸ al front de Manacor, va rebre un nou reforç, compost per militars i afiliats al PSUC i a la UGT. Va ser la centúria 29, anomenada Els Tigres de la Mort.²⁴⁹ Un cop reembarcada l'expedició de Mallorca la nit del 3 al 4 de setembre, l'agrupació va ser traslladada al front d'Aragó entre els dies 6 i 7 del mateix mes, i ocuparen posicions entre els municipis de Tardienta i Torralba d'Aragó. Malgrat que els militants del PSUC i la UGT conservaven l'hegemonia, durant l'estada al front d'Aragó la unitat va rebre voluntaris de la CNT i de la FAI. A més, en la nova etapa, a banda de combatents de la ciutat de Barcelona, va augmentar el nombre de combatents procedents de les províncies de Lleida, Girona, l'Aragó i un grup considerable procedent de la ciutat d'Elx. Finalment, una part de la unitat, les centúries Els Tigres de la Mort, sense passar per l'Aragó, va ser destinada a Madrid el 27 de setembre,²⁵⁰ i Rafael Fuster també va ser destinada al front de Madrid, on va combatre a partir del 10 de novembre. Es van integrar sota el comandament de la columna Libertad. La unitat va rebre voluntaris fins al 31 de desembre de l'any 1936.

Columna Carod-Ferrer

Agrupació de quatre centúries que va sortir de Reus el 24 de juliol de 1936 amb destí a l'Aragó. Després de passar pels pobles del Baix Aragó d'Alcanyís, Calanda, Alcorisa i Montalban, va arribar a Calaceit el 26 de juliol, i es desplegà entre els pobles d'Azuara i Fuendetodos. Era comandada per Saturnino Carod Lerín²⁵¹ i pel tinent de la Guàrdia Civil Eusebio Ferrer Bonet.²⁵² Era formada per militars, guàrdies civils i membres de la CNT de l'Aragó i Catalunya. Inicialment, durant el

---

²⁴⁸ Les posicions més avançades de la columna es van situar a l'anomenat parapet d'avançada de Sant Llorenç, a pocs centenars de metres del poble de Sant Llorenç des Cardassar.

²⁴⁹ AINSA, JOAQUÍN, *Diario de un miliciano republicano*, Barcelona, Editorial Base, 2010. Pàg. 33.

²⁵⁰ Va participar en els durs combats de la carretera d'Extremadura fins al diumenge 11 d'octubre. El 17 es va decidir en assemblea sol·licitar el retorn a Barcelona, i sortí de Madrid el 21 d'octubre. Després d'unes setmanes a Barcelona, la centúria va ser enviada amb la resta de la columna Carlos Marx; arribà a Tardienta el 7 de novembre de 1936 i es desplegà a la serra de Robres.

²⁵¹ Aragonès, militant històric de la CNT, fou membre del Sindicat de la Construcció de Saragossa i de la regional de la CNT aragonesa. L'any 1936 feia les funcions de delegat de propaganda d'Aragó. Posteriorment fou comissari polític de la 25a Divisió.

²⁵² Procedent de la Primera Companyia del Terç núm. 3 de la Guàrdia Civil, amb seu a Tortosa. [Informe de comandaments de la Guardia Civil de la zona 5 (Catalunya). Tercis Núm. 3 i Núm. 19 i destacament del Parc Mòbil de la Guardia Civil.] 18 de juliol de 1936.

mes de juliol, la columna va ser formada per milicians de la província de Tarragona i guàrdies civils del Terç núm. 3 procedents de les guarnicions de Tortosa, Valls i Montblanc. A mesura que la columna va avançar per terres aragoneses, s'hi van afegir voluntaris del Baix Aragó i fugits de la ciutat de Saragossa. Posteriorment, durant el mes d'agost i setembre, s'hi van presentar nombrosos afiliats de la CNT procedents de Barcelona. El 6 d'octubre s'hi incorporà un grup de militars professionals arribats de la capital catalana. A la columna no hi van participar pràcticament dones ni estrangers. A finals d'octubre es va integrar sota el comandament de la columna Ortiz, i posteriorment va formar part de l'agrupació Sud-Ebre.

Columna Carrasco

Agrupació de dues centúries sortida el 10 d'agost de Tarragona cap al front d'Aragó. Era comandada pels militars retirats: el capità de cavalleria Teodoro Carrasco de la Villa, el tinent López i sergent del Terci Jiménez.²⁵³ Era formada per militants de la CNT, el POUM i el PSUC. Els combatents eren originaris, majoritàriament, de la província de Tarragona. Es va desplegar al municipi d'Alcanyís. Posteriorment va ser enviada a Albalate del Arzobispo. Durant l'octubre de 1936 va participar en els atacs i la presa del municipi de Fuendetodos. Després dels combats de Fuendetodos, una centúria va ser destinada al front de Lécera, i l'altra, a la reserva, a Albalate del Arzobispo. Es va integrar sota el comandament de la columna Ortiz. Va rebre contingents de voluntaris els dies 17 de setembre i 29 de novembre de 1936. Al novembre va participar en la batalla de Belchite. Es va dissoldre al desembre de 1936.

Columna Casas Sala

Agrupació de quatre centúries sortida de Barcelona el 24 d'agost cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Bujaraloz. L'agrupació concentrava els militants del Partit Republicà d'Esquerres²⁵⁴ voluntaris a les milícies, i també un nombre considerable de militants d'ERC i alguns de la CNT i UGT. Van participar en

---

²⁵³ ABELLÀ, JOAN, *Lluitaré amb totes les meves forces. Testimoni d'un soldat republicà de Barberà de la Conca durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Montblanc, Gràfiques Requesens, 2015. Pàg. 25.

²⁵⁴ Partit d'àmbit català, adherit al partit Izquierda Republicana, d'àmbit nacional.

la columna algunes dones del Partit Republicà d'Esquerres de Barcelona. Cap internacional en va formar part. La unitat va comptar amb la participació de nombrosos militars professionals, procedents de diverses guarnicions. L'agrupació va disposar d'1 comandant, 1 capità major, 5 capitans, 19 tinents, 32 sergents i 1 brigada.²⁵⁵ Els milicians eren procedents en gran part de la ciutat de Barcelona. El 27 de setembre es va sumar a la columna un contingent important de combatents procedents del poble aragonès de Pina de Ebro. Va rebre voluntaris fins a inicis de desembre de 1936. La columna va quedar agregada al comandament de la columna Durruti a partir del mes d'octubre de 1936.

Columna Castro

Centúria sortida el 26 de juliol de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres de la CNT de Barcelona i Mataró.

Columna Catalunya

Agrupació de dues centúries sortida el 14 de setembre cap al front d'Aragó. Era formada per militars del Cos de Marina procedents de Barcelona i membres del PSUC. També hi participaven alguns elements de la CNT i UGT. Un nombre elevat de combatents procedia de la ciutat de Barcelona, però també de la resta de províncies catalanes. Els aragonesos, procedents de la Franja i d'Osca, eren també un dels grans col·lectius de la unitat. Es documenta la participació d'alguns francesos entre els voluntaris. La força no comptava amb la participació de dones. La unitat va quedar sota el comandament de la columna Del Barrio. Va participar en els combats a la zona de Belchite durant el mes de novembre; posteriorment, el 2 de desembre, va ser traslladada a la població de Lanaja. El 6 de desembre de 1936, data de la creació de l'Exèrcit Popular de Catalunya, es va transformar en el Regiment d'Infanteria núm. 1 de Catalunya.

---

²⁵⁵ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS_Aragón_25.

Columna Cavalleria Roja del POUM

També fou anomenada Cavalleria Buidonny.²⁵⁶ Centúria sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 12 d'agost. Es va desplegar entre Alcubierre i Leciñena i, posteriorment, entre Tierz i Casetas de Quicena. Era formada per membres del POUM de la ciutat de Barcelona i de totes les comarques catalanes, més alguns aragonesos. Hi havia poca presència de dones i estrangers, i cap presència de militars professionals. Rep els darrers voluntaris durant el mes de desembre de 1936.

Columna del comandant Antonio Calero

Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona el 16 d'agost cap al front de les Balears. Es va desplegar a l'illa de Mallorca a partir del dia 17. Comandada pel comandant d'infanteria Antonio Calero, va ser formada per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona i província i per militars professionals. Va participar-hi un contingent important de dones, membres del batalló femení del PSUC. Aquest batalló va disposar a l'illa de tres banderes de 25 dones cada una. Van ser les banderes Bolxevic 31, Aida Lafuente i Rosa de Luxemburg. També van formar part de la columna internacionals francesos. Es va integrar sota el comandament de la columna Carlos Marx a partir del dia 20 d'agost. Després del retorn a Barcelona, fou enviada al front d'Aragó amb la resta de l'agrupació Carlos Marx.

Columna del comandant Cabrera

Agrupació de tres centúries sortida el 3 d'agost cap al front de les Balears. El dia 5 va rebre nous efectius. Després de passar uns dies a Maó, va participar en les operacions a de les illes d'Eivissa i Formentera. El dia 16 d'agost va desembarcar a la platja de sa Coma, de Mallorca, i es va desplegar al sector de la punta de n'Amer. La unitat va ser comandada pel militar professional i comandant de la Guàrdia d'Assalt Humbert Gil Cabrera.²⁵⁷ La columna estava formada per un gran nombre de militars professionals de Barcelona i per militants del PSUC i la UGT, amb alguns

---

²⁵⁶ En honor a la cavalleria bolxevic que va decidir la guerra entre els soviètics i els polonesos l'any 1920.

²⁵⁷ Gil Cabrera va servir al Cos de Guàrdies d'Assalt des de l'any 1934, i l'any 1936, després d'uns mesos de condemna a la presó del castell de Montjuïc arran dels Fets d'Octubre de 1934, va ser nomenat comandant de la guarnició del mateix castell. Cabrera fou capturat a València l'any 1939 i condemnat a presó, on moriria l'any 1954.

voluntaris de la CNT. Una de les centúries de l'agrupació va ser formada per voluntaris de les Illes Balears que es trobaven a Barcelona durant el sollevament dels militars, sumats a alguns menorquins enrolats a Maó. La força va ser destinada al front d'Aragó, un cop reembarcada l'expedició de Bayo a Mallorca. En aquesta unitat no van combatre-hi estrangers i la presència de dones va ser molt escassa.

Columna del comandant Ramírez

Centúria sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 13 d'agost de 1936.

Columna del comandant Ristori

Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 10 d'agost. Es va desplegar al municipi de Tardienta. Era comandada pel comandant Ristori, i formada per guàrdies del Grup de Guàrdies d'Assalt núm. 14 i membres del PSUC de Barcelona. Va defensar posicions al sud de Tardienta. El 24 d'octubre, conjuntament amb la centúria Thälmann, van intentar recuperar Santa Quitèria; l'ocuparen durant unes hores i en van ser rebutjats posteriorment.

Columna del comandant Rosich

Agrupació de tres centúries sortida el 10 de novembre de 1936 al front de Madrid. Era comandada pel militar professional Enrique Domingo.²⁵⁸ L'agrupació va ser formada per les bateries del 7,5, dels capitans Esponera i Del Prado, i la del 10,5, del capità Iglesias. Les bateries d'Esponera i Iglesias es trobaven operant al front d'Aragó amb anterioritat, i van ser concentrades a Sarinyena el mateix dia 7 de novembre de 1936, des d'on van sortir, mitjançant el ferrocarril, fins a Tarragona, València i, finalment, Albacete. La columna va arribar el dia 11 de novembre, per carretera, al municipi d'Aranjuez. Després de participar en els fronts de Tajuña i La Marañosa va ser destinada a la Zarzuela, on va combatre amb les Brigades Internacionals, per ser posteriorment destinada a Arganda, on l'agrupació va ser separada, de manera que les bateries del 7,5 i l'Estat Major van quedar a Dehesa de

---

²⁵⁸ Enrique Domingo Rosich, militar professional, era republicà i membre de l'UMRA. Va ser l'advocat defensor dels militars insurrectes a Jaca l'any 1930. L'any 1936 formava part del 9è Regiment d'Artilleria Lleugera.

la Villa, i la bateria del 10,5, al sector d'Arganda. A finals del mes de març de 1937 la columna va ser retornada al front d'Aragó.

Columna Costales-Ferrando

Centúria sortida cap al front d'Aragó el 13 d'agost. Es va desplegar al nord de la ciutat d'Osca, entre el municipis d'Apiés, Fornillos de Apiés i Santa Eulalia la Mayor. Era comandada tinent Ferrando, i formada per militars professionals i membres de la CNT i el PSUC procedents de la ciutat de Barcelona i dels municipis de Terrassa i Santa Coloma de Gramenet. No van participar-hi ni dones ni estrangers. Va rebre els darrers voluntaris el 24 de novembre.

Columna Cracia

Centúria sortida el 30 d'octubre de Terrassa. Un cop a Barcelona va ser destinada a la defensa costanera de Tarragona. Es va desplegar al municipi de Coma-ruga. Era formada per militants de la CNT de Terrassa. Es va integrar sota el comandament de la columna del capità Medrano.

Columna Desiderio Trilles

Centúria sortida el 5 d'agost de Barcelona cap al front Balear. Va desembarcar a l'illa de Mallorca el dia 16 del mateix mes. Era comandada pel militant del PSUC Aníbal Martínez Rodena. Estava formada per militants del PSUC i la UGT de la ciutat de Barcelona. A l'expedició de Mallorca va adoptar la nomenclatura centúria 10. Després de la campanya de Mallorca, la columna va ser destinada al front d'Aragó, i va ser integrada sota el comandament de la columna Carlos Marx al front d'Osca. La columna es va denominar Desiderio Trilles en honor al sindicalista, líder dels sindicats de la UGT del port de Barcelona, assassinat a la rambla de Santa Mònica el 30 de juliol de 1936.

Columna 19 de juliol

Centúria sortida el 23 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar pel municipi de Tardienta i, posteriorment, per Alcubierre i Robres. Era formada per militants del PSUC, i també van participar-hi alguns elements de la CNT, la UGT, ERC i la FAI. Incloïa militars professionals, dones i estrangers, però en un nombre

poc significatiu. La unitat va ser formada per milicians catalans procedents de la ciutat de Barcelona i província, amb una participació escassa dels procedents de la resta de províncies. També va ser escassa la participació d'altres regions, tot i que els aragonesos eren els més nombrosos. Es va unificar amb la columna Francisco Duran Rosell durant el mes de setembre, però va conservar el nom de 19 de Juliol. A final de setembre la columna Rosa de Luxemburg es va unir al seu comandament. El novembre de 1936 es va situar sota el comandament de la columna Del Barrio.

Columna Durruti

Agrupació de trenta centúries sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 24 de juliol. El grup inicial no va ser superior a les dotze centúries. L'endemà s'hi van afegir 700 milicians amb el comandant Enric Pérez Farràs. Després de passar per Lleida i fer-hi nit, sortí cap a Candasnos el dia 25. El 26 ocupà Bujaraloz. Va rebre el primer atac aeri el 27 a les set del matí, a la carretera entre Bujaraloz i Pina de Ebro. El mateix dia 27 la columna es va replegar a Bujaraloz. Després dels primers combats, la columna va patir algunes desercions, que van ser compensades per la formació de dues centúries d'aragonesos que es van presentar a la columna de manera voluntària. Entre el 3 i el 5 d'agost va combatre a Pina de Ebro; va conquerir la població i hi va estacionar les centúries 12 i 13 per a la seva defensa. Gelsa també va ser conquerida. El Comitè va ordenar a Durruti detenir els atacs. La columna es va desplegar i fortificar a la zona central de l'Aragó, entre els pobles de Farlete, Osera de Ebro, Pina de Ebro i Quinto de Ebro. El front va quedar estabilitzat en aquesta línia, on la columna va protagonitzar alguns combats de baixa intensitat, i ocupà Farlete i Alfajarín el dia 11 del mateix mes. El dia 14 d'agost va resistir a durs atacs a Osera. Era comandada per Buenaventura Durruti²⁵⁹ i el militar Enric Pérez Farràs.²⁶⁰ Amb la columna hi anaven destacats membres de la CNT catalana, com Miguel Yoldi,²⁶¹ Adolfo Bayano,²⁶² Lucio

---

²⁵⁹ Buenaventura Durruti Dumange, natural de Lleó, fou un militant històric de la CNT i de la FAI, i un referent del moviment llibertari espanyol. Durant els anys vint fou membre dels grups d'acció Los Justicieros, Crisol, Los Solidarios i Nosotros. Va comandar la columna Durruti i va dirigir el sector centre del front d'Aragó. Posteriorment va ser enviat al front de Madrid, on va morir el 20 de novembre de 1936.

²⁶⁰ Pérez Farràs abandonà la columna poc després, per desavinences amb Durruti.

²⁶¹ Miguel Yoldi Beroiz, natural de Pamplona, era militant de la CNT des de l'any 1920. L'any 1934 va ser nomenat secretari general del Comitè Nacional de la CNT. Va formar part de la columna Durruti a

Ruano,²⁶³ José Mira,²⁶⁴ Pedro Campón²⁶⁵ i els militars sergent Manzana²⁶⁶ i capità Ramos. Malgrat el fort lideratge de Durruti, el Comitè de Guerra de la columna va tenir un important pes en les decisions relatives a la columna fins al desembre de 1936. Estava composta, majoritàriament, per membres de la CNT i un fort contingent, de com a mínim dues centúries, de membres de la FAI. També incloïa un nombre considerable d'afiliats a la UGT i, de manera més residual, alguns membres d'ERC, PSUC i Estat Català. La presència de militars professionals va ser molt important, proporcionalment la més destacada del conjunt de les columnes catalanes. També és remarcable la presència d'internacionals, procedents majoritàriament de França, amb un nombre significatiu dels procedents d'Alemanya i Itàlia, i alguns portuguesos, txecs, belgues, polonesos i altres centreeuropeus. Aquest col·lectiu va formar dues centúries. Les dones també van ser moltes, però proporcionalment no és la columna on es trobaven més ben representades. La columna Durruti estava formada en dues terceres parts per catalans procedents de la ciutat de Barcelona i província. La resta de províncies

---

l'Aragó i a Madrid, on va ser ferit en combat. Posteriorment va ser nomenat comissari polític a l'estat major del front d'Aragó. Durant l'any 1937 va ser nomenat major de milícies de la 24a Divisió. L'any 1939 va exiliar-se a Mèxic.

²⁶² Adolfo Bayano Bueno, natural de Saragossa, fou un militant històric de la CNT i la FAI. Fou membre del grup d'acció de la FAI Nosotros. Va ser el cap d'investigació de la columna Durruti. Posteriorment, durant l'octubre de 1936, fou membre del Consell de Defensa d'Aragó, on va assumir les funcions de la direcció del Departament d'Ordre Públic. L'any 1939 es va exiliar a Mèxic.

²⁶³ Lucio Ruano Segúndez, pseudònim de Rodolfo Prina, era natural de l'Argentina. Fou membre de la CNT i de la FAI, i delegat de la secció de motoristes al Comitè de Guerra de la columna Durruti. Amb Pedro Campón, va ser el cap efectiu de la columna les darreres setmanes del mes de novembre, un cop la plana major va ser destinada a Madrid. Durant aquest temps es van realitzar cobraments als municipis de la zona d'influència de la columna per valor de 90.000 pessetes (vegeu Arxiu IISH. Fons CNT_94E). Aquests fets van ser denunciats pel sergent Manzana al seu retorn a la columna. Ruano va al·legar que s'havia procedit a recollir els diners arran de la publicació d'una ordre emesa des de Sarinyena, i que els diners s'havien dipositat a l'estat major de Sarinyena, i s'havien entregat al company Yoldi —en aquells moments, comissari polític. Les explicacions de Ruano i Campón van ser acceptades pel Comitè de Guerra de la columna, i es va tancar la qüestió. Alguns autors han sostingut que aquest fet va motivar la seva execució, al juny de 1937 (vegeu Agustín Guillamon, *Justo BUENO, (1907-1944), Alejandría proletaria*).

²⁶⁴ José Mira Martínez, natural de Cabdet (Albacete), fou militant de la CNT i la FAI. Era amic personal de Durruti. Va ser membre del Sindicat de la Construcció de Barcelona. Va formar part del Comitè de Guerra de la columna i va ser cap polític de les agrupacions primera i vuitena. Va lluitar amb la columna a l'Aragó i Madrid. L'any 1939 va exiliar-se a França. Va morir l'any 1986 a Barcelona.

²⁶⁵ Pedro Campón Rodríguez va ser membre del Comitè de Guerra de la columna Durruti i redactor del diari de la columna *El Frente*. L'any 1939 es va exiliar a França.

²⁶⁶ Sergent d'artilleria de la caserna d'Atarazanas. Era assessor militar de confiança de Durruti. Va combatre amb la columna a l'Aragó i Madrid. Al desembre va assumir el comandament de la columna.

catalanes van aportar-hi pocs homes i dones. Dels no catalans, el col·lectiu més destacat era el dels aragonesos, que formaren un mínim de quatre centúries de la unitat. El flux d'homes i material cap a la columna va ser constant durant els mesos de juliol i agost, però, a banda del grup del 24 de juliol, el segon gran contingent d'homes sortit de Barcelona va ser el del 24 d'agost; un mes després de la sortida de la columna, s'hi unien cinc centúries. Durant els mesos de setembre i d'octubre, columnes més petites s'integraven al comandament de la columna Durruti. El mes de novembre part de la columna va ser destacada al front de Madrid. Durruti va ser obligat pel Comitè Regional de Catalunya de la CNT i pel Comitè Regional de la FAI a anar a participar en la defensa de la capital espanyola amb els contingents de la columna sortits del front d'Aragó²⁶⁷ i amb els nous efectius organitzats a Barcelona (al voltant de 4.000 efectius).²⁶⁸ L'ordre li va ser comunicada el 9 de novembre de 1936. La resta del comandament de la columna a Madrid van ser el militar José Manzana i Yoldi. Van entrar en combat a partir del dia 16 del mateix mes al sector de la Casa de Velázquez. L'atac en direcció al riu Manzanares va fracassar. Durant el mateix dia el feixistes van trencar la línia defensiva de la columna i van aconseguir penetrar fins a l'hospital clínic i la ciutat universitària. Els dies 18 i 19 la columna va lluitar per recuperar i conservar l'hospital clínic. Durant la tarda del dia 19, i amb el replegament de la columna de les posicions del clínic, Durruti va ser ferit, i morí el dia 20 de novembre. Amb la mort de Durruti, Ricardo Sanz va ser designat cap de la columna a Madrid, on arribà el dia 21 de novembre. Segons Ricardo Sanz,²⁶⁹ la columna havia perdut el 60 % dels efectius. Desanimats per la mort de Durruti, part dels milicians va decidir tornar al front d'Aragó. A inicis de desembre, la columna només disposava de mil efectius a la capital d'Espanya, que van acabar integrant-se sota el comandament de la Brigada Confederal de Cipriano Mera. A inicis del mes de desembre van rellevar a una de les Brigades Internacionals i van combatre al sector de la Casa de Campo, defensant amb èxit les posicions. La columna va mantenir efectius a Madrid fins al mes de maig de 1937.

---

²⁶⁷ Les agrupacions de José Mira i Liberto Ros, més tres centúries formades per voluntaris de les centúries 2, 4, 7, 8, 9, 12, 24, 25, 38, 43, 44, 45, 48 i 52.

²⁶⁸ MERA, CIPRIANO, *Guerra, exilio y cárcel de un anarcosindicalista*, Madrid, Editorial LaMalatesta, 2011. Pàg. 130.

²⁶⁹ SANZ, RICARDO, *Los que fuimos a Madrid. Columna Durruti, 26 División*, Tolosa, Imprimerie Dulaurier (ed. de l'autor), 1969. Pàg. 83.

Les forces de l'Aragó van quedar sota el comandament de Ruano i Campón fins a mitjan desembre de 1936, quan el militar professional i militant de la CNT José Manzana va ser designat nou cap de la columna. A partir del 15 d'agost la columna s'havia organitzat en agrupacions de cinc centúries. La centúria 1 va ser la denominada Dinamiters de Fígols. Era formada per membres de la CNT i la FAI del Berguedà, Sallent i Balsareny. Posteriorment es va constituir en agrupació, la qual aglutinava altres centúries de l'alt Llobregat. Altres agrupacions van ser les José Mira, Liberto Ros, Aris i Arguelles.²⁷⁰ Sanitat va ser organitzada pel doctor Martí Ibáñez. Per tal de suplir les centúries enviades a Madrid, la columna va rebre nous contingents de voluntaris al front d'Aragó durant els mesos de novembre i desembre de 1936. A finals del mes de desembre, coincidint amb l'obligació de militaritzar la columna, es van donar de baixa al voltant de 2.000 milicians.²⁷¹ A inicis de l'any 1937 la columna disposava de 1.295 combatents i 613 efectius dedicats a tasques auxiliars.²⁷² La columna editava el butlletí *El Frente*, en funcionament des de mitjan agost de 1936.

Columna Engels

Centúria sortida el 15 de setembre de Barcelona cap al front d'Aragó. El cap militar va ser el sergent Felipe Luis Iglesias.²⁷³ Era formada per membres del PSUC. Els milicians procedien de les províncies catalanes de Barcelona, Girona i Lleida. També en va formar part un petit contingent de francesos. La unitat no va disposar d'una presència destacada de militars professionals. Un grup de dones significant va formar part de la força. Durant el mes d'octubre es va integrar sota el comandament de la columna Macià-Companys. A inicis del mes de novembre va ser destacada al front de Madrid; posteriorment la centúria es va integrar sota el

---

²⁷⁰ El 23 de març de 1937, Jose Forte ingressa a la columna Durruti, situada al poble d'Osera, amb vuitanta voluntaris d'Utrillas. Es van integrar a l'agrupació Arguelles. Els van donar fusell, roba i munició.

FORTEA, JOSE, *Mi paso por la Columna Durruti, 26 División*, Badalona, Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny, 2005.

²⁷¹ Arxiu IISH. Fons CNT [Informe de José Manzana sobre l'estat de la columna Durruti al Comitè Regional de la CNT de Catalunya] 7 de gener de 1937. En el mateix informe, Manzana es lamentava del fet que dels 850 soldats que havia rebut per substituir els membres de la columna que tornaven a Barcelona, 600 eren membres d'Estat Català.

²⁷² Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. PS-Militar_4974.

²⁷³ Procedent del Regiment de Caçadors de Muntanya núm. 3 de la 4a Divisió.

comandament de la columna Libertad, que també operava al front de Madrid. Van rebre els darrers voluntaris el 25 de desembre de 1936.

Columna Escuadrón de Caballería

Centúria sortida el 28 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres de la FAI de Barcelona.

Columna Espartaco

Agrupació d'un mínim de dues centúries, sortida el 20 d'agost de Barcelona cap al front de les Balears. Es va desplegar a l'illa de Mallorca. Era composta per militants del PSUC i militars professionals, procedents, en gran manera, de la província i ciutat de Barcelona, acompanyats d'un contingent important de gent de la província de Tarragona. També van formar l'agrupació alguns estrangers i algunes dones. Un cop reembarcada el 3 de setembre, la força va ser destinada, el 6 de setembre, al front d'Aragó, on va quedar sota el comandament de la columna Del Barrio.

Columna Ferrer i Guàrdia

Agrupació de quatre centúries, sortida el 25 de setembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Era comandada per Ramon Giménez Pàmies, i formada per membres de la CNT i militars professionals procedents de Barcelona. No va comptar amb dones ni estrangers. A inicis d'agost, es va desplegar al nord de Tardienta. Posteriorment va ser traslladada al municipi d'Azuara, on va quedar sota el comandament de la columna Ortiz. El 20 d'octubre era rellevada del front i traslladada al municipi de Lanaja, per ser posteriorment traslladada a Girona, on, a partir del 30 d'octubre, es desplegava entre els municipis de Roses i l'Escala, per realitzar-hi tasques de fortificació i defensa costanera.

Columna Francisco Duran Rosell

Centúria sortida el 30 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Tardienta. El seu cap polític era Francisco Duran Rosell,²⁷⁴ i estava formada per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona. S'hi observa la presència

---

²⁷⁴ Reconegut sindicalista de la UGT de Barcelona i representant de la UGT al CCMA.

d'alguns militars professionals, així com la presència testimonial de dones, i residual d'estrangers. Durant el mes de setembre es va integrar a la columna 19 de Juliol, i posteriorment, al mes de novembre, al comandament de la columna Carlos Marx.

Columna Francisco Guillamont

Agrupació de dues centúries sortida el 3 d'agost de Barcelona cap al front de les Balears. Va rebre nous contingents els dies 5, 7 i 13 del mateix mes. Després de passar per Maó va desembarcar a Mallorca el 16 d'agost. Era formada per membres del PSUC procedents de la ciutat de Barcelona i província, alguns voluntaris de Tarragona i Lleida, i d'altres de procedents de diferents províncies de l'Estat espanyol. Les províncies del Llevant i Andalusia s'hi trobaven ben representades, però també van participar-hi milicians procedents d'Extremadura, Múrcia, Galícia, les Balears i les dues Castelles. La columna va comptar amb la participació de militars professionals, un contingent significatiu de dones i un nombre considerable de voluntaris d'origen francès.

Columna Francisco Ruiz García

Centúria sortida el 18 d'agost cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Tardienta. Era formada per membres del PSUC i per militars professionals procedents de la ciutat de Barcelona. La unitat no va comptar amb cap estranger, però sí amb alguna dona, de manera testimonial.

Columna Fort

Centúria sortida cap al front d'Aragó el 25 d'agost, des de Tarragona. El seu cap polític fou Joaquim Fort.²⁷⁵ Era formada per membres d'ERC de la ciutat de Tarragona. Es integrà sota el comandament de la columna Tarragona durant el mes de setembre de 1936.

Columna Gamisans-Oliver

Centúria sortida el 20 d'agost de Barcelona cap al front de les Balears. Es va desplegar al municipi de Portocristo, a l'illa de Mallorca. Era comandada per Magí

---

²⁷⁵ Alcalde de la ciutat de Tarragona i militant d'ERC.

Gamisans,²⁷⁶ i formada per membres del POUM de la ciutat de Barcelona i província, però també de les províncies de Tarragona i Girona. La unitat va comptar amb la participació d'algunes dones i alguns estrangers. No va participar-hi cap militar professional. Un cop retornada de l'expedició de Mallorca, va ser destinada al front de Madrid on es va integrar al batalló Lenin de la capital. En aquest front, la centúria va fer-hi les funcions de batalló de xoc. Va ser comandada per Julio Cid Gaitán.²⁷⁷ Va rebre els darrers combatents a inicis del mes de novembre.

Columna Gavaldà

Agrupació de dues centúries sortides el 3 d'agost de Barcelona cap al front de les Balears. Després de passar per Maó va desembarcar, el dia 16 del mateix mes, a l'illa de Mallorca, sota el comandament del capità Alberto Bayo. Era comandada per Manuel Gavaldà Arana,²⁷⁸ i estava formada per militants del PSUC i UGT de Barcelona. Va comptar amb la participació d'alguns militars professionals i pocs internacionals. L'1 de setembre va rebre nous contingents de la ciutat de Barcelona. Va combatre a Mallorca fins a la nit del 3 de setembre.

Columna Gil Otero

Centúria sortida el 12 d'agost de Barcelona cap al front de les Balears. Després de passar per Maó, va desembarcar el dia 16 del mateix mes a l'illa de Mallorca, sota el comandament del capità Alberto Bayo. Era comandada pel militar professional i comandant Antonio Gil Otero,²⁷⁹ i estava formada per militants del PSUC i UGT i per alguns voluntaris de la CNT. Els milicians procedien de la ciutat de Barcelona i

---

²⁷⁶ Magí Gamisans Sauli, natural de Manresa, era dirigent comarcal del BOC. Va ser condemnat per la seva vinculació amb els Fets d'Octubre de 1934. Va comandar el grup del POUM de Manresa que va participar en l'expedició del capità Bayo a Mallorca. Va ser ferit a Portocristo. Posteriorment es va integrar com a comissari a la columna Maurin, al front d'Aragó. Va ser condemnat a presó arran de la il·legalització del POUM. Va escapar a França i va retornar l'any 1940 a Catalunya.

²⁷⁷ Fou membre del Comitè Executiu del POUM, procedent del grup Bolxevic-Leninista, mort a les Rambles de Barcelona el 6 de maig de 1937.

²⁷⁸ Manuel Gavaldà Arana, natural de Granollers, fou un membre destacat del PSUC. Va ser cap de la columna Gavaldà i, posteriorment, de la Carlos Marx. Va combatre als fronts de Mallorca i Aragó. Va ser condemnat a mort l'11 d'abril de 1939 i afusellat al Fossar de la Pedrera.

²⁷⁹ El 18 de juliol era el comandant major del Regiment d'Albuera núm. 16 destacat a Lleida. Posteriorment fou tinent coronel de la 109a Brigada Mixta i va arribar a ser cap del 11è Cos de l'Exèrcit de l'Est.

província, de Girona, de l'Aragó i el Llevant. Hi ha presència d'internacionals d'origen francès, però no hi van participar dones.

Columna Hijos del Pueblo

Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona el 4 de novembre cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Lécera. Estava formada per membres de la CNT de la ciutat de Barcelona. Al desembre es va integrar sota el comandament de la columna Ortiz.

Columna Hilario-Zamora

Agrupació de cinc centúries, sortida de Lleida el 25 de juliol cap al front d'Aragó. Era comandada pel sindicalista Hilario Esteban Gil.²⁸⁰ El mateix dia 25 es va unir a agrupacions de combatents que des del dia 24 al vespre havien iniciat l'atac a Casp. Entre aquestes agrupacions hi figuraven grups dels anomenats "impacients", entre els quals un grup procedent de les cases barates de la barriada de Can Tunis de Barcelona, que va acabar formant la centúria 8 de la columna Hilario-Zamora.²⁸¹ El mateix dia 25 a mitja tarda van ocupar el poble de Casp, hores abans de l'arribada de les forces de la columna Ortiz. El dia 26 es va unir a la columna comandada pel militar professional capità Sebastià Zamora Medina.²⁸² Posteriorment es va desplegar al sud del municipi de Sástago, on va rebre forts atacs entre els dies 29 i 30 de juliol. Sástago va ser finalment conquerida el 31 de juliol. Va continuar avançant fins al municipi de la Zaida, poble que va poder ocupar el 4 d'agost, després de forts combats. El dia 5 d'agost es va avançar sobre la Zaida sense oposició, amb ajuda de l'aviació Alas Rojas, que ja operava des de Sarinyena. Va mantenir aquesta posició fins al gener de 1937. Estava composta majoritàriament per membres de la CNT, amb participació de voluntaris de la FAI, ERC, PSUC i UGT. Durant el mes de setembre es va afegir a la columna una centúria de combatents d'Estat Català procedent de Mallorca, que va estar activa a la unitat fins a finals de desembre de 1936; el delegat va ser Ramon Prat Bergés. Va participar-hi un

---

²⁸⁰ Militant històric de la CNT i de la FAI, originari de Castelló. Va ser membre del grup anarquista Los Solidarios.

²⁸¹ LÓPEZ, PERE, *Rastros de rostros en un prado rojo (y negro). Las Casas Baratas de Can Tunis en la revolución social de los años treinta*, Barcelona, Virus Editorial, 2013. Pàg. 248.

²⁸² Del Regiment d'Infanteria d'Albuera núm. 16, amb guarnició a Lleida.

nombre significatiu d'internacionals, procedents en gran manera de França, però també d'Alemanya i Suïssa. Hi havia presència escassa de dones. La presència de militars professionals va ser molt important des del moment de la formació de la unitat, especialment en l'estructura de comandament. El mes de juny la columna disposava d'un comandant de cavalleria, dos capitans, un tinent, tres alferes, dos brigades i deu sergents procedents del Regiment d'Infanteria d'Albuera núm. 16 i de la reserva. El mes d'agost s'incrementen els comandaments amb militars procedents del Regiment de Carros de Combat núm. 2, el Regiment d'Infanteria de Valladolid núm. 20, del Regiment d'Artilleria de Muntanya núm. 1, de la Reserva i de l'Acadèmia d'Infanteria. Durant l'agost, el nombre de militars amb graduació ascendia a 1 comandant, 3 capitans, 4 tinentes, 7 alferes, 3 brigades i 29 sergents, més els soldats sense graduació. Durant els mesos posteriors, la presència de militars a la columna es va incrementar gradualment.²⁸³ La procedència dels voluntaris era, majoritàriament, de la ciutat i província de Barcelona, i de la província de Lleida. El tercer grup més nombrós va ser el dels aragonesos. També consta la presència d'alguns extremerys, bascos i valencians. A partir del mes d'octubre de 1936 la columna va quedar agrupada a la zona sud-Ebre, sota el comandament de la columna Ortiz. El 19 de novembre de 1936 va participar en els combats d'Estrecho Quinto, on va patir 27 morts i 15 ferits greus, inclosa la dotació d'un dels tancs de la unitat. La columna va arribar a tenir deu centúries de milicians; una centúria de la Guàrdia Nacional Republicana; una secció de morters del 81, amb Juan Narciso Rey com a delegat; una secció de morters del 50, amb Santiago Villalonga com a delegat; una secció d'organització; una bateria d'artilleria, amb Víctor Garrido com a delegat; una secció de metralladores, amb Luis Piñol com a delegat; una secció de guarnicioners; una secció de contraespionatge, amb José Martorell Virgili com a delegat; dos tancs amb una dotació de dotze homes cada un; una secció de transports, amb Ramon Delás com a delegat; una secció d'abastiments, amb Dionisio Tejero com a delegat; una secció de sanitat, amb Pere Portabella com a delegat, i una delegació de la Creu Roja, amb Ramon Baget com a delegat.

---

²⁸³ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno.PS-Aragón 82.

Columna Ibèria

No s'ha de confondre amb la columna Ibèria formada amb membres de la FAI de la regional valenciana. Centúria sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 28 de novembre de 1936. Es va desplegar al municipi de Tardienta. Era formada per membres del Partit Federal Ibèric i el Partit Republicà d'Esquerres de la ciutat de Barcelona. A finals del mes de desembre de 1936 va ser destinada al municipi de Lanaja per formar part de l'organització del Regiment d'Infanteria núm. 1 de Catalunya.

Columna Iberoamericana

També fou coneguda com a Columna Mòbil Catalana. Centúria sortida el 30 d'octubre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Robres. És formada per membres del PSUC i la UGT de la ciutat de Barcelona i província de Lleida.

Columna Iborra-Mañé

Agrupació de tres centúries sortida de Barcelona el 28 d'agost cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi d'Alcalà del Bisbe. Estava formada per voluntaris del POUM de la ciutat de Barcelona i província, i també incloïa un important contingent de militants del POUM de Terrassa. Hi participaren, també, milicians de Girona i Tarragona. Hi consta la participació d'alguns voluntaris internacionals procedents d'Itàlia, però no van fer-ho ni dones ni militars professionals. La columna estava formada per la centúria Pañé, que agrupava els voluntaris de Terrassa; la centúria Roc, amb militants del barri de Gràcia de Barcelona, i la centúria Mañé. Les centúries Roc i Pañé van patir grans pèrdues a la carretera d'Osca, durant els atacs a Casetas de Quicena. Les restes de la columna es van integrar sota el comandament de la columna Miquel Pedrola o 3a del POUM.

Columna Ilya Ehrenburg²⁸⁴

Centúria sortida de Barcelona el 16 d'octubre cap al front de Madrid. Era formada per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona i província i de les províncies de Tarragona i Lleida. Hi va haver presència d'internacionals francesos. No hi van

---

²⁸⁴ Corresponsal de guerra rus.

participar ni dones ni militars professionals. Un cop a Madrid, es va integrar sota el comandament de la columna López Tienda.

Columna Internacional

Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona cap al fort d'Aragó el 24 d'agost de 1936. Estava composta per membres del POUM, CNT, PSUC i FAI. La columna va participar en els combats a Casetas de Quicena durant els primers dies de setembre. El 28 d'octubre una de les centúries va ser traslladada al front de Madrid, on va quedar sota el comandament de la columna Jaume Graells. El 15 de desembre encara es trobava al front de Madrid, amb un total de 135 efectius, molts dels quals, d'origen espanyol. Els membres del POUM es van quedar a l'Aragó, i els de la CNT, FAI i PSUC van ser destinats a Madrid. Els combatents eren procedents d'Alemanya i Bèlgica, i hi havia un nombrós grup de francesos i italians acompanyats de voluntaris de totes les províncies catalanes. Van participar-hi molt poques dones i cap militar professional.

Columna J. C. I

També fou coneguda com a columna de la Joventut Comunista Ibèrica. Agrupació de tres centúries sortida de Barcelona cap al front d'Aragó durant el desembre de 1936. Era comandada per Carmel Rosa,²⁸⁵ i estava formada per membres del POUM de Barcelona. No en van formar part ni militars, ni dones ni estrangers.

Columna Jaume Graells

També fou coneguda com a columna de Ferro. Agrupació de dues centúries sortida el 15 de setembre cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Tardienta. Era formada per membres del PSUC i la UGT de Barcelona i província i per un nombre considerable de milicians de Lleida. A la columna hi havia internacionals procedents de França i Itàlia; en canvi, no hi havia militars professionals. Hi havia poca presència de dones. La columna va ser destinada al front de Madrid a principis del mes d'octubre, on fou coneguda també com a columna de Ferro. Es va integrar sota el comandament de la columna Libertad, integrada, alhora, a la

---

²⁸⁵ Carmel Rosa Basserva fou cap de la centúria Roc, que havia sortit amb la columna Iborra-Mañé i que posteriorment va formar part de la columna Miguel Pedrola.

columna López Tienda, que agrupava les forces catalanes de la UGT i el PSUC al front del centre.²⁸⁶ Va combatre als municipis de Brunete i Vilafranca del Castillo i, posteriorment, en la defensa de Madrid. El 15 de desembre la columna disposava de set centúries, incloent-hi la Centúria Internacional i la Thälmann, amb un total de 836 efectius. L'Estat Major es va instal·lar a la caserna Pablo Iglesias. El 15 de febrer de 1937 la columna va ser retirada del front de Madrid i destinada a la caserna Voroshilov, de Barcelona, amb l'objectiu de formar el 5è Batalló, el 6è i el 7è de la Divisió Carlos Marx.

Columna Joaquín Maurín

També fou coneguda com la 2a del POUM. Agrupació de deu centúries sortida de Barcelona al front d'Aragó el 3 d'agost de 1936. Es va desplegar al sector d'Osca. El comissari polític fou Eduard Ponsoda Segarra²⁸⁷ i, posteriorment, Salvador Aymerich.²⁸⁸ Estava formada per militants del POUM, amb una participació molt reduïda de membres de la CNT, la UGT i el PSU. La meitat de la columna procedia de la ciutat de Barcelona. Els procedents de la ciutat de Girona i província van ser un nombre molt considerable de la força. De les províncies catalanes, la tercera en nombre va ser la de Barcelona i, amb un nombre més reduït, la de Tarragona. La de Lleida va ser testimonial. De la resta de províncies de l'Estat espanyol, hi van participar de manera residual valencians, navarresos, castellans, extremenys i, en un nombre més considerable, aragonesos i madrilenys. No en va formar part cap militar professional. En canvi, destaca la participació significativa de dones. També hi havia presència d'internacionals procedents d'Anglaterra, Itàlia i, en gran nombre, de França. La columna va rebre sota el seu comandament unitats més petites desplegades al front d'Aragó. És el cas de les columnes del POUM Ortiz-Miranda, Miguel Lobo o Vidal. El 10 d'octubre de 1936 dues centúries de la columna van ser destinades al front del centre per tal de col·laborar en la defensa de la capital. Aquestes dues centúries van formar el Regiment Lenin, sota el

---

²⁸⁶ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons Exèrcit Popular de la República [Estado de fuerza y situación de las unidades que componen la columna López Tienda. Responsable de las columnas catalanas del PSU-UGT] 24 d'octubre de 1936.

²⁸⁷ Originari de Tarragona.

²⁸⁸ Salvador Aymerich Gras, natural de Sabadell, fou militant del BOC. Va ser capturat l'any 1939 a Madrid i condemnat a mort. Va poder escapar i va exiliar-se a França.

comandament de la columna López Tienda. Van ser desplegades a Arronte, com a posició més avançada del sector Brunete. Les forces del POUM van patir un gran nombre de baixes durant la seva estada en aquest front.

Columna José María Hurtado

Centúria sortida el 10 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Tardienta. Estava formada per membres del PSUC i militars professionals procedents de la ciutat de Barcelona, amb la participació d'alguns internacionals francesos. Durant els primers dies de setembre es va integrar sota el comandament de la columna Del Barrio.

Columna Juan Guillamont

Agrupació de tres centúries sortida el 8 d'agost de Barcelona cap al front de les Balears. Va desembarcar a Mallorca el 16 d'agost, sota el comandament del capità Alberto Bayo. Va rebre nous contingents els dies 15, 17 i 21 d'agost. Era formada majoritàriament per membres del PSUC de les províncies de Barcelona i Tarragona, amb la participació d'alguns militars professionals i algunes dones, així com d'internacionals d'origen francès. Se'n desconeix el destí, un cop reembarcada i retornada a Barcelona.

Columna Legió Negra

També fou coneguda com la Banda Negra. Centúria sortida el 23 de juliol de Barcelona cap al front d'Aragó. El 3 d'agost va ocupar el poble de Pina de Ebro. Era formada per membres de la CNT i la FAI del Sindicat del Metall de Barcelona. Va funcionar a l'òrbita de la columna Durruti, com a centúria autònoma, fins a integrar-se definitivament sota el comandament d'aquest.

Columna Leones Rojos

També fou coneguda com a Primera Centúria Roja. Agrupació de dues centúries sortida cap al front d'Aragó l'11 de setembre. Era comandada per Josep Ferràndiz, i estava formada per membres del POUM, el PSUC, ERC i la UGT de Barcelona, Manresa i altres municipis de l'alt Llobregat. Gran part de la columna havia format part de la columna Bayo. Es va desplegar al municipi de Tierz. Posteriorment, es va

integrar sota el comandament del Batalló de Metralladores núm. 4 de Manresa. Va existir una columna amb el mateix nom al front de Madrid, adscrita al 5è Regiment.

Columna Libertad

També fou coneguda com a López Tienda. Agrupació de set centúries sortida de Barcelona el 8 de setembre cap al front de Madrid. Era formada per membres del PSUC i la UGT de la ciutat de Barcelona i província, amb una important participació de voluntaris de Lleida i Tarragona. Era comandada per un militar professional, el capità Rafael López Tienda.²⁸⁹ Posteriorment, a partir del mes de novembre de 1936, va ser comandada per Hilario Salanova Negus. La columna va disposar de dues centúries internacionals: la Gastone Sozzi, formada per un important contingent de voluntaris italians i polonesos i per alguns belgues i russos, i comandada pel català Bovè i pels italians Antonini i Ghini, i la Comuna de París, formada per noranta voluntaris francesos. La participació de dones va ser escassa, i la de militars professionals, testimonial. Als nous voluntaris s'hi van sumar els veterans de la columna López Tienda, procedents del front de Mallorca. La columna va arribar a Madrid el 12 de setembre i, després de passar unes hores al Cuartel de la Montaña, va ser traslladada en camions al front. Es va desplegar a set quilòmetres al sud del poble de Pelahustán. L'Estat Major es va situar a la població de Cenicientos. El dia 14 de setembre forces de la columna van entrar en combat amb l'objectiu de conquerir la població de Pelahustán. Després de forts combats, es va aconseguir prendre la posició capturant dues peces d'artilleria lleugera. La columna va avançar quinze quilòmetres per la carretera d'Extremadura, en direcció a Talavera de la Reina, on va establir el front i va protagonitzar forts combats fins al 29 de setembre, dia en què es va trencar el front pel flanc dret i es van veure obligats a replegar-se, de manera que la unitat va quedar aïllada. Després d'aconseguir tornar a les línies republicanes, la columna va ser traslladada en camions a Madrid. Durant el mes d'octubre va agrupar, sota el nom de columna López Tienda, totes les forces del PSUC i la UGT al front del centre. A les forces de la columna Libertad s'hi van sumar les de les columnes Jaume Graells, Ilya Ehrenburg i Ramon Casanellas, efectius de la Guàrdia Nacional Republicana de Barcelona i el batalló Lenin, de la columna Maurín. A aquestes forces s'hi va sumar,

---

²⁸⁹ Mort el 2 de novembre de 1936 al front de Madrid.

sota comandament català, el regiment madrileny Pablo Iglesias. López Tienda comandava, el 24 d'octubre de 1936, una força composta per 5.073 efectius.²⁹⁰ Durant el mes d'octubre va defensar les posicions de Brunete, Fresnedillas i Malpartida. Posteriorment va ser desplegada al sector de la ciutat universitària de Madrid. Cipriano Mera esmenta en les seves memòries la columna Libertad en repetides ocasions, i la fa responsable de l'esfondrament del front pel riu Manzanares del dia 14 de novembre²⁹¹ i la posterior penetració dels feixistes fins a la Casa de Velázquez. Mera es mostra molt dur amb la columna catalana: els acusa de “chaquetear” i de ser una unitat molt feble. Hem de tenir present que Mera és un dels homes forts de l'anarcosindicalisme a Madrid i les seva opinió pot perfectament ser fruit de la rivalitat que es viu en aquest front entre comunistes i anarquistes. El dia 20 de desembre la columna va ser retirada del front de Madrid i destinada al front d'Aragó. El 22 de desembre va arribar al municipi de Lanaja, on s'estava formant el Regiment Gancedo de la Divisió Carlos Marx. La columna Libertad va formar el 3r Batalló, però abans havia rebut una important depuració ideològica, especialment entre els seus comandaments. També van ser expulsades, de manera definitiva, les vint dones que en formaven part.

Columna López Tienda

Agrupació de dues centúries sortida el 3 d'agost al front de les Balears. Era comandada pel capità Rafael López Tienda,²⁹² i estava formada per militants del PSUC de les comarques catalanes de Barcelona, Lleida i Tarragona. Un cop a Maó, va rebre nous contingents el 5 d'agost. La presència de dones i militars és testimonial, i no en van formar part internacionals. Va desembarcar a Mallorca el 16 d'agost, sota el comandament del capità Alberto Bayo. Va retornar a Barcelona, procedent de Mallorca, el dia 4 de setembre de 1936. Els seus components i

---

²⁹⁰ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons Exèrcit Popular de la República [Estado de fuerza y situación de las unidades que componen la columna López Tienda. Responsable de las columnas catalanas del PSU-UGT] 24 d'octubre de 1936.

²⁹¹ MERA, CIPRIANO, *Guerra, exilio y cárcel de un anarcosindicalista*, Madrid, Editorial LaMalatesta, 2011. Pàg. 125.

²⁹² Rafael López Tienda, capità d'enginyers, fou cap de la columna Libertad i, posteriorment, de totes les columnes catalanes del PSUC-UGT a Madrid. Fou ascendit a comandant el 25 d'octubre de 1936. Morí en combat el 2 de novembre de 1936 a Madrid.

comandament van ser integrats a la columna Libertad, a la qual es van sumar sis centúries de nous efectius.²⁹³ El 8 de setembre va ser destinada al front de Madrid.

Columna Los Aguiluchos de les Corts

Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona el 27 de juliol de 1936 en direcció al front d'Aragó. Durant el mes d'agost va actuar com a centúria volant de la columna Durruti. Es va integrar a la columna Hilario-Zamora a finals d'agost, participà en els atacs sobre Belchite i es desplegà al municipi de la Zaida, on establí el comandament a l'estació de ferrocarril. Posteriorment, a partir de novembre de 1936, va ser destinada a cobrir un sector del front d'Almudévar. Estava formada per membres de la CNT. El 18 de novembre va rebre un grup considerable de membres de la FAI. Tots els integrants de la centúria eren de la ciutat de Barcelona. No es documenta presència d'estrangers. La presència de dones i de militars professionals és testimonial.

Columna Los Aguiluchos de la FAI

També fou coneguda com a Garcia Oliver. Agrupació de deu centúries, sortida el 28 d'agost de 1936 en direcció al front d'Aragó. Els caps polítics foren Joan Garcia Oliver, Gregorio Jover²⁹⁴ i Miguel García,²⁹⁵ i l'agregat militar, el capità Josep Guarner Vivancos.²⁹⁶ Va ser traslladada fins a Grañén per via fèrria. Es va desplegar als municipis d'Osera i Vicién. El comandament de la columna es va instal·lar al castell de Vicién. La meitat de la columna va quedar en línia amb la columna

---

²⁹³ Testimoni de Jacint Manso Alonso. Publicat a CAMPS, JUDIT I EMILI OLCINA, *Les milícies catalanes al front d'Aragó*, Barcelona, Edicions Lafertes, 2006.

²⁹⁴ Gregorio Jover Cortés, natural de Terol, fou un membre destacat de la CNT i de la FAI, militant des de l'any 1925. Va formar part dels grups d'acció de la FAI Los Solidarios i Nosotros. Durant els anys inicials de la República, va formar part dels comitès de defensa de la CNT a Barcelona. Va comandar la columna Los Aguiluchos de la FAI al front d'Aragó. Posteriorment va ser el cap militar de la 28a Divisió. L'any 1939 es va exiliar a França, i posteriorment a Mèxic, on va morir l'any 1964.

²⁹⁵ Miguel García Vivancos, natural de Mazarrón (Múrcia), fou un membre destacat de la CNT i de la FAI, militant des de l'any 1912. Va formar part dels grups d'acció de la FAI Los Solidarios i Nosotros. Durant els anys vint i trenta es va exiliar diverses vegades i va ser condemnat a diverses penes de presó. Va formar part dels comitès de defensa de la CNT a Barcelona. L'any 1936 va comandar la columna Los Aguiluchos de la FAI al front d'Aragó. Posteriorment va ser el cap militar de la 28a Divisió. Es va exiliar a França. Va morir l'any 1972.

²⁹⁶ Josep Guarner Vivancos, militar professional, fou membre de l'UMRA i agregat militar al Comitè de Milícies Antifeixistes de Catalunya. Fou assessor militar de la columna Los Aguiluchos al front d'Aragó. Posteriorment va acompanyar la columna Durruti al front de Madrid.

Ascaso, i comandada per Vivancos. L'altra meitat va quedar com reserva, sota el comandament de Jover. Estava formada, majoritàriament, per membres de la CNT sumats a un contingent considerable de membres de la FAI i a un important contingent de militars professionals, molts procedents del 7è Regiment d'Artilleria Lleugera. També estava integrada per alguns elements poc significatius del PSUC, UGT, ERC i POUM. Els voluntaris procedien de la ciutat de Barcelona i de la província, amb poca participació dels procedents d'altres províncies de l'Estat. Es documenta una participació d'internacionals francesos, suïssos i anglesos en nombre moderat, i d'un grup important d'alemanys del grup DAS, que van formar la secció de metralladores Erich Mühsam. Aquest grup es va dissoldre el mes de novembre de 1936. La presència de dones és molt significativa. La columna va combatre a la batalla de Siétamo i, posteriorment, a les operacions d'Estrecho Quinto. Poc després va quedar fortificada entre Banastás i la muntanya de Gratal, de manera que formava part del setge al nord d'Osca. Garcia Oliver va abandonar aviat el comandament de la columna, i va deixar-hi al capdavant Gregorio Jover.

Columna Los Indomables

Centúria sortida el 19 de setembre cap al front d'Aragó. Es va desplegar a la Puebla de Híjar. Era formada per membres de la CNT de Barcelona.

Columna Macià-Companys

També fou coneguda com a 4a Columna. Agrupació de quinze centúries sortida de Barcelona el 7 de setembre de 1936 cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi d'Alcanyís i, a partir del novembre, a Montalban. Era comandada pel tinent coronel Jesús Pérez Salas,²⁹⁷ el capità Alfredo Molino López,²⁹⁸ Martín López Segarra,²⁹⁹ el comandant Ricard Pujol i el capità Aníbal Lobo. La direcció política va

---

²⁹⁷ Militar professional amb graduació de tinent coronel a l'Exèrcit espanyol. Va conspirar contra la dictadura de Primo de Rivera. El president de la Generalitat de Catalunya, Francesc Macià, el va nomenar cap del Sometents de Catalunya i cap superior de la Policia de Barcelona. Es va exiliar a França arran dels Fets d'Octubre de 1934. Va tornar el febrer de 1936. Va arribar a ser subsecretari de la guerra durant l'any 1938, i posteriorment es va exiliar a Mèxic.

²⁹⁸ Militar professional amb graduació de sergent abans de l'inici de la guerra. Era militant d'ERC de l'Hospitalet de Llobregat. Morí en combat el 28 de desembre, durant l'atac a Villanueva del Rebollar.

²⁹⁹ Víctor Torres a HERNÁNDEZ, FRANCESC XAVIER I DAVID IÑIGUEZ, *La columna Macià-Companys*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2008.

correspondre a Artemi Aiguader Miró, Joan Pons Garlandí, Joan Moles Marquina³⁰⁰ i, posteriorment, a Enric Canturri.³⁰¹ Era formada majoritàriament per membres d'ERC, acompanyats d'alguns afiliats a la CNT i militants d'ACR procedents de la ciutat de Barcelona i de les comarques catalanes, sumats a algunes desenes d'aragonesos. Dues centúries eren formades per voluntaris de Lleida, que van ser assignats al grup de metralladores de la columna. Aquest grup va actuar com a força mòbil per tot el front d'Aragó, duent a terme accions de suport allà on l'enemic trencava o posava en perill la línia de front;³⁰² la seva presència va ser determinant durant els combats de l'octubre a la zona d'Alcubierre. Un altre contingent important de milicians va ser el que va aportar el municipi d'Olesa de Montserrat, que durant el mes de novembre disposava de 57 voluntaris a la columna. La columna Engels, formada per membres del PSUC, es va situar sota el comandament d'aquesta columna, així com també una centúria de la columna Ascaso. La unitat va comptar amb una gran quantitat de comandaments militars professionals. La nòmina de la columna del mes d'octubre de l'any 1936 indica que la força disposava d'un tinent coronel, un comandant, cinc capitans d'infanteria i un de cavalleria, quatre tinents d'infanteria i un de cavalleria, dues brigades, tres alferes i onze sergents. Els comandaments procedien de Regiment de Cavalleria núm. 4, del Regiment d'Infanteria d'Albuera núm. 26, del Batalló de Sapadors núm. 4, del Regiment d'Artilleria Lleugera núm. 8, del Regiment d'Infanteria Milan núm. 32, del Regiment d'Alcántara núm. 14, del Regiment d'Infanteria núm. 10, del Batalló núm. 4 de Madrid i de la reserva. Alguns voluntaris internacionals formaren part de la columna. Va participar-hi un nombre significatiu de dones d'ERC. Un cop al front, la columna va participar en les batalles de Vivel del Río, Villanueva del Rebollar i Portalrubio entre els dies 25 i 28 de desembre de 1936. Van participar en els combats les centúries 4, 16 i 17, sota el comandament del capità Sierra; les centúries 11, 19, 20, 21 i 24, comandades pel capità Pascual, i les centúries 2, 5, 6, 8, 9 i 18, amb el capità Gómez Descalzo. Les centúries 12 i 25 van quedar en reserva, amb el capità Iglesias. Les tres bateries del 10,5 de la columna

---

³⁰⁰ Secretari personal de Lluís Companys.

³⁰¹ Diputat d'ERC al Parlament i exalcalde de la Seu d'Urgell.

³⁰² Testimoni de Víctor Torres Perenya, publicat a CAMPS, JUDIT I EMILI OLCINA, *Les milícies catalanes al front d'Aragó*, Barcelona, Edicions Lafertes, 2006.

van donar suport a l'atac. Durant aquests combats la columna va patir greus pèrdues en milicians i comandaments. El 9 de febrer de 1937 la columna va rebre un fort atac a les posicions de Vivel del Río, la qual cosa l'obligà a replegar-se a la segona línia. L'ofensiva va poder ser aturada amb l'ajuda d'efectius de la columna Carod-Ferrer, l'Ascaso i l'agrupació Arguelles de la columna Durruti. El diari de la columna va ser el *Catalunya Antifeixista*.

Columna Malatesta

Agrupació de tres centúries sortida l'1 de setembre de Mataró cap al front d'Aragó. Era comandada per Jesús Boada Payarolas, i estava formada per membres de la CNT de la comarca del Maresme i de Blanes. Es va desplegar a Samper de Salz i, posteriorment, a Almonacid de la Cuba. El mes d'octubre es va integrar sota el comandament de la columna Ortiz.

Columna Marsella

Centúria sortida de Barcelona el 25 de juliol de 1936 cap a l'Aragó. Es va desplegar a Vivel del Río.

Columna Martínez Santoja

Centúria sortida el 3 de setembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi d'Angüés. Era formada per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona i d'Elx. No en van formar part ni militars, ni dones o estrangers.

Columna Martorell

Centúria sortida el 27 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona.

Columna Menéndez

També fou coneguda com a Méndez. Possible agrupació sanitària. Centúria sortida el 3 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar entre els municipis de Fornillos i d'Alcalà del Bisbe. Era formada per membres de la CNT de la ciutat de Barcelona, amb presència d'alguns internacionals.

Batalló de Metralladores de Manresa

Agrupació de quatre centúries sortida al front el 2 d'agost de 1936 des de Manresa. El cap militar fou Luis Ménéndez Maseras. Estava format per soldats de lleves i militars professionals del Batalló de Metralladores de Manresa núm. 4, amb guarnició a la caserna del Carme de Manresa. Es va integrar sota el comandament de la columna del coronel Villalba, destinada al sector d'Osca. Prèviament havia sortit de Manresa, equipada amb armament provinent del batalló de Manresa, una centúria anomenada Paso a la Idea. Aquesta centúria va ser comandada per Manuel Ruiz³⁰³ i, formada per soldats de lleva i militants de la CNT, es va integrar sota el comandament de la columna Del Barrio.

Columna Miguel Lobo

Centúria sortida el 28 de setembre cap al front d'Aragó. Estava formada per membres del POUM de la ciutat de Barcelona i de les províncies de Lleida i Girona. No van participar-hi ni dones, ni militars, ni internacionals. El 12 d'octubre van participar en la batalla d'Alcubierre aturant l'ofensiva feixista, tot i que patiren un nombre considerable de baixes. Durant el mes de novembre les restes de la centúria es van situar sota el comandament de la columna Joaquín Maurín.

Columna Miguel Torelló

Centúria sortida el 25 d'agost de Barcelona cap al front de Mallorca. Era comandada per Miguel Torelló Pagès,³⁰⁴ i estava formada per membres del PSUC i la UGT de la ciutat de Barcelona i província. En van formar part un nombre considerable de militars professionals i alguns internacionals d'origen francès, així com també un nombre considerable de dones. La columna va combatre a Mallorca fins al dia 3 de setembre, sota el comandament del capità Alberto Bayo. Un cop

---

³⁰³ Manuel Ruiz Cintas, natural d'Almeria, fou un militant destacat del moviment llibertari de l'alt Llobregat. Va morir afusellat durant el mes d'agost de 1936 a Barbastre, quan intentava portar joies i altres materials requisats per la columna Del Barrio de Tardienta a Barcelona.

³⁰⁴ Natural de Molins de Rei, era membre de la Unió Socialista de Catalunya. Va morir en combat el 26 d'octubre de 1936. Vegeu a l'arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons Causa General. Partida judicial de la provincia de Barcelona. Ayuntamiento de Molins de Rei [Acta del Consejo Municipal de Molins de Llobregat] 27 d'octubre de 1936.

retornada a Barcelona, es va integrar a la columna Carlos Marx i va ser destinada al front d'Aragó.

Columna Miquel Pedrola

També fou anomenada 3a del POUM. Agrupació de sis centúries, sortida el 8 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar entre els municipis de Bellestar, Alcalà del Bisbe, Casetas de Quicena, Tierz, Tardienta i Lécera. Fou comandada per Miquel Pedrola,³⁰⁵ i estava formada per membres del POUM procedents en bona part de la ciutat de Barcelona i província. També n'hi havia un nombre considerable procedent de les províncies de Girona i Tarragona. En van formar part la centúria Roc i la Vidal. Una de les centúries va ser formada per internacionals procedents d'Anglaterra, França i Itàlia. No hi figura cap presència de militars professionals, però sí una presència molt important de dones. Va combatre al sector anomenat "el manicomi d'Osca" durant el setembre i a Casetas de Quicena, on es va enfrontar a forces del Terç de Navarra i va patir un gran nombre de baixes.

Columna Molina

Centúria sortida el 27 de juliol de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Siétamo. Era formada per membres del POUM de la ciutat de Barcelona

Columna Motoritzada

Centúria sortida el 26 de juny de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar a la serra, entre els municipis de Tardienta i Robres, amb seccions sanitàries destacades a Casp i Barbastro. Era comandada pel coronel Alejandrino Dos Santos,³⁰⁶ i estava formada per membres del PSUC i alguns membres de la CNT i professionals sanitaris procedents de la ciutat de Barcelona. No en van formar part dones, ni militars professionals, ni estrangers. Durant el mes d'octubre es va integrar sota el comandament de la columna Del Barrio.

---

³⁰⁵ Militant del BOC i secretari i membre de l'executiva de les JCI. Morí a Casetas de Quicena durant els combats d'inicis de setembre de 1936,

³⁰⁶ D'origen portuguès.

Batalló “de la Muerte”

També fou conegut com a batalló 19 de Juliol. Centúria formada el 28 de desembre i sortida de Barcelona al front d'Aragó durant el mes de febrer de 1937. Estava integrada per voluntaris catalans i espanyols, amb alguns internacionals d'origen italià, austríac i francès. La força era formada per membres de la CNT, UGT i Izquierda Republicana procedents d'altres unitats i contraris a la militarització. La centúria es va transformar en batalló de la 153a Brigada Mixta de la 28a Divisió. Va arribar a estar integrada per 380 homes, una barreja de delinqüents comuns irreductibles i de veritables idealistes. El 16 de juny de 1937 va participar en l'atac a l'ermita de Santa Quitèria a Tardienta. Durant l'atac, la centúria va ser molt castigada i no es va aconseguir l'objectiu. Després d'aquest atac es va retirar a Binèfar per a la seva reorganització amb nous efectius.

Columna Navarro-Ortiz

Centúria sortida l'1 d'octubre de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres del POUM de la ciutat de Barcelona.

Columna del Negus

També fou coneguda com a Nunca Atrás. Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 25 de juliol de 1936. Inicialment es va desplegar al municipi de Tardienta, i va participar en els combats del 14 i 16 d'agost a Tardienta i Almudévar. Posteriorment es va desplegar pel municipi de Fornillos. Durant el mes de setembre va ocupar posicions al sud de Tardienta, fins a enllaçar amb la columna del POUM a Leciñena. Fou comandada per Hilario Salanova Negus, i estava formada majoritàriament per membres de la CNT i, en menor mesura, per membres del PSUC i alguns efectius d'Izquierda Republicana. Els components de la unitat procedien de la ciutat de Barcelona i de l'Aragó. No en van formar part ni dones, ni militars professionals, ni estrangers. A inicis de novembre va ser destinada al front de Madrid, on va formar part de la columna Libertad.

Columna Ochoa

Centúria sortida el 4 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi d'Azaila. Era formada per membres del POUM de la ciutat de Barcelona. Es va integrar sota el comandament de la columna Villalba.

Columna Oliveira

Centúria sortida el 18 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Fornillos. Era formada per membres de la CNT de la ciutat de Barcelona.

Columna Onofre

Centúria sortida el 25 de juliol de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres de la CNT i del POUM de la ciutat de Barcelona.

Columna Ortiz

També fou coneguda com a 2a Columna. Agrupació de vint centúries, sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 25 de juliol de 1936. El seu cap polític fou Antonio Ortiz, i l'assessor militar, el coronel d'infanteria Fernando Salavera Camps.³⁰⁷ Van sortir de Barcelona vuit centúries, a les quals posteriorment es van afegir diversos efectius procedents de la capital de Catalunya. Es va moure al sud de la columna Durruti i va protagonitzar durs combats a la zona de Belchite el 16 d'agost. La columna va comptar, a partir del 6 d'agost, amb una bateria comandada pel sergent Valeriano Gordo Pulido³⁰⁸ i pel delegat polític Manuel Martínez. Aquesta bateria es va desplegar a Lécera. A partir del 19 d'agost es va iniciar la integració, sota el seu comandament, de totes les columnes desplegades al sud de l'Ebre, que van quedar dividides en quatre subsectors: el d'Azuara, amb Saturnino Carod i el comandant Ferrer; el de Lécera, amb el capità Jubert; el d'Azaila, amb el capità Garcia Miranda, i el de Sástago, amb el capità Zamora Media i el sindicalista Hilario Esteban. L'Estat Major es va situar provisionalment a Casp i posteriorment a Híjar.

---

³⁰⁷ Durant el 19 de juliol, Salavera va ser el comandant del Regiment d'Infanteria d'Alcántara, que, amb guarnició a Barcelona, disposava de 20 oficials, 40 suboficials i 500 soldats que es van mantenir fidels a la República.

³⁰⁸ Sergent d'artilleria procedent de la caserna d'Atarazanas. Militant de la FAI, va tenir un paper fonamental durant els combats de Barcelona del 19-20 de juliol de 1936.

Columna Pancho Villa

Centúria sortida el 28 de juliol cap al front d'Aragó. Era formada per membres de la CNT de la ciutat de Barcelona.

Columna Peyrot

Centúria sortida el 23 de novembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Lanaja. Era formada per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona i per internacionals procedents de França.

Columna Pi i Margall

Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 5 de novembre de 1936. Es va desplegar al municipi d'Azuara. Era formada exclusivament per catalans, voluntaris del Partit Federal Ibèric procedents de la ciutat de Barcelona i de la resta de províncies del Principat. No hi van participar dones, ni militars, ni internacionals. Una de les centúries es va anomenar Barriobrero.

Columna Pi i Sunyer

Centúria sortida el 23 de setembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per treballadors de l'Ajuntament de Barcelona.

Columna Piquer

Centúria sortida de Lleida el 29 de juliol cap al front d'Aragó. Era comandada per Francesc Piquer,³⁰⁹ i estava formada per membres del POUM de Barcelona i Lleida i per alguns voluntaris de la província de Girona, més un contingent d'aragonesos. A la centúria també van combatre-hi membres de la CNT i alguns militars. Va comptar amb alguns internacionals procedents de Portugal i Itàlia. No hi van participar dones. La centúria es va integrar sota el comandament de la columna Arquer-Grossi durant el mes d'agost.

---

³⁰⁹ Mestre d'escola de la comarca del Segrià i antic sergent del Terç. Després de desavinences amb el POUM va formar part de la 27a Divisió, comandada per Del Barrio.

Columna Ponsoda y Saladrich

Centúria sortida de Barcelona el 13 de setembre cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Vinaceite. Era formada per membres del POUM de l'Aragó.

Columna Porto Rojo

Centúria sortida el 18 de setembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres del PSUC de les Illes Balears i per combatents internacionals. La unitat era formada per veterans de la columna Bayo que havien lluitat a Mallorca. Es va integrar sota el comandament de la columna Zapatero.

Columna Potemkin

Centúria sortida de Barcelona el 22 de setembre cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Tardienta. Era formada per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona.

Columna 4 de Setembre

Agrupació de tres centúries sortida de Barcelona l'1 de setembre cap al front d'Aragó. Es va estacionar a Casp i posteriorment es va desplegar pel municipi de Sástago. El mes de novembre es trobava al sector més extrem del front del sud de l'Ebre, al municipi de Lécera, a prop de Belchite. El seu cap polític fou Juan Bueno Hernández. Estava formada pràcticament en exclusiva per membres de la CNT, del Sindicat de la Construcció. També van participar-hi alguns membres de la FAI i pocs militars professionals. Hi havia una presència escassa de dones i alguns estrangers, possiblement llatinoamericans. La columna era formada essencialment per catalans de la ciutat de Barcelona. L'agrupació va quedar agregada al comandament de la columna Ortiz, i va rebre la numeració de centúries 3, 4 i 5. A partir del mes de març de 1937 va passar a formar part de la Divisió Jubert de l'Exèrcit Popular de Catalunya.

Columna Rafael Casanova

Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona el 13 d'agost cap al front de les Balears. Va desembarcar a Mallorca el 16 d'agost i es va desplegar a la zona de la punta de n'Amer. Posteriorment va ser destacada al municipi de Portocristo. La

columna era formada exclusivament per membres d'Esquerra Republicana de Catalunya de la ciutat de Barcelona i província. A la unitat van participar-hi dones. També en va formar part un internacional d'origen nord-americà. Va rebre nous contingents els dies 20 i 28 d'agost, que foren traslladats amb el vaixell *Ciutat de Barcelona*. Es va integrar sota el comandament del capità Bayo, i van rebre la numeració de centúries 33 i 34.

Columna Ramon Casanellas

Agrupació de dues centúries sortida el 6 d'agost de Barcelona cap a Maó. Era comandada per Helios Gómez Rodríguez,³¹⁰ militant del PSUC, i estava formada per membres del PSUC i de la UGT, amb participació d'alguns membres de la CNT i d'ERC procedents de la ciutat de Barcelona. La unitat va comptar amb voluntaris procedents de les Balears, Euskadi, Múrcia i València. També van participar-hi alguns militars professionals, algunes dones i internacionals d'origen francès. La força va desembarcar a Mallorca el 16 d'agost. Un cop reembarcada i retornada a Barcelona, el 4 de setembre, va ser destinada al front d'Aragó. Posteriorment, durant el mes de d'octubre, va ser destinada al fort de Madrid. En aquell moment la unitat disposava de 500 efectius i es va integrar sota el comandament del capità López Tienda. Després dels combats de finals de novembre a la capital d'Espanya, va ser traslladada al front d'Andalusia, on va ser dissolta el 22 de desembre.

Columna Ramos

Centúria sortida el 25 de novembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres de la CNT.

Columna Rey

Centúria sortida el 25 de juliol de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona.

---

³¹⁰ Nascut el 27 de maig de 1905 al barri sevillà de Triana, fou un artista i intel·lectual que transità de la militància anarquista a les tesis comunistes. Fou membre de la CNT entre els anys 1923 i 1930. L'any 1927 es va exiliar a França i, posteriorment, a diverses ciutats europees. L'any 1930 es va instal·lar a Barcelona, on milità al BOC. Es traslladà a Madrid l'any 1931, on s'afilià al PCE. L'any 1936 va comandar la columna Ramon Casanellas. L'any 1937 va ser expulsat del PSUC i tornà a militar a la CNT.

Columna Ricard-Zapatero

Agrupació de quatre centúries sortida el 5 d'agost cap a la ciutat de Maó. Eren comandades per Jaume Torres. A la ciutat menorquina es van posar sota el govern de la comandada pel capità Marcel·lí Zapatero. Tres centúries eren formades per membres d'Estat Català. La quarta, anomenada centúria Gordon, era formada per membres d'ERC, majoritàriament procedents de la ciutat de Barcelona. La columna va desembarcar a Portocristo el 16 d'agost, a les ordres del capità Alberto Bayo. Va patir forts combats i moltes baixes durant l'estada a les posicions de Portocristo; probablement va ser la unitat que més en va patir de totes les de l'expedició. El 28 d'agost van ser capturats al voltant de quaranta milicians. Va mantenir la defensa d'aquesta població fins al seu reembarcament, el dia 3 de setembre. Van tornar a Barcelona passant per València. Els supervivents d'Estat Català es van allistar a la columna Santaulària, que sortí el 14 de setembre cap al front d'Aragó. Els d'ERC van continuar amb la columna Zapatero al nou destí del front d'Aragó.

Columna Roja y Negra

Agrupació de dotze centúries sortida el 16 de setembre de Barcelona cap al front d'Aragó. A aquesta columna s'hi van unir els milicians de la columna del Transport Marítim supervivents de l'expedició del capità Bayo a Mallorca. Era comandada pel capità Luis Jiménez Pajarero i pel delegat polític Garcia Prades. Es va desplegar pels municipis de Banastás, Loprozano i Igriés. Alguns grups també van combatre a Siétamo, Angüés, Vicién o Azaila. Era formada per membres de la CNT, amb participació limitada de membres de la FAI. També en van formar part alguns membres del PSUC i la UGT. Gran part de la columna procedia de Barcelona ciutat i província. Una centúria estava formada per voluntaris de Sant Adrià de Besòs. Un important contingent d'homes era format per voluntaris procedents d'Andalusia i d'Aragó i per transeünts; en aquest darrer cas, es tractava de mariners reclutats al Sindicat del Transport Marítim de la CNT. No hi ha constància de la presència a la unitat de militars professionals, però sí d'un gran nombre d'oficials i suboficials de la Guàrdia Nacional Republicana. El cas més significatiu va ser el del capità Manuel Navarro Garcia, que serví a la columna des del 13 de desembre de 1936. Tanmateix, s'hi documenten pocs internacionals. Quant a les dones, la seva presència és prou significativa a la columna. Va existir un grup autoanomenat 19

de Juliol, que en cap cas té relació amb la columna 19 de Juliol. També va estar operatiu un grup d'investigació format per membres de la FAI. En van formar part les centúries Los Aserradores, Polidor, Sant Adrià, Mir, Gonzalo Lombarte, Quiñonero, i Garin i Collado, més les del Transport Marítim.

Columna Romero

Centúria sortida el 12 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi d'Apiés. Era formada per membres de la CNT i la UGT de Barcelona i Aragó.

Columna Rosa de Luxemburg

Centúria sortida el 8 de setembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Tardienta. Era formada per membres de la UGT i, en menor mesura, del PSUC de la ciutat de Barcelona. Hi havia un contingent important d'internacionals del centre d'Europa. La unitat va ser l'hereva del batalló femení Rosa de Luxemburg, que va combatre a Mallorca sota el comandament de la columna Carlos Marx. Les restes de l'expedició de Mallorca, sumades a un contingent que ja es trobava preparat per marxar a l'illa en el moment del reembarcament, van formar la nova centúria. Aquesta centúria es va integrar a la columna 19 de Juliol i posteriorment, ja sota el comandament de la columna Del Barrio, va ser denominada centúria 32. La centúria va comptar amb un important contingent de dones.

Columna Rovira

Centúria sortida el 20 de novembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar pels municipis de Fanavas i Tierz. Era formada per membres del POUM i de la CNT de Lleida, Girona, Barcelona i l'Aragó. Va ser denominada i utilitzada com batalló de xoc.

Columna Sacco y Vanzetti

Centúria sortida el 7 de setembre de Barcelona cap al front de Madrid. Era formada per dues bateries del 10,5. La unitat no va ser instruïda i no disposava de l'equip necessari. Només es disposava de cinc artillers. Era comandada per l'anarquista

alemany Paul Czakon³¹¹ i pel conseller militar l'alemany Ernst Günter.³¹² Es va desplegar al municipi de Santa Olalla, on va entrar en combat per replegar-se al municipi de Maqueda. Finalment, la columna va ser enviada a Carabanchel per reagrupar-se. Pocs dies després va ser enviada al front de Toledo, i es desplegà al municipi de Bargas. Van entrar en combat, es retirà a Olillas i va perdre un canó. El 27 de setembre la bateria se situava a prop de Mocejón. Posteriorment la columna es replegava de manera desordenada fins a Villaluenga a causa de la falta de comandament i d'aprovisionament adequat. L'1 d'octubre de 1936 el capità Rasilla es feia càrrec de la columna. Era formada per membres de la CNT i de la FAI de la ciutat de Barcelona. No van participar-hi militars ni dones. La columna es va agrupar sota el comandament de la columna Tierra y Libertad a partir del 12 d'octubre de 1936.

Columna Santaularia

Agrupació de tres centúries sortida el 14 de setembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Sástago. Era comandada pel capità Mas i pel capità Santaularia, i formada per membres d'Estat Català de la ciutat de Barcelona. A la columna van participar-hi algunes dones, però cap militar ni internacional. Es van integrar a la columna els militants d'Estat Català veterans de l'expedició a Mallorca de la columna Ricard-Zapatero. La unitat va rebre nous voluntaris fins al mes de desembre de l'any 1936.

Columna Sebastián Faure

També fou coneguda com a Batalló França. Centúria sortida el 4 de novembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al sector d'Azuara. Era comandada per Mariano Díaz,³¹³ i estava formada per voluntaris anarquistes d'origen francès. Es va integrar sota el comandament de la columna Ortiz. Amb la militarització de les milícies, aquesta unitat es va integrar al Grup Internacional de la columna Durruti, posteriorment 26a Divisió.

---

³¹¹ Conegut a Espanya amb el nom de Máximo Mas.

³¹² Antic comunista i oficial excombatent de la Primera Guerra Mundial.

³¹³ Mariano Díaz Segura fou militant de la CNT.

Columna 2a Antifeixista

Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona el 23 de juliol cap al front d'Aragó. Es va desplegar entre el municipis de Puebla de Híjar i Vinaceite, posicions que van cobrir fins al 10 de setembre. Era formada per militars professionals procedents del Regiment d'Infanteria núm. 14 d'Alcántara. Abans de la guerra, el Regiment tenia la seva caserna a la travessera de les Corts de Barcelona. Es va agrupar sota el comandament de la columna Ortiz.

Columna 2a d'Operacions

Centúria sortida el 24 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Casp. Era formada per militars professionals de la ciutat de Barcelona. Va realitzar tasques de logística a la rereguarda.

Columna del Sindicat del Transport Marítim de la CNT

Agrupació de deu centúries sortida de Barcelona cap al front de Balears el 10 d'agost de 1936. Fou comandada per Juan Yagüe,³¹⁴ i estava formada per membres de la CNT de Barcelona i província. Donades les característiques dels afiliats al sindicat —en gran manera, mariners d'ofici—, la columna tenia membres de procedències molt diverses: Canaris, andalusos, valencians, castellans, gallecs, mallorquins i menorquins, bascos i un gran nombre de transeünts en van formar part. També hi havia alguns grups internacionals, formats principalment per belgues i francesos. Pràcticament no hi van participar militars professionals. Hi va haver alguns grups de dones. Un cop a Maó, el dia 15 d'agost la columna va rebre nous i importants contingents procedents de Barcelona. Va participar en el desembarcament a l'illa de Mallorca, a les ordres del capità Alberto Bayo, el dia 16 d'agost, i ocupà la part central i nord del front, i les posicions altes al sud de Son Servera. Els dies 20 i 28 d'agost va rebre nous efectius. L'1 de setembre rep el darrer reforç de combatents, previ al reembarcament. Aquesta columna va agrupar la pràctica totalitat dels combatents anarcosindicalistes en l'expedició de Mallorca. La retirada del front de Mallorca va dividir al columna en dos grans grups. El

---

³¹⁴ Juan Yagüe era secretari del Sindicat del Transport Marítim de la CNT. Garcia Oliver l'anomenà Maeztu o Llecha, i Massot i Muntaner considerà Manuel Llecha com a cap de la columna del Transport Marítim (MASSOT, JOSEP, *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987. Pàg. 71).

primer grup d'efectius es va dirigir a Barcelona, des d'on, al cap de pocs dies, va sortir cap al front d'Aragó com a part integrant de la nova columna confederal, la Roja y Negra. El segon grup restaria encara algunes setmanes a les Illes Balears, defensant l'illa d'Eivissa entre el 5 i el 26 de setembre, per posteriorment unir-se al front d'Aragó, a la resta de la unitat. Durant la defensa d'Eivissa, la columna va conservar la denominació de columna del Transport Marítim de la CNT.

Columna Solidaridad Obrera

Agrupació de tres centúries sortida el 19 d'octubre de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres de la CNT de la ciutat de Barcelona. Durant el mes de novembre es va integrar sota el comandament de la columna Durruti, amb la numeració de centúries 44 i 45. La tercera centúria va ser destinada al front de Madrid, acompanyant la resta de contingents de la Durruti. En la columna no hi van participar dones, internacionals o militars professionals.

Columna Souso

Centúria sortida el 6 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi d'Alcalà del Bisbe. Era formada per membres del POUM de la ciutat de Barcelona.

Columna Stalin

Centúria sortida el 30 d'agost cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Yéqueda i, posteriorment, al de Torralba d'Aragó. Era formada per membres del PSUC i, en menor mesura, de la UGT de la ciutat de Barcelona, amb la participació d'alguns voluntaris procedents de Girona, Tarragona, Mallorca i Galícia. La unitat no va comptar amb dones, ni militars, ni internacionals. Va rebre nous efectius fins al 25 de desembre de 1936. Es va integrar sota el comandament de la columna Del Barrio.

Columna Taberner

Centúria sortida el 29 d'agost de Tarragona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Montaragó. Era formada per membres del POUM de la província de Tarragona.

Columna Tarragona

També fou coneguda com a columna Peñalver.³¹⁵ Agrupació d'onze centúries sortida de Tarragona el 23 de juliol. El primer contingent estava compost per sis centúries formades per soldats del Regiment d'Almansa núm. 15, una companyia de guàrdies civils, mitja companyia de carrabiners i milicians d'ERC, EC, CNT, FAI, PSUC i POUM. El cap militar va ser el tinent coronel Ángel Martínez Peñalver.³¹⁶ El comissari polític fou Manel Galés.³¹⁷ Va ser acompanyada fins a Reus per l'alcalde de la ciutat, Joaquim Fort, i pel delegat de la Generalitat de Catalunya, Lluís Mestres. La columna es va unir a la força de Carod-Ferrer a Gandesa, i van avançar sobre Calaceit de manera combinada i, posteriorment, sobre Alcanyís. Les forces es van separar i la columna Tarragona es va moure cap a Casp, i va participar en els combats de la Zaida. L'Estat Major de la columna va quedar situat al municipi de Letux. Durant la segona setmana d'agost es van unir sota el seu comandament les forces tarragonines de la columna Arenal. Poc després s'hi van unir les del tinent coronel Mena Burgos, també, en gran part, procedents de la província de Tarragona. Posteriorment s'hi van afegir voluntaris de Barcelona i l'Aragó. Després dels combats de la Zaida, la columna es va desplaçar fins al municipi de Sarinyena, on es va unir a la columna del capità Jubert. Posteriorment es va integrar sota el comandament de la columna Ortiz. La successió de comandaments en aquesta columna va ser complexa. El cap inicial, Ángel Martínez Peñalver, va desertar i va passar al bàndol dels sollevats. Insa Arenal el va substituir i va morir en combat el 4 d'agost de 1936. Mena Burgos, el següent cap de la columna, va ser destinat al front de Madrid. El capità Luis Jubert es va fer càrrec de la columna a partir del 21 d'agost, data en què Mena Burgos el nomenava responsable del comandament de la força. Amb la militarització, va quedar integrada en l'anomenada Divisió Jubert.

---

³¹⁵ No s'ha de confondre amb la centúria Peñalver de la columna Ortiz, de la qual Juan Peñalver Fernández, militant destacat de la CNT de Sant Feliu de Llobregat, va ser el delegat polític.

³¹⁶ Posteriorment es va passar al bàndol feixista.

³¹⁷ Diputat d'ERC al Parlament de Catalunya i comissari delegat de la Generalitat de la columna fins al 19 d'agost.

Columna Thälmann

Agrupació de dues centúries sortida de Barcelona el 29 d'agost cap al front d'Aragó. Inicialment es va desplegar al municipi de Robres. Va participar en combats a Osca i Alcubierre; posteriorment va ser destacada a Tardienta, on es va integrar sota el comandament de la columna Del Barrio. El cap polític fou Hans Beimler, i el responsable del comandament militar, Hermann Geissen. Era formada per membres del PSUC i comunistes i socialistes de procedència internacional. El primer contingent de voluntaris estava format per 147 efectius d'origen hongarès, alemany, danès, polonès i català. Prèviament a l'arribada de la columna, ja existia un primer nucli de combatents estrangers a la columna Del Barrio anomenat grup Thälmann. Aquest grup va arribar a Tardienta al voltant del dia 28 de juliol. Hi participaven antifeixistes de prestigi reconegut, com els italians Nino Nanetti i Francesco Scotti, o els alemanys Hans Beimler, Albert Schindler o Franz Raab. Aquest grup va ser la base sobre la qual es va formar la nova columna, que va protagonitzar una de les grans ofensives del sector de Tardienta. La nit del 24 al 25 d'octubre va participar en l'atac a l'ermita de Santa Quitèria, on la unitat va perdre la meitat dels seus components després de conquerir la posició, per tornar a perdre-la hores després. Posteriorment va ser enviada a Barcelona per reorganitzar-se. El 6 de novembre va ser enviada a Albacete per organitzar-se com el batalló Thälmann de les Brigades Internacionals, i marxà cap al front de Madrid setmanes després. El 15 de desembre es trobava al front de Madrid, sota el comandament de la columna de Jaume Graells, i disposava de 98 efectius.

Columna Tierra y Libertad

També fou coneguda com a columna Santillán. Agrupació de sis centúries sortida de Barcelona cap al front de Madrid el 7 de setembre. Era comandada per Diego Abad de Santillán³¹⁸ i Germinal de Sousa,³¹⁹ i estava formada majoritàriament per membres de la CNT i de la FAI de les ciutats de Barcelona i Badalona i dels pobles de les comarques del Bages i del Vallès Occidental. Hi havia poca presència de membres de la UGT i ERC, així com pocs militars professionals, internacionals o dones. Un cop a Madrid la columna va rebre 150 milicians procedents de

---

³¹⁸ Va acompanyar la columna a Madrid i va tornar a Barcelona durant la tercera setmana de setembre.

³¹⁹ Portuguès, membre de la FAI.

Barcelona. En una segona ocasió, el 10 d'octubre de 1936, es van enviar 450 milicians sense armament, que, un cop a Aranjuez, van ser obligats a tornar a Barcelona per ordre del Govern. Es va desplegar al municipi de Sotillo de la Adrada, on va combatre amb les forces comandades per Cipriano Mera en la defensa del sector de San Martín de Valdeiglesias, sota el comandament del tinent coronel Del Rosal. Els dies 13 i 14 de setembre va patir forts atacs a Sotillo —a dos quilòmetres de front—, que li van suposar nombroses baixes, però va conservar les posicions. Posteriorment, en caure San Martín de Valdeiglesias en poder dels feixistes i quedar pràcticament aïllat el sector, la columna es va veure obligada, juntament amb la columna Libertad, a replegar-se i retornar a Madrid via Cebreros. Dues centúries van quedar aïllades a la serra de Robledo de Chavela. El 15 d'octubre la columna estava composta per vuit centúries. Va ser destinada a Tarancón, juntament amb la Bateria Sacco y Vanzetti, i les dues columnes foren integrades a la columna confederal del centre, sota el comandament del tinent coronel Del Rosal. Es va desplegar a partir del dia 16 pel municipi de Priego. A banda de mantenir la posició, va dur a terme diferents atacs sobre el poble de Peralejos de las Truchas. A inicis de novembre els milicians no havien cobrat encara cap subsidi de la Generalitat de Catalunya, i es negaven a cobrar-ne de l'Estat espanyol. Durant el mes de gener de 1937 la columna defensava els municipis de Priego, Peñalén, Villanueva Zorejas, Beteta, Valdecuenca, Negueras, serra d'Albarrasí i punts de la ciutat de Madrid. Les posicions s'articulaven al voltant de la carretera de Madrid a Conca, que dividia el front en dos sectors: el de Priego i el de Valdecuenca. En aquells moments, després de quatre mesos al front de Madrid, els efectius eren cinc centúries i les dues bateries Sacco y Vanzetti, en aquell moment ja formades per madrilenys i catalans. El 21 de gener de 1937 la columna es trobava al sector de Conca. Estava composta per cinc centúries, una secció de metralladores, un grup d'investigació, un de propaganda, un de sanitat, un de subministraments, un de transports, dues bateries i tres tancs blindats. El sector de Priego disposava de vint-i-set turismes —dotze d'aquests, avariats—, tretze camions o camionetes, un autocar i un blindat. El sector de Valdecuenca disposava de tres turismes, un tractor, dos blindats i dos camions cisterna. La primera centúria de la columna estava formada per grups de milicians de Balsareny, Súria, Gironella, Santpedor, Manresa i Badalona. Els delegats eren

Tomás Villanueva Lahoz i Fabián Villanueva, de Molins de Rei. La segona centúria estava formada per voluntaris de Manresa i Conca. El delegat era José Garcia Crespo, de Manresa. La tercera centúria era la formada per grups de voluntaris de Barcelona i Sallent. Els delegats eren Joan Buchacas Vilaseca i Diego Pérez Navarro, tots dos de Sallent. La quarta centúria era la formada, majoritàriament, per milicians de Cardona. El delegat era Josep Benteu Martínez, de Cardona. La cinquena centúria era la formada per voluntaris de Monistrol, Olesa de Montserrat, Terrassa, Barcelona i Badalona. Els delegats van ser Fernando Díaz González i Juan Paredes Garcia, de Terrassa. Les baixes de la columna van ser molt nombroses, i van ser cobertes amb voluntaris de la CNT de la regional del centre. Aquesta columna, malgrat que només va combatre a la zona centre, va manifestar sempre la voluntat de restar sota el comandament de la Generalitat de Catalunya. En el moment de la militarització, els milicians que la van acceptar, van posar com a única condició el fet de no deixar de ser una unitat militar sota l'organització de Catalunya.

Columna del tinent coronel Blanco Valdés

Unitat militar arribada a Tardienta a finals de juliol de 1936. Fou comandada pel tinent coronel Blanco Valdés,³²⁰ i estava formada per militars del Batalló de Muntanya de la Seu d'Urgell, reforçat amb un grup reduït de guàrdies d'assalt i alguns membres del PSUC. Es va desplegar al sector de Tardienta i es va unir a la columna Del Barrio. Blanco Valdés va ser designat cap de l'Estat Major i cap militar del sector de Tardienta. Posteriorment, el 9 de novembre de 1936, va ser destinat, amb les seves forces, al front de Madrid.

Columna del tinent coronel Mena

Agrupació de tres centúries sortida de Tarragona el 9 d'agost cap al front d'Aragó. Era comandada per un militar professional, el tinent coronel Mariano Mena Burgos.³²¹ Estava formada per membres de la CNT i del PSUC de Tarragona i

---

³²⁰ Blanco Valdés va ser un militar professional afí al PSUC. El 19 de juliol tenia sota el seu comandament un Batalló de Muntanya a la Seu d'Urgell. Va formar part de la Divisió Carlos Marx, com a cap de l'estat major i cap militar del sector de Tardienta.

³²¹ Tinent coronel del Regiment d'Almansa núm. 15.

Barcelona i per militars del Regiment d'Almansa núm. 15. Va comptar amb algunes dones i cap estranger. El 21 d'agost va participar en els combats de Monte Lobo. Es va integrar sota el comandament de la columna Tarragona. Posteriorment es va integrar sota el comandament del capità Luis Jubert i, després, sota la columna Ortiz.

Columna del tinent Garrido

Centúria sortida el 25 de juliol de 1936 de Barcelona cap al front d'Aragó. Era comandada pel tinent d'artilleria Víctor Garrido, i estava formada per militars professionals procedents del Regiment d'Artilleria de Muntanya núm. 1. L'estructura de la bateria va funcionar amb sistema militar des del mateix 25 de juliol de 1936. Disposava d'un tinent, onze sergents i un major. La unitat es va integrar sota el comandament de la columna Hilario-Zamora durant el mes d'agost.

Columna del tinent Morales

Centúria sortida el 5 d'agost de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Lécera. Era formada per membres del POUM de la ciutat de Barcelona. Va rebre nous contingents fins al 16 de setembre de 1936. Hi van combatre algunes dones, però cap militar ni internacional.

Columna Tom Man

Centúria sortida el 6 de novembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Tardienta. Era comandada per Nat Cohen, i estava formada per membres del PSUC d'origen britànic i de la ciutat de Barcelona. Es va integrar sota el comandament de la columna Del Barrio.

Columna Trabajo

Centúria sortida el 8 de setembre cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Montsó. Estava formada per membres de la CNT de Barcelona.

Columna 1 de Maig

Centúria sortida el 17 d'octubre de Barcelona cap al front d'Aragó. Era formada per membres del PSUC i de la CNT de Barcelona i Eivissa. Es va desplegar al sud de l'Ebre i va participar en l'atac a Fuendetodos. En la unitat, van participar-hi d militars professionals. Va integrar-se sota el comandament de la columna Ortiz, i formaren la Centúria núm. 62.

Columna URSS

Agrupació de tres centúries sortida de Barcelona el 7 de setembre cap al front d'Aragó. Es va desplegar entre els municipis d'Alcubierre i Robres i, posteriorment, a Torralba d'Aragó. Era format per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona i les províncies de Lleida i Girona. Va rebre nous efectius fins al 6 de gener de 1937. No va comptar amb militars professionals, ni internacionals, ni dones.

Columna Vallès Oriental

Agrupació de cinc centúries sortida de Granollers el 15 de setembre cap al front d'Aragó. La columna va marxar a la caserna de Pedralbes, a Barcelona, i l'endemà se'n va anar cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Vicién, davant d'Almudévar. Era formada per militants de la CNT i la FAI del Vallès Oriental i de la ciutat de Barcelona. La columna es va organitzar en grups de deu i seccions de trenta homes, amb els seus caps, i centúries de cent homes amb el seu centurió. El primer cap de la columna fou l'anomenat Serras. El cap de la primera centúria era Hernández; el de la segona, Escritgs; el de la tercera, Faig, i de la quarta, Calderons. De la logística, plana major i serveis n'era responsable Mayordomo, que posteriorment va ser el cap de la columna. Van participar en l'atac a Almudévar, armats amb fusells mexicans, però sense pintes per carregar les cinc bales. En un temps rècord, el Taller Botey de Granollers va fabricar les pintes que necessitava la columna. Es va integrar sota el comandament de la columna Ascaso.

Columna Valls

Centúria sortida el 15 de setembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar a la Puebla de Híjar.

Columna Victoria Roja

Agrupació de cinc centúries sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 5 de novembre de 1936. Fou organitzada pel PSUC-UGT secció Lleida. El gruix de la columna (400 homes) es va reclutar a la ciutat de Lleida. Militants de tots els pobles de la província en van formar part. El dia 2 de novembre va ser traslladada a Barcelona i, posteriorment, va ser enviada al front. Es va desplegar entre els municipis de Lanaja i Alcubierre. Posteriorment, una part de la columna va ser traslladada a Tardienta, i l'altra, al front de Madrid, on va combatre a partir de l'1 de desembre de 1936. Era formada per membres del PSUC, UGT i CNT. Van participar en la unitat pocs militars professionals, alguns internacionals i un nombre reduït de dones. Els voluntaris procedien de la ciutat de Lleida i província, majoritàriament, i de la ciutat de Barcelona i província, amb la participació d'alguns efectius de la resta de províncies catalanes i un nombre reduït d'aragonesos. La columna es va integrar a la columna Del Barrio, i va passar a ser numerada com les centúries 51, 52, 53 i 54.

Columna Vidal

Centúria sortida el 4 d'agost de Barcelona cap al front de les Balears. Era formada per membres de la CNT de Barcelona i d'altres províncies espanyoles. A la columna van participar-hi castellans, bascos, andalusos, asturians, gallecs, mallorquins, marroquins i un nombre important de transeünts. Va desembarcar el 16 d'agost a l'illa de Mallorca, amb l'expedició del capità Alberto Bayo. La unitat no disposava de militars ni internacionals. Les dones hi eren representades de manera testimonial.

Columna Vila Cuenca

Centúria sortida el 5 d'octubre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Tardienta. En fou cap polític Vila Cuenca,³²² i era formada per membres del PSUC de la ciutat de Barcelona. Es va integrar a la columna Del Barrio.

---

³²² José Vila Cuenca, membre de la federació catalana del PSOE des de l'any 1931, fou director dels diaris *La Tribuna Socialista* i *Catalunya Obrera*. Era membre del PSUC des de la seva fundació. El 28 d'agost de 1936 es trobava a Mallorca i va ser desautoritzat per Joan Comorera per representar el PSUC a l'expedició. Vegeu GORDILLO, JOSE LUIS, *La columna de Bayo, Madrid, Ediciones Dyrsa, 1987. Pàg. 192.*

Columna Villalba

També fou anomenada Batalló de Muntanya de Barbastre núm. 4 o columna Barbastre. Agrupació de vuit centúries operativa a Barbastre a partir del 26 de juliol. Aquestes forces es van unir a la mitja Brigada de Muntanya de soldats professionals i un grup de guàrdies civils que es trobaven al municipi de Selgua, a prop de Barbastre, comandats pel coronel Villalba.³²³ Van participar en els combats de Lanaja amb la columna Del Barrio. Posteriorment es va desplegar entre els municipis de Fornillos, Siétamo i Tierz. Va mantenir l'Estat Major i una petita guarnició a Barbastre. Era formada per membres de la CNT, el POUM, la UGT i el PSUC. La unitat no presentava uniformitat ideològica. Va comptar amb militars, amb alguns internacionals i amb dones. Els voluntaris eren originaris, en gran part, de l'Aragó, entre els quals destaca un important contingent de combatents procedents del municipi d'Ontinyena que va formar una centúria el dia 1 d'octubre de 1936. En aquesta columna només dues centúries eren formades per combatents catalans.

Columna Volant Catalana

Agrupació de quatre centúries sortida el 10 de novembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Era comandada per Antoni Blàvia Esquirol.³²⁴ Es va desplegar al municipi de Sástago. Estava formada per membres d'Estat Català de la ciutat de Barcelona i de la província. També van participar-hi alguns efectius de la resta de províncies catalanes i d'Eivissa, així com un nombre considerable de dones, però cap militar ni internacional. Va rebre nous efectius, i importants, durant tot el mes de desembre de 1936. Va incorporar els darrers voluntaris el 16 de gener de 1937.

---

³²³ José Eduardo Villalba Rubio, natural de Toledo, fou militar professional amb una llarga trajectòria. Era un veterà de la guerra d'Àfrica, i coronel en cap de la guarnició de Barbastre al juliol de 1936. Segons Grossi, va ser detingut pel Comitè de Barbastre, per considerar-lo enemic de la República, i fou posat en llibertat per les pressions de les columnes catalanes arribades a la ciutat entre el 27 i el 28 de juliol. Va assessorar les columnes catalanes arribades a l'Aragó, però va mantenir una relació molt tensa amb els seus dirigents. Posteriorment va ser destinat a la defensa de la ciutat de Màlaga i, després de perdre la ciutat, va ser jutjat i condemnat a presó durant bona part de la guerra. L'any 1939 es va exiliar a França. Va tornar a Espanya l'any 1950 i va ser readmès a l'Exèrcit amb la graduació de coronel a la reserva.

³²⁴ Natural de Lleida.

Columna Voroshilov

Centúria sortida el 8 d'agost de 1936 de Barcelona al front d'Aragó, on es va desplegar al municipi de Robres. Estava formada per militants del PSUC i alguns afiliats a la CNT. No hi consten dones ni militars o estrangers. Els combatents procedien de la ciutat de Barcelona i de municipis de l'Aragó. Integrà els darrers voluntaris l'1 de desembre de 1936. Aquesta centúria es va integrar sota el comandament de la columna Del Barrio a finals de setembre de 1936.

Columna Zapatero

Agrupació de nou centúries sortida el 2 d'agost al front balear. Va arribar a la ciutat de Maó, on els dies 4, 5 i 10 va rebre nous efectius. Els del dia 5 eren voluntaris d'Estat Català que es van afegir al seu comandament. El cap polític fou Cartea, i era comandada pel militar professional Marcel·lí Zapatero. Era formada pràcticament en la seva totalitat per membres del PSUC, amb la participació de tres centúries d'Estat Català, una (la centúria Gordon) d'ERC i una reduïda representació de membres de la CNT, la FAI, la UGT i CADCI. Va comptar amb la participació de pocs militars professionals i d'un important contingent d'internacionals d'origen alemany, austríac i fonamentalment francesos. També van ser moltes, les dones que van participar en les diferents etapes de la unitat. Els combatents procedien de la ciutat de Barcelona i província, amb representació també de la resta de províncies catalanes, tot i que destacaven els procedents de Girona. La unitat també era d'allò més diversa en relació amb la procedència dels combatents de la resta de províncies de l'Estat espanyol. Hi va haver un important grup de voluntaris valencians d'Alacant, però també bascos, aragonesos, de les Illes Balears, andalusos, murcians i castellans. La columna va desembarcar a l'illa de Mallorca el 16 d'agost de 1936, i va ocupar les posicions al nord de Portocristo i a la mateixa població; Zapatero va assumir el sector central i sud del front. Un cop reembarcada la unitat, el 3 de setembre, i després de retornar a Barcelona, la columna Zapatero, sense les centúries que formaven els voluntaris d'Estat Català, va ser destinada al front d'Aragó, on es desplegà, al municipi de Yéqueda, a partir del dia 7 de setembre. La columna va rebre nous combatents fins al mes de

novembre. La centúria de combatents d'Esquerra Republicana de Catalunya que havien lluitat sota el comandament de Zapatero a Mallorca no va abandonar la columna i la va acompanyar al front d'Aragó.

6.3 Evolució temporal de la formació de columnes

La formació de columnes va ser especialment intensa entre els mesos de juliol i setembre de 1936. En canvi, en els mesos d'octubre i novembre, coincidint amb la dissolució del Comitè, la formació de columnes es va reduir dràsticament. La Conselleria de Defensa havia assumit l'organització de la guerra i s'havia decretat la mobilització de lleves. Aquestes van començar a incorporar-se a les casernes on s'estaven formant els nous regiments de l'Exèrcit Popular de Catalunya. El flux de voluntaris va continuar, però es van formar noves centúries o grups que van ser destinats a reforçar les columnes existents, en aquelles dates, ja agrupades en grans unitats.

Durant el 22 de juliol van sortir els primers grups armats de la ciutat de Barcelona. Van ser els anomenats "impacients". Eren petits contingents d'homes i dones que, un cop guanyada la batalla de Barcelona, es van moure en direcció a l'Aragó. Aquests grups no formaven part de les forces organitzades pel Comitè ni tenien l'aval de cap de les organitzacions antifeixistes. En la majoria dels casos, eren grups reduïts, que van ser derrotats en entrar en contacte amb les forces insurrectes. Les primeres columnes de voluntaris organitzades es van posar en marxa durant la tarda del dia 23 de juliol. Dues van sortir des de Barcelona, una des de Lleida i una altra des de Tarragona. A excepció de la centúria Bandera Negra, formada per membres de la CNT i de la FAI de Barcelona, el gruix dels primers efectius va ser format per militars a les tres capitals catalanes: a Lleida, part de la guarnició del Regiment d'Infanteria d'Albuera núm. 16, comandat pel capità Zamora; a Tarragona, part del Regiment d'Infanteria d'Almansa núm. 15, comandat pel tinent coronel Ángel Martínez Peñalver, i a Barcelona, els del Regiment d'Infanteria d'Alcántara núm. 14. Posteriorment, des del dia 24 de juliol i fins al 28 de desembre, es van formar un total de 150 columnes de combatents voluntaris.

La darrera setmana de juliol es van posar en marxa gran part de les columnes que, amb el temps, van esdevenir les formacions de referència al front d'Aragó. Es van formar 33 columnes en nou dies. Van sortir 23 columnes de Barcelona. Sens dubte, les més grans i reconegudes van ser la Durruti, la Del Barrio, l'Arquer-Grossi i l'Ortiz. A Lleida es van formar tres columnes; a Tarragona i Barbastre, dues. De Girona, Reus, Mataró i la Seu d'Urgell en van sortir també les primeres forces. Totes les unitats es van moure en direcció a l'Aragó, i van entrar en contacte ràpidament amb les forces insurrectes o amb milícies feixistes acompanyades de forces d'ordre públic sollevades. En qüestió de dies es va aconseguir situar a l'Aragó una força organitzada, formada per militars i milicians, no inferior als 10.900 efectius.

Durant el mes d'agost l'activitat al Comitè va ser frenètica. Es van formar seixanta columnes que organitzaven al voltant de 14.400 voluntaris i militars. D'aquesta seixantena de columnes, una va sortir de Manresa; una altra, de Girona, i quatre més ho van fer de Tarragona. Fins a 54 van ser organitzades a Barcelona, de les quals vint van ser destinades a les Balears i van combatre a Mallorca, sota el comandament del capità Alberto Bayo. El 2 d'agost va sortir del port de Barcelona la primera de les columnes de l'expedició de Bayo, la columna Zapatero. La darrera va ser la coneguda com a Miquel Torelló, que va arribar a l'illa de Mallorca el 25 d'agost. No més de 5.400 efectius, entre milicians, forces d'ordre públic i militars, van participar en el front balear. Aquest front va incloure la defensa de Menorca, la conquesta i defensa d'Eivissa i Formentera i el desembarcament i la batalla de Mallorca. Pel que fa a l'Aragó, va destacar la sortida a aquest front de les columnes confederals Ascaso i Los Aguiluchos i les del POUM Joaquín Maurín i Miquel Pedrola, així com una gran quantitat de petites columnes del PSUC, militars i altres organitzacions antifeixistes.

Durant el mes de setembre va decreixer la dinàmica de les setmanes anteriors; la manca de voluntaris i les dificultats per equipar-los amb armament va dificultar la formació de noves columnes. Malgrat això, es van formar 34 noves unitats que van agrupar 8.900 efectius. D'aquests, al voltant de 4.000 eren els mateixos que havien

tornat de l'expedició de Mallorca i que marxaven al front de Madrid o d'Aragó en noves unitats. A inicis de setembre, es va formar una gran columna, composta, en gran part, per militants d'ERC. Va ser la Macià-Companys, encarregada de cobrir el flanc sud de les forces catalanes a l'Aragó. També es van integrar a aquest front les columnes Roja y Negra i la Carlos Marx, que ja agrupava un important contingent de forces del PSUC procedents de Mallorca. De Mataró en va sortir la columna Malatesta, i de Granollers, la Vallès Oriental. Durant aquest mes es va iniciar l'enviament de forces catalanes al front de Madrid. Per decisió del Comitè, es van enviar al voltant de 2.000 efectius a aquest front. Es van organitzar en dues grans columnes: la Tierra y Libertad, de tendència anarcosindicalista, i la Libertad, que aglutinava els elements del PSUC. D'altres més petites, com la Sacco y Vanzetti, la Ramon Casanellas o l'Alicante, també van ser enviades a Madrid durant els primers dies de setembre.

L'arribada del mes d'octubre va suposar el moment d'estancament del sistema de milícies a Catalunya. Només es van formar vuit noves columnes que agrupaven 800 combatents. Al novembre es van moure importants contingents de milicians al front de Madrid. Els efectius van ser retirats dels sectors centre i nord de l'Aragó. Per tal de reforçar aquest front es van formar tretze noves columnes que agrupaven un total de 2.600 efectius. El mes de desembre només es van constituir dues columnes: una agrupació de les joventuts del POUM i el batalló de la mort. Aquest darrer va ser format per un grup d'homes de tendències polítiques i procedències diverses, que es negaven a la militarització. El 6 de desembre s'havia fet efectiu el decret mitjançant el qual es formava el nou Exèrcit Popular de Catalunya.

Juliol de 1936

Lleida, 23 de juliol, columna **capità Zamora**; militars/CNT; Aragó sud; 1 centúria.

Tarragona, 23 de juliol, columna **Tarragona**; varis; Aragó sud; 11 centúries.

Barcelona, 23 de juliol, columna **2a Antifeixista**; militars; Aragó sud; 2 centúries.

Barcelona, 23 de juliol, columna **Legión Negra**; CNT/FAI; Aragó centre; 1 centúria.

Barcelona, 24 de juliol, columna **Durruti**; CNT/varis; Aragó centre – Madrid; 15 centúries.

- Barcelona, 24 de juliol, columna **Del Barrio**; PSUC; Aragó nord; 10 centúries.
- Reus, 24 de juliol, columna **Carod-Ferrer**; Militars/CNT; Aragó sud; 4 centúries.
- Barcelona, 24 de juliol, columna **Arquer-Grossi**; POUM; Aragó nord; 4 centúries.
- Barcelona, 24 de juliol, columna **capità Garcia Miranda**; varis; Aragó sud; 2 centúries.
- Barcelona, 24 de juliol, columna **capità Botet**; militars; Aragó cent/nord –Madrid; 1 centúria.
- Barcelona, 25 de juliol, columna **Marsella**; Aragó sud; 1 centúria.
- Barcelona, 25 de juliol, columna **Rey**; PSUC; Aragó; 1 centúria.
- Barcelona, 25 de juliol, columna **Onofre**; CNT/POUM; Aragó; 1 centúria.
- Barcelona, 25 de juliol, columna **tinent Garrido**; militars; Aragó sud; 1 centúria.
- Barcelona, 25 de juliol, columna **Ortiz**; CNT; Aragó sud; 8 centúries.
- Barcelona, 25 de juliol, columna **Negus**; CNT/PSUC; Aragó nord – Madrid; 2 centúries.
- Lleida, 25 de juliol, columna **Hilario-Zamora**; CNT; Aragó sud; 5 centúries.
- Barbastre, 26 de juliol, columna **Villalba**; varis; Aragó nord; 8 centúries.
- Barcelona, 26 de juliol, columna **capità Grau**; militars/POUM; Aragó nord; 1 centúria.
- Barcelona, 26 de juliol, columna **Motoritzada**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.
- Barcelona, 26 de juliol, columna **Castro**; CNT; Aragó; 1 centúria.
- Barcelona, 26 de juliol, columna **Balada-Oltra**; POUM; Aragó nord; 2 centúries.
- Barcelona, 27 de juliol, columna **Molina**; POUM; Aragó nord; 1 centúria.
- Mataró, 27 de juliol, columna **capità Medrano**; varis; Aragó sud-nord-Tarragona; 4 centúries.
- Barcelona, 27 de juliol, columna **Los Aguiluchos de les Corts**; CNT; Aragó centre, sud i nord; 2 centúries.
- Seu d'Urgell, 27 de juliol, columna **tinent coronel Blanco Valdés**; militars; Aragó nord.
- Barcelona, 28 de juliol, columna **Alas Rojas**; militars; Aragó nord; 4 centúries.
- Barcelona, 28 de juliol, columna **Pancho Villa**; CNT; Aragó; 1 centúria.
- Tarragona, 29 de juliol, columna **Arenal**; militars; Aragó centre; 5 centúries.
- Lleida, 29 de juliol, columna **Piquer**; POUM; Aragó nord; 1 centúria.
- Barbastre, 30 de juliol, columna **Aragón**; CNT; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 30 de juliol, columna **capità Gatell**; militars; Aragó sud; 1 centúria.

Girona, 31 de juliol, columna **capità Jubert**; militars; Aragó sud; 6 centúries.

Agost de 1936

Manresa, 2 d'agost, **Batalló de Metralladores de Manresa**; militars; Aragó nord; 4 centúries.

Girona, 2 d'agost, columna **capità Montagut**; militars; Aragó centre – Mallorca; 1 centúria.

Barcelona, 2 d'agost, columna **Zapatero**; PSUC; Mallorca-Aragó; 9 centúries.

Barcelona, 3 d'agost, columna **Joaquín Maurín**; POUM; Aragó nord – Madrid; 10 centúries.

Barcelona, 3 d'agost, columna **Gavaldà**; PSUC; Mallorca; 2 centúries.

Barcelona, 3 d'agost columna **comandant Cabrera**; militars/PSUC; Mallorca-Aragó; 3 centúries.

Barcelona, 3 d'agost, columna **Francisco Guillamont**; PSUC; Mallorca; 2 centúries.

Barcelona, 3 d'agost, columna **capità Santaliestra**; militars; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 3 d'agost, columna **López Tienda**; PSUC; Mallorca – Madrid; 2 centúries.

Barcelona, 3 d'agost, columna **Artilleria Lleugera del POUM**; POUM; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 3 d'agost, columna **Menéndez**; CNT; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 4 d'agost, columna **Ochoa**; POUM; Aragó; 1 centúria.

Barcelona, 4 d'agost, columna **Vidal**; CNT; Mallorca; 1 centúria.

Barcelona, 4 d'agost, columna **Carlos Marx**; militars/PSUC: Mallorca – Aragó nord – Madrid; 4 centúries.

Barcelona, 5 d'agost, columna **Desiderio Trilles**; PSUC; Mallorca – Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 5 d'agost, columna **Antonio Martínez**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 5 d'agost, columna **tinent Morales**; POUM; Aragó sud; 1 centúria.

Barcelona, 5 d'agost, columna **Ricard-Zapatero**; EC; Mallorca – Aragó sud; 4 centúries.

Barcelona, 6 d'agost, columna **Souso**; POUM; Aragó nord; 1 centúria.

- Barcelona, 6 d'agost, columna **Ramon Casanellas**; PSUC; Mallorca-Aragó-Madrid; 2 centúries.
- Barcelona, 8 d'agost, columna **Voroshilov**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.
- Barcelona, 8 d'agost, columna **Juan Guillamont**; PSUC; Mallorca; 3 centúries.
- Barcelona, 8 d'agost, columna **Miquel Pedrola**; POUM; Aragó nord; 6 centúries.
- Barcelona, 9 d'agost, columna **Alto Aragón**; militars/PSUC; Alt Aragó; 2 centúries.
- Tarragona, 9 d'agost, columna **Mena**; militars/CNT/PSUC; Aragó sud; 3 centúries.
- Tarragona, 10 d'agost, columna **Carrasco**; varis; Aragó sud; 2 centúries.
- Barcelona, 10 d'agost, columna **Ristori**; guàrdies d'assalt / PSUC; Aragó nord; 2 centúries.
- Barcelona, 10 d'agost, columna **del Sindicat del Transport Marítim de la CNT**; Mallorca; 10 centúries.
- Barcelona, 10 d'agost, columna **José María Hurtado**; PSUC/militars; Aragó nord; 1 centúria.
- Barcelona, 12 d'agost, columna **Cavalleria Roja del POUM**; Aragó nord; 1 centúria.
- Barcelona, 12 d'agost, columna **Gil Otero**; PSUC; Mallorca; 1 centúria.
- Barcelona, 13 d'agost, columna **capità Salas**; guàrdies d'assalt; Aragó nord; 1 centúria.
- Barcelona; 13 d'agost, columna **Ascaso**; CNT; Aragó nord; 9 centúries.
- Barcelona, 13 d'agost, columna **Costales-Ferrando**; militars/PSUC; Aragó nord; 1 centúria.
- Barcelona, 13 d'agost, columna **capità Del Prado**; militars; Aragó-Madrid; 1 centúria.
- Barcelona, 13 d'agost, columna **comandant Ramírez**; militars; Aragó; 1 centúria.
- Barcelona, 13 d'agost, columna **Rafael Casanova**; ERC; Mallorca; 2 centúries.
- Barcelona, 16 d'agost, columna **comandant Antonio Calero**; PSUC; Mallorca-Aragó nord; 2 centúries.
- Barcelona, 17 d'agost, columna **capità Pajarero**; militars/PSUC; Mallorca; 1 centúria.
- Barcelona, 17 d'agost, columna **Francisco Ruiz García**; militars/PSUC; Aragó nord; 1 centúria.
- Barcelona, 17 d'agost, columna **Oliveira**; CNT; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 20 d'agost, **Bateria Artilleria de Muntanya núm. 1**; CNT; Aragó centre; 1 centúria.

Barcelona, 20 d'agost, columna **Espartaco**; PSUC/militars; Mallorca – Aragó nord; 2 centúries.

Barcelona, 20 d'agost, columna **Gamisans-Oliver**; POUM; Mallorca-Madrid; 1 centúria.

Barcelona, 23 d'agost, columna **19 de Juliol**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 24 d'agost, columna **Casas Sala**; PRE; Aragó centre; 4 centúries.

Barcelona, 24 d'agost, columna **2a d'Operacions**; militars; Aragó sud; 1 centúria.

Barcelona, 24 d'agost, columna **Internacional**; varis; Aragó nord – Madrid; 2 centúries.

Tarragona, 25 d'agost, columna **Fort**; ERC; Aragó sud; 1 centúria.

Barcelona, 25 d'agost, columna **Miguel Torelló**; PSUC; Mallorca; 1 centúria.

Barcelona, 27 d'agost, columna **Martorell**; PSUC; Aragó; 1 centúria.

Barcelona, 28 d'agost, columna **Los Aguiluchos de la FAI**; CNT; Aragó nord; 10 centúries.

Barcelona, 28 d'agost, columna **Alpina**; varis; Alt Aragó; 4 centúries.

Barcelona, 28 d'agost, columna **Escuadrón de Caballería**; FAI; Aragó; 1 centúria.

Barcelona, 28 d'agost, columna **Iborra-Mañé**; POUM; Aragó nord; 3 centúries.

Barcelona, 29 d'agost, columna **capità Labra**; militars/PSUC; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 29 d'agost, columna **capità Llorenç**; militars/POUM; Aragó nord; 1 centúria.

Tarragona, 29 d'agost, columna **Taberner**; POUM; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 29 d'agost, columna **Thälmann**; PSUC; Aragó nord; 2 centúries.

Barcelona, 30 d'agost, columna **Francisco Duran Rosell**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 30 d'agost, columna **Stalin**; PSUC/UGT; Aragó nord; 1 centúria.

Setembre de 1936

Barcelona, 1 de setembre, columna **4 de setembre**; CNT; Aragó sud; 3 centúries.

Mataró, 1 de setembre, columna **Malatesta**; CNT; Aragó sud; 3 centúries.

Barcelona, 3 de setembre, columna **Martínez Santoja**; Aragó nord; 1 centúria.

- Barcelona, 7 de setembre, columna **Sacco y Vanzetti**; CNT; Madrid; 1 centúria.
- Barcelona, 7 de setembre, columna **URSS**; PSUC; Aragó nord; 3 centúries.
- Barcelona, 7 de setembre, columna **Tierra y Libertad**; CNT/FAI; Madrid; 6 centúries.
- Barcelona, 8 de setembre, columna **Macià-Companys**; ERC. Aragó sud; 15 centúries.
- Barcelona, 8 de setembre, columna **Acero Rápido**; PSUC; Aragó nord; 2 centúries.
- Barcelona, 8 de setembre, columna **Alicante**; PSUC/PRE; Madrid; 1 centúria.
- Barcelona, 8 de setembre, columna **Libertad**; PSUC; Madrid; 7 centúries.
- Barcelona, 8 de setembre, columna **Rosa de Luxemburg**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.
- Barcelona, 8 de setembre, columna **Trabajo**; CNT; Aragó centre; 1 centúria.
- Barcelona, 9 de setembre, columna **Artilleria Pesada núm. 1**; CNT; Alt Aragó; 1 centúria.
- Barcelona, 11 de setembre, columna **Leones Rojos**; varis; Aragó nord; 2 centúries.
- Barcelona, 12 de setembre, columna **capità Arenas**; CNT; Aragó nord – Madrid; 1 centúria.
- Barcelona, 12 de setembre, columna **Ponsoda y Saladrich**; POUM; Aragó sud; 1 centúria.
- Barcelona, 12 de setembre, columna **Romero**; CNT/UGT; Aragó nord; 1 centúria.
- Barcelona, 14 de setembre, columna **del capità Esponera**; militars; Aragó nord – Madrid; 1 centúria.
- Barcelona, 14 de setembre, columna **Catalunya**; militars/PSUC; Aragó nord; 2 centúries.
- Barcelona, 14 de setembre, columna **Santaularia**; EC; Aragó sud; 3 centúries.
- Barcelona, 15 de setembre, columna **Engels**; PSUC; Aragó sud – Madrid; 1 centúria.
- Barcelona, 15 de setembre, columna **Jaume Graells**; PSUC; Aragó nord – Madrid; 2 centúries.
- Barcelona, 15 de setembre, columna **Valls**; Aragó; 1 centúria.
- Granollers, 15 de setembre, columna **Vallès Oriental**; varis; Aragó nord; 5 centúries.
- Barcelona, 16 de setembre, columna **Antaüen**; FAI; Aragó; 1 centúria.
- Barcelona, 16 de setembre, columna **Roja y Negra**; CNT; Aragó nord; 12 centúries.

Barcelona, 18 de setembre, columna **Porto Rojo**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.
Barcelona, 19 de setembre, columna **Los Indomables**; CNT; Aragó sud; 1 centúria.
Barcelona, 22 de setembre, columna **Potemkin**; Aragó nord; 1 centúria.
Barcelona, 23 de setembre, columna **Pi i Sunyer**; varis; Aragó; 1 centúria.
Barcelona, 25 de setembre, columna **Ferrer i Guàrdia**; CNT; Aragó nord – Girona; 4 centúries.
Barcelona, 28 de setembre, columna **Miguel Lobo**; POUM; Aragó nord; 1 centúria.
Barcelona, 30 de setembre, columna **capità Pujades**; militars; Aragó; 1 centúria.
Barcelona, 30 de setembre, columna **capità Uriza**; militars, Girona, 1 centúria.

Octubre de 1936

Barcelona, 1 d'octubre, columna **Navarro-Ortiz**; POUM; Aragó; 1 centúria.
Barcelona, 5 d'octubre, columna **Vila Cuenca**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.
Barcelona, 12 d'octubre, columna **del capità Losada**; POUM; Aragó; 1 centúria.
Barcelona, 14 d'octubre, columna **del capità Fontana**; militars/CNT; Aragó sud; 1 centúria.
Barcelona, 16 d'octubre, columna **Ilya Ehrenburg**; PSUC; Madrid; 1 centúria.
Barcelona, 17 d'octubre, columna **1 de Maig**; PSUC/CNT; Aragó sud; 1 centúria.
Terrassa, 30 d'octubre, columna **Cracia**; CNT; Tarragona; 1 centúria.
Barcelona, 30 d'octubre, columna **Iberoamericana**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.

Novembre de 1936

Barcelona, 4 de novembre, columna **Hijos del Pueblo**; CNT; Aragó sud; 2 centúries.
Barcelona, 4 de novembre, columna **Sebastián Faure**; FAF; Aragó sud; 1 centúria.
Barcelona, 4 de novembre, columna **Pi i Margall**; PFI; Aragó sud; 2 centúries.
Barcelona, 6 de novembre, columna **Tom Man**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.
Barcelona, 5 de novembre, columna **Victoria Roja**; PSUC; Aragó nord – Madrid; 5 centúries.
Sarinyena, 10 de novembre, columna **comandant Rosich**; militars; Madrid; 3 centúries.
Barcelona, 10 de novembre, columna **Volant Catalana**; EC; Aragó centre; 4 centúries

Barcelona, 18 de novembre, columna **Baix Llobregat**; PSUC/CNT; Aragó sud; 2 centúries.

Barcelona, 18 de novembre, columna **Rovira**; POUM/CNT; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 19 de novembre, columna **Solidaridad Obrera**; CNT; Aragó centre – Madrid; 3 centúries.

Barcelona, 23 de novembre, columna **Peyrot**; PSUC; Aragó nord; 1 centúria.

Barcelona, 25 de novembre, columna **Ramos**; CNT; Aragó; 1 centúria.

Barcelona, 28 de novembre, columna **Ibèria**; PDI/PRE; Aragó nord; 1 centúria.

Desembre de 1936

Barcelona, 12 de desembre, columna **J. C. I.**; POUM; Aragó nord; 3 centúries.

Barcelona, 28 de desembre, **Batalló “de la Muerte”**; CNT/UGT; Aragó nord; 1 centúria.

6.4 Les organitzacions polítiques al front

Com a resultat de l'anàlisi de l'afiliació política dels components de les columnes podem observar que durant les setmanes de juliol i agost va ser freqüent un alt percentatge de barreja ideològica, fruit, sens dubte, de la bona relació posterior a la batalla de Barcelona i de l'esperit d'unitat antifeixista que predominava entre les organitzacions i els seus militants. Aquesta situació va anar canviant fins a tornar-se un veritable problema al front i a la rereguarda. El PSUC i la UGT van ser les organitzacions que més van centrar la seva estratègia en el control ideològic de l'Exèrcit. Sembla que la CNT no es va plantejar aquest objectiu durant els mesos inicials de la guerra. Era comprensible que la CNT no donés importància al control ideològic de les milícies; la seva militància era aclaparadorament superior a la de qualsevol altra de Catalunya i els seus homes i dones ocupaven llocs clau en la direcció i organització de la guerra.³²⁵ Joan Garcia Oliver³²⁶ i Diego Abad de

---

³²⁵ Tant al Comitè Central de Milícies Antifeixistes com a la Conselleria de Defensa.

³²⁶ GARCIA OLIVER, JUAN, *El eco de los pasos*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1978.

Santillán³²⁷ explicaven en les seves memòries com la qüestió política va anar minant la moral i enrarint l'ambient, tant al front com a la rereguarda. José del Barrio³²⁸ parlava obertament de la situació i de les mesures que va assumir o recomanar per prendre el control ideològic del front. En aquest punt s'ha d'esmentar la qüestió del comandament únic —del qual es tracta en el següent apartat d'aquest capítol—, que va implicar grans desavinences i greus repercussions per a les milícies catalanes a l'Aragó.

La relació entre els caps polítics de les unitats militars i les organitzacions a la rereguarda va ser constant i activa des del mes de juliol de l'any 1936. Informes i comunicacions entre les unitats al front i les direccions polítiques de les diverses organitzacions i en sentit invers van ser rutinaris. En les comunicacions s'informava de la situació militar, de les relacions amb les organitzacions polítiques amigues, d'assumptes de personal i d'altres estratègies destinades al control polític de l'Exèrcit i a la direcció de la guerra. A partir del mes de setembre van aparèixer els primers símptomes del greu problema polític que hauria d'afrontar l'Exèrcit català i que culminaria en els Fets de Maig de l'any 1937.

En el cas del Partit Socialista Unificat de Catalunya, va ser José del Barrio, referent i responsable del comandament polític dels voluntaris de la seva organització, qui va emetre informes constants informant l'executiva del Comitè de Guerra del PSUC-UGT de l'evolució del front.³²⁹ En aquests, ja des del mes de setembre de 1936, s'hi observaven maniobres polítiques al front per tal d'aïllar i reduir la influència de la CNT en el sector nord de l'Aragó, tant en la vessant militar com en l'organitzativa territorial, en què el Comitè Provincial d'Oscà era una peça clau. Els mítings i el proselitisme polític van ser constants per part de totes les organitzacions.³³⁰ Hi participaven els mateixos responsables del comandament de les columnes o els dirigents de les organitzacions de la rereguarda. El 22 de setembre, Del Barrio va

---

³²⁷ ABAD DE SANTILLÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940.

³²⁸ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Memòries de José del Barrio] s/d.

³²⁹ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Memòries de José del Barrio] s/d.

³³⁰ Testimonis diversos a CAMPS, JUDIT I EMILI OLCINA, *Les milícies catalanes al front d'Aragó*, Barcelona, Edicions Lafertes, 2006.

instar la direcció del PSUC a editar premsa i propaganda en castellà per distribuir-la entre la població local, i es referia al sindicat UGT com l'organització que s'havia d'oposar al sindicat CNT. Del Barrio destacava la feina al front i als pobles de l'Aragó de la CNT, que qualificava de formidable.³³¹ El dia 24, informava de la presència d'una centúria a la seva columna formada per membres de la CNT i la UGT. Era la Centúria núm. 4. Reconeixia que aquesta centúria lluitava molt bé, però que contínuament li discutien les ordres i que els havia donat un permís de quinze dies amb l'objectiu de desarmar-los i allunyar-los definitivament de la seva columna. En l'informe, continuava explicant la intenció d'eliminar de la seva columna tots els milicians no adherits al PSUC o a la UGT: *“Me propongo hacer esta operación con todos los anarquistas y anarquizantes infiltrados en nuestras filas y no pararé hasta que no consiga que nuestras unidades estén compuestas exclusivamente de camaradas marxistas o de obreros que acepten sin reservas la dirección marxista”*.³³²

El 13 d'octubre va tenir lloc a Barbastre l'assemblea del Comitè de Guerra del front d'Aragó. Les actes³³³ reflecteixen la problemàtica de la barreja de milicians amb diferents afiliacions polítiques a les columnes. Rovira, del POUM, va demanar si era possible facilitar el trasllat de milicians per tal de garantir la uniformització política. Durruti, de la CNT, va opinar que ell no hi estava d'acord, que cada milicià havia d'ocupar el seu lloc, independentment de la seva afiliació política. Del Barrio, en representació del PSUC-UGT, va manifestar que, per la seva banda, si estava en disposició de fer-ho, pensava unificar tots els seus homes i centúries en una sola força sota el comandament del PSUC. El tinent coronel Díaz Sandino, conseller de Defensa de la Generalitat, va replicar que la tendència era procurar que les columnes no tinguessin adscripció política concreta; al contrari, es tractava de crear les milícies de Catalunya. Garcia Oliver, militant de la CNT i subdelegat de la Conselleria de Defensa, va opinar que la uniformització política de les columnes no

---

³³¹ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe José del Barrio] 22 de setembre de 1936.

³³² Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe José del Barrio] 24 de setembre de 1936.

³³³ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Actes de l'assemblea del Comitè de Guerra del front d'Aragó] 13 d'octubre de 1936.

era convenient, ja que, d'aquesta manera, la guerra no seria una guerra, sinó més aviat una lluita de proselitisme. Durant la mateixa reunió, el conseller de Defensa, el tinent coronel Díaz Sandino, fart d'escoltar retrets entre els caps de les columnes, va manifestar clarament la seva opinió sobre aquesta qüestió: "*Porque ahora el resultado a mí tanto me da. A mí no me darán más que una vez; todo se acaba en Sandino; de mí no se preocupa nadie más. Para vosotros es distinto, es distinto para Catalunya y vuestros ideales, y vuestras organizaciones. No es el peligro personal, es el peligro de la institución y de la idea que se derrumba*". Sandino, conscient del perill i de la delicada situació militar del front d'Aragó, estava fent una crida a la unitat, a deixar de banda les diferències, a buscar el bé comú. A cedir en les diferències per tal d'aconseguir la unitat d'acció, tan necessària per derrotar l'enemic.

Una comunicació interna entre Del Barrio i el Comitè Militar del PSUC i de la UGT del 27 d'octubre de 1936 deixava molt clara la voluntat d'aquest comandament d'influenciar políticament l'Exèrcit i la població local al seu sector del front en benefici de la seva organització:

*Pedí 300 banderas con las insignias de nuestra organización y sus iniciales. Pedí tarjetas postales que llevaran la bandera roja, la hoz y el martillo y las iniciales de nuestras organizaciones. Pedí insignias para que las llevaran nuestros milicianos y la gente de los pueblos. Hemos pedido prensa en castellano aparte del Treball. He pedido un equipo de oradores y organizadores para ayudar a los pueblos de la retaguardia a organizar nuestras organizaciones y a orientar a las existentes. He pedido 25 muchachos de las juventudes que tengan cultura política mediana para destinarlos al trabajo político en los Batallones del Ejército.*³³⁴

En el mateix document, Del Barrio es queixava, a banda de les activitats dels anarquistes, de la lentitud del reclutament de nous milicians; del fet que no s'atenguessin les sol·licituds del front; del responsable de la caserna, Carlos Marx, que no responia correctament a les necessitats del front i enviava milicians on

---

³³⁴ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe José del Barrio] 27 d'octubre de 1936.

volia i com volia, i també del camarada Soler, d'intendència, al qual acusà literalment de robar els subministraments, que no arriben mai sencers al front.

Malgrat tot, la tensió política va augmentar dia rere dia, especialment entre les organitzacions del PSUC-UGT i la CNT, la FAI i el POUM. El Consell d'Aragó en va sortir al pas, davant la greu situació que tenia lloc a la rereguarda aragonesa. En un edicte en nom de Joaquín Ascaso, president del Consell, interpel·lava els comunistes a no actuar sobre els pobles de l'Aragó com una força d'ocupació i a no atacar les organitzacions locals no partidàries del comunisme, al·ludint explícitament a l'atac a les col·lectivitzacions llibertàries. També feia referència a les requisites indiscriminades d'aliments i ramats, efectuades per aquests per suplir les columnes al front. A aquest efecte, el Consell d'Aragó va dictar tres disposicions en les quals s'explicitava que els caps de les columnes no es podien involucrar en la vida política de la rereguarda, que qualsevol necessitat de subministrament de les milícies havia de ser demanada al Consell, i que el Consell autoritzava els comitès locals a conservar l'armament llarg mentre aquesta situació no es normalitzava.³³⁵ Aquesta última disposició afectava el decret del 27 d'octubre de 1936, de la Conselleria de Defensa, en relació amb la possessió d'armes de foc a la rereguarda.

En les disposicions del Consell d'Aragó s'al·ludia sense reserves a l'actitud de les forces aglutinades sota el comandament de José del Barrio. No es tenia en compte que unitats d'adscripció confederal també actuaven de manera similar sobre les poblacions aragoneses. Els membres del Comitè de Guerra de la columna Durruti Lucio Ruano i Pedro Campón es van haver d'enfrontar a les acusacions sobre la recaptació de fons en metàl·lic i el contraban de benzina als pobles aragonesos on es desplegava la columna durant el mes de novembre.³³⁶ Hilario Esteban també va haver d'afrontar les denúncies rebudes per abusos sobre els comitès locals.³³⁷

Fins i tot el mateix Consell d'Aragó era considerat com un element polític que entorpia la urgent necessitat de comandament únic que tenia el territori aragonès

---

³³⁵ Arxiu IISH. Fons CNT_26C.

³³⁶ Arxiu IISH. Fons CNT_94E.

³³⁷ Arxiu IISH. Fons CNT_79A.

sota jurisdicció de la Generalitat. Durant els mesos de novembre i desembre de 1936, els membres del Consell Executiu de la Generalitat van debatre sobre les ingerències constant a l'Estat Major de la Conselleria de Defensa a l'Aragó que es produïen des del Consell d'Aragó i es van reafirmar en la negativa a reconèixer-lo com una administració legal independent.³³⁸

Sembla que, finalment, a finals del mes de novembre, totes les organitzacions es van posar d'acord per agrupar els combatents del front d'Aragó per afiliació política o sindical. Al front de Madrid, les columnes catalanes ja s'havien agrupat en funció de la vessant ideològica a inicis d'octubre.³³⁹ La columna López Tienda agrupava, sota un mateix comandament, les columnes catalanes del PSUC i un grup de dues centúries de la columna Joaquín Maurín, del POUM. La columna Tierra y Libertad es va agrupar amb les columnes llibertàries catalanes i madrilenyes, sota el comandament de la columna Del Rosal. Segons Del Barrio, els problemes ideològics entorpien la capacitat operativa de les unitats, la qual cosa propiciava la indisciplina: *“Está demostrado que es imposible operar con una masa de maniobra en la que hay marxistas, anarquistas i trotskistas, como nos pasó en las operaciones de los días 19-20 y 21 de noviembre... he sugerido la idea de la concentración por ideologías”*.³⁴⁰

6.4.1 Les organitzacions polítiques a les milícies

L'organització de les milícies catalanes va ser dirigida i coordinada pel Comitè de Milícies Antifeixistes. Aquest Comitè es trobava supeditat a la Conselleria de Defensa de la Generalitat i condicionat, en gran manera, pels assumptes relacionats amb el finançament dels subsidis dels milicians i els proveïments de material de guerra. Les columnes de milicians havien, per tant, d'obeir les ordres del

---

³³⁸ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 2 i 15 de desembre de 1936.

³³⁹ Arxiu IISH. Fons CNT [Estado Mayor del Ministerio de la Guerra. Estado de situación de fuerzas] 16 d'octubre de 1936.

³⁴⁰ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe José del Barrio] 26 de novembre de 1936.

comandament designat per aquests. Tot i que, en línies generals, durant els primers mesos de la guerra, les columnes no van estar formades al cent per cent per membres de la mateixa organització,³⁴¹ sí que es pot afirmar que, en funció del seu comandament polític, representaven alguna de les organitzacions antifeixistes de Catalunya. Es podria dir que les columnes no eren excloents, pel que fa a la militància dels milicians, però és un fet que les organitzacions van intentar formar agrupacions entre els seus membres combatents. D'aquesta manera, entre el perfil del comandament i la militància majoritària dins de la columna, es va definir l'escenari polític dels fronts.

Les columnes de la CNT

La CNT va aportar al voltant de la meitat dels combatents a les milícies catalanes. Durant l'any 1936 era, de lluny, l'organització que concentrava una base de militants més nombrosa. Malgrat que les columnes llibertàries eren les menys heterogènies —compostes per membres de moltes altres organitzacions—, hi va haver diverses columnes d'adscripció netament anarcosindicalista. Van ser les columnes Durruti, Bandera Negra, Carod-Ferrer, Ortiz, Hilario-Zamora, Castro, Aguiluchos de les Corts, Pancho Villa, Aragón, del Sindicat del Transport Marítim de la CNT, Ascaso, Oliveira, Aguiluchos de la FAI, 4 de Setembre, Malatesta, Sacco y Vanzetti, Tierra y Libertad, Trabajo, capità Arenas, Roja y Negra, Indomables, Hijos del Pueblo i Solidaridad Obrera. Les columnes de la CNT van lluitar en tots els fronts, i la seva aportació fou sempre important. A l'Aragó van assumir el pes al sud i centre del territori, mentre que al nord importants contingents van ser presents al setge sobre Osca. A Madrid la intervenció de les columnes de la CNT va ser decisiva, i a Mallorca, la columna del Sindicat del Transport Marítim va realitzar un esforç considerable en les seves posicions sobre Son Servera. En general, les columnes de la CNT van ser grans unitats, formades per contingents de milicians que cap altra organització no podia igualar en nombre.

---

³⁴¹ Tot i que el decret de formació de les milícies populars especificava que, en cas de ser possible, havia de ser així.

Les columnes de la FAI

La FAI no va disposar de columnes exclusivament formades pels seus militants. Malgrat ser organitzacions diferenciades, la CNT i la FAI van formar tàndem en les columnes d'adscripció llibertària. Malgrat això, hi va haver columnes, com Tierra y Libertad o Antaüen, en què es va concentrar un gran nombre de militants dels grups d'afinitat de la FAI.

Les columnes del PSUC

El PSUC i la UGT van formar tàndem, com a norma general, en les milícies. Les columnes del PSUC-UGT van combatre en tots els fronts on les milícies catalanes van ser presents. Les forces del PSUC-UGT es van mostrar cohesionades i disciplinades. El PSUC va generar una gran quantitat de columnes mitjanes i algunes de grans. Va ser la primera força política que va apuntar la formació d'una divisió orgànica a l'estil clàssic.

Sens dubte, la columna que va acabar concentrant totes les forces del PSUC va ser la columna Del Barrio, comandada per José del Barrio, veritable ànima militar de l'organització. Aquesta columna va ser la més gran que va formar el PSUC: un total de deu centúries sortides el 24 de juliol cap al front d'Aragó. Es va establir a Tardienta, punt de concentració, des d'aquell moment, de totes les columnes del PSUC a l'Aragó. A mesura que eren organitzades, van ser enviades al front en direcció a Tardienta. Les diferents columnes van estendre la línia des d'Almudévar fins a Robres, passant per Tardienta i destinant algunes forces al setge d'Osca. Una gran quantitat de petites columnes, sovint formades també per militars o membres dels cossos de seguretat, van alinear-se al voltant de la columna Del Barrio. La columna Rey va sortir el dia 25 de juliol; la Motoritzada, el 26.

A partir del 2 d'agost el PSUC va posar la mirada a les Balears. Va organitzar la columna Zapatero, formada per nou centúries i sortida el dia 2 d'agost en direcció a Maó. El dia 3 ho feien la columna Gavalrà, la del comandant Cabrera, la Francisco Guillamont i la López Tienda; un total de nou centúries més. El dia 4 d'agost sortia en direcció a les Balears la columna Carlos Marx, amb quatre centúries, i el 5, la

Desiderio Trilles; el 6, la Ramon Casanellas, i el 8, en direcció a l'Aragó, la Voroshilov, i en direcció a Maó, la Juan Guillamont, amb tres centúries.

El mes d'agost va continuar de la mateixa manera, van sortir als diferents fronts les columnes Alto Aragón, Ristori, José María Hurtado, Gil Otero, Costales-Ferrando, Antonio Calero, Pajarero, Ruiz García, Espartaco, 19 de Juliol, Miguel Torelló, Martorell i capità Labra. Al mes de setembre va continuar el degoteig de columnes; a partir d'aquest moment, amb l'objectiu d'enfortir la situació del partit a l'Aragó. En direcció al sector de Tardienta van sortir les columnes URSS, Acero Rápido, Engels, Jaume Graells, Porto Rojo i Potemkin, així com moltes de les retornades de Mallorca, ja agrupades a la columna Carlos Marx. En direcció el front de Madrid van ser enviades, a inicis de setembre, les set centúries de la columna Libertad i unitats més petites, com la Ramon Casanellas, l'Alicante i l'Ilya Ehrenburg. Posteriorment, durant el mes d'octubre van ser traslladats del front d'Aragó diversos contingents per combatre a Madrid. La darrera gran columna enviada a l'Aragó va ser la columna Victoria Roja, formada per cinc centúries i sortida el 5 de novembre de Barcelona.

Les columnes del POUM

El POUM va articular un gran nombre de columnes. Aquesta organització va intentar des d'un inici agrupar els seus combatents en columnes afins. El resultat va ser un gran nombre de petites columnes molt cohesionades ideològicament. El 24 de juliol va sortir la primera gran columna d'aquesta organització que es va desplegar a l'Aragó, l'Arquer-Grossi. Els dies posteriors van formar-se petites columnes. Així, el dia el 25 de juliol va sortir amb la columna Onofre un contingent important de membres del POUM, acompanyants de voluntaris de la CNT; el 26, la columna del capità Grau, també amb participació important de membres del POUM, i la Balada-Oltra, formada per dues centúries. El 27 ho feia la columna Molina, i el 29, des de Lleida, la Piquer. El dia 3 d'agost es va formar una de les columnes més importants del POUM, la Joaquín Maurín, amb 1.000 efectius, i la d'Artilleria Lleugera; el 4, una petita columna anomenada Ochoa; el 5, la del tinent Morales; el 6, la Souso, i el 8, l'altra de les grans columnes, la Miquel Pedrola, amb 600 efectius. El 12 marxava al front d'Aragó la columna de Cavalleria, i el 20, la

Gamisans-Oliver, l'única columna del POUM destinada a Mallorca. El 28 sortia la Iborra-Mañé, amb tres centúries, des de Barcelona, i la Taberner, des de Tarragona, i el 29, la del capità Llorenç. A partir d'aquest moment, la capacitat del POUM de formar noves columnes es redueix considerablement. El 12 de setembre surt de Barcelona una petita columna, la Ponsoda y Saladrich, i el 28, la Miguel Lobo. Durant l'octubre es va mantenir la dinàmica del setembre; es van formar dues petites columnes: la Navarro-Ortiz, sortida l'1 d'octubre, i la del capità Losada, sortida al front d'Aragó el 12 d'octubre. El 12 de desembre va sortir la darrera columna del POUM. Eren les tres centúries que formaven la columna de les joventuts del partit, la JCI. L'organització va enviar una força simbòlica a Madrid. Durant l'octubre, dues centúries de la columna Joaquín Maurín van combatre sota el comandament de la columna López Tienda, del PSUC. Les restes de la columna Gamisans-Oliver, que havia estat a Mallorca, van ser enviades a Madrid, on van combatre com a força de xoc al batalló Lenin, sota el comandament de Julio Cid Gaitán.

Les columnes d'ERC

Esquerra Republicana de Catalunya era una de les forces polítiques hegemòniques del país. En el moment del cop d'estat, ocupava les institucions catalanes i bona part dels consistoris municipals de Catalunya. Part de la seva militància també formava part de la CNT o la UGT. Un gran nombre de voluntaris d'ERC van formar part de la columna del capità Garcia Miranda, sortida el 24 de juliol de Barcelona. El 5 d'agost una centúria anomenada Gordon va formar part del contingent que l'Estat Català enviava a les Balears, i que formava la columna Ricard-Zapatero.³⁴² Posteriorment, el dia 13, sortia del port de Barcelona, en direcció a Menorca, la columna Rafael Casanova, amb dues centúries de combatents d'ERC. Aquesta columna va combatre a Mallorca a partir del dia 16 i fins al seu reembarcament. El 24 d'agost, un grup important de militants va marxar al front d'Aragó, integrant la columna Casas Sala. Finalment, el 7 de setembre va sortir la columna que havia de representar ERC al front d'Aragó, l'anomenada Macià-Companys, formada per quinze centúries, de les quals dues tercers parts eren membres d'ERC. Els

---

³⁴² Aquesta centúria va continuar formant part de la columna Zapatero, un cop va ser destinada al front d'Aragó, a inici de setembre de 1936.

militants d'ERC van participar en petit nombre o de manera individual en una gran quantitat de columnes de diferents adscripcions polítiques. Es documenten elements d'ERC a les columnes 19 de Juliol, Carlos Marx, Aguiluchos, Ascaso, Alas Rojas, Pirinenca, capità Medrano, Durruti, Espartaco, Hilario-Zamora i Tierra y Libertad. També se'n documenta la participació en serveis sanitaris i altres serveis auxiliars, sobretot els relacionats amb el parc mòbil.

Les columnes d'Estat Català

Estat Català era una petita organització de nova creació, formada per diferents faccions a inicis de l'any 1936.³⁴³ Aquesta organització no va formar part dels òrgans de gestió del Comitè de Milícies Antifeixistes. Malgrat el reduït nombre dels seus militants, va mantenir als fronts de Mallorca i Aragó diverses columnes de combatents. Aquests combatents presentaven un perfil molt disciplinat respecte a la seva organització, d'ideologia independentista i catalanista, però també de fortes conviccions antifeixistes. El primer grup es va organitzar a inicis d'agost i va formar part de l'expedició del capità Alberto Bayo a Mallorca. Van ser tres centúries que van combatre integrades sota el comandament de la columna del capità Marcel·lí Zapatero. Els combatents d'Estat Català a Mallorca van lluitar a la zona de Portocristo i van ser una de les unitats que més baixes va patir de tota l'expedició. Només durant els combats del 28 d'agost van ser capturats i afusellats al voltant de quaranta milicians d'Estat Català. Va mantenir la defensa d'aquesta població fins al seu reembarcament, el dia 3 de setembre. Van tornar a Barcelona passant per València. Part dels veterans de Mallorca es van allistar a la columna Santaularia. Aquesta columna va ser una agrupació de tres centúries, sortida el 14 de setembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Es va desplegar al municipi de Sástago. Era comandada pel capità Mas i pel capità Santaularia. Una de les centúries procedents de Mallorca es va afegir a la columna Hilario-Zamora durant el mes de setembre i va estar activa a aquesta columna fins a finals de desembre de 1936; el delegat va ser Ramon Prat Bergés. La darrera columna que va organitzar Estat Català va ser la Volant Catalana, una agrupació de quatre centúries, sortida el 10 de novembre de Barcelona cap al front d'Aragó. Era comandada per Antoni

---

³⁴³ No s'ha de confondre amb el Partit Estat Català, de Francesc Macià, integrat a ERC des de l'any 1931.

Blàvia Esquirol i va rebre importants contingents durant tot el mes de desembre de 1936.

Les columnes del Partit Federal Ibèric

El Partit Federal Ibèric era un petit partit d'àmbit català, sense representació al Comitè. Va trigar a organitzar la seva columna, la Pi i Margall, una agrupació de dues centúries sortida de Barcelona cap al front d'Aragó el 5 de novembre de 1936 i formada, exclusivament, per voluntaris del Partit Federal Ibèric. Es van desplegar al municipi d'Azuara. La columna Ascaso també va concentrar un cert nombre de militants d'aquesta organització.

Les columnes del Partit Sindicalista

El Partit Sindicalista era un petit partit format per un sector de militants escindit de la CNT. No tenia representació al Comitè. A partir de setembre, i especialment durant el mes d'octubre, la columna del capità Eduardo Medrano va concentrar tots els voluntaris afiliats al Partit Sindicalista. Aquesta columna va arribar a estar formada per quatre centúries.

Les columnes del Partit Republicà d'Esquerres

Aquest era un partit d'àmbit català adherit a Izquierda Republicana, partit d'àmbit nacional. No tenia representació al Comitè. El 24 d'agost va formar la columna Casas Sala. Era una agrupació de quatre centúries que concentrava els militants d'aquest partit. Es va desplegar al municipi de Bujaraloz.

6.5 El comandament de la força

El 2 d'agost es va crear la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya, al capdavant de la qual es va col·locar el tinent coronel d'aviació Felip Díaz Sandino. El dia 3 d'agost, el Comitè Central de Milícies Antifeixistes, en què també era present Díaz Sandino, va acordar la creació d'un exèrcit mixt de milicians i soldats. Aquest exèrcit havia de ser comandat per militars professionals, que havien de sortir d'una llista prèvia que havia de facilitar l'UMRA. De manera temporal,

s'acordà que els militars Giménez de la Beraza i els germans Guarner formessin el primer estat major de les milícies.³⁴⁴ El coronel Giménez de la Beraza va ser l'encarregat d'organitzar l'artilleria.³⁴⁵

A partir de la sortida de la segona gran columna confederal, comandada per Antonio Ortiz, la CNT va viure un intens debat sobre la conveniència d'enviar els millors militants a primera línia, al capdavant de centúries i columnes. Segons Abad de Santillán, tant la CNT com la resta de les organitzacions catalanes no havien enviat al front les figures més representatives, en previsió d'esdeveniments polítics a la rereguarda: *"surgió así en retaguardia una politiquería de predominio capaz de asquear a los profesionales de la vieja política"*.³⁴⁶

El 28 de juliol s'havia format al front d'Aragó un comitè de guerra. Aquest organisme es va situar a Barbastre, i comptava amb la participació d'un delegat per a cada una de les columnes d'aquest front.³⁴⁷ El Comitè de Barbastre s'havia de coordinar amb el Comitè Central de Milícies Antifeixistes a Barcelona. Durant els mesos d'agost i setembre, la manca de disciplina i coordinació i les desavinences personals i ideològiques van fer impossible que el Comitè de Guerra fos operatiu.

Paral·lelament, el 30 de juliol s'havia creat a Sarinyena la Delegació Militar de Guerra del front d'Aragó. Aquesta delegació era l'Estat Major de totes les forces que operaven al sector nord i l'Alt Aragó. El cap d'aquest primer Estat Major va ser el comandant d'infanteria Alfredo Sanjuan Colomer.³⁴⁸ Posteriorment, durant el mes d'agost, va ser assignat al coronel Villalba el comandament del Comitè de Barbastre, que passava a coordinar proveïments i operacions en aquell sector. La dinàmica a la rereguarda i al front va ser, a partir d'aquell moment, un element de

---

³⁴⁴ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 3 d'agost de 1936.

³⁴⁵ MÁRQUEZ, JOSE MANUEL I JUAN JOSE GALLARDO, *Ortiz, General sin dios ni amo*, Barcelona, Editorial Hacer, 1999, i ABAD DE SANTILLÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940. Pàg. 86.

³⁴⁶ ABAD DE SANTILLÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940. Pàg. 89.

³⁴⁷ GROSSI, MANUEL, *Cartas de Grossi*, Sarinyena, Editorial Sariñena, 2009. Pàg. 41

³⁴⁸ MATEO, ROBERTO, *Las batallas de Lanaja*, Saragossa, Edita Comarca Monegros, 2008. Pàg. 78.

diffícil gestió, ja que els anarquistes no reconeixien la seva autoritat i desconfiaven de la seva lleialtat. Sovint els comandaments de les columnes no actuaven segons l'establert per l'Estat Major i, a les poblacions de la rereguarda, les desavinences entre anarcosindicalistes i membres de la UGT o el POUM van pujar gradualment d'intensitat. El dia 13 d'octubre es va reunir a Sarinyena el Comitè de Guerra. Durant la reunió s'informava tots els caps de sector o representants de les organitzacions polítiques de la decisió de la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya de nomenar un estat major per a tot el front d'Aragó amb un comandament únic; les organitzacions ja n'havien estat informades i hi estaven d'acord.³⁴⁹ Va ser una decisió política, i corresponia, a partir d'aquell moment, al Govern de Catalunya, la direcció de la guerra. Durruti, Ortiz, Rovira i Villalba van estar-hi d'acord. Del Barrio va estar conforme amb el comandament únic, però en desacord pel que fa a com s'havia arribat fins a aquest punt i de qui formava l'Estat Major. El comandant Reyes, d'aviació, va ser designat general en cap de l'Estat Major. La resta de l'Estat Major el van formar el capità Guarner, com a cap de l'Estat Major, i el capità Botet, com a comandant general d'artilleria. Antonio Ortiz va ser designat cap del sector Sud-Ebre; Buenaventura Durruti, cap del sector centre, i el coronel Villalba, cap del sector de l'Alt i Nord Aragó. L'elecció del comandant Reyes per part del tinent coronel Díaz Sandino, de Joan Garcia Oliver i de Josep Tarradellas havia estat la manera de garantir un comandament de consens, allunyat de les discrepàncies polítiques que tant estaven perjudicant la direcció de la guerra, tant al front com a la rereguarda. La cadena de comandament era la següent: el general en cap d'agrupacions del front d'Aragó era el comandant Reyes. Aquest rebia directrius de Garcia Oliver, que, després de la dissolució del Comitè Central de Milícies, havia estat nomenat secretari general de la Conselleria de Defensa. Per sobre de Garcia Oliver se situava Díaz Sandino, conseller de Defensa, el qual rebia instruccions de Tarradellas, cap del govern de la Generalitat de Catalunya.

L'elecció de Reyes va ser una qüestió de mínims, per tal d'aconseguir la unitat imprescindible a fi d'intentar millorar la situació del front d'Aragó en un moment

---

³⁴⁹ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Actes de l'assemblea del Comitè de Guerra del front d'Aragó] 13 d'octubre de 1936.

en què la guerra semblava que es podia perdre en qüestió de dies o setmanes. Si bé els caps de sector o representants de les organitzacions revolucionàries van acceptar la disciplina, la mobilització i el comandament únic, encara s'havia de veure com reaccionarien els milicians davant la nova estructura militar. A la reunió van assistir-hi el tinent coronel Díaz Sandino i Joan Garcia Oliver, en representació de la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya; José del Barrio, en representació de les columnes del PSUC i UGT; Josep Rovira, en representació de les columnes del POUM; Antonio Ortiz, en representació de les columnes de l'agrupació Sud-Ebre; Buenaventura Durruti, en representació de les columnes de la zona centre de l'Aragó; el coronel Villalba, en representació de l'agrupació de columnes del sector nord de l'Aragó, i Pérez Salas i Joan Moles,³⁵⁰ en representació de les columnes d'ERC. Durant la sessió, tensa en molts moments, van quedar palesos la voluntat i el convenciment dels anarquistes de la necessitat d'adoptar mesures serioses al front i a la rereguarda. Exèrcit, militarització, disciplina i comandament únic són denominacions que no tenen cap inconvenient a fer servir cap dels representats de la CNT i la FAI. Els militars i els anarquistes van fer una crida a la unitat política i a la necessitat de transcendir al moment. La posició dels comunistes va ser molt més agressiva i poc col·laborativa amb la nova situació; es feia palesa la intenció de no col·laborar, de no voler evitar el conflicte a la rereguarda ni el conflicte ideològic entre ells i els anarquistes; de fet, la conversa donava les claus i abordava els principals temes que portarien fins a la crisi dels Fets de Maig de 1937. Posteriorment, Del Barrio, fervent enemic dels anarquistes, va deixar clar que no podia acceptar les ordres del nou estat major, al qual considerava en mans de la FAI.³⁵¹

Malgrat que, un cop dissolt el Comitè de Milícies Antifeixistes, la Conselleria de Defensa havia assumit, a inicis del mes d'octubre, totes les competències en la direcció de la guerra, el 13 de novembre encara es mantenien discussions al Consell Executiu de la Generalitat sobre la designació de delegats polítics a les

---

³⁵⁰ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Actes de la reunió del Comitè de Guerra] 12 d'octubre de 1936.

³⁵¹ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe al Comitè de Guerra del PSUC –UGT] 15 d'octubre de 1936.

columnes catalanes. Durant la sessió, el conseller de Serveis Públics, Joan Comorera, va demanar explicacions a Díaz Sandino sobre el fet que Durruti hagués estat nomenat cap de les forces de Catalunya a Madrid. El conseller d'Economia, Fàbregas, va replicar que només ho havia estat de les de la CNT. El conseller de Defensa, Díaz Sandino, ressaltà que aquest era un dels grans problemes que tenia en aquell moment el comandament de la guerra a Catalunya: els delegats polítics de les columnes encara eren designats per les organitzacions, i no per la Conselleria de Defensa. Sandino opinava que aquest fet havia de canviar, que corresponia al conseller de Defensa nomenar delegats militars. També observà que s'havia fet custodiar el parc d'artilleria per una secció dels Mossos d'Esquadra; es volia evitar que les columnes prenguessin material de guerra sense autorització de la Conselleria.³⁵²

El 26 de novembre, la situació era similar a la prèvia al comandament únic, segons Del Barrio, que atribuïa a les intromissions dels anarquistes la inoperància de l'Estat Major. Del Barrio considerava, en els seus informes a Barcelona, que l'Estat Major no tenia un exèrcit a les seves ordres, sinó un seguit de petits exèrcits que es consideraven amb el dret de fer el que millor els semblés. Acabava sentenciant que les milícies havien perdut la combativitat i l'agressivitat inicials, ja que s'havien acostumat a la vida de trinxeres. A finals de novembre, el coronel Villalba va ser substituït pel comandant Gómez al capdavant de les agrupacions del sector Alt i Nord Aragó. Sembla que a Del Barrio se li resistia el comandament del sector.

El 14 de desembre, Del Barrio informava a Barcelona que el comandant Reyes actuava premeditadament contra les unitats del PSUC, amb la col·laboració de Gómez,³⁵³ cap del sector. Del Barrio va mantenir des del mes de setembre una actitud bel·ligerant amb la resta de comandaments i amb els militars no afins al PSUC. Va accelerar la formació de la seva divisió i, en fer-ho, va intentar desvincular-se de l'Estat Major del comandant Reyes, alhora que complia

---

³⁵² Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 13 de novembre de 1936.

³⁵³ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe al Comitè de Guerra del PSUC –UGT] 14 de desembre de 1936.

mínimament les instruccions i qüestionava totes les ordres que rebia. Es simptomàtic el fet que Reyes li demanés, el dia 14 de desembre, un informe amb el nombre total de milicians que es trobaven sota el seu comandament, les posicions que ocupaven i l'armament de què disposaven. L'estat major de l'Exèrcit de l'Aragó i, per extensió, la Conselleria de Defensa desconeixien, a finals de l'any 1936, quin era l'estat de les forces sota el comandament del PSUC i la UGT a l'Aragó.

El 21 de desembre, Miguel Yoldi, destacat militant de la CNT, va ser nomenat delegat polític de l'Estat Major a Sarinyena. Aquesta va ser una mesura per tal de controlar la situació al front d'Aragó i al seu comandament. El comandant Reyes va presentar la dimissió com a general en cap de l'Estat Major del front d'Aragó el 23 de desembre. Del Barrio va considerar que la dimissió venia precedida de pressions per part d'Ísgleas, nou conseller de Defensa de la Generalitat de Catalunya. En el seu informe al partit, Del Barrio considera que havia de sostenir-se Reyes al capdavant, opinió a la qual també donaven suport els assessors russos al front.³⁵⁴ S'iniciava, en aquest moment, la reconversió de les columnes en el que seria el futur Exèrcit Popular de Catalunya.

6.6 La formació de les grans unitats

A mesura que la intensitat de la guerra i les necessitats tècniques per fer front a l'enemic van augmentar, les columnes de milicians es van agrupar per formar unitats més grans, alhora que es dotaven d'una major capacitat operativa i de coordinació. Va ser un procés lent i desigual; espontani, en molts casos, i imposat, en d'altres. De fet, no va ser fins al 13 d'octubre que es va imposar el comandament únic i una estructura operativa tàctica per a totes les forces de l'Aragó. L'augment de l'envergadura dels atacs i la necessitat de coordinar la defensa van obligar a la cohesió i aglutinació de les columnes més petites sota el comandament de les més grans i de les liderades pels elements amb més prestigi entre els milicians. En

---

³⁵⁴ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe de José del Barrio al Comitè Militar de PSU-UGT. Comitè Central del PSU. Secretariat regional de la UGT de Catalunya] 23 de desembre de 1936.

aquest fet també van influir-hi la geografia del territori i la xarxa de vies de comunicació. Tot plegat va acabar delimitant el front en quatre grans sectors.

El sector del centre de l'Aragó va ser el que es va definir amb major claredat. Les forces de la columna Durruti eren les més nombroses i, des del moment inicial, van ocupar aquell espai. Les forces situades al sud del riu Ebre, en principi molt menys heterogènies que al sector central, van configurar una agrupació de facto durant el mes de setembre. La columna d'Antonio Ortiz va esdevenir el comandament al sector, en el qual se situaven una gran quantitat de columnes amb forta presència de militars, i les procedents de Tarragona i Girona, així com moltes d'altres d'adscripció anarcosindicalista, i la Francesc-Macià d'ERC. El sector Nord i Alt Aragó presentava una complexitat major, ja que es trobava, al voltant del setge a Osca, una gran quantitat de columnes de diferent adscripció. El comandament únic aquí va ser summament dificultós. Les concentracions es van donar per adscripció política. Al voltant de la columna Joaquín Maurín s'hi van concentrar les unitats del POUM; al voltant de l'Ascaso, les confederals —principalment, la Roja y Negra i Los Aguiluchos de la FAI—, i al voltant de la columna Del Barrio, totes les del PSUC, que a partir d'aquell moment es van començar a anomenar Carlos Marx. Aquesta agrupació va ser la que va accelerar la fusió de totes les columnes del PSUC en una divisió orgànica a l'estil clàssic. El dia 8 d'octubre es va celebrar la primera reunió de militars, caps de columna i comissaris polítics del PSUC i la UGT per crear la Divisió Carlos Marx. La reunió va ser iniciativa de Del Barrio, sense directrius clares del partit. A la reunió van participar-hi els membres del PSUC Vilella, Alcubierre i Gimeno —van faltar-hi Trueba, perquè es trobava a Barcelona, i Cartea, que no va arribar-hi temps—, i els militars professionals capitans Gancedo, Arnal, Sacanell i Escol, el capità "Giménez" (assessor rus), el capità "Alberto" (alemany, en representació dels internacionals de la columna) i Massetat, oficial de milícies d'aviació. A la reunió va faltar-hi el capità Zapatero, atès que no s'hi va poder desplaçar. Del Barrio va exposar la idea del PSUC i la UGT de crear una divisió militar amb la concentració de les seves forces. Des d'aquell moment es va crear un estat major compost pels assistents a la reunió. Es proposava a José del Barrio com a cap de la divisió, i a Gancedo, com a cap de l'Estat Major. Trueba va ser el proposat per ocupar les funcions de comissari polític. L'oficial que

coordinava la divisió des de Barcelona era el tinent coronel Blanco Valdés. L'Estat Major va començar agrupant les unitats marxistes entorn de Tardienta i la Divisió Carlos Marx. Amb aquest objectiu va moure 620 milicians dels que es trobaven amb la columna Alas Rojas, a Sarinyena, a la columna Stalin, comandada pel capità Zapatero. Amb data de 26 de novembre de 1936, la Divisió Carlos Marx, que agrupava totes les columnes i regiments afins al PSUC i comandats per José del Barrio, ascendia a 7.106 homes i dones. Cobrien el front comprès entre Robres, Tardienta i Yéqueda 5.060 milicians, als quals s'havien d'afegir els 620 procedents d'aviació; els 800 que es trobaven a Lanaja, en formació, sota el comandament de Gancedo, i els 626 soldats del Batalló de Muntanya núm. 3 de Madrid. El 14 de desembre encara no s'havia efectuat l'acoblament de totes les columnes a la nova Divisió Carlos Marx. De les forces de la línia Robres-Tardienta només la meitat havia estat transformada en divisió. S'estaven formant dos nous regiments a Lanaja i s'esperava les forces de la columna Libertad, encara a Madrid, per contribuir a acabar de formar-los. Les forces de Zapatero, inclòs el batalló URSS, encara a Torralba, tampoc s'havien integrat a la divisió, encara. Finalment, la Divisió Carlos Marx va ser formada en tres regiments de quatre batallons cada un i un batalló de metralladores. Els noms dels regiments eren Madrid núm. 1, Aragó núm. 2 i URSS núm. 3. Els responsables dels comandaments respectius eren els capitans Sacanell, Roig i Oubiña. El comandant en cap era José del Barrio; el cap de l'Estat Major, el tinent coronel Blanco Valdés, i el comissari polític, Trueba.

7 Fronts de guerra

7.1 L'Aragó

El front d'Aragó va implicar el nombre més elevat del combatents organitzats des de Catalunya. Pràcticament la totalitat de les columnes catalanes van combatre durant un moment o un altre en aquest front. L'atomització de les columnes va tendir ràpidament a la compactació i al comandament únic.

A partir de finals de setembre i inicis d'octubre, es van definir tres grans sectors: el sector sud de l'Ebre, el sector central i el sector nord. El sector al sud de l'Ebre va quedar ràpidament sota el comandament únic d'Ortiz. En aquest sector, el gruix dels combatents de la CNT estava acompanyat per un important contingent de militars que van facilitar molt el desenvolupament de les accions militars. Al sud de l'Ebre es van aconseguir importants victòries durant les primeres setmanes del conflicte. El sector central del front estava cobert per la figura de Buenaventura Durruti, que aglutinava els esforços en aquell punt, vital per a la pressió sobre la capital aragonesa. El sector nord va ser el que va presentar més dificultats. Aquí es concentraven els combatents del PSUC i del POUM, amb una forta presència de combatents de la CNT i militars professionals. Les desavinences, justificades o no, van ser constants. Osca, a l'abast des dels primers dies d'agost, va tornar-se inexpugnable i va ser el mur on es van desgastar una vegada i una altra les columnes catalanes.

El front d'Aragó va esdevenir des del primer moment l'objectiu prioritari del Govern de Catalunya. La presència a l'Aragó d'un important exèrcit enemic representava una greu amenaça per al territori català. A més, la ciutat de Saragossa representava un important punt neuràlgic, que permetia la comunicació amb el centre i el nord de la Península. La capital aragonesa era, també, des d'abans de la guerra, un dels nuclis del moviment llibertari peninsular. Saragossa era un objectiu estratègic vital, tant en l'ordre polític com de caràcter militar defensiu i ofensiu. També es tractava d'una qüestió de prestigi. El Govern de Catalunya i la CNT

necessitaven obtenir una victòria que augmentés el prestigi d'ambdós, tant des d'una perspectiva interna com des d'una visió internacional.

Les columnes de milicians van internar-se en terres aragoneses a partir del 24 de juliol i, malgrat la forta oposició que van trobar-hi per part dels militars sollevats, van aconseguir avançar fins als primers dies d'agost, que fou quan va quedar estabilitzat el front. A partir d'aquell moment les columnes catalanes van intentar pressionar sobre les tres ciutats caps de província de l'Aragó (Osca, Terol i Saragossa), alhora que resistien als atacs de l'Exèrcit sollevat, que es defensava de la pressió sobre les ciutats amb intensos atacs damunt les posicions de les columnes a tot el front d'Aragó. La tensió política al front i a la rereguarda, la distracció d'armament i d'efectius als fronts de Mallorca i, fonamentalment, Madrid, i la falta d'armament i d'equips va acabar paralitzant el front fins a les ofensives de Belchite i Terol, ja amb la guerra molt avançada, al tram final de l'any 1937.

7.1.1 Juliol i agost. El desplegament de les columnes

El 24 de juliol la columna del capità Zamora va capturar Casp, i el 25 es va desplegar al municipi de Sástago. El dia 26 de juliol es va unir a les forces d'Hilario Esteban. Els dies 29 i 30 de juliol van rebre forts atacs al sector de Sástago, municipi que conqueriren el 31 de juliol. La columna va continuar avançant fins al municipi de la Zaida, poble que va poder ocupar el 5 d'agost, després de forts combats, amb l'ajuda de l'aviació Alas Rojas, que ja operava des de Sarinyena. La columna Carod-Ferrer va arribar a Calaceit el 26 de juliol, i es va desplegar entre els pobles d'Azuara i Fuendetodos. La columna Tarragona, que havia participat en l'atac a Calaceit, es va moure en direcció a Casp, i va participar en els combats de la Zaida dels dies 4 i 5 d'agost.

El mateix dia 26, la columna Durruti ocupà Bujaraloz. Va rebre el primer atac aeri el 27 a les set del matí a la carretera entre Bujaraloz i Pina de Ebro. Després dels primers combats, la columna va patir algunes desercions, que van ser

compensades per la formació de dues centúries d'aragonesos que es van presentar a la columna de manera voluntària. Entre el 3 i el 5 d'agost va combatre a Pina de Ebro, fins a conquerir la població i estacionant-hi les centúries 12 i 13 per a la seva defensa. Gelsa també va ser conquerida. El Comitè va ordenar a Durruti detenir els atacs. La columna va desplegar-se i es va fortificar a la zona central de l'Aragó, entre els pobles de Farlete, Osera de Ebro, Pina de Ebro i Quinto de Ebro. En aquesta línia va quedar estabilitzat el front on la columna va protagonitzar alguns combats de baixa intensitat, fins a ocupar Farlete i Alfajarín el dia 11 del mateix mes. El dia 14 d'agost va resistir a durs atacs a Osera.

La columna Del Barrio es va trobar amb les forces de coronel Villalba a Barbastre el 26 de juliol. Aquesta es componia dels efectius de mitja brigada de muntanya. Villalba, militar professional, va convèncer Del Barrio de no atacar Saragossa, i de centrar-se en la presa d'Osca i el control del territori del seu nord, fins a la frontera francesa. Del Barrio va atacar Lanaja amb dues centúries sumades a una companyia d'infanteria i un grup de guàrdies civils. Posteriorment va avançar, via Grañén, fins a Tardienta, on va estabilitzar el front entre Las Casas i Vicién, passant per Tardienta i fins al poble de Robres. El 29 de juliol va atacar Almodóvar; va aconseguir penetrar a la població, però es retirà poc després, amb l'arribada de reforços feixistes procedents d'Osca i Saragossa. L'1 d'agost la columna va rebre forts atacs a Tardienta, però va organitzar bé la defensa i va rebutjar els atacants. El mateix dia el Comitè de Guerra de la columna publicava un ban signat per Manuel Trueba en què s'anunciaven les mesures per normalitzar la vida de la població i iniciar les reformes necessàries per introduir els canvis revolucionaris característics del moment.³⁵⁵ Durant els primers dies d'agost va arribar a Tardienta el Batalló de Muntanya núm. 3 de Madrid, comandat pel capità Sacanell i el tinent coronel Blanco Valdés. També hi arribaren molts refugiats aragonesos d'Eixe i Las Cinco Villas, que es van unir a la columna i van formar la centúria 28. El 14 d'agost es va produir un segon atac sobre Tardienta. Aquest atac va aprofundir fins al cementiri, però, un cop més, després d'intensos combats, les

---

³⁵⁵ Es preveia el càstig sobre milicians i civils que realitzessin delictes de qualsevol tipus, i també s'esmentava els previstos per als traïdors o feixistes. S'anunciava la col·lectivització de les propietats dels feixistes del poble, la finalització del pagament de lloguer de terres i habitatges i altres mesures revolucionàries.

forces atacants es van replegar i van deixar sobre el terreny 62 baixes. El mateix dia, a darrera hora de la tarda, van arribar a Tardienta els grups de Guàrdies d'Assalt 15 i 16. El 16 d'agost, el grup 15 d'Assalt, sota el comandament del capità Salas, i diverses centúries de milicians de la columna van tornar a atacar el poble d'Almudévar, però van ser rebutjats després de durs combats.

La columna Arquer-Grossi va sortir cap al front el dia 26 de juliol. Va passar per Montsó i va arribar a Barbastre la nit del 27 al 28. El mateix dia 28 de juliol es van enviar grups de reconeixement al poble d'Ola. El 29, la columna va avançar sobre Berbegal i Sarinyena. A Sarinyena la columna finalitzava la formació de les seccions auxiliars. Cos de trens, intendència, enllaços, control, pagadoria, transmissions i serveis sanitaris es posaven en funcionament. L'1 d'agost la columna avançà en direcció a Grañén, prèviament ocupada per la columna Del Barrio; posteriorment es va moure cap a la població de Robres. El dia 3 d'agost l'agrupació va ocupar el municipi d'Alcubierre. La columna concentrà a Alcubierre les seves forces; en aquell moment era formada per 400 milicians. La nit del 5 al 6 d'agost, després d'un petit enfrontament amb una companyia d'infanteria feixista, la columna ocupà el poble de Leciñena. L'operació s'efectuà amb seixanta efectius. Leciñena va ser el punt de màxima penetració de les forces del POUM al front d'Aragó. L'Estat Major del coronel Villalba no va autoritzar l'atac sobre la població de Perdiguera, necessària per protegir aquell sector. El dia 10 d'agost es va sumar a la columna una centúria formada per membres del POUM procedent de Balaguer, i comandada per Josep Pagès. El 16 d'agost la columna Ortiz protagonitzava durs combats al sector de Belchite.

7.1.2 Setembre i octubre. El setge d'Osca i el comandament únic

L'11 de setembre es va ordenar a la columna Arquer-Grossi atacar Perdiguera. Dues centúries mal armades van participar en l'ofensiva fallida sobre la població aragonesa. El dia 17 es van incorporar a la columna Arquer-Grossi unes desenes de

milicians de les joventuts del POUM³⁵⁶ de Sitges provinents del front de Mallorca que van ser destinats a les posicions d'Alcubierre.³⁵⁷ A partir del 25 de setembre el gruix de la columna va ser destinat a participar en les operacions contra Osca. Es va desplegar entre els municipis de Tierz i Casetas de Quicena i van deixar algunes forces a Leciñena. La columna va participar en els combats de Montaragó, on va ser molt castigada, fins al punt de perdre cent milicians durant els combats.

El 24 de setembre estaven finalitzant les operacions per a la presa d'Estrecho Quinto i Montaragó. A aquest efecte es van desplaçar dues centúries de la columna Del Barrio del front de Tardienta a la batalla; eren un total de 130 milicians, sumats a la columna del Negus i la dels Guerrilleros Rojos. La Conselleria de Defensa de la Generalitat instava Villalba a iniciar una ofensiva sobre Osca. Els anarquistes consideraven que el coronel Villalba afavoria les columnes del PSUC o, com a mínim, que perjudicava les seves, ja que no donava les ordres necessàries per donar-los suport quan aquestes el sol·licitaven, o assignant-los sempre els objectius més compromesos. Per aquests o altres motius els caps de columnes anarquistes desconfiaven de Villalba i no obeïen les seves directrius. En vista de la documentació interna que Del Barrio remetia al Comitè de Guerra del PSUC a Barcelona, sembla que Durruti, Ascaso, Jover i Vivancos no s'equivocaven gaire. En l'informe del 24 de setembre, Del Barrio tornava a insistir, de manera molt eloqüent, en la necessitat d'aconseguir que el Govern de Madrid nomenés Villalba delegat del Govern a tot el front d'Aragó, i en el fet que això, sumat a l'aplicació d'un decret de zona de guerra i a la militarització de les milícies, els ajudaria molt a millorar la seva posició i influència política.³⁵⁸

L'1 d'octubre de 1936 es va remetre un informe general de la situació al front dels sectors nord de l'Aragó i del setge d'Osca. La inspecció del front l'havien realitzat Duran Rosell —que havia inspeccionat la serra d'Alcubierre, entre Leciñena i Tardienta— i José del Barrio —que havia visitat el front des d'Osca fins a Yéqueda.

---

³⁵⁶ Joventut Comunista Ibèrica (JCI).

³⁵⁷ Van morir tots durant l'atac feixista sobre Leciñena.

³⁵⁸ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Informe de José del Barrio] del 24 de setembre de 1936.

El cap de l'Estat Major del sector era el coronel Villalba, el qual no comptava amb la confiança dels anarquistes, que tenien dubtes de la seva lleialtat. L'atac sobre la ciutat d'Osca va ser motiu de grans desavinences entre Villalba i una gran part dels caps de les columnes del sector. Entre finals del mes de setembre i inicis d'octubre Villalba considerava que no es disposava ni dels homes ni de l'armament necessaris per aconseguir l'objectiu.

Els efectius i la situació del front nord i de l'Alt Aragó l'1 d'octubre de 1936 era la següent:

Entre Leciñena i Tardienta (per la serra) es disposava de 800 homes i 4 metralladores. D'aquests, 300 efectius eren del POUM, i defensaven Leciñena, i 500 eren del PSUC, desplegats entre Robres i Tardienta. Es consideraven forces insuficients, a causa de l'amenaça d'atac imminent de l'enemic que, estava concentrant forces davant de Leciñena, entre Perdiguera i Robres (per la part de la serra) i a Almudévar.

Al sector de Tardienta es disposava de 1.000 efectius: 500 milicians i 500 soldats del Batalló de Muntanya núm. 3. En tot aquest sector les forces es consideraven insuficients per mantenir una primera línia. No existia segona línia ni tropes de reserva. S'havien tingut dues centúries de reserva a la posició anomenada la Granja del Cuervo, al flanc dret de Tardienta. Una de les centúries més una altra de Tardienta havien estat traslladades al front d'Estrecho Quinto i Montaragó per ajudar en l'ofensiva. Existia un sector d'un quilòmetre entre la Granja i el flanc dret de Tardienta sense cobertura.

A la dreta de Tardienta, ocupant Sangarrén i Vicién, s'hi trobaven les forces de la columna Ascaso, sumades a les de Los Aguiluchos de la FAI. Aquestes forces ocupaven posicions des dels municipis citats fins als de Banariés i Huerrios, per l'esquerra, i fins a les posicions a la zona d'Osca, a la dreta. Aquestes forces es componien de 6.000 efectius, que eren insuficients, si es considera que el front era molt gran i que Almudévar, controlat per l'enemic, quedava a la seva esquena.

L'enemic concentrava forces a Cuarte i Alerre. Les posicions d'Osca controlades pel PSUC se situaven a l'esquerra de la columna Ascaso i a la dreta de la columna Alas Rojas. Eren un total de mil efectius sense segona línia ni reserva. A la dreta de la columna Alas Rojas se situava el batalló Barbastre, en condicions similars a la resta.

El sector de Monflorite, Bellestar, Tierz i fins a Fornillos va millorar després de la presa d'Estrecho Quinto i Montaragó. Malgrat tot, no hi havia segona línia ni reserves, i les unitats d'aquell sector havien quedat greument desgastades per l'ofensiva. Al sector d'Igriés, Yéqueda i Banastás hi havia els guàrdies d'assalt i algunes altres centúries, més les columnes de la UGT. Aquell sector era molt feble, ja que era defensat per molt poques forces. Era comandat per Zapatero i Cartea, que hi havien dut a terme una bona feina de fortificació i organització, però, atès el nombre de combatents i l'armament disponible, el sector no estava en condicions d'atacar, ni tan sols de defensar, les posicions. Els franquistes concentraven forces a Lupiñén i Plasencia-Bolea. Al sector del Pirineu, des d'Ainsa i Boltanya fins a Bielsa, les forces eren molt escasses.

Es disposava de 8.800 efectius en tot el sector. En general, el front era feble i l'enemic concentrava tropes i equip en tota la línia, amb l'objectiu de trencar el front d'Osca. Si bé la situació podia permetre resistir a una ofensiva, era irrealitzable qualsevol intent d'atacar les posicions de l'enemic, fet que Del Barrio considerava prioritari per tal de mantenir el front. Era conscient que, cada dia que passava, augmentaven les necessitats del front, ja que aquest creixia en extensió i l'enemic concentrava més forces i fortificava millor les posicions.

Donada la circumstància, el Comitè de Guerra de l'Aragó va demanar al conseller de Defensa que traslladés els 2.000 homes que componien les forces d'ERC i Estat Català del sector Sud-Ebre al sector d'Osca. També es va informar el Govern de la Generalitat de la situació exacta del front per tal que aquest adoptés mesures a fi de millorar-la. Malgrat la situació, es va decidir intentar forçar el setge sobre Osca amb una sèrie de petites ofensives, com el tall de la carretera de Jaca, en una acció combinada entre la columna Zapatero i la columna Ascaso. L'estratègia, en aquell

sector, durant el mes d'octubre, va ser la de millorar les fortificacions de les posicions en tota la línia, assegurant amb especial intensitat el flanc esquerre, entre Leciñena i Tardienta i el dret, des d'Osca fins a la frontera, i acostar posicions fins a l'assalt definitiu sobre la ciutat d'Osca.

Del Barrio deixava clar que si durant els combats de setembre sobre la capital haguessin disposat de més homes i cartutxos, s'hauria pres la ciutat. En aquells moments l'amenaça sobre els flancs era massa gran per precipitar-se sobre Osca sense perill de ser escombrats per l'enemic.

En aquella època el fred ja començava a fer-se notar, i les necessitats de nova roba d'abric i calçat de qualitat van començar a ser una prioritat. Les baixes per malalties van augmentar. Els combats de setembre van produir nombroses baixes, entre morts i ferits, que les columnes havien de cobrir amb nous voluntaris. A més, les inclemències del temps i la durada en el temps dels combats també feien malbé armament i equip; un armament que el Govern de la Generalitat no estava en situació de reemplaçar. El problema més greu, però, del front d'Aragó va ser la manca de cartutxos i granades per a l'artilleria. Si bé el Govern central va enviar durant el mes de setembre un milió de cartutxos, gran part d'aquests es van gastar durant les ofensives sobre Estrecho Quinto i Montaragó.

Durant el mes d'octubre, Del Barrio determinava que el front d'Aragó, per tal d'aconseguir els objectius militars, necessitava 60.000 efectius ben armats i equipats, i sota un comandament únic.

El 8 d'octubre es van produir les ofensives feixistes al front de Farlete i Perdiguera, defensats per la columna Durruti. L'objectiu dels atacants era penetrar per Monegrillo en direcció a Sarinyena. Els franquistes van concentrar una força de 5.000 homes, però els milicians de la columna Durruti van resistir a l'atac: van causar nombroses baixes a l'enemic i van fer 150 presoners. La intervenció de l'aviació republicana va ser determinant. Aquesta ofensiva va propiciar que la columna Del Barrio concentrés forces a Alcubierre, fet transcendental durant els combats dels dies posteriors. La precària situació de la columna Arquer-Grossi a

Leciñena va precipitar-se durant l'atac dels feixistes sobre la població, el 12 d'octubre de 1936, en què les forces del POUM van ser literalment escombrades. Els feixistes van atacar les posicions de Leciñena amb una força de 3.000 homes, entre la qual, un regiment d'infanteria, 700 marroquins dels regulars, dues bateries d'artilleria, 4 esquadrans de cavalleria i 3 tancs. Les forces del POUM es componien de 650 milicians, comandats pel tinent Cirac i el comissari polític Ochoa. La impossibilitat de resistir a l'atac va forçar la retirada dels milicians, que van perdre al voltant de 200 homes i 7 metralladores, així com el municipi de Leciñena més les serres del sector de Robres. Un efectiu contraatac efectuat per la columna Del Barrio des d'Alcubierre va frenar l'ofensiva franquista i va permetre reconquerir algunes cotes de poca rellevància. Aquell sector del front quedava estabilitzat a la serra, entre l'ermita de Santa Quitèria, a Tardienta, i Alcubierre. La columna Del Barrio tenia desplegades, des d'Alcubierre i en aquest ordre, les centúries 41, Motoritzada, 38, 6, 18, 65, Guerrilleros Rojos, 3, 37, 47, 34, 13 i 32. Un total de 1.200 homes. La columna Macià-Companys va desplaçar quatre centúries a la serra d'Alcubierre. El sector era cobert encara per una companyia de guàrdies nacionals, per una centúria enviada per la columna Ortiz, dues companyies de guàrdies d'assalt i les quatre centúries del POUM supervivents de la batalla de Leciñena. Aquestes darreres es van situar a l'esquerra d'Alcubierre, i van entrar en contacte amb les forces de Durruti a Monte Oscuro. Entre els dies 12, 13 i 14 d'octubre la columna Del Barrio va patir 33 baixes, dels quals 4 van resultar morts.

El 12 d'octubre, la Conselleria de Defensa havia decretat el comandament únic, que havia recaigut sobre el comandant Reyes. Aquest va ordenar l'atac sobre Osca, malgrat que Del Barrio, Trueba i Villalba no van mostrar-hi conformitat. Dos dies després d'iniciar-se l'atac, es va donar l'ordre de detenir l'ofensiva. L'Estat Major va arribar al convenciment que calien més efectius, més armament, una artilleria millor i suport aeri per prendre la capital. El 19 d'octubre els feixistes van atacar l'ermita de Santa Quitèria. En l'atac hi van participar tropes marroquines i es va aconseguir l'objectiu. També hi va haver un important enfrontament aeri, en el qual els avions alemanys van derrotar de manera quasi definitiva la Força Aèria republicana. Els dies 20 i 21 van continuar els atacs sobre Tardienta, atacs que no van aconseguir prendre la població. El 24 d'octubre forces de la columna,

encapçalades per la centúria Thälmann, Guàrdies d'Assalt del grup 14 i algunes centúries de milicians de la columna van intentar recuperar Santa Quitèria amb el suport de les bateries del capità Botet; la van ocupar durant unes hores, però en van ser rebutjats posteriorment. La pèrdua de Santa Quitèria va ser desastrosa per a les posicions de la columna a Tardienta. Des d'aquella posició elevada, els feixistes controlaven tots els sectors d'aquell front.

Del Barrio va tornar a emetre informes el 27 d'octubre. Després dels durs combats d'Alcubierre i Tardienta, tal com es preveia a inicis de mes, s'havien produït les ofensives de l'enemic per tal de pressionar els flancs de la línia i evitar la pressió sobre Osca, alhora que s'assegurava el control de la serra de Robres, que dominava les altures sobre la ciutat d'Osca i la totalitat del sector. En l'informe, Del Barrio destacava el bon comportament dels milicians i els soldats del Batalló de Muntanya núm. 3 en la defensa de Tardienta. També destacava la moral alta, així com la combativitat i l'ímpetu revolucionari dels milicians, però remarcava que de mica en mica la resistència dels milicians s'esgotava. La majoria feia tres mesos que era al front sense cap permís, i això començava a ser un factor a tenir en compte. A les llargues estades al front s'hi havien de sumar el desgast i les baixes dels darrers combats, així com i la duresa de les posicions dels milicians que es trobaven a la serra. Tot aquest cúmulo de circumstàncies va provocar un seguit d'insurreccions i indisciplines de grups de combatents, i fins i tot de centúries senceres, que fins llavors havien combatut amb entusiasme. Calia planificar el relleu d'aquestes unitats i la reorganització d'algunes centúries que havien quedades reduïdes a la meitat dels seus efectius.

La situació descrita per Del Barrio es veu reflectida en diverses actes de reunions de les diferents centúries de la columna. La centúria comandada per Florencio Fernández es va reunir en assemblea a les mateixes posicions del front de la serra de Tardienta el 2 de novembre de 1936. La unitat era al front des del 10 d'agost; havia participat en els combats de Tardienta i, posteriorment, en els d'Alcubierre. La centúria havia quedat reduïda a 45 milicians, menys de la meitat dels que la componien originalment. Van acordar comunicar aquesta situació al camarada

Trueba, i donat el seu estat físic, sol·licitaven un permís a la rereguarda.³⁵⁹ Els delegats de la centúria Serafín Espinós i de la columna Iberoamericana també reclamaven una acció més contundent del comandament de la columna. Es demanava més esperit revolucionari i formació política en l'àmbit del marxisme; més formació, més premsa i una atenció més bona de les necessitats dels combatents.³⁶⁰

7.1.3 L'Aragó, escenari secundari. La reorganització de l'Exèrcit de Catalunya

El mes de novembre va ser un mes tranquil al front d'Aragó. L'enviament d'importants contingents de forces al front de Madrid, la reestructuració de l'Exèrcit català i la carència d'armament van provocar un estancament del front.

El 29 de novembre, les forces catalanes del front d'Aragó es trobaven dividides en sis sectors, comandats per l'Estat Major del comandant Reyes. El centre de comandament se situava a Sarinyena. El plànol de situació³⁶¹ de les forces ens indica que no hi va haver pràcticament canvis a les posicions dels front al mes d'octubre, però sí que ens mostra un creixement en el nombre de combatents. El front d'Aragó disposava de 35.232 efectius sota el comandament de la Generalitat de Catalunya, una part dels quals procedia de la mobilització decretada a inicis d'octubre de 1936.

Sector 1. Alt Aragó

Cobria el front des de la frontera al poble de Belsué. Format per 989 efectius, en sentit nord-sud. Columna Alto Aragón, 521 homes; columna Pirinenca, 383 efectius; carrabiners, 63 membres; Guàrdia Nacional Republicana, 22 homes.

---

³⁵⁹ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS_BARCELONA_C844_EXP041_0001.

³⁶⁰ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS_BARCELONA_C844_EXP041_0002.

³⁶¹ Museu de Robres [Plànol de comunicacions d'Aragó. Situació de forces] 29 de novembre de 1936.

Sector 2. Nord Aragó

Comprenia el front des d'Arguis fins a Leciñena, i incloïa el setge d'Osca. Format per 15.106 efectius, situats de nord-sud. Entre Arguis i Yéqueda, inclosa la carretera de Jaca, s'hi trobava la columna Roja y Negra, amb 2.000 efectius; entre Yéqueda i Tierz, la Guàrdia Nacional Republicana, amb 90 efectius; columna Stalin, 540 milicians; columnes del POUM, 500 efectius; columna Barbastre, 600 efectius; columna metralladores de Manresa, 150 efectius. A Tierz, s'hi trobaven columnes del POUM, amb 2.000 efectius. A Monflorite, hi havia el Batalló de Muntanya núm. 4, amb 526 efectius, i el Batalló de Muntanya núm. 1, amb 434 efectius. De Pompenillo fins a Banariés, hi havia columna Ascaso i la columna Garcia Oliver, amb 3.700 efectius. Al nord de Tardienta, s'hi trobava la columna Carlos Marx, amb 300 efectius. A Tardienta, hi havia el Batalló de Muntanya núm. 3, amb 457 efectius, i la columna Guàrdies d'Assalt núm. 14, amb 200 efectius. Entre Torralba i Robres, s'hi trobava la columna Del Barrio, amb 1.200 milicians. Entre Robres i Alcubierre, hi havia la columna Macià-Companys, amb 300 efectius; la columna Guàrdies d'Assalt núm. 14, amb 136 efectius, i la columna Macià-Companys, amb 400 efectius. Al sud d'Alcubierre, hi havia les columnes del POUM, amb 952 efectius, i el Batalló núm. 1 del Regiment de Catalunya, amb 621 efectius. També hi havia la reserva d'un batalló d'infanteria a Montsó.

Sector 3. Centre Aragó

Front des del nord de Farlete fins a Gelsa. Disposava de 5.222 efectius, en sentit nord-sud. Davant de Perdiguera, hi havia la columna Durruti, amb 400 milicians; entre Farlete i Monegrillo, la columna Durruti, amb 1.493 efectius; entre Monegrillo i Osera, la columna Durruti, amb 1.329 efectius; entre Osera i Gelsa, la columna Durruti, amb 2.000 efectius; reserva de columna Alas Rojas, 500 efectius a Sarinyena.

Sector 4. Sud-Ebre

Front des del nord de la Zaida fins a Herrera de los Navarros i Aguilón, al sud de Saragossa. Era format per 10.215 efectius. Al sector de Sástago, hi havia la columna Ortiz, amb 1.800 efectius; al sector Azaila, la columna Ortiz, amb 2.000 efectius; al sector Lécera, la columna Ortiz, amb 3.610 efectius, i el Batalló de Muntanya núm.

1, amb 405 efectius; al sector Azuara, la columna Ortiz, amb 2.400 efectius. Hi havia la reserva de 500 efectius de la columna Ortiz a Casp.

Sector 5. Montalban

S'hi trobava la columna Macià-Companys, amb 1.700 efectius. Hi havia una reserva de 700 efectius de la columna Macià-Companys a Alcanyís.

Sector 6. Terol

Hi havia columnes valencianes al voltant de Terol. Era format per 10.400 efectius. De nord a sud, columna CNT, amb 1.200 efectius; columna Torres Benedito, amb 4.000 efectius i 2 bateries de 7,5; columna de Hierro, 4.000 efectius i 1 bateria de 7,5; columna Eixes-Urribes, 1.200 efectius i 1 bateria del 7,5.

Durant el mes de desembre es va aplicar la militarització de les columnes i la reestructuració del front, amb la formació de les noves divisions; així, a partir d'aquell moment, s'entrava en una fase diferent del conflicte en terres aragoneses.

7.2 Mallorca

L'expedició a Mallorca va esdevenir una de les grans operacions militars de la guerra, que va obeir a interessos estratègics i polítics. El domini de les Illes Balears implicava el control del tràfic marítim del Mediterrani, de la principal via de comunicació entre els ports de Barcelona, Alacant i València amb els importants ports francesos situats a la costa del Mediterrani. Tanmateix, la possessió de l'illa de Mallorca per part del feixistes implicava una amenaça directa per a tot el litoral peninsular, inclosa Catalunya. D'altra banda, el Govern de la Generalitat de Catalunya volia demostrar que era capaç d'obtenir una victòria militar. Mallorca semblava a l'abast d'aquests objectius. Aïllada pel mar i lluny de la resta de forces sollevades, mantenia una situació interna feble. El responsable del comandament militar de l'illa, el general Goded, havia estat capturat a Barcelona durant els combats del 20 de juliol. Segons diversos informes rebuts a Catalunya, a l'illa es mantenien grans reductes de militants del Front Popular disposats a combatre un

cop les forces catalanes arribessin l'illa. Finalment, es comptava amb l'illa de Menorca i el port militar de Maó, amb la seva guarnició, com a base operativa per facilitar l'operació. Tot feia indicar que l'expedició havia de ser un èxit polític i militar, que s'assoliria ràpidament i fàcilment.

7.2.1 El comandament de la força

El capità Alberto Bayo va ser el militar designat per comandar les operacions a les Balears. Bayo era subordinat de Díaz Sandino. Els dos procedien de la 3a Esquadra Aeronaval amb base al Prat de Llobregat. Aquesta base mantenia comunicació i es coordinava de manera orgànica amb els efectius de l'aviació naval de la guarnició de Maó. Es pot observar aquesta connexió en el telegrama rebut pel delegat del Govern a Maó del dia 22 de juliol de 1936 des de Barcelona. Tot just s'acabava de derrotar el sollevament a la ciutat i la situació a la resta de la Península era confusa:

Barcelona/Generalidad-Mahón

Imposible comunicar hasta ahora. Felicítrole su actuación enérgica defensa régimen que hago extensiva a fuerzas leales y a Marina que junto con el pueblo entero ha aplastado con heroísmo criminal sublevación traidores fascistas. Telegráfieme vapor Ciudad Ibiza todo detalle hechos ocurridos en Menorca contando plenamente su leal comportamiento. Viva la República. Alberto Bayo.³⁶²

En el telegrama del dia 22 de juliol de 1936 es fa evident la posició que el capità Alberto Bayo adoptava respecte a les Balears: es convertia en interlocutor directe entre les forces militars de Catalunya i les lleials de les Illes Balears en els moments posteriors a la victòria contra els sollevats.

S'ha de tenir present que l'operació de les Balears es va organitzar durant els dies immediats a la constitució del Comitè, en plena efervescència revolucionària. El dia

---

³⁶² Arxiu Provincial de Maó. Fons administratiu [Telegrama d'Alberto Bayo al Delegat del Govern a Maó] 22 de juliol de 1936.

3 d'agost sortien del port de Barcelona els primers contingents de voluntaris catalans. La concentració de forces a Maó es va prolongar durant alguns dies més.

Massot i Muntaner planteja, en el segon capítol de seu treball, una complicada dialèctica per intentar dilucidar si l'ordre relativa a la formació de l'expedició provenia o no del Govern de la República.³⁶³ Aquest és un debat estèril, ja que durant els mesos de juliol, agost i setembre de 1936 el Govern de la República no estava en condicions d'organitzar ni d'imposar res a Catalunya. Massot, finalment, considera que la responsabilitat havia estat del Comitè i la Generalitat. De fet, només podia haver estat així. Un altre tema és, com bé apunta Massot, que l'opció de Mallorca rebés el suport en primera instància del PSUC, com explicava Joaquín Almendros, secretari militar del PSUC: *“nuestro partido, conjuntamente con la Generalitat, tuvo a su cargo la mayor parte de la organización de la expedición a Mallorca”*.³⁶⁴ L'alt percentatge de combatents del PSUC a Mallorca —gairebé un de cada dos milicians era membre del PSUC— sembla que avala aquesta versió. Abad de Santillán especificava que *“la expedición de Bayo se hizo sin nuestro conocimiento y nuestro control aunque después les ayudamos”*,³⁶⁵ com efectivament va ser.

A partir del dia 10 d'agost importants contingents del Sindicat del Transport Marítim de la CNT van ser organitzats amb destí a les Balears. S'ha de tenir present que durant els primers dies d'agost, Abad de Santillán només controlava la Secretaria d'Organització de les Milícies de Barcelona ciutat. Joan Pons, d'ERC, i Josep Miret, del PSUC, controlaven l'organització de les milícies comarcals, que també formaven part del Comitè. Segons l'anàlisi de la base de dades de milicians, gairebé la meitat dels combatents que van formar part de l'expedició de Mallorca no eren de la ciutat de Barcelona, i si s'analitzen les columnes sortides entre el 3 i el 5 d'agost de 1936, la proporció a favor de les comarques augmenta en relació amb els residents a Barcelona. És probable que Santillán i Garcia Oliver tinguessin

---

³⁶³ MASSOT, JOSEP, *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987. Pàg. 53-664.

³⁶⁴ ALMENDROS, JOAQUÍN, *Situaciones españolas: 1936/1939. El PSUC en la guerra civil*, Barcelona, Editorial Dopesa, 1976. Pàg. 49.

³⁶⁵ ABAD DE SANTILLÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940. Pàg. 378.

la sensació que el Comitè eren ells. Però iniciatives com l'expedició de Mallorca ens demostren que no va ser així. Abad de Santillán es delata en fer servir l'expressió “*se hizo sin nuestro conocimiento y nuestro control*”; parla de les organitzacions llibertàries a les quals ell representava, igual que Garcia Oliver, i no del Comitè.

Joan Garcia Oliver va deixar moltes referències sobre com s'havia organitzat l'expedició a Mallorca. En les seves memòries *El eco de los pasos*, Oliver mantenia que l'expedició havia sortit de Barcelona sense coneixement del Comitè. Aquest punt és del tot improbable, ja que, al fet que durant els primers dies d'agost de 1936 es van haver de reclutar i equipar diversos milers de milicians, s'hi ha de sumar que aquests havien de ser embarcats des del port de Barcelona, a escassos metres de la seu del Comitè, on el mateix Garcia Oliver reconeix que hi va fer vida durant les primeres setmanes de la guerra. D'altra banda, hauria estat del tot impossible treballar d'esquena al Comitè durant el juliol i agost de 1936 a la ciutat de Barcelona. Una altra qüestió és que la CNT no fos partidària, en un inici, de l'expedició a Mallorca, centrada com estava, durant les primeres setmanes de lluita, a alliberar Saragossa. Segons Garcia Oliver, el 17 d'agost, un cop a Mallorca, Bayo va demanar ajuda al Comitè. Garcia Oliver va enviar Duran Rosell i el comandant Vicenç Guarner a comprovar l'estat militar de l'expedició.³⁶⁶ L'informe favorable d'aquests va propiciar l'enviament d'artilleria a les forces de Mallorca.³⁶⁷ Garcia Oliver i la resta del Comitè coneixien i dirigien l'expedició de Mallorca, com ho prova el document de la decisió presa pel Comitè el dia 13 d'agost, en què es comunicava a Bayo que en un termini de 48 hores havia de desembarcar a Mallorca o tornar a Barcelona.³⁶⁸ Es dona el cas que el document anava signat per Díaz Sandino i Garcia Oliver. El document encara aporta una dada més: s'hi feia

---

³⁶⁶ Guarner i Duran van entregar l'informe al Comitè el dia 27 d'agost. Sobre l'informe, Guarner i Duran vegeu MASSOT, JOSEP, *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987. Apèndix 2. Pàg. 387. El document no és l'original. No va ser publicat en el llibre que Guarner va escriure l'any 1975 —*L'aixecament militar i la guerra civil a Catalunya (1936-1939)*—, malgrat que hi dedicà un capítol sencer a l'expedició de Mallorca. El text que reproduïx Massot va ser facilitat per Vicenç Guarner des del seu exili mexicà durant la dècada dels vuitanta. Vegeu *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears (1990)* de Josep Massot. Pàg. 29.

³⁶⁷ GARCIA OLIVER, JUAN, *El eco de los pasos*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1978. Pàg. 238.

³⁶⁸ GORDILLO, JOSE LUIS, La columna de Bayo, Madrid, Ediciones Dyrsa, 1987. Pàg. 96. Aquesta publicació va reproduir part de l'arxiu personal del capità Bayo. Vegeu Josep Massot i Muntaner, *Aportacions a la història de la guerra civil a Mallorca*, fons procedent de la família de Bayo. Pàg. 81.

referència explícita al fet que Bayo va mantenir una reunió amb el Comitè, en la qual havia explicat els detalls del desembarcament. En les seves memòries, Garcia Oliver tractava amb molta duresa el capità Alberto Bayo. Segons les memòries, tots els membres del Comitè i ell mateix sentien un profund menyspreu cap al capità, a qui no van afusellar per llàstima. També el descriu com un incompetent i un manipulador. Segons la versió de Garcia Oliver, Bayo havia declarat davant del Comitè, el 4 de setembre, que ell sol havia muntat l'expedició a Mallorca, sense les ordres de cap superior, enganyant tothom, i havia aconseguit embarcar els milicians. Les actes del Comitè del 4 de setembre deixen en evidència que la versió de Garcia Oliver no s'ajusta a la realitat.

El decret de la Generalitat i, per extensió, del Comitè, signat pel president de la Generalitat i pel president del Consell Executiu, respecte a l'autoritat de Bayo a les Balears, amb data 10 d'agost de 1936, també contradiu la versió de Garcia Oliver:

El Capitán de Aviación, Don. Alberto Bayo Giraud, es el Delegado del Gobierno de la República y de la Generalidad de Cataluña y representa a ambos en las islas Baleares. Por lo tanto, ostenta la máxima representación de ambos poderes en dichas islas y recaerá sobre él exclusivamente la facultad de organizar, con el criterio que estime oportuno, las milicias voluntarias, así como el ejercicio de cuantas atribuciones competan a ambas representaciones del Estado. Lo que les comunico a todos los efectos procedentes.³⁶⁹

7.2.2. Composició de la força

La xifra de milicians combatents a Mallorca ha estat objecte —com és general en aquesta qüestió— de versions discordants, tant en la historiografia com en les memòries dels protagonistes. Massot i Muntaner dóna com a bona la xifra que aportà Martínez Bande,³⁷⁰ el qual havia considerat que la xifra total de milicians a

---

³⁶⁹ Arxiu Provincial de Maó. Fons administratiu [Decret de poders de representació de la Generalitat i de l'Estat espanyol a les Illes Balears a nom del capità Alberto Bayo Giraud] 10 d'agost de 1936.

³⁷⁰ MASSOT, JOSEP, *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987. Pàg. 86.

l'illa de Mallorca era de 8.000 a 9.000 efectius.³⁷¹ Guarner va aportar la xifra aproximada de desembarcats: de 7.000 a 7.500 efectius.³⁷² Garcia Oliver rebaixava la xifra a 5.000 homes, entre milicians, soldats i forces d'ordre públic.³⁷³ Les actes de la reunió del Comitè del dia 4 de setembre de 1936 ens acosten a la xifra real de milicians a Mallorca. Durant la reunió es va parlar, i molt, dels fets de Mallorca, i es va decidir nou destí per als 4.000 milicians retornats de l'illa.³⁷⁴ L'anàlisi dels subsidis de Comitè Central de Milícies Antifeixistes que hem dut a terme situen la xifra total a prop de la indicada pel Comitè.

Malgrat que habitualment s'ha parlat de la columna Bayo, mai no va existir aquesta com a tal. Va existir un conglomerat de columnes i unitats militars de les armes d'infanteria, marina i aviació, comandades de manera conjunta pel capità Bayo. La força expedicionària va arribar a tenir, durant els primers dies de setembre, un màxim de 5000 a 5.500 homes i dones, dels quals no més de 4.000 procedien de l'organització de les milícies catalanes. Entre 1.000 i 1.500 efectius pertanyien a forces d'ordre públic i militars del Regiment d'Infanteria núm. 37 de Maó i de la marina de guerra. El conjunt d'aquestes forces va haver de defensar les illes de Menorca, Eivissa i Formentera, i va participar en la batalla de Mallorca. S'ha de tenir present que l'arribada d'efectius a les Balears es va produir de manera esglaonada durant tot el mes d'agost. Gran part d'aquests efectius es van sumar a l'expedició un cop el gruix de la força —al voltant de 2.000 efectius— ja es trobava a l'illa de Mallorca.

Les columnes de milicians que van combatre sota el comandament de l'Estat Major del capità Alberto Bayo van ser disset: la columna Zapatero, sortida de Barcelona en tres torns els dies 2, 4 i 5 d'agost, composta per tres centúries d'Estat Català, una d'ERC i sis del PSUC; la columna Carlos Marx, arribada els dies 3, 5, 15 i 18

---

³⁷¹ MARTÍNEZ BANDE, JOSÉ MANUEL, *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca*, Monografías de la Guerra de España. Número 1, Madrid, Editorial San Martin, 1984. Pàg. 141.

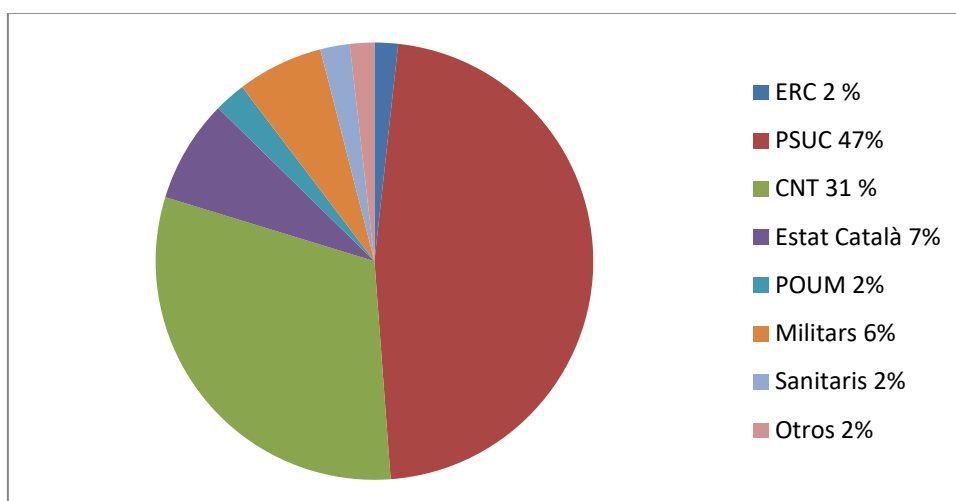
³⁷² MASSOT, JOSEP, *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987. Apèndix 2.

³⁷³ GARCIA OLIVER, JUAN, *El eco de los pasos*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1978. Pàg. 238.

³⁷⁴ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 4 de setembre de 1936.

d'agost, que integrava una centúria internacional, efectius del Regiment d'Infanteria núm. 37 de Maó i militars i militants del PSUC procedents de Catalunya; la columna del comandant Cabrera, arribada a Maó els dies 3 i 5 d'agost, formada per milicians de la CNT i militars, als quals es va sumar una centúria de voluntaris de les Balears; la columna Gavaldà, arribada el 3 d'agost i formada per militants del PSUC de Barcelona; la columna Francisco Guillamont, amb sortida de Barcelona els dies 3, 5, 7 i 13 d'agost; la columna López Tienda, arribada entre els dies 3 i 5 d'agost; la columna Vidal, formada per voluntaris de la CNT, arribada a Maó el 4 d'agost; la columna Desiderio Trilles, sortida de Barcelona el 5 d'agost; la columna Ramon Casanellas, sortida el 6 d'agost de Barcelona; la Juan Guillamont, sortida els dies 8, 15, 17 i 21 d'agost; la del Sindicat del Transport Marítim de la CNT, arribada el 10, 15, 20 i 28 d'agost i 1 de setembre; la columna Gil Otero, arribada el 12 d'agost; la del comandant Antonio Calero, sortida de Barcelona el 16 d'agost; la del capità Pajarero, arribada a Maó el 17 d'agost; la columna Espartaco, arribada el 20 d'agost, i la Miguel Torelló, el 25 d'agost, la darrera desembarcada a l'illa de Mallorca. La columna Alicante, arribada el 3 de setembre, no va efectuar el desembarcament atesa la situació que vivia la força en aquells moments.

La distribució de la força per nombre de militants de les organitzacions antifeixistes va ser la següent:

Al front de Mallorca, els militants del PSUC van ser la força més nombrosa (un 47 % del total), fins al punt d'arribar a ser pràcticament un de cada dos combatents. Aquests combatents es van agrupar en diverses columnes de mida

mitjana o petita, i sovint barrejats amb militars professionals. Cobrien el sector central del front i part del sud. A la zona centre es van concentrar totes les columnes del PSUC a partir del nucli de la columna Carlos Marx, que ocupava posicions al sector de Son Carrió. Aquesta columna disposava de la primera centúria internacional que es va constituir a la guerra. Al sud, sobre Portocristo, s'hi va col·locar la columna Zapatero, que era formada per sis centúries del PSUC i quatre d'Estat Català i ERC, que representaven el 7 % i el 2 % del total de la força respectivament. A partir del dia 20 es van afegir sota el comandament de la columna Zapatero les forces del POUM a l'illa, un 2 % del total, i una columna d'ERC, la Rafael Casanova. Els voluntaris de la CNT a les Balears es van concentrar en una gran columna, l'organitzada pel Transport Marítim de la CNT. Van arribar a ser el 31 % del total de les forces de les Balears. Aquesta columna es va desplegar a Mallorca, a l'extrem nord del front, ocupant la serralada que se situa sobre Son Servera, però també va mantenir importants efectius a Eivissa, fins al 17 de setembre. Els militars van representar el 6 % del total. En general, van formar part de les columnes del PSUC, tot i que els darrers dies de combat van protagonitzar una ofensiva a l'extrem nord del front, avançant sobre el puig de Son Corb. Finalment, els homes i dones destinats als equips sanitaris van implicar el 2 % del total de la força.

7.2.3 L'evolució del front: 3 d'agost – 4 de setembre de 1936

Un cop les columnes catalanes es van anar concentrant a Maó, es va procedir a ocupar les illes de Formentera i Eivissa. Al front de les Balears hi havien arribat al voltant de tres centúries procedents de València, formades, en gran mesura, per guàrdies civils i militants anarquistes, sota el comandament del capità Uribarry. El 7 d'agost les forces valencianes i la columna Zapatero van atacar l'illa de Formentera. Entre el 8 i el 9 d'agost es va ocupar l'illa d'Eivissa. A causa de la tensió existent per la qüestió del comandament entre Bayo i Uribarry, el valencià va abandonar les Balears el dia 12 d'agost amb part de les seves forces.³⁷⁵ Bayo va

---

³⁷⁵ MARTÍNEZ BANDE, JOSÉ MANUEL, *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca*, Monografías de la Guerra de España. Número 1, Madrid, Editorial San Martin, 1984. Pàg 158-160.

retornar a Maó, on estaven concentrades totes les columnes i els equips procedents de Barcelona. El dia 13 d'agost el capità Bayo va rebre una comunicació del Comitè:

Govern de la Generalitat de Catalunya

Comitè de Milícies Antifeixistes

De acuerdo con la sesión anterior convenimos, que se intente la operación de Mallorca en un plazo de 48 horas, contando solamente con los medios de que actualmente dispone y según el plan que presentó al Comitè y fue aprobado, sin comprometerse a ninguna acción decisiva en caso de encontrar gran resistencia.

En caso de no poderse realizar la operación en las condiciones apuntadas se le ordene regrese a Barcelona con todos los elementos de material y personal que había que emplear en el desembarco, y todo el material de los parques de armamento.

El Comitè Central de Milicias Antifascistas de Catalunya. Departamento de Guerra

[Signatures de Joan Garcia Oliver y Felip Díaz Sandino]

[Segell Milícies Antifeixistes de Catalunya. Comitè Central. Secció de Guerra]³⁷⁶

El desembarcament a Mallorca es va produir el 16 d'agost. Les forces del capità Bayo es van desplegar entre Portocristo i les serralades situades sobre Son Servera. Es tractava d'un front de quinze quilòmetres al nord-est de l'illa; la ciutat més pròxima era Manacor. El front de Mallorca va ser un front tranquil, amb escassa potència de foc i poca concentració de forces. Les forces feixistes al front de Manacor ascendien a 3.414 efectius, entre militars, milicians i forces d'ordre públic.³⁷⁷ Com s'ha dit, en les actes del Comitè del 4 de setembre és parla de 4.000 efectius retornats de l'illa. Les forces estaven equilibrades; per això, l'estancament del front. Malgrat que les columnes catalanes disposaven del suport artiller dels vaixells de la flota espanyola, els defensors de l'illa tenien una major potència de foc. Les forces de Bayo disposaven de tres bateries del 7,5 i una del 10,5, mentre

---

³⁷⁶ GORDILLO, JOSE LUIS, La columna de Bayo, Madrid, Ediciones Dyrsa, 1987. Pàg. 96. Aquesta publicació va reproduir part de l'arxiu personal del capità Bayo. Vegeu Josep Massot i Muntaner, *Aportacions a la història de la guerra civil a Mallorca*, fons procedent de la família de Bayo. Pàg. 81.

³⁷⁷ Arxiu General Militar d'Àvila. C.2259/3 núm. 1-59 [Resumen de las fuerzas, material y municiones de las 5 agrupaciones que operan en Manacor] 3 de setembre de 1936.

que les feixistes disposaven de tres del 7,5, tres del 10,5 i una del 15,5.³⁷⁸ La superioritat dels defensors era significativa i dificultava les accions ofensives de les febles unitats catalanes. En relació amb la capacitat aèria, els atacants van mantenir certa hegemonia a l'aire fins al dia 27 d'agost —com explicava José Luis Alcofar, la Força Aèria republicana era molt antiquada i poc efectiva com a força d'atac sobre el terreny—;³⁷⁹ a partir del dia 28 d'agost van entrar en joc els avions i els pilots de combat italians.³⁸⁰ Aquests van acabar decantant la batalla. Bayo va fer crides desesperades per augmentar els efectius de combatents i per rebre més aviació, artilleria i armes antiaèries. Malgrat tot, la moral i l'esperit combatiu dels milicians eren molt alts.

La reunió del Comitè del dia 31 d'agost reflectia la importància dels fets que estaven succeint a Mallorca i la perspectiva política i militar en relació amb l'expedició de Bayo que tenien els membres del Comitè. Garcia Matas va obrir la sessió informant sobre la situació de les forces de Mallorca. Va fer una especial referència a la manca de material de guerra, especialment l'antiaeri, i a la necessitat urgent de proveir les columnes. Va destacar la informació que havia rebut respecte al desplegament de sis nous aparells de caça italians a l'illa i les conseqüències per al front de les Balears, però també per a Barcelona i València. Aquestes afirmacions significaven el coneixement exacte del que implicava no aconseguir el control total de les Illes Balears: quedar exposats als atacs aeris dels feixistes. Es reconeixia, implícitament, el valor estratègic que tenia la campanya del capità Bayo per al futur del desenvolupament de la guerra a tot l'arc Mediterrani. Garcia Matas continua explicant la situació de Mallorca, que si bé era greu en relació amb equip i el material de guerra, era molt positiva quant a la moral de les forces desplegades. Giménez de la Beraza va informar Matas que ja havien rebut del comandant Guarner un informe de característiques similars, i que eren molt conscients de la situació i importància de la campanya de Mallorca, però que

---

³⁷⁸ Arxiu Militar de Balears. Fons 1936-1939 [Plano del frente y posición de artillería del sector de Manacor] 1 de setembre de 1936.

³⁷⁹ Arxiu del Pavelló de la República. Fons José Luis Infiesta [Alcofar Nassaes, Jose Luis. La euforia revolucionaria y la formación de las columnas (S.l.n.d)].

³⁸⁰ Vegeu a DURAN, MIGUEL, *1936 en Mallorca. Volúmenes I, II, III y IV*. Palma de Mallorca, Miguel Duran Pastor, 1982. Volum II. Pàg. 250 [Parte de aviación. Correo de Mallorca] 29 d'agost de 1936.

s'estaven ultimant els detalls per a l'ofensiva final sobre Osca i que, un cop s'hagués assolit aquest objectiu, se centrarien tots els esforços en les operacions de Mallorca. Vidiella va remarcar la importància de la campanya de Mallorca, especialment en l'ordre internacional, i la necessitat que la columna fos immediatament atesa en els mitjans que fossin necessaris per assolir la victòria. Giménez de la Beraza va manifestar que ja es tenien en compte les necessitats de Mallorca, però que en aquells moments era impossible subministrar degudament els dos fronts i que el problema havia anat determinat per la poca planificació de l'operació a Mallorca. Alcón va reafirmar la idea que es feia imprescindible ultimar la presa d'Osca per poder donar tot el suport a Mallorca. Finalment, s'acordà que Garcia Matas elaborés una relació de tot el material que necessitaven les forces de Mallorca, per ser entregat a la Secció de Guerra del Comitè, a fi de garantir que se subministrava.³⁸¹

No hi ha dubte que des del Comitè es considerava el front de Mallorca com a prioritari. El dia 31 d'agost es van conquerir les posicions de Son Corb, al nord de Son Servera. El dia 2 de setembre les forces de Son Corb eren desallotjades a les posicions anteriors, després d'intensos combats. El dia 3 va transcórrer amb tranquil·litat.

7.2.4 El reembarcament de la força

Els informes de radiogrames del dia 3 de setembre entre el comandament de Bayo i els vaixells de la flota republicana són similars als dels dies precedents: ordres de tir, acostament o distracció i observació de l'enemic.³⁸² Res feia pensar en el desenvolupament dels fets en les hores posteriors.

---

³⁸¹ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 31 d'agost de 1936.

³⁸² DURAN, MIGUEL, *1936 en Mallorca. Volúmenes I, II, III y IV*. Palma de Mallorca, Miguel Duran Pastor, 1982. Volum II. Pàg. 318-320.

El 3 de setembre a les 15.30 hores el capità Alberto Bayo era cridat a presentar-se al vaixell insígnia de l'Armada republicana, el creuer *Libertad*. Un cop al vaixell, se li va presentar una comunicació del Comitè de Guerra de l'Armada amb les resolucions del Govern de la República referents a Mallorca:

Al capitán Bayo:

Estudiado con detenimiento el momento actual que en estos momentos atraviesa España; ya que estamos en antecedentes de cuanto ocurre en los distintos frentes de la península y vista la situación de Mallorca y las resoluciones que tomó el Gobierno de la República, en su consecuencia el primero por tratar de evitar un conflicto grave de carácter internacional y el segundo por reconocer que son de muchísima necesidad atender y aplastar al fascio en todo el litoral peninsular antes que meterse en ataques aislados como son Palma de Mallorca, y que no pueden atenderse por falta de material, personal y buques que coadyuvasen en la rendición de la citada isla, expone a dicho capitán lo siguiente:

1º Que no considere que se encuentra desatendido por el gobierno por las razones que al margen quedan expuestas.

2º Que el tener que marchar esta misma noche, es cumpliendo órdenes del Gobierno por considerar más necesaria la defensa y toma de distintos puntos de la península.

3º Que considerando que de quedar las fuerzas a sus órdenes en la isla y no tener más defensa que la que tienen en la actualidad, considera que en pocos días serían copados, con la agravante de perder muchísimo material del cual carecemos en la península y otra más grave aún, que sería el aplastamiento de una importante fuerza que lucha con gran encono por defender el régimen democrático legalmente constituido.

4º Que las fuerzas a sus órdenes al ver que no les llega la ayuda de material y personal que necesitan y viendo un enemigo perfectamente pertrechado con aviación y cañones de gran alcance, además de desmoralizarse llegarán a abandonar sus puestos con justísima razón por ver agotadas sus energías.

Visto lo expuesto con toda imparcialidad y discutido por todos los miembros que componen este Comité de Guerra, que son los representantes de todos los buques que componen la flota [...] Acordaron exponer a usted las siguientes medidas para su adopción tomadas por unanimidad:

1º Aprovechando que nos hace falta personal y material para ocupar la mayor parte de Andalucía, avéngase a hacer una retirada a tiempo para ser más útil en otro lugar, sin que ello desdiga en nada en su actuación.

2º Se pondrá usted con sus fuerzas a las inmediatas órdenes de la flota para cooperar con ella en la toma de puntos ya estudiados y que consideramos de gran éxito.

3º Una vez iniciado el desembarco en la península, mandará las fuerzas que tiene y actuará en tierra con mayores garantías ya que se encontrará defendido por la aviación y la flota.

4º Se comenzará a efectuar el embarco de todo su material y fuerza hacia Málaga, abandonando por el momento la toma de la isla de Mallorca esta misma noche y,

5º De no hacerlo así, visto que no pueden distraer ningún barco de la península de los ministros que nos gobiernan, se verá entregado usted y todas sus fuerzas a una muerte segura y a un fracaso de las fuerzas leales, fuerzas que por las actuales circunstancias, deben a nuestro juicio emplearse donde hacen más falta, no considerando la toma de la isla como objeto más importante en estos momentos.

A bordo del Libertad, 3 de septiembre de 1936.

Por el Comité de la flota³⁸³

El 26 d'agost, Indalecio Prieto, socialista i ministre de la Marina del Govern de la República, havia publicat un article³⁸⁴ en què carregava durament contra l'expedició de Mallorca i en què exigia el comandament únic de les forces lleials sota control del Govern de Madrid, en clara al·lusió al Govern de la Generalitat.³⁸⁵ La comunicació a Bayo del dia 3 de setembre en el vaixell *Libertad* era una conseqüència directa de l'article de Prieto i una mostra d'allò que, d'aleshores ençà, serien les relacions entre el Govern de la Generalitat i el Govern de la República. A Bayo se li comunicava que el Govern de la República retirava el suport de l'esquadra naval a les forces catalanes de Mallorca amb caràcter immediat.

---

³⁸³ GORDILLO, JOSE LUIS, La columna de Bayo, Madrid, Ediciones Dyrsa, 1987. Pàg. 197. Aquesta publicació va reproduir part de l'arxiu personal del capità Bayo. Vegeu Josep Massot i Muntaner, *Aportacions a la història de la guerra civil a Mallorca*, fons procedent de la família de Bayo. Pàg. 81.

³⁸⁴ Publicat a *El Liberal* de Bilbao i reproduït a *Informaciones* de Madrid el dia 27 d'agost.

³⁸⁵ Publicat íntegrament a MASSOT, JOSEP, *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987. Pàg. 284-287.

Dictava, per ordre del Govern de la República, reembarcar les forces sota l'amenaça de ser abandonades a la seva sort, en cas de no fer-ho. Finalment convidava Bayo, i les seves forces, a combatre amb la marina de guerra republicana al front de Màlaga, on sí que rebrien tota l'ajuda de la flota i de la Força Aèria espanyola.

La nit del 3 al 4 de setembre es van embarcar els efectius desplegats a l'illa. Bayo va amagar a tothom el vertader destí de la força, al·ludint un embarcament per atacar la ciutat de Palma.³⁸⁶ El reembarcament es va produir en poques hores, i van deixar abandonat gran quantitat de material,³⁸⁷ així com uns quaranta milicians i cinc milicianes.

Bayo enviava un radiograma al president de la República a les 9.45 hores del dia 4 de setembre:

Por acta firmada por el Comité de la Escuadra y ante indicaciones del Gobierno que nos requiere en otros frentes he accedido a reembarcar mi columna a Barcelona sin ponerme a meditar si es buena o mala medida [...] hemos podido reembarcar toda la columna por la noche, terminando a las 9 del día de hoy [...] El material de guerra ligero ha sido evacuado, el resto destruido, hubiera preferido reembarcarlo todo, pero imposible hacerlo de una vez.³⁸⁸

Els vaixells disponibles eren el *Mar Negro* i el *Marqués de Comillas*. El *Mar Negro* va sortir a les sis de la matinada en direcció a València amb la meitat dels milicians. Arribaven al port del Grau de València el dissabte 5 de setembre a les sis de la

---

³⁸⁶ BAYO, ALBERTO, *Mi desembarco en Mallorca*, Mèxic, 1944. Pàg. 153.

³⁸⁷ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons Exèrcit Nacional. Capitania General de Palma de Mallorca [Diario de operaciones del coronel José Luis García Ruiz] 8 d'octubre de 1936. S'hi especifica 2 camions blindats, 4 obusos de muntanya del 105, 8 canons de campanya del 75, 1 morter de 81 mil·límetres, 3 de 60 i 4 de 50, 22 metralladores Hotchkiss, 2 Vickers per a aviació i 320 caixes de munició per a metralladora. També hi havia 2.709 fusells màuser i 703.345 cartutxos de fusell, 1.638 granades de mà Laffitte, 77 per a morter del 81, 1.772 per a morter del 50 i altres tipus de munició i equip divers, així com grans quantitats d'aliments i altres subministraments bàsics i equips sanitaris. En aquest sentit, l'expedició va ser una autèntic fracàs, ja que el Comitè no estava en disposició de reposar fàcilment el material abandonat.

³⁸⁸ DURAN, MIGUEL, *1936 en Mallorca. Volúmenes I, II, III y IV*. Palma de Mallorca, Miguel Duran Pastor, 1982. Volum II. Pàg. 320.

tarda. El *Marqués de Comillas* viatjava directament a Barcelona, i arribava al port de la Ciutat Comtal a les deu de la nit del dia 4 de setembre. La força —combatents de l'Exèrcit de Catalunya— no va ser mai transportada a Andalusia. La proposta de del Comitè de Guerra de l'Armada indicava que desconeixien absolutament la mentalitat i el funcionament de les columnes catalanes.

Les actes de la reunió del CCMA del dia 4 de setembre deixaven clara la perplexitat dels membres del Comitè davant de la retirada de les forces del capità Bayo de Mallorca. Garcia Oliver va manifestar que la retirada s'havia fet sense el coneixement del Comitè, i amb la intromissió del Govern de Madrid, que l'havia ordenat sense comunicar res al Govern de Catalunya. Bayo havia arribat a Barcelona i havia estat convocat a declarar sobre aquests fets davant del Comitè. Un cop arribat, Garcia Oliver li va preguntar per què no havia informat el Comitè de la retirada de l'expedició de Mallorca. Bayo va explicar la situació de les forces de Mallorca i de com havia procedit al reembarcament. Va donar una especial rellevància a l'elevada moral de les forces que ell comandava. Va explicar que no havia deixat cap milicià a l'illa i que havia embarcat la major part del material. La resta del material havia estat llençat al mar o inutilitzat. Va llegir i entregar l'acta signada el dia 3 de setembre al vaixell *Jaime I* pel Comitè de l'Esquadra, en què, en nom del Govern de la República, es requeria l'embarcament de totes les forces. Al·legà que havia accedit a obeir les ordres per salvar la vida dels milicians, ja que, entre altres coses l'aviació enemiga els bombardejava amb molta intensitat. Adduí que es va intentar comunicar per ràdio amb el Comitè durant quatre hores, però que no ho va aconseguir. Garcia Oliver i Alcón es van mostrar molt crítics amb l'organització i el comandament de l'expedició a Mallorca. Giménez de la Beraza també va ser molt crític amb la manera de conduir l'expedició i sobre la pèrdua de material de guerra. També va manifestar que la retirada de Mallorca implicava una derrota militar, però que, amb una lectura política, adquiria dimensions tràgiques. Diversos milicians i el capità Zapatero van declarar, també, i van corroborar les manifestacions del capità Bayo. Finalment s'acordà que dels 4.000 milicians arribats de Mallorca, el dia 7 de setembre en sortirien 2.000 cap al front de Madrid i 2.000 cap al front d'Aragó. El grup de guàrdies va ser destinat també al front de Madrid, i la guarnició de Maó havia de tornar a l'illa de Menorca. Els hidroavions

que s'havien conservat de l'expedició a Mallorca van ser destinats al front d'Aragó.³⁸⁹ La reunió acabava a les quatre de la matinada del dia 5 de setembre.

El capellà castrense Mateo Nebot³⁹⁰ fou l'encarregat, l'any 1938, de recollir tota la informació sobre el desembarcament i la batalla de Mallorca i de redactar un informe per a l'Estat Major de l'illa. En concret, el general comandant militar de les Balears ordenava “*el estudio de toda la información referente al Alzamiento y la guerra en Mallorca, redactada la oportuna memoria documental para el envío a la superioridad*”.³⁹¹ L'informe, cabdal per a l'estudi del desembarcament a Mallorca, conclou amb els aclariments de l'autor, que tanca el document de la manera següent:

*Citadas todas las contrariedades anteriores hay que reconocer como la gota que desbordó el vaso a la aviación, que en una mañana desniveló la balanza anulando la escasa capacidad combativa de marineros y milicianos, forzando la evacuación por lo que en términos deportivos se llama KO. Todo lo demás son deseos de arrimar el ascua a su sardina por unos y otros, tapando los rojos con el manto de las desavenencias lo que no fue otra cosa que una derrota más en la guerra española.*³⁹²

Nebot conclou que tant la propaganda feta des de les forces feixistes —que atribuïa la victòria a la ineptitud i a les baixes passions del milicians, així com a la bravura i la gran disciplina dels seus combatents— com la feta pels republicans —que atribuïa la derrota a la manca de comandament únic i a la manca de disciplina—

---

³⁸⁹ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 4 de setembre de 1936.

³⁹⁰ Mateo Nebot Antic, natural de Manacor, fou, des de l'any 1922, membre del Cos Eclesiàstic de l'Exèrcit espanyol. Va formar part del Regiment de Caçadors de Chiclana (1922-1924), del Regiment d'Infanteria de Cerignola (1924), del fort Isabel II de Maó (1924-1928), del Regiment d'Infanteria Princesa núm. 4 (1928-1929), de l'hospital militar de Girona (1929-1930), del Regiment d'Infanteria d'Almansa (1930-1931) i de Serveis a Alcalà de Henares (1931-1932). Estava a la reserva des de 1933. El 16 d'agost va marxar al front de Portocristo. El 18 de novembre va ser nomenat capellà de la caserna d'Inca, i el febrer de 1937, cap de l'oficina de premsa i propaganda de l'estat major de la Capitania General de les Balears, agregat a l'estat major.

³⁹¹ DURAN, MIGUEL, *1936 en Mallorca. Volúmenes I, II, III y IV*. Palma de Mallorca, Miguel Duran Pastor, 1982. Volum I. Pàg. 2.

³⁹² Arxiu General Militar d'Àvila. D.N.-A.31-L.8-C.2. [Manuscrit de Mateo Nebot “Desembarco en Mallorca”] 1938. L'any 1982, Miguel Duran va publicar, a *Mallorca 1936*, part de l'extensa documentació que Nebot havia fet servir per redactar l'informe.

eren només maniobres polítiques i propaganda. La realitat era, segons Nebot, que només la superioritat aèria facilitada pels italians i l'interès del Govern de la República per no facilitar una victòria del Govern català van marcar definitivament el desenllaç de l'expedició a Mallorca.

Des del dia 5 de setembre va quedar instal·lada l'oficina d'estadística de la columna de les Balears al tercer pis de les dependències de l'antiga Capitanía General. Es procedia a recomptar-hi els milicians retornats per tal d'avaluar-ne les pèrdues i a preparar les noves columnes que havien de sortir als fronts de Madrid i l'Aragó.³⁹³

El Comitè va ordenar el dia 6 de setembre que tots els milicians i comandaments arribats de Mallorca havien de presentar-se el dia 7 de setembre a les dotze del migdia a les casernes de Pedralbes, per sortir a primera hora de la tarda en direcció al front de Madrid.

El periodista Franz Borkenau es trobava a Barcelona el dia 13 de setembre de 1936 i va poder observar la tornada de les forces de Bayo a Barcelona:

El elemento dominante en las Ramblas es, en este momento, la milicia que ha regresado de Mallorca. Durante mi último día de estancia en Madrid [l'11 de setembre], vi entrar allí a alguna de las tropas empleadas en esta expedición. Eran contempladas por la multitud en Alcalá, la cual apenas podía creer que catalanes de verdad hubiesen venido a ayudar en la defensa de Madrid. Estos catalanes habían atravesado semanas de duros combates en Mallorca, habían disfrutado de un corto periodo de descanso, para venir luego directamente a Madrid, donde entraron en espléndida formación, brindando un aspecto mucho más impresionante que cualquiera de las columnas que había visto en Extremadura o Andalucía. Encontraba ahora en Barcelona al resto de la fuerza expedicionaria de Mallorca, la cual debía partir hacia Madrid a los pocos días; su ansiedad de volver a luchar, después de una primera campaña completamente desdichada, era en realidad admirable.³⁹⁴

---

³⁹³ Diari *Treball*, 5 de setembre de 1936.

³⁹⁴ BORKENAU, FRANZ, *El reñidero español*, París, Editorial ruedo Ibérico, 1971. Pàg. 134.

7.3 Madrid

El front de Madrid va ser un escenari que va exigir grans sacrificis a les milícies catalanes. Milers de combatents hi van deixar la vida, i dos caps de columna, López Tienda i Durruti, van morir durant els moments més complicats de la batalla de Madrid. Les diferents columnes catalanes es van agrupar, entre elles i amb columnes del centre, per motius d'afinitat ideològica. En tots els casos les columnes van estar sempre sota el comandament de l'Estat Major de l'Exèrcit republicà.

La sortida de columnes catalanes es va produir a partir de setembre i fins al mes de novembre 1936. Els darrers efectius tornaven al front d'Aragó a mitjans març de 1937. El conjunt d'efectius enviat pel Comitè al front del centre entre setembre i novembre de 1936 va ascendir a no menys de 10.000 efectius i a gran part de l'artilleria disponible al front d'Aragó. Aquesta força va contribuir, de manera decisiva, a la defensa de la ciutat de Madrid. Durant aquesta batalla, la CNT i la FAI no només van patir la pèrdua del gran referent del moviment llibertari espanyol, Buenaventura Durruti; juntament amb ell, es va perdre una gran quantitat de militants amb una llarga trajectòria dins l'organització llibertària catalana.

Durruti s'havia oposat a participar en la defensa de Madrid; considerava que la ciutat no tenia cap valor estratègic. Probablement, la gran concentració de forces del PSUC a Madrid durant l'octubre i l'augment del seu prestigi als ulls del Govern de la República van empènyer la CNT a obligar Durruti a comandar una important força confederal al front del centre i a distreure molts efectius del front d'Aragó. Sens dubte, la gran quantitat de recursos catalans utilitzats en aquest front durant aquells mesos bé podrien haver aconseguit una ràpida victòria a Mallorca, i fins i tot sobre Osca o Saragossa; aquests sí, objectius absolutament vitals per a la supervivència catalana a la guerra.

7.3.1 Els mesos de setembre i octubre

La primera columna enviada des del Comitè va ser una petita força de guàrdies civils i d'assalt procedent de Mallorca i comandada pel coronel de la Guàrdia Civil Escobar.³⁹⁵ Segons Abad de Santillán els dies posteriors va sortir una columna de 3.000 milicians dotats de fuselleria, metralladores i algunes bateries.³⁹⁶ Santillán es referia a la columna Tierra y Libertad, sortida de Barcelona el 7 de setembre i comandada durant els primers dies pel mateix Santillán i el portuguès Germinal de Sousa. Era una agrupació de sis centúries, formada fonamentalment per militants de la FAI i de la CNT de les ciutats de Barcelona i Badalona i dels pobles de les comarques del Bages i Vallès Occidental. El mateix dia es posava en marxa la Bateria Sacco y Vanzetti, un total de dues bateries del 10,5 comandades pels alemanys Paul Czakon i Ernst Günter. El dia 8 sortia de Barcelona la columna Libertad, també coneguda com a López Tienda. Eren set centúries formades per membres del PSUC i la UGT de la ciutat de Barcelona i província, amb una important participació de voluntaris de Lleida i Tarragona i un important contingent d'internacionals. Era comandada pel capità Rafael López Tienda.

La columna Tierra y Libertad es va desplegar al municipi de Sotillo de la Adrada, on va combatre amb les forces comandades per Cipriano Mera en la defensa del sector de San Martín de Valdeiglesias, sota el comandament del tinent coronel Del Rosal. Els dies 13 i 14 de setembre va patir forts atacs a Sotillo —dos quilòmetres de front—, que li van suposar nombroses baixes, però va conservar les posicions. Durant els darrers dies de setembre, en caure San Martín de Valdeiglesias en poder dels feixistes i quedar pràcticament aïllat el sector, la columna es va veure obligada, juntament amb la columna Libertad, a replegar-se i retornar a Madrid via Cebreros. Dues centúries van quedar aïllades a la serra de Robledo de Chavela. La columna Sacco y Vanzetti es va desplegar al municipi de Santa Olalla, on va entrar en combat, per replegar-se al municipi de Maqueda. Finalment, va ser enviada a

---

³⁹⁵ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas [Acte del Comitè Central de Milícies Antifeixistes] 4 de setembre de 1936.

³⁹⁶ ABAD DE SANTILLÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940. Pàg. 88.

Carabanchel per reagrupar-se. Pocs dies després va ser enviada al front de Toledo, i va desplegar-se al municipi de Bargas. Van entrar en combat, es va retirar a Olillas i va perdre un canó. El 27 de setembre, la bateria se situava a prop de Mocejón. Posteriorment la columna es replegava de manera desordenada fins a Villaluenga, a causa de la falta de comandament i d'aprovisionament adequat. La columna Libertad va arribar a Madrid el 12 de setembre i, després de passar unes hores al Cuartel de la Montaña, va ser traslladada en camions al front. Es va desplegar a set quilòmetres al sud del poble de Pelahustán. L'Estat Major es va situar a la població de Cenicientos. El dia 14 de setembre forces de la columna van entrar en combat amb l'objectiu de conquerir la població de Pelahustán. Després de forts combats, es va aconseguir prendre la posició capturant dues peces d'artilleria lleugera. La columna va avançar quinze quilòmetres per la carretera d'Extremadura, en direcció a Talavera de la Reina, on va establir el front i va protagonitzar forts combats fins al 29 de setembre, dia en què es va trencar el front pel flanc dret i es van veure obligats a replegar-se, de manera que la unitat va quedar aïllada. Després d'aconseguir tornar a les línies republicanes, la columna va ser traslladada en camions a Madrid.

El delegats de la columna Sacco y Vanzetti van elaborar un informe sobre el desastrós estat del front de Madrid durant el mes de setembre de 1936:

1. La infanteria tenia una instrucció deficient i sovint abandonava les posicions sense cap motiu aparent.
2. No hi havia comunicació efectiva entre la infanteria i l'artilleria.
3. Faltava material telefònic.
4. Les bateries tiraven sense observació, sobre mapa.
5. La quantitat de comitès i delegats feia pràcticament impossible el comandament.
6. Faltava aprovisionament. Això afectava la moral dels combatents.
7. Sovint es donaven ordres des de diferents llocs i per part de gent no qualificada.
8. Hi havia una forta activitat de l'aviació enemiga i poca defensa de l'aviació republicana.

9. Faltava col·laboració entre artilleria i aviació.

10. La més greu: s'enviaven al front unitats sense instruir, que eren pràcticament inútils en combat.

L'1 d'octubre de 1936 el capità Rasilla es feia càrrec de la columna Sacco y Vanzetti, que es va agrupar sota el comandament de la columna Tierra y Libertad a partir del 12 d'octubre de 1936. El 15 d'octubre la Tierra y Libertad estava composta per vuit centúries. Va ser destinada a Tarancón, amb la columna confederal del centre, sota el comandament del tinent coronel Del Rosal. Es va desplegar a partir del dia 16 pel municipi de Priego. A banda de mantenir la posició, va dur a terme diferents atacs sobre el poble de Peralejos de las Truchas. A inicis de novembre, els milicians no havien cobrat encara cap subsidi de la Generalitat de Catalunya i es negaven a cobrar-ne del Govern de la República. Durant el mes d'octubre, totes les forces del PSUC i la UGT catalana al front del centre van agrupar-se sota el comandament de la columna López Tienda. A les forces de la columna Libertad s'hi van sumar les de les columnes Jaume Graells, Ilya Ehrenburg i Ramon Casanellas, efectius de la Guàrdia Nacional Republicana de Barcelona i dues centúries de la columna Maurín, del POUM. A aquestes forces s'hi van sumar els efectius del regiment madrileny Pablo Iglesias. López Tienda comandava, el 24 d'octubre de 1936, una força composta per 5.073 efectius.³⁹⁷ Durant el mes d'octubre va defensar les posicions de Brunete, Fresnedillas i Malpartida. Posteriorment va ser desplegada al sector de la ciutat universitària de Madrid. López Tienda havia mort en combat el dia 2 de novembre. Cipriano Mera esmenta en les seves memòries la columna Libertad en repetides ocasions, i la fa responsable de l'esfondrament del front pel riu Manzanares del dia 14 de novembre³⁹⁸ i de la posterior penetració dels feixistes fins a la Casa de Velázquez. En aquell moment la columna era comandada per Hilario Salanova Negus, que s'havia traslladat des del front d'Aragó amb la seva columna durant la segona setmana de novembre.

---

³⁹⁷ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons Exèrcit Popular de la República [Estado de fuerza y situación de las unidades que componen la columna López Tienda. Responsable de las columnas catalanas del PSU-UGT] 24 d'octubre de 1936.

³⁹⁸ MERA, CIPRIANO, *Guerra, exilio y cárcel de un anarcosindicalista*, Madrid, Editorial LaMalatesta, 2011. Pàg. 125.

7.3.2 Novembre i la defensa de Madrid

Miguel Amorós va publicar en el seu treball *Durruti en el laberinto* que el cònsol de l'URSS Antónov-Ovséienko havia explicat que la reunió dels caps de columna per decidir el suport i el trasllat de forces del front d'Aragó a Madrid havia tingut lloc abans del 6 de novembre. Segons el cònsol, Durruti era contrari a aportar homes a la defensa de Madrid, ja que la ciutat no era un punt estratègic, només simbòlic. El rus explicà que durant la discussió sostinguda, Durruti va accedir a aportar un miler d'homes de la seva columna per a la defensa de Madrid. Santillán va aconseguir pujar la xifra fins a 2.000; va ordenar a Ortiz aportar-hi 2.000 milicians de la seva columna, i a Ascaso i a Del Barrio, 1.000 més cada un.

L'informe Antónov-Ovséienko no és verídic. Durruti només va accedir a abandonar el front d'Aragó a partir del 9 de novembre de 1936, quan va rebre la comunicació del Comitè Regional de Catalunya de la FAI i de la CNT en què se li comunicava que, tenint en compte la situació de perill a la qual estava sotmès el front del centre, s'havia decidit que havia de marxar, amb urgència, al front de Madrid, al capdavant del grup de milicians que esperaven a Barcelona i d'altres que ja havien sortit en direcció a la capital d'Espanya.³⁹⁹ Segons Amorós, al final es van retirar 4.500 milicians sense que finalment es comptés amb la participació dels homes de la columna Del Barrio. En realitat, la xifra de la columna Durruti a Madrid va estar per sota dels 4.000 efectius,⁴⁰⁰ entre els quals s'havien d'incloure efectius de la columna Solidaridad Obrera. José Manzana i Yoldi acompanyaven Durruti. Del Barrio va enviar dues centúries de la columna Victoria Roja, una centúria de la columna Engels i la columna del Negus. Aquestes es van unir a la columna López Tienda. Al capdavant de les forces catalanes, la Conselleria de Defensa hi havia col·locat el tinent coronel Blanco Valdés, cap del Batalló de Muntanya de la Seu d'Urgell, desplegat a Tardienta fins al 9 de novembre de 1936, quan va ser destinat,

---

³⁹⁹ Arxiu IISH. Fons CNT 39C.

⁴⁰⁰ De l'Aragó van ser retirades les agrupacions de José Mira i Liberto Ros, més tres centúries formades per voluntaris de les centúries 2, 4, 7, 8, 9, 12, 24, 25, 38, 43, 44, 45, 48 i 52. Mera donà la xifra de 4.000 efectius de la columna Durruti a Madrid, a MERA, CIPRIANO, *Guerra, exilio y cárcel de un anarcosindicalista*, Madrid, Editorial LaMalatesta, 2011. Pàg. 130.

amb les seves forces, al front de Madrid. El conjunt de columnes que comandava el tinent coronel Blanco Valdés, i que en principi havia d'agrupar totes les columnes catalanes que combatien al front del centre, es va anomenar columna Volant Catalana. Un cop a Madrid la unificació del comandament ordenada per la Conselleria no va ser possible. Completant les forces de Blanco Valdés, va sortir, el 10 de novembre, la columna del comandant Rosich, que agrupava gran part de l'artilleria que operava a l'Aragó. Era formada per les bateries del 7,5, dels capitans Esponera i Del Prado, i la del 10,5, del capità Iglesias. Les bateries d'Esponera i Iglesias es trobaven operant al front d'Aragó amb anterioritat, i van ser concentrades a Sarinyena el mateix dia 7 de novembre de 1936, des d'on van sortir en ferrocarril fins a Tarragona, València i, finalment, Albacete. Aquestes forces van arribar el dia 11 de novembre al municipi d'Aranjuez. Després de participar en els fronts de Tajuña i La Marañosa, van ser destinades a la Zarzuela, on van combatre amb les Brigades Internacionals, per ser posteriorment destinades a Arganda, on l'agrupació va ser separada: les bateries del 7,5 i l'Estat Major van quedar a Dehesa de la Villa, i la bateria del 10,5, al sector d'Arganda.

Les bateries del 7,5 comandades per Jesús del Prado havien estat traslladades el dia 5 de novembre a Grañén per anar a Barcelona a reorganitzar-se i, posteriorment, ser enviades a Madrid, on van contribuir, de manera decisiva, a la victòria sobre les forces atacants. Van sortir de l'estació de la Sagrera el 10 de novembre. Després de passar per Aranjuez i Arganda, van arribar a Madrid el dia 15, sense poder establir contacte amb la resta de la columna Rosich. Donada la situació d'urgència que es vivia en aquells moments, la bateria es va integrar sota el comandament de la columna Durruti. El 16 de novembre es desplegà al sector de Dehesa de la Villa amb l'objectiu d'atacar la Casa de Velázquez. Va rebre forts atacs aeris i d'artilleria durant tot el dia. El 17 iniciava l'atac sobre Garabitas, i el 18, sobre la Casa de Velázquez i la carretera de la Corunya. Utilitzà 930 projectils, aquell dia. Participà en els combats a primera línia sense interrupció fins al dia 10 de desembre de 1936, i a partir d'aquell moment, a intervals constants, fins al 6 d'abril de 1937, dia en què, per ordre de la Conselleria de Defensa, s'entregà la bateria a la Comandància Principal d'Artilleria de Madrid. La bateria havia utilitzat

19.876 projectils en la defensa de Madrid.⁴⁰¹ La columna Durruti va entrar en combat a partir del dia 16 al sector de la Casa de Velázquez. L'atac en direcció al riu Manzanares va fracassar. Durant el mateix dia els feixistes van trencar la línia defensiva de la columna i van aconseguir penetrar fins a l'hospital clínic i la ciutat universitària. Els dies 18 i 19, la columna va lluitar per recuperar i conservar l'hospital clínic. Durant la tarda del dia 19, coincidint amb un replegament de la columna, Durruti va ser ferit, i morí el dia 20 de novembre. Amb la mort de Durruti, Ricardo Sanz va ser designat com a cap de la columna a Madrid, on arribà el dia 21 de novembre. Segons Ricardo Sanz,⁴⁰² la columna havia perdut el 60 % dels efectius en els combats dels dies anteriors. Desanimats per la mort de Durruti, part dels milicians va decidir tornar al front d'Aragó. A inicis de desembre la columna només disposava de mil efectius a la capital d'Espanya. Només un de cada quatre milicians restava a Madrid dues setmanes després de la seva arribada, els quals van acabar integrant-se sota el comandament de la Brigada Confederal de Cipriano Mera. A inicis del mes de desembre van rellevar una de les Brigades Internacionals i van combatre al sector de la Casa de Campo, defensant amb èxit les posicions. La columna va mantenir efectius a Madrid fins al mes de maig de 1937.

Després dels combats de finals de novembre a la capital d'Espanya, la columna Ramon Casanellas va ser traslladada al front d'Andalusia, on va ser dissolta el 22 de desembre. El dia 20 de desembre les restes de la columna Libertad van ser retirades de Madrid i destinades a l'Aragó. El 15 de desembre, la columna Jaume Graells disposava de set centúries, incloent-hi la Centúria Internacional i la Thälmann, amb un total de 836 efectius. L'Estat Major es va instal·lar a la caserna Pablo Iglesias. El 15 de febrer de 1937 la columna va ser retirada del front de Madrid i destinada a la caserna Voroshilov de Barcelona. Era la darrera columna catalana del PSUC que abandonava la capital.

---

⁴⁰¹ Arxiu IISH. Fons CNT 94H [Diari d'operacions de la Bateria Lleugera de la columna Durruti. Front de Madrid] 14 de maig de 1937.

⁴⁰² SANZ, RICARDO, *Los que fuimos a Madrid. Columna Durruti, 26 División*, Tolosa, Imprimerie Dulaurier (ed. de l'autor), 1969. Pàg. 83.

Durant el mes de gener de 1937 la columna Tierra y Libertad encara defensava els sectors de Priego, Peñalén, Villanueva Zorejas, Beteta, Valdecuenca, Negueras, serra d'Albarrasí i punts de la ciutat de Madrid. Les posicions s'articulaven al voltant de la carretera de Madrid a Conca, que dividia el front en dos sectors: el de Priego i el de Valdecuenca. En aquells moments, després de quatre llargs mesos al front de Madrid, els efectius de la columna eren cinc centúries, a les quals s'havia de sumar les dues bateries Sacco y Vanzetti, en aquell moment ja formades per madrilenys i catalans.

Un informe de febrer de 1937 redactat per una delegació del Comitè Regional de Catalunya relatava l'estat de la columna Tierra y Libertad a Madrid. Era evident la desorganització de la columna quant als components, les baixes i les altes del milicians i el cobrament dels subsidis. També feia referència al fet que una part de la situació que vivia la columna era el resultat de tota mena sabotatges que aquesta havia patit, particularment la 2a Bateria Sacco y Vanzetti, que en aquell moment només disposava d'un canó i cinc projectils, malgrat estar situada a 2.000 metres de l'enemic i tenir baixes per trets de fusell de manera freqüent. La dificultat de transports i comunicacions també havia influït negativament en el resultat de la feina de la columna. Malgrat que tenien la simpatia dels pobles on operaven, la columna es trobava tan fraccionada que una coordinació efectiva era irrealitzable. Mentre una fracció es trobava a Madrid, una altra es trobava a Priego; únicament es podien comunicar per la carretera de Conca, separades per 300 quilòmetres i sense comunicació telefònica.⁴⁰³ Durant el mes de març la columna va acceptar la militarització; va formar la 153a Brigada Mixta i va ser traslladada al front d'Aragó.

---

⁴⁰³ IISH. Fons CNT. 94H [Informe relativo a la columna Tierra y Libertad] febrer de 1937.

8.-Evolució política de la rereguarda: octubre de 1936 – juny de 1937

8.1 La dissolució del Comitè

Durant la reunió del Comitè Central de Milícies Antifeixistes del dia 12 de setembre de 1936 es va tractar un únic punt. El Govern de la Generalitat havia de ser substituït per un Consell de Defensa de la Generalitat de Catalunya, amb representació de totes les organitzacions que formaven part del Comitè. Aquest, al seu torn, havia de ser dissolt en el mateix moment de la creació del nou Consell. El punt va ser aprovat per tots els membres del Comitè a excepció dels representants del POUM i del PSUC, que volien acabar de debatre en les seves respectives organitzacions la manera de portar a la pràctica el nou Consell.⁴⁰⁴ El 17 d'agost la decisió havia estat aprovada en el ple de locals i comarcals de la CNT, i fou ratificada el 21 del mateix mes en el ple de grups anarquistes de la regional catalana de la FAI. Tan sols 27 dies després de la formació del Comitè, les organitzacions que l'havien constituït consideraven que no era una eina útil per coordinar la guerra. Es reconeixia que la Generalitat, a través del Comitè, no tenia prou autoritat per imposar les mesures necessàries per guanyar la confrontació armada que vivia el país. Calia, doncs, trobar un punt intermedi, en què organitzacions com la CNT i la FAI poguessin participar en la direcció i organització de la guerra d'una manera eficaç. Totes les organitzacions, inclosa ERC, consideraven que la dissolució del Comitè i del Govern de la Generalitat per formar un únic Consell de Defensa de la Generalitat era la millor opció per unificar esforços. El dia 14 de setembre es va tornar a reunir el ple del Comitè per tal de ratificar la decisió aprovada el dia 12. Durant aquest ple⁴⁰⁵ van aflorar les diferències ideològiques de cada una de les faccions, que van impedir, finalment, la creació del Consell, però que no van impedir la dissolució del Comitè. Garcia Oliver va donar compte de l'acord de la CNT referent a la constitució del Consell de Defensa i a la substitució del Govern en funcions; la CNT volia avançar cap a la

---

⁴⁰⁴ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GC_35_E01_D13 [Actes del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya] 12 de setembre de 1936.

⁴⁰⁵ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GC_35_E01_D13 [Actes del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya] 14 de setembre de 1936.

transformació política d'Espanya, i constituir una confederació de nacions lliures, començant per Catalunya. Gorkín, el representant del POUM, donava la conformitat de la seva organització a la creació del Consell de Defensa, sempre que hi estiguessin totes les organitzacions del Comitè representades i que el programa de govern fos socialista. Vidiella, representant del PSUC i la UGT, va portar les condicions perquè les acordés la seva organització. Igual que el POUM, demanava que totes les organitzacions del Comitè fossin representades en el nou organisme, i, també, que el nom escollit fos el de Consell de la Generalitat de Catalunya, amb funcions totalitàries a tot el territori català, amb l'objectiu d'evitar fraccionaments i bàndols. Finalment, en matèria econòmica, es proposava que havia de ser únicament el Consell l'organisme autoritzat a dirigir les confiscacions i col·lectivitzacions de propietats, indústries i terres. El PSUC proposava la creació d'una institució pública de caràcter socialista. Miravittles va defensar la posició d'ERC. El nou govern havia de ser compost per totes les organitzacions del Comitè i, en qüestió de programa, anar tan lluny com fos necessari per guanyar la guerra. Santillán, representant de la posició política de la FAI al Comitè, va manifestar que calia trobar els punts de coincidència i afinitat entre totes les organitzacions; calia treballar amb un únic objectiu: guanyar la guerra contra el feixisme. El representant de la Unió de Rabassaires, Torrents, va manifestar que calia un govern fort, un únic poder que havia d'organitzar l'economia i la guerra contra el feixisme. Josep Guarner va considerar que era necessari acostar les posicions d'antifeixistes i socialistes.

Garcia Oliver i Gorkín van discutir sobre conceptes teòrics relatius al nou ordre social, i Miravittles va intervenir-hi per aclarir que les discussions sobre el programa polític estarien molt bé en un escenari proper a guanyar la guerra, però que no era el cas. Miravittles va proposar la següent declaració per tal d'avançar sobre la nova manera d'administrar el país

Per tal de portar a bon terme la guerra, proposem la formació d'un govern que tingui com a objecte principal la lluita fins a la victòria contra el moviment armat del feixisme. A aquest efecte, proposem la formació d'un govern compost per totes les forces que a Catalunya han adoptat una actitud decisiva contra el feixisme, com

són la classe obrera, la petita pagesia i la menestralia. Aquest govern dirigirà la guerra contra el feixisme i portarà a cap aquelles transformacions socials i econòmiques indispensables per aixafar-lo històricament.

Alcón, de la CNT, entenia que el Govern havia de dirigir la guerra contra el feixisme i que la transformació social corresponia a les organitzacions, que ja actuaven al marge dels acords del Comitè. Miret expressava que calia concretar un programa per tal d'aconseguir la unitat al front i a la rereguarda. Gorkín en matisava aspectes formals, i Vidiella apostava per un govern fort, amb crèdit a l'estranger. Garcia Oliver convidava els assistents a comunicar al president de la Generalitat l'acord del Comitè perquè iniciés el procés de formació immediata del Consell. Tampoc es van posar d'acord en aquest tema. En definitiva, tots estaven d'acord que era necessari avançar cap a una forma de govern que fes més eficaç la lluita contra el feixisme; però, alhora, no coincidien sobre com havia de ser el programa d'actuacions econòmiques, la composició del Consell, la seva denominació i ni tan sols en la manera de constituir-lo oficialment. Si bé la posició de la CNT, la FAI, ERC, ACR i UR va ser la de fer concessions per tal de trobar els punts en comú, el PSUC es va mantenir en el propòsit d'imposar el seu programa polític, i el POUM va desapropitar l'ocasió de consolidar la seva posició perdent-se en debats estèrils de caràcter secundari.

Finalment la proposta del Consell de Defensa de la Generalitat no va reeixir. En el futur, les organitzacions representades al Comitè formarien part dels successius governs de la Generalitat de Catalunya. El dia 3 d'octubre es va decretar la dissolució del Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Les competències de caràcter militar van passar a ser controlades exclusivament per la Conselleria de Defensa, i les d'ordre públic, pel Departament d'Interior.

8.2 La Conselleria de Defensa

Durant el mes d'octubre, José del Barrio va exposar clarament la necessitat de reclutar lleves de nous soldats. Dues coses havien quedat clares durant els dos

mesos i mig posteriors al cop d'estat del 19 de juliol. La primera era que la guerra no es guanyaria de manera ràpida; el front cada dia era més gran i exigia més recursos als dos exèrcits en lluita. La segona era la referent als voluntaris: Ni eren suficients en nombre ni podien respondre a un comandament únic. Aquest fet, segons Del Barrio, restava força i coordinació a la capacitat militar que se'ls reconeixia. Apel·lava, d'aquesta manera, a la creació d'un exèrcit de lleva, a un comandament únic per al front d'Aragó i a una disciplina de ferro. També instava a militaritzar les indústries de guerra a la rereguarda, a fi i efecte d'aconseguir una productivitat en la línia de les necessitats que generava la guerra.

El dia 2 d'agost es va crear la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya.⁴⁰⁶ El dia 7 es publicava el decret amb les atribucions que corresponien a la nova Conselleria del Govern. En realitat, la Conselleria actuava a través del Comitè, que, com s'ha explicat, va aplicar a poc a poc les mesures necessàries per tal de redirigir l'esforç de guerra i articular un exèrcit operatiu amb capacitat per defensar Catalunya i guanyar la guerra. El Comitè va resultar pràctic per canalitzar la dinàmica política posterior al 20 de juliol, però del tot ineficaç per articular un exèrcit efectiu. A finals d'agost la situació econòmica i militar era molt delicada. La primera mesura adoptada per la Conselleria no va arribar fins al 3 de setembre, data del decret de creació de l'Escola Popular de Guerra. Durant les primeres setmanes del mes de setembre es va debatre a les organitzacions la manera d'aconseguir una direcció més adient de tots els elements derivats de l'organització de la guerra. La consolidació del sollevament dels militars facciosos, l'avanç sobre la Península de l'Exèrcit del Marroc i la situació política internacional deixaven en evidència que Catalunya i Espanya s'enfrontaven en una guerra llarga i complexa.

El dia 1 d'octubre, la Conselleria de Defensa decretava la mobilització de tots els suboficials, oficials i comandaments en la reserva i la preparació de la mobilització general, que comprenia tots els homes aptes amb edats compreses en els 18 i els 40 anys. Amb la mateixa data es va crear l'Escola de Pilots Aviadors de Guerra. El decret de mobilització va ser publicat el 7 d'octubre pel conseller de Defensa de la

---

⁴⁰⁶ *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 2 d'agost de 1936.

Generalitat de Catalunya. Aquest decret afectava els ciutadans dels pobles aragonesos situats a la rereguarda de les columnes catalanes.⁴⁰⁷ El Consell d'Aragó va donar suport a la mobilització.⁴⁰⁸ Paral·lelament, s'havia dissolt el Comitè de Milícies. La Conselleria comptava des del mes d'agost amb els militars Felip Díaz Sandino i Vicenç Guarner com conseller i secretari general de la Conselleria, respectivament. Amb la dissolució del Comitè, Joan Garcia Oliver, de la CNT, va substituir Vicenç Guarner. En els mesos posteriors, Díaz Sandino seria substituït, a partir del mes de desembre, per Isgleas, de la CNT. LA CNT i la FAI van liderar la dissolució del Comitè, el procés de militarització de les milícies i la creació de l'Exèrcit Popular de Catalunya; dirigiren el procés des de la mateixa Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya.

La Conselleria, conscient dels problemes que afectaven el conjunt de les columnes, va decretar mesures per a la seva correcció. Durant els mesos anteriors, el Comitè s'havia hagut d'enfrontar a quatre grans problemes en relació amb la gestió de les columnes al front. En primer lloc, la falta d'armes al front i l'excés d'armes a la rereguarda, en poder de les organitzacions, va ser un problema recurrent; de fet, tots els caps de columna denunciaven aquesta situació, que el Comitè va ser incapaç de capgirar. En segon lloc, la indisciplina d'alguns milicians va provocar greus problemes al front. L'abandonament de les posicions, l'incompliment d'ordres o l'enfrontament entre membres de la milícia es va donar de manera més o menys evident en totes les columnes catalanes. S'apel·lava a la consciència i a la militància, i en la majoria dels casos, el comportament dels milicians va ser impecable i sacrificat, però no sempre era així, i no existia cap mecanisme per regular aquest punt —ni el Comitè va ser capaç de crear-lo. En tercer lloc, el principal problema al front d'Aragó era, a banda de la falta d'armament, la manca de coordinació entre les diferents columnes, especialment al sector nord. En realitat, la manca de coordinació obeïa a interessos polítics i a l'aplicació de tàctiques partidistes al front, com s'ha explicat amb anterioritat. El darrer problema, que es va fer palès durant el mes d'agost, era que, després del moment d'eufòria revolucionària que havia mogut milers de militants a presentar-se com a

---

⁴⁰⁷ Arxiu del CDMH. Archivo Histórico Nacional. Poder Judicial. Causa General de la provincia de Huesca.

⁴⁰⁸ Arxiu IISH. Fons CNT_96E.

voluntaris per formar part de les columnes de combatents, s'havia dibuixat un escenari d'apatia generalitzada, i la població de Catalunya vivia d'esquena a la realitat que enfrontava el país. Calia mobilitzar els homes a la força, ja que no es presentaven per combatre, en nombre suficient, de manera voluntària. Aquest és el motiu del decret del 30 de setembre: la mobilització general.

En relació amb el problema del comandament, el 13 d'octubre es va acordar la creació d'un estat major que coordinés tot el front d'Aragó. Per solucionar el problema de la indisciplina, el 25 d'octubre s'anunciava que a partir de l'1 de novembre, les milícies quedaven sotmeses al codi de justícia militar. El conseller de Justícia, Andreu Nin, del POUM, va ser l'encarregat de redactar el nou codi.⁴⁰⁹

La delicada qüestió de les armes a la rereguarda va ser abordada el 27 d'octubre. La Conselleria va emetre un decret mitjançant el qual totes les armes llargues que es trobaven a la rereguarda havien de ser entregades al Govern.

Finalment, el 28 d'octubre es va emetre el decret de militarització de les milícies populars,⁴¹⁰ amb el qual culminaven les intencions dels precedents: buscava posar fi a la presència dels voluntaris i el seu sistema organitzatiu i representava un atac frontal a la concepció que algunes unitats de combatents tenien de la guerra i de la seva funció transformadora de la societat. En aquest decret és on es va concentrar la major problemàtica amb les columnes de milicians.

El 31 d'octubre es procedia a ordenar la mobilització de les lleves de 1936, 1935, 1934 i 1933. A l'Aragó també s'establien dos centres de reclutament per als paisans que volguessin integrar-se a les unitats catalanes, els quals van quedar establerts a Barbastre i Alcanyís. Malgrat que les columnes de milicians encara restaven als fronts, que s'hi admetien voluntaris i que fins i tot es formaven noves columnes de combatents, la mobilització preparava la concentració d'oficials i

---

⁴⁰⁹ El 13 de novembre, Nin informava els membres del Consell Executiu de la Generalitat que encara no s'havia enllestit el nou codi militar. Vegeu Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 13 de novembre de 1936.

⁴¹⁰ Aprovat pel Consell Executiu de la Generalitat el 24 d'octubre de 1936.

soldats a les casernes, per procedir a la instrucció i a l'equipament del futur Exèrcit Popular de Catalunya, una organització militar de nova creació a la qual s'acabaria integrant part de les unitats de milicians. El decret de l'1 de novembre de 1936 situava la Conselleria de Defensa com l'òrgan central de la direcció, organització i administració de l'Exèrcit Popular de Catalunya. Aquesta conselleria estava constituïda pel conseller de Defensa, el secretari general i el Comissariat Superior de Guerra.⁴¹¹

El 4 de novembre es van publicar, des de la Conselleria de Defensa, les instruccions de caràcter provisional per a caps de regiments, batallons i similars.⁴¹² Aquests eren convocats a presentar-se als centres d'allistament i a les casernes el 6 de novembre. Els centres d'allistament s'havien d'adequar amb l'ajuda dels ajuntaments. A aquest efecte, s'havia de nomenar una comissió de recepció de reclutes, els quals s'havien d'agrupar per completar les plantilles de les unitats, que prèviament havien estat dissenyades per Vicenç Guarner i l'equip de serveis generals de la Conselleria de Defensa.⁴¹³ S'havia de nomenar un delegat per gestionar els subministraments i l'alimentació. S'havia d'habilitar un caixer per gestionar els temes administratius, els pagaments i les liquidacions. S'havia de seleccionar una metge de la vila per atendre provisionalment els reclutes. S'havia d'habilitar locals per al bestiar de la unitat. I així, fins a vuit directrius. Amb aquestes instruccions s'articulava el funcionament del nou exèrcit de Catalunya. Es preparava la formació de tres divisions.⁴¹⁴ Cada divisió disposava de tres regiments d'infanteria i un d'artilleria. La 1a Divisió disposava de quarter general a Barcelona. La 2a Divisió tenia el quarter general a Girona i destacaments a Olot, Figueres, Terrassa, Granollers, Manresa i Mataró. La 3a Divisió disposava d'un

---

⁴¹¹ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Fons Tarradellas GC_62_E01_D06.

⁴¹² Arxiu General Militar d'Àvila. Fons Exèrcit Popular de la República [Instrucciones de carácter provisional para jefes de regimiento, batallón y similares] 4 de novembre de 1936.

⁴¹³ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS_Barcelona_Generalitat [Plantilles de personal, ramat, armament, municions i materials d'una divisió en armes] 10 de desembre de 1936.

⁴¹⁴ Cada divisió havia d'estar formada per una quantitat d'entre 5.000 i 5.500 efectius. Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS_Barcelona_Generalitat [Conselleria de Defensa. Esquema de l'organització d'una divisió] 10 de desembre de 1936.

quarter general a Tarragona i casernes a Lleida, Cambrils, Tortosa, Roquetes i Reus.⁴¹⁵

Tot i que els esforços per canalitzar l'esforç de guerra a través de la Conselleria van ser evidents per part de totes les organitzacions, el procés va ser lent i complicat. I és que no sempre es respectaven les directius i decrets emesos des de la Conselleria.

Durant la sessió del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya del 3 de novembre de 1936, el conseller Díaz Sandino informava que havia acabat el termini per a l'entrega voluntària d'armes i que, en gran part, aquesta no s'havia efectuat. Proposava que la solució implicava fer-ho de manera forçada. També demanava la dissolució dels comitès d'obrers i soldats i exigia que les organitzacions respectessin els acords i decrets que emetia el Consell de la Generalitat. Considerava que si no es respectava ni obeïa la seva autoritat, ell no podia continuar amb la responsabilitat de la direcció de la guerra a Catalunya.⁴¹⁶ El 20 de novembre el problema encara no s'havia resolt. Durant la reunió del Consell, Sandino es va queixar que encara no es pogués fer ús de les armes de rereguarda ni que no s'hagués aprovat el decret de creació de regiments. Durant aquest consell s'acordava l'organització en divisions de les milícies del front, d'acord amb el decret d'unificació de les milícies. També s'acordava fer públic que tots els ciutadans de les lleves 1935-1934 que encara no s'havien incorporat a les casernes serien considerats desertors i se'ls aplicarien les sancions corresponents. En relació amb la qüestió de les armes, es va acordar la redacció d'un decret aprovant un termini de 48 hores per a l'entrega de les armes llargues i municions. Els qui no ho fessin serien detinguts i lliurats als Tribunals Populars.⁴¹⁷

---

⁴¹⁵ Arxiu del CDMH. Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Fons PS_Barcelona_Generalitat [Estat general de les divisions de nova creació, amb especificació de les unitats que les constitueixen, llocs de residència i casernes on s'allotgen] 10 de desembre de 1936.

⁴¹⁶ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 3 de novembre de 1936.

⁴¹⁷ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 20 de novembre de 1936.

El 10 de novembre de 1936, Felip Díaz Sandino, conseller de Defensa, ordenava que tota la normativa, correspondència o altres documents relacionats amb la guerra i amb la Conselleria havien de portar l'escut i el nom de la Generalitat de Catalunya i de la Conselleria.⁴¹⁸ Aquesta ordre volia eliminar, de manera efectiva, qualsevol al·lusió al Comitè o fins i tot al Consell d'Aragó, al qual algunes columnes encara consideraven un comandament efectiu.

Durant la reunió del Consell de la Generalitat del dia 25 de novembre, Sandino es queixava que encara no s'havia formulat el decret per a la creació de nou regiments, que era urgent aprovar-ho. Els membres del Consell també van debatre sobre el conflicte existent entre el cap de l'Estat Major a l'Aragó, el comandant Reyes, delegat de la Conselleria de Defensa, i les accions polítiques del Consell d'Aragó, que entorpien el desenvolupament militar a la regió.⁴¹⁹

El 6 de desembre, un decret de Presidència autoritzava la creació de l'Exèrcit Popular de Catalunya. Finalment, el 17 de desembre, un decret de la Conselleria de Defensa informava de quins serien els responsables i comandaments de l'Exèrcit Popular de Catalunya. Tots eren militars professionals, originaris de l'antic exèrcit espanyol.

8.3 La militarització de les milícies i l'Exèrcit Popular de Catalunya

El 28 d'octubre s'emetien els acords presos el dia 24 pel Consell Executiu de la Generalitat, pels quals es decretava la militarització de les milícies. Aquest decret posava fi a la figura del milicià i a l'estructura organitzativa de les columnes. La militarització de les milícies va ser un procés lent i poc uniforme, que va afectar de manera desigual el conjunt de forces catalanes mobilitzades als fronts de Madrid i Aragó. Posteriorment, el 20 de novembre, es va decretar la unificació de les milícies i la seva organització en divisions. El conjunt de decrets —que implicava,

---

⁴¹⁸ Arxiu IISH. Fons CNT 39C.

⁴¹⁹ Arxiu General Militar d'Àvila. Fons 1.2_Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya [Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya] 25 de novembre de 1936.

en primer terme, la militarització de les milícies, i en segon terme, la seva unificació— no va culminar de manera definitiva fins al mes de març de 1937.

Les forces del PSUC i d'ERC van acceptar sense complicacions el decret de militarització del 24 d'octubre; de fet, les forces del PSUC al nord de l'Aragó treballaven des del dia 8 del mateix mes en la creació de la Divisió Carlos Marx. Ja s'havia creat un estat major i es començaven a agrupar les columnes entorn de Tardienta. Les columnes del POUM van debatre internament la nova situació, però finalment van acceptar les noves disposicions sense cap condició.

Els incidents més greus es van produir en algunes de les columnes de la CNT. Aquest no era un problema menor, ja que els militants de la CNT i la FAI equivalien a la meitat dels combatents en les milícies catalanes.

El 18 de desembre es va reunir a Barcelona el ple de comitès de la regional catalana de la CNT. A la reunió també van assistir-hi els delegats polítics de les columnes que combatien a l'Aragó: Antonio Ortiz, Gregorio Jover, Lucio Ruano, Domingo Ascaso, Cristóbal Aldabaldetrecu i d'altres. L'acte es va iniciar amb la lectura d'un manifest que valorava, per part dels delegats de les columnes, el decret de militarització i la nova estructura de l'Exèrcit. El text del manifest deixava clara la posició dels delegats al front d'Aragó. Es veia necessària i indispensable, la creació de l'Exèrcit Popular. Ara bé, s'havia de garantir que fos l'ànima de la revolució i que els comandaments fossin membres de l'organització.

Antonio Ortiz, en representació de les columnes del sector Sud-Ebre, va iniciar el debat indicant que les forces comunistes al front de Madrid anaven al front perfectament equipades i armades, i que creia que si no s'acceptava la disciplina i la militarització, no els donarien mai armes. Creia que la CNT havia d'iniciar una campanya de propaganda per mobilitzar la seva militància. Gregorio Jover, en representació de la columna Los Aguiluchos de la FAI, va parlar de boicot a les columnes anarquistes; manifestava que sovint no tenien munició. També va rebutjar l'optimisme d'Ortiz: no creia que, tot i la militarització, arribessin les armes. Ruano, en representació del Comitè de Guerra de la columna Durruti, va

exposar que potser era preferible la mobilització general que el sacrifici dels millors companys a les milícies. Aldabaldetrecu va parlar en nom de la columna Ascaso: va posar de manifest el pèssim estat d'ànim dels milicians i la greu falta d'armament que patien. Insistia en el tacticisme dels comunistes i en el greu perill que corria l'organització de ser esclafada definitivament. Domingo Ascaso, també per a la columna Ascaso, va fer una especial crítica de la rereguarda. Creia que en el seu moment no es va voler —o saber— desarmar els enemics, i que llavors ja no era possible fer-ho. Considerava que els milicians havien complert amb el seu deure sense cap mena de codi militar.

Abad de Santillán va dir que estaven en guerra, i que l'instrument necessari per fer la guerra era un exèrcit. Severino Campos, del Comitè Regional, va apuntar que al milicià no li faltava voluntat ni ànim per combatre; només li calia armament de guerra adequat. Gaston Leval⁴²⁰ va intervenir-hi per declarar: *“Yo mismo hago girones de mis principios, y con dolor, pero seguro de que es más necesario que nunca, me inclino hacia la militarización”*. Va manifestar que era necessari acceptar la disciplina, organitzar-se i aprofitar l'arribada dels estrangers. Juanel, del Comitè Regional, es va mostrar d'acord amb el manifest dels caps de columna. Castellote, també del Comitè Regional, deixava clar que tot el problema venia de la falta d'armament. Era clar que l'actitud general era que es considerava que al front no hi faltava disciplina; el que es necessitava eren armes. Leval, després d'una sèrie de torns en relació amb l'aplicació de la disciplina, va intervenir-hi per indicar que no s'havia de perdre més temps en la discussió, ja que tots els presents estaven d'acord amb la militarització.⁴²¹

Els components de la columna Ascaso van acceptar la militarització, però internament l'organització distava molt de ser la tradicional dels militars. Els militars professionals o tècnics —com els anomenaven— eren els encarregats de dissenyar, organitzar i dirigir els atacs, un cop el comissari polític els validava. Els

---

⁴²⁰ Pseudònim de Pierre Piller.

⁴²¹ Arxiu IISH. Fons CNT. 85 C1 [Reunió de Comitès, consellers, regidors i caps de columna] 18 de desembre de 1936. Vegeu també a GUILLAMÓN, AGUSTÍN, *La guerra del pan. Hambre y violencia en la Barcelona revolucionaria. De diciembre de 1936 a mayo de 1937*. Tom 2. Barcelona, Edicions Aldarull, 2014.

soldats tenien l'obligació d'obeir, ja que el comissari polític, que els representava per elecció, havia acceptat el pla d'atac. Un cop finalitzades les operacions, no s'havia de saludar ni respectar la jerarquia militar. La discussió prèvia els va portar a entendre que la situació interna i externa no afavoria les milícies; que s'havia de ser intel·ligent i adaptar-se, per afavorir la CNT i la FAI i per protegir la revolució. Atribuïen la negativa de molts milicians de columnes confederals a militaritzar-se al fet que estaven cansats de combatre i que volien tornar a casa, sense admetre aquest fet.

A la columna Durruti, malgrat l'opinió del mateix Durruti sobre la necessitat de la militarització de les milícies, manifestada a la reunió del Comitè de Guerra del 12 d'octubre,⁴²² es va patir fortes tensions durant els darrers dies de desembre de 1936 i els primers dies de gener de l'any 1937. El Grup Internacional havia decidit, per assemblea, acatar el comandament i iniciar la militarització. A aquest efecte, s'havia replegat a la població de Pina de Ebro. El problema va començar a partir del moment en què el sergent Manzana, nou cap de la columna, no va reconèixer el dret dels milicians a triar els seus delegats com a oficials del nou exèrcit. Tal com s'havia explicat des de l'anterior Estat Major, els milicians podien triar els delegats de cada centúria per formar les noves unitats militars. El 12 de gener es van donar de baixa 49 milicians de la centúria. Com expressaven en un document adreçat al Comitè Federal de la CNT de Catalunya, els milicians de la columna Durruti reconeixien la necessitat de reorganitzar les columnes amb la finalitat d'aconseguir una millor capacitat militar, però no volien renunciar al seu esperit revolucionari i federalista, que, en definitiva, era l'essència de les seves conviccions i l'ideari de la CNT.⁴²³

El 8 de gener de 1937, la quarta agrupació de Gelsa, la Delegació de Guerra, el Grup Internacional i el grup *Acción y Alegría*, components de la columna Durruti, signaven una proclama que, segons deia, representava la pràctica totalitat dels

---

⁴²² Arxiu del Pavelló de la República. Fons José del Barrio [Actes de la reunió del Comitè de Guerra] 12 d'octubre de 1936.

⁴²³ Arxiu IISH. Fons CNT [Informe para el Comitè Regional. Grupo Internacional de la columna Durruti] 10 de gener de 1937.

milicians de la columna. Es negaven a la militarització tradicional per motius ideològics, però no renunciaven a la tècnica i l'estratègia militar. Com a alternativa a l'Exèrcit, proposaven l'organització en agrupacions. La unitat més petita de l'agrupació havia de ser l'esquadra, que, a raó de 4 formades per 12 homes cada una, componien una secció. La secció, formada per 48 homes i a raó de 4 grups, formava el grup, un total de 192 homes. L'agrupació havia de ser formada per 3 grups, 576 homes, més un grup de metralladores format per 81 homes i comandat per delegats. Sumats a la direcció i els serveis d'especialistes, cada agrupació havia de ser formada per 841 homes.⁴²⁴

El militar professional José Manzana, designat per la CNT com el substitut de Durruti al capdavant de la columna a l'Aragó, informava el Comitè Regional de Catalunya sobre la situació organitzativa i l'estat d'ànim de la columna a finals de desembre de l'any 1936.⁴²⁵ El militar qualificava la situació de greu, malgrat que havia identificat els problemes i la manera de resoldre la situació. En primer lloc, Manzana assenyalava l'excessiva duresa dels càstigs imposats a diferents companys per part del Comitè de Guerra de la columna, fet que havia trencat l'harmonia entre els combatents. La mala actuació de la columna en la darrera ofensiva sobre el municipi de Villafranca, atribuïble a la falta de directrius clares i bon comandament, havia desmoralitzat els milicians. El tercer factor en joc havia estat la inactivitat al front, deguda a la falta d'armament i municions. Els mesos d'inactivitat havien creat un clima de disconformitat entre els combatents. El darrer i principal detonant va ser la manera d'imposar la militarització de les milícies, feta sense gens de tacte i consideració cap a la mentalitat revolucionària dels combatents de la columna. Finalment, la mort de Durruti a Madrid va causar una profunda impressió a tots els milicians. En el moment en què Manzana havia assumit el comandament de la columna, un miler de milicians de la columna Durruti havien demanat la baixa voluntària i havien tornat a Barcelona.

---

⁴²⁴ Arxiu IISH. Fons CNT [Lo que opinamos la mayoría de los compañeros de la columna Durruti] 8 de gener de 1937.

⁴²⁵ Arxiu IISH. Fons CNT 94E [Informe de Manzana al Comité Regional de la CNT de Cataluña] 21 de desembre de 1936.

Manzana va actuar enèrgicament amb l'objectiu de normalitzar la situació i garantir que la columna no es desintegrés al mateix front aragonès. El nou comandament va iniciar la tasca de convèncer els milicians de la necessitat de la militarització, a la qual Manzana va denominar "*organizarnos militarmente y amoldar nuestras fuerzas a las normas que por la Consejería de Defensa se habían dictado*", deixant clar als milicians que ells farien, com fins llavors, el nomenament de tots els comandaments de la columna, fins a la graduació de capità. Les mesures preses pel nou responsable de comandament van atenuar la baixa moral dels milicians; tot i així, 600 milicians més van deixar la columna de manera voluntària durant aquells dies. La Conselleria de Defensa va enviar 850 homes a cobrir les baixes, dels quals 650 eren d'Estat Català. Aquest fet encara va ocasionar algun problema més. Manzana feia especial menció de l'antagonisme ideològic amb els milicians d'Estat Català i amb els de la centúria Garcia Miranda, formada per combatents no confederals. Va generar mala maror entre els milicians el fet que els nous combatents arribessin al front perfectament equipats, a diferència dels milicians que feia sis mesos que eren al front, els quals encara no disposaven de roba d'abric ni altres comoditats.⁴²⁶ A inicis de 1937 la columna disposava de 1.900 efectius, dels quals 600 pertanyien a seccions auxiliars. Aquesta va ser la base de l'organització de la Divisió Durruti.

El 21 de gener es reunia a Conca la representació de les centúries i comissions de la columna Tierra y Libertad. Durant la reunió, Germinal de Sousa, cap de la columna, va informar de la reunió que havia tingut lloc el 13 de gener de 1937 a Barcelona entre ell i el Comitè Regional de la CNT de Catalunya. En aquesta reunió, Sousa havia presentat la dimissió com a cap de la columna Tierra y Libertad per disconformitat amb la manera com l'organització confederal estava portant els assumptes de govern a la rereguarda. Després de deliberar àmpliament, el conjunt de delegats va considerar que Sousa havia complert en tot moment al capdavant de la columna. El tema principal de debat va ser la militarització. Es van afegir a la trobada representants del Comitè Regional del Centre de la CNT, explicant la posició de l'organització als membres de la columna. Sousa va aclarir que, com que

---

⁴²⁶ Arxiu IISH. Fons CNT. 94E [Manzano al Comitè Regional de la CNT de Catalunya en Barcelona] 21 de gener de 1937.

no havien acceptat la militarització, no rebien cap mena de suport del Govern, que estaven sols. Els delegats del Comitè del Centre van explicar que s'estaven creant brigades de l'Exèrcit Popular de la República que anaven perfectament equipades i armades, i que, amb l'excusa de donar descans a les milícies, les treien del front i les noves brigades ocupaven les seves posicions, fins al punt de no deixar-hi tornar després les milícies. D'aquesta manera, en negar-se a la militarització, els homes de la CNT perdien força en tots els fronts. Davant els dubtes, deixaven clar que l'Exèrcit no acceptava els actuals delegats com a futurs comandaments; que els marxistes estaven enquadrant les seves forces i formant oficials i comissaris de guerra; que els homes de la CNT havien de fer el mateix; que les milícies estaven premeditadament desateses. El ressentiment del grup s'incrementava per moments: es comentava el nombre de companys que havien mort al front, mentre els marxistes es reorganitzaven a la rereguarda.

La posició sobre la militarització no era uniforme a la columna. La primera centúria no l'acceptava per majoria; els que l'acceptaven, expressaven que sota cap concepte no deixarien de dependre de la Generalitat de Catalunya, es negaven a formar part de l'Exèrcit espanyol. La segona centúria acceptava la militarització, però la condició era que la reorganització s'havia de fer a Catalunya i que la CNT havia de continuar sent el seu referent. La tercera ho acceptava, però posava com a condició que els companys que no ho acceptessin poguessin tornar a Barcelona. També observaven que, en cas que el conjunt de la columna no acceptés la militarització, els components de la tercera centúria s'unirien a la Divisió Durruti, si aquesta encara es trobava sota l'organització catalana (de la CNT) i del Govern de la Generalitat. La quarta va presentar una llista de milicians. La meitat ho acceptava i l'altra meitat volia tornar a Barcelona. La cinquena centúria va acceptar-ho amb la condició de continuar dependent de la Generalitat de Catalunya. La resta de serveis, metralladores i les dues bateries van acceptar-ho amb la condició que els companys que volien tornar a Barcelona no tinguessin problemes. Germinal de Sousa era partidari de la militarització, però mantenia la dimissió. També s'expressaren dubtes amb relació a com quedava la unitat un cop militaritzada, si continuava sota el comandament de Catalunya o passava a ser de l'Exèrcit del centre. Els dies posteriors va continuar el debat sobre la

militarització.⁴²⁷ Finalment es va aprovar la militarització. Aproximadament la meitat dels efectius de la columna se'n va donar de baixa. Les restes de la columna Tierra y Libertad es van reconvertir en la 153a Brigada Mixta. El 22 d'agost de 1937 va ser destinada al front de Belchite; s'integrà a la 44a Divisió i, posteriorment, a la 28a Divisió de l'Exèrcit de l'Est.

El 27 de gener es reunien a Barcelona els comitès superiors de la CNT catalana.⁴²⁸ El conseller de Defensa, Isgleas, va manifestar: *"es más que angustiosa la situación que estamos atravesando. El malestar es, más que nada, por la militarización, o sea el choque con las ideas"*. Segons el conseller, en aquells moments es disposava de suficient cartutxos i, amb ajuda de l'aviació soviètica, el front d'Aragó es trobava en condicions de resistir. Considerava que la qüestió més important i urgent era aconseguir que els milicians de la CNT no abandonessin les armes. Va exposar clarament que en totes les columnes confederals s'havien produït nombroses desercions, i va subratllar el cas extrem de la columna Durruti. En una sessió posterior, es va nomenar Domingo Ascaso responsable d'efectuar una inspecció a tots els fronts. Ascaso va preguntar quins límits tenia ell davant dels caps de columnes; se li va respondre que podia afirmar que a les columnes que encara es neguessin a la militarització no se'ls proporcionaria ni munició ni subministraments de cap mena.

El 10 de febrer de 1937, el ple de delegats de centúria i de la secció de la columna Sacco y Vanzetti bateries de muntanya va acordar enviar una petició al Comitè Regional de la CNT de Catalunya demanant explicacions sobre la qüestió de la militarització. En primer terme, es preguntava a l'organització el motiu de la coacció del Govern respecte a la seva posició contrària a la militarització, i com era possible, si la CNT controlava la rereguarda, que els amenecessin de no proporcionar-los municions, material de guerra i altres subministraments necessaris si no es militaritzaven. L'actitud dels combatents confederals era

---

⁴²⁷ Arxiu IISH. Fons CNT. 94H [Acta de la reunió de representacions de centúries i comissions components de la columna Tierra y Libertad] 21 de gener de 1937.

⁴²⁸ Arxiu IISH. Fons CNT.85 C1 [Actes de la reunió de comitès de la regional catalana de la CNT] 27 de gener de 1936.

clarament de malestar en relació amb la situació política a la rereguarda i al front. Demanaven que la CNT tornés a formar milícies controlades exclusivament per l'organització i adequades a la necessitat tècnica de la guerra. En altres paraules, no s'oposaven a la militarització, però desconfien del Govern de la Generalitat. Demanaven garanties respecte a la disposició de bons comandaments, afins a la seva organització, així com l'equip i l'armament necessaris, que fins llavors no havien rebut. Finalment, declaraven clarament que no acceptaven la militarització.⁴²⁹ Aquesta va ser la darrera unitat del front d'Aragó que va negar-se a acceptar la militarització.

---

⁴²⁹ Arxiu IISH. Fons CNT. 94H [Pleno de delegados de centuria y de sección de las baterías de montaña Sacco y Vanzetti] 10 de febrer de 1937.

9 Conclusions

A partir del 21 de juliol de 1936 el Govern de Catalunya va assumir les competències de defensa del territori català. Les milícies antifeixistes de Catalunya van ser el resultat de la voluntat del Govern i les organitzacions del Front Popular de Catalunya de crear un exèrcit amb la capacitat necessària per defensar el territori català davant l'amenaça que representava el triomf del sollevament dels militars a l'Aragó i Mallorca. El Comitè Central de Milícies Antifeixistes fou l'eina utilitzada, de comú acord entre les organitzacions polítiques i sindicals i el Govern de Catalunya, per articular la resposta armada als militars sollevats. Les columnes de voluntaris van ser organitzades pel Comitè, organisme avalat, dirigit i finançat pel Govern de la Generalitat. La pràcticament inexistent disponibilitat financera per adquirir armament, equips i subministraments i per garantir el manteniment dels combatents va suposar un dels principals problemes per als dirigents catalans durant els onze mesos que Catalunya va assumir les competències en defensa del seu territori. D'altra banda, el Govern central, poc satisfet amb la pèrdua de control polític del territori catalanoaragonès, va limitar fins a l'extrem el suport econòmic a la Generalitat de Catalunya i va bloquejar els subministrament d'armament al front d'Aragó.

Tot i les dificultats financeres, el bloqueig de l'armament, la complexitat de la situació a la rereguarda i l'enfrontament amb un exèrcit professional ben equipat i organitzat, els responsables polítics d'articular la defensa de Catalunya van ser capaços de crear un exèrcit des de la base i resistir a la pressió militar d'un enemic experimentat. Les columnes de milicians van ser una solució improvisada, que va evolucionar ràpidament cap a la formació de grans unitats i, finalment, en la creació d'un exèrcit regular en ús. Les milícies de voluntaris van posar les bases organitzatives i les posicions de sortida per a la creació de l'Exèrcit Popular de Catalunya. La necessitat i la decisió sobre la creació d'aquest exèrcit van ser un clam unànim de totes les organitzacions catalanes; disciplina i comandament únic eren termes que tots els caps de les columnes i membres del Comitè tenien clar. Calia una organització i coordinació millors per poder fer front a l'Exèrcit feixista i garantir la supervivència política del país. La militarització va ser un procés lent,

perquè la situació política, social i econòmica de Catalunya era extremament complexa. Malgrat el convenciment que calia millorar l'eficiència militar, les columnes de milicians van complir de manera molt satisfactòria el seu paper. La formació de les milícies va escenificar el moment revolucionari i optimista que es vivia, el convenciment que es lluitava en defensa d'uns valors i d'un futur que calia emparar, i també l'aliança antifeixista a Catalunya, malgrat les diferències ideològiques de les diferents organitzacions.

Tot i la poca compactació estructural, la diversitat ideològica i la falta de mitjans bèl·lics, les columnes catalanes de milicians voluntaris van obtenir importants èxits militars. Van defensar les fronteres catalanes, van recuperar gran quantitat de territori aragonès sota control dels sollevats i van participar amb gran determinació en la defensa de la ciutat de Madrid. L'intent d'alliberament de les Illes Balears va resultar un fracàs, amb greus conseqüències polítiques i militars per a Catalunya, però aquest va ser un fracàs induït pel Govern de la República, que va retirar el suport naval i imposà la retirada la nit del 3 al 4 de setembre, amenaçant de deixar abandonades a l'illa les forces expedicionàries catalanes. S'ha de tenir present que Catalunya va destinar, entre setembre i novembre de 1936, al voltant de 10.000 combatents perfectament equipats, així com gran part de l'artilleria disponible, a la defensa de Madrid. És evident que amb aquestes forces s'hauria pogut assolir amb èxit l'ocupació de Mallorca, la d'Osca o la de Saragossa. El front de Madrid era un objectiu simbòlic, de poc pes estratègic per al conjunt de la guerra d'Espanya i molt allunyat dels objectius vitals per a la defensa del territori català. Buenaventura Durruti es va negar sistemàticament a participar en aquest front, i només va accedir a anar-hi quan va ser-hi obligat per la seva organització. La seva mort va suposar un gran revés per als interessos de la CNT catalana, que apostava clarament per la militarització de les milícies.

Malgrat les dificultats, els resultats del Comitè van ser notables. Es va aconseguir mobilitzar i equipar una força de combatents operativa, que es va articular en un total de 150 columnes i un nombre de combatents que va augmentar exponencialment a mesura que els mesos anaven transcorrent. Durant el mes d'agost, el total de la força es va situar al voltant de 20.000 milicians; al setembre

van arribar als 35.000, i al novembre, als 45.000. Paral·lelament, es va treballar en la creació de l'Exèrcit Popular de Catalunya i en la transformació de la indústria catalana en una indústria de guerra eficaç.

A inicis d'octubre de 1936 el Comitè va ser dissolt i tots els assumptes relacionats amb la direcció de la guerra van ser assumits per la Conselleria de Defensa de la Generalitat. Aquest va ser un moviment purament estètic: els homes de la CNT van continuar tenint un pes important en la Conselleria. A finals del mes de novembre la Generalitat es trobava en una situació econòmica desastrosa. Sense la capacitat financera necessària per sostenir la guerra, va ser impossible per a les organitzacions catalanes mantenir el procés social revolucionari i l'autonomia política a Catalunya. El front d'Aragó es va situar a prop del col·lapse militar, ja que no es disposava dels combatents necessaris ni dels equips i l'armament adequats, ni tan sols per mantenir una defensa efectiva. La qüestió dels cartutxos, davant la incapacitat de produir ni adquirir pólvora sense fum, va arribar a extrems insostenibles, i fins i tot es donà el cas que, durant algunes setmanes del mes d'octubre, grans extensions del front d'Aragó no es trobaven en condicions de resistir a un atac més enllà de tres o quatre hores per falta de munició. Aquesta realitat implicava la possibilitat de la derrota total de les forces catalanes.

Sens dubte, la qüestió financera va ser l'estratègia que va fer servir l'Estat espanyol per pressionar sobre l'autonomia de Catalunya i sobre el moviment revolucionari i transformador a què aspirava el país durant els primers mesos de la guerra. El Govern republicà va accedir, a partir del mes d'octubre, a concedir crèdits de guerra a Catalunya a través del Banc d'Espanya, però els va limitar per tal d'impossibilitar la llibertat d'acció dels catalans, que, mes rere mes, se situaven al límit del col·lapse financer i militar. Sense finançament suficient ni accés a la compra d'armament i d'equips militars, ni a la divisa internacional per adquirir matèria primera per a la indústria de guerra, el Govern català es va veure supeditat al control polític i militar del Govern de la República. Ni tan sols després que el Govern de la Generalitat acceptés les condicions de crèdit que l'Estat li exigia i que necessitava amb urgència per tal d'enfrontar-se a un enemic comú, no es va atorgar el crèdit suficient per garantir l'estabilitat i el desenvolupament normal del

Govern català en matèria militar. Aquesta situació es va mantenir fins a la finalització dels Fets de Maig de 1937. A partir d'aquell moment, el Govern de la República va recuperar totes les competències al territori català, i assumí de manera directa el control de les forces armades de Catalunya.

Entre els mesos de juliol i octubre de 1936 les línies de front van ser sostingudes per milicians i milicianes voluntaris: civils, membres d'organitzacions polítiques sense experiència militar, que no havien estat cridats a files mitjançant el tradicional sistema de lleves, de caràcter obligatori. Els voluntaris representaven una força de combat amb una capacitat de lluita alta, però amb una capacitat tècnica limitada. L'adaptació i l'aprenentatge dels milicians van trigar alguns mesos a ser efectius. S'ha de tenir present que en els moments inicials es van sumar a les diferents columnes elements indesitjables que van ser-ne depurats en el transcurs de les setmanes. El perfil ideològic dels combatents és fonamental per entendre la naturalesa de les milícies. En la composició de les columnes de milicians es pot percebre la força proporcional a la rereguarda de les diferents organitzacions i la voluntat de participar, d'una manera decidida, en la lluita contra el feixisme de totes les organitzacions progressistes de Catalunya. En els moments inicials, totes les organitzacions van voler mostrar el seu compromís, combativitat i esperit de sacrifici. Un total de dotze organitzacions catalanes van aportar combatents a les milícies. Petits partits de caire republicà com el Partit Republicà d'Esquerres (filial d'Izquierda Republicana a Catalunya), el Partit Federal Ibèric o el Partit Democràtic Federal aportaren la seva quota de militància al front. El POUM, un partit en creixement a Catalunya, presentava una militància combativa i cohesionada, que es mobilitzà en gran nombre per combatre en tots els fronts on els catalans van ser presents. ERC i Estat Català hi aportaren una força considerable, però van ser el PSUC-UGT i la CNT-FAI els qui van aportar el major nombre de combatents al capdavant de les milícies catalanes. La central sindical CNT va ser la força organitzada que va aportar més homes i dones a les columnes de milicians, un 43 % del total. Per la seva part, el PSUC representava el 23 %; el POUM, el 8 %, i ERC, el 5 %.

D'altra banda, el paper dels militars no sollevats va ser determinant per tal d'articular les noves unitats de combatents. Una gran part de les columnes va conservar comandaments professionals en l'estructura de funcionament. Alhora, molts militars que es trobaven a la reserva van ser cridats o es van presentar voluntaris per combatre al servei del Comitè i de la Generalitat de Catalunya. La columna en la qual hi hagué més participació de militars professionals va ser la Durruti. Els militars professionals enquadrats a les milícies populars de Catalunya van representar un 5 % del total de combatents. La seva experiència i la seva contribució van ser decisives durant les setmanes inicials del conflicte, tant en allò relatiu a les decisions tàctiques, en la participació directa en les principals batalles, com en l'articulació i creació de l'Exèrcit català.

Els voluntaris estrangers van ser presents a les milícies antifeixistes de Catalunya en un nombre considerable i molt abans de la creació de les cèlebres Brigades Internacionals. Aquest col·lectiu de voluntaris va representar un 4,5 % del total. L'anàlisi geogràfica de procedència dels combatents indica que els francesos i els italians van ser els grups més nombrosos. L'afiliació anarquista va implicar un 48 % del total d'estrangers. Els comunistes adherits a la Tercera Internacional, a Catalunya representats pel PSUC, van constituir un 33 % del total. Finalment, els comunistes trotskistes, agrupats al POUM, van arribar al 10 % del total. Les forces nacionalistes catalanes o republicanes federalistes no van disposar de voluntaris internacionals en les seves files. Només s'ha documentat el cas de Johnny Molymet, que va combatre a la columna Rafael Casanova, d'ERC, a Portocristo, Mallorca.

La participació de les dones en el front com a combatents va esdevenir un fet diferencial rellevant. Per primera vegada, la dona assolí funcions a primera línia de foc amb els homes en igualtat de condicions. Durant els primers mesos, i fins que la dinàmica de la guerra es va situar contrària a aquest fet, centenars de dones van participar activament en les columnes catalanes. La incorporació a la lluita armada de la dona va ser un fet espontani en gairebé totes les organitzacions del Front Popular. La dona catalana va considerar que era el moment de defensar la legalitat republicana, també, en el front de guerra. Les dones van representar un 3 % del total dels combatents. Van participar en els tres fronts de guerra, però van

tenir un protagonisme especial, igual que els homes, al front d'Aragó, on es van concentrar durant tot el període previ a la militarització de les milícies. L'afiliació política de les dones que van combatre com a milicianes es distribueix de manera similar a la dels homes, malgrat que, en aquest cas, la militància de la CNT no és tan clarament superior a la de la resta de partits amb cert pes específic entre els combatents. Contra la idea estesa que només les dones anarquistes van combatre al front de guerra, hi trobem representades les dones del POUM, ERC, Estat Català, el PSUC o el Partit Republicà d'Esquerres. El cas del PSUC és rellevant, ja que va arribar a tenir el 26 % del total de les dones al front. La distribució de les dones per columnes va ser molt diversa: moltes unitats en tenien entre les seves files. Les columnes més grans —la Del Barrio i la Durruti— són les que van concentrar-ne una quantitat major. Un fet a tenir en compte és la participació de les dones en les columnes d'ERC i Estat Català, organitzacions, en principi, ideològicament no properes a aquesta perspectiva de la guerra. Les dones adscrites a serveis sanitaris, com infermeres o ajudants, van representar un 16 % del total; la resta va participar-hi com a combatents. A banda de la participació de dones en les diferents columnes, les dones del PSUC van crear una organització formada per dones —les milícies femenines—, que disposava d'una secció de guerra amb la intenció de formar unitats militars integrades exclusivament per dones. Els primers grups de dones combatents enquadrades en aquestes unitats femenines van participar en l'expedició a Mallorca.

La política i els interessos partidistes foren el gran element distorsionador a tots els fronts, que va tenir conseqüències nefastes per a l'evolució militar de les milícies catalanes, especialment a l'Aragó. Tant al mateix front com a la rereguarda, en molts casos, les organitzacions van tractar d'exercir el control polític de la situació i van afavorir el proselitisme, contraposant els interessos de partit als del mateix país i la causa antifeixista. Durant les primeres setmanes va ser freqüent un alt percentatge de barreja ideològica a les columnes, fruit, sens dubte, de la bona relació posterior a la batalla de Barcelona i de l'esperit d'unitat antifeixista que predominava entre les organitzacions i els seus militants. Aquesta situació va anar canviant fins a tornar-se un veritable problema al front i a la rereguarda. El PSUC i la UGT van ser les organitzacions que més van centrar la seva estratègia en el

control ideològic de l'Exèrcit. Sembla que la CNT no es va plantejar aquest objectiu durant els mesos inicials de la guerra. Era comprensible, ja que la seva militància era aclaparadorament superior a la de qualsevol altra organització de Catalunya, i els seus homes i dones ocupaven llocs clau en la direcció i organització de la guerra.

A inicis de l'any 1937, la mobilització de lleves, la militarització de les columnes i la creació de l'Exèrcit Popular de Catalunya van posar fi a les milícies populars de Catalunya. Totes les organitzacions catalanes, sense excepció, i gran part dels combatents van interpretar aquesta transformació com un fet positiu i necessari per millorar la situació financera del país i aconseguir més bon armament per afrontar amb certes garanties la probabilitat d'una victòria militar sobre l'enemic.

10 Bibliografia, arxius i publicacions

10.1 Bibliografia

-ABAD DE SANTILLÁN, DIEGO, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Buenos Aires, Editorial Gregorio del Toro, 1940.

-ACKELSBERG, MARTHA, *Mujeres Libres. El anarquismo y la lucha por la emancipación de las mujeres*, Barcelona, Virus editorial, 1991.

-ADILLÓN, MIQUEL, *El último soldado del POUM*, Vic, edició de l'autor, 2001

-AINSA, JOAQUÍN, *Diario de un miliciano republicano*, Barcelona, Editorial Base, 2010.

-AMORÓS, MIGUEL, *Durruti en el Laberinto*, Bilbao, Editorial Muturreko burutazioak, 2006.

-ALCAIDE, JUAN JOSÉ, *Tiempos de plomo. Grupos de acción y defensa confederal*, Madrid, Fundación Salvador Seguí, 2014.

-ALMENDROS, JOAQUÍN, *Situaciones españolas: 1936/1939. El PSUC en la guerra civil*, Barcelona, Editorial Dopesa, 1976.

-ARNAL, JESÚS, *Por qué fui secretario de Durruti*, Lleida, Pagès Editors, 1997.

-BARRACHINA, PEDRO i JOSÉ ÁNGEL VIÑALES, *En el frente de Tardienta 1936-1939*, Tardienta, Ayuntamiento de Tardienta, 2013.

-BAYO, ALBERTO, *Mi desembarco en Mallorca*, Mèxic, 1944.

-BLAIR, RICHARD, GUILLIAM M.FURLONG, JOHN RODDEN, JOHN ROSSI, ALBERTO LAZARO, MIQUEL BERGA, MARC WILDEMEERSCH, MICHAEL EAUDE, PELAI

PAGÈS i VÍCTOR PARDO, *Orwell toma café en Huesca*, Osca, Diputación Provincial de Huesca, 2017.

-BLANES, NACHO; ADRIÁN SANCHEZ i PAUL QUINN, *Las cartas del Batallón Británico. Las Brigadas Internacionales en la Guerra Civil Española*, Madrid, Editorial Catarata, 2014.

-BORKENAU, FRANZ, *El reñidero español*, París, Editorial ruedo Ibérico, 1971.

-BRUSCO, RAMON, *Les milícies antifeixistes i l'exèrcit popular a Catalunya*, Lleida, Edicions el Jonc, 2003.

-CAMPS, JUDIT i EMILI OLCINA, *Les milícies catalanes al front d'Aragó*, Barcelona, Edicions Lafertes, 2006.

-CARBONELL, PERE, *Entre la vocació i el deure. Un estudiant de mestre a l'artilleria de l'exèrcit popular (1936-1939)*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2002.

-CENARRO, ÁNGELA i VÍCTOR PARDO, *Guerra Civil en Aragón 70 años después*, Centro del libro de Aragón, Gobierno de Aragón, 2006.

-CISTARO, LAURA, *Dolores Ibárruri, la Pasionaria: comunista*, Madrid, Editorial Capital Intelectual, 2009.

-CLOSA, FRANCESC, *“La Bruixa”: els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*. A revista Ebre 38: revista internacional de la Guerra Civil, 1936-1939 Núm. 6, Barcelona. Publicacions Universitat de Barcelona, 2011.

-COIGNARD, CINDY, *Las militantes del POUM*, Barcelona, Laertes, 2017.

-COLL, JOSEP i JOSEP PANÉ, *Josep Rovira: Una vida al servei de Catalunya i el socialisme*, Barcelona, Ariel, 1978.

-CRUELLES, MANEL, *De les milícies a l'exèrcit popular de Catalunya*, Barcelona, Edicions Dopesa, 1974.

-CRUELLES, MANEL, *L'expedició a Mallorca. Any 1936*, Barcelona, Editorial Juventud, 1971.

-DÍAZ SANDINO, FELIPE, *De la conspiración a la revolución (1929-1937)*. Madrid, Ediciones Libertarias, 1990.

-DURAN, MIGUEL, *1936 en Mallorca. Volúmenes I, II, III y IV*. Palma de Mallorca, Miguel Duran Pastor, 1982.

-ESCOFET, FREDERIC, *Un militar al servei de Catalunya. Memòries del 6 d'octubre de 1934 i del 19 de juliol de 1936*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1999.

-FELDMAN, FRANZ, *A Life in the twilight*, Ciutat de Mèxic, inèdit, 1956.

-FORTEA, JOSE, *Mi paso por la Columna Durruti, 26 División*, Badalona, Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny, 2005.

-GABRIEL, JOSÉ, *La vida y la muerte en Aragón*, Buenos Aires, Editorial Iman, 1938.

-GAMISANS MAGÍ, *Biografía*, Revista Dovella, 1998.

-GARCIA OLIVER, JUAN, *El eco de los pasos*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1978.

-GIMÉNOLOGUES, LES, *A Zaragoza o al Charco. Aragón 1936-1938. Récits de protagonistes libertaires*, Montreuil, Editorial L'insomniaque, 2016.

-GIMÉNOLOGUES, LES, *Les Fils de la Nuit. Souvenirs de la guerre d'Espagne*, Montreuil, Editorial L'insomniaque, 2006.

-GÓMEZ, MIGUEL, *Teixint el fil roig i negre. Història de l'anarquisme a Manresa i comarca*, Editorial Aldarull, 2017.

-GORDILLO, JOSE LUIS, *La columna de Bayo*, Madrid, Ediciones Dyrsa, 1987.

-GRAU, MIGUEL i ANTONIA LISBONA, *Memorias completas 1913-1991*, Barcelona, Virus editorial, 1996.

-GUARNER, VICENÇ, *L'aixecament militar i la guerra civil a Catalunya (1936-1939)*, Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1980.

-GUILLAMÓN, AGUSTÍN, *La revolución de los comités. Hambre y violencia en la Barcelona revolucionaria. De junio a diciembre de 1936*, Barcelona, Edicions Aldarull, 2014.

-GUILLAMÓN, AGUSTÍN, *La guerra del pan. Hambre y violencia en la Barcelona revolucionaria. De diciembre de 1936 a mayo de 1937*. Tomo 2. Barcelona, Edicions Aldarull, 2014.

-GUILLAMÓN, AGUSTÍN, *Los Comités de Defensa de la CNT en Barcelona (1933-1938). De los Cuadros de defensa a los Comités revolucionarios de barriada, las Patrullas de control y las Milicias populares*, Barcelona, Edicions Aldarull, 2012.

-HERNÁNDEZ, FRANCESC XAVIER I DAVID IÑIGUEZ, *La columna Macià-Companyns*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2008.

-HOWSON, GERALD, *Armas para España*, Barcelona, Editorial Península, 2000.

-JIMENEZ DE ABERASTURI, LUIS, *Casilda miliciana. Historia de un sentimiento*, Donostia, Txertoa argitaletxea, 1985.

-KOLTISOV, MIJAIL, *Diario de la guerra de España*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1963.

-KRIVITSKY, WALTER GERMANOVICH, *La mano de Stalin sobre España*. Buenos Aires, Editorial Claridad, 1946.

-LOJENDIO, LUIS MARÍA, *Operaciones militares de la Guerra de España*, Barcelona, Editorial Montaner y Simon, 1940.

-LÓPEZ, PERE, *Rastros de rostros en un prado rojo (y negro). Las Casas Baratas de Can Tunis en la revolución social de los años treinta*, Barcelona, Virus Editorial, 2013.

-LORENZO, AÏDA I ESTHER LLORENÇ, *Oblidats de tots. Guàrdies civils i carrabiners lleials a la República. Relació de guàrdies civils i carrabiners afusellats a les comarques de Girona i a Catalunya*, Figueres, Llibres dels Quatre Cantons, 2009.

-LOW, MERY i JUAN BREÁ, *Cuaderno rojo de Barcelona. Agosto-diciembre 1936*, Barcelona, Alikornio ediciones, 2001.

-MADARIAGA, FRANCISCO JAVIER, *Tarradellas y la industria de guerra de Catalunya*, Lleida, Milenio, 2008.

-MAGNUS, HANS, *El corto verano de la anarquía. Vida y muerte de Durruti*, Barcelona, Editorial Anagrama, 1998.

-MÁRQUEZ, JOSE MANUEL I JUAN JOSE GALLARDO, *Ortiz, General sin dios ni amo*, Barcelona, Editorial Hacer, 1999

-MARTIN, AGUSTÍN, *Libertarios de Aragón. Cronología en torno a Joaquín Ascaso, el Consejo de Aragón y los anarquistas de nuestra tierra*, Saragossa, Editorial Doce Robles, 2015

-MARTÍNEZ BANDE, JOSÉ MANUEL, *La Lucha en torno a Madrid en el invierno de 1936-1937*, Monografías de la Guerra de España. Número 2, Madrid, Editorial San Martin, 1984.

-MARTÍNEZ BANDE, JOSÉ MANUEL, *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca*, Monografías de la Guerra de España. Número 1, Madrid, Editorial San Martin, 1984.

-MARTÍNEZ DE BAÑOS, FERNANDO, LUIS ARCARAZO, PEDRO BARRACHINA I FRANCISCO ESCRIBANO, *Guerra Civil en Aragón*. Zaragoza, Saragossa, Editorial Delsan, 2010.

-MARTÍNEZ, MARIA TERESA I PELAI PAGÈS, *Diccionari biogràfic del moviment obrer als països catalans*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2000.

-MARTORELL, ALFONS, *Memorias de un libertario*, Madrid, Fundación Anselmo Lorenzo, 2003.

-MASSOT, JOSEP, *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987.

-MASSOT, JOSEP, *Aportacions a la història de la guerra civil a Mallorca*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2009.

-MASSOT, JOSEP, *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1990.

-MATEO, ROBERTO, *Las batallas de Lanaja*, Saragossa, Edita Comarca Monegros, 2008.

-MERA, CIPRIANO, *Guerra, exilio y cárcel de un anarcosindicalista*, Madrid, Editorial LaMalatesta, 2011.

-MIRAVITLLES, JAUME, *Episodis de la guerra civil espanyola*, Barcelona, Editorial Pòrtic 1972.

-NELLES, DIETER; ULRICH LIENSE, HARALD PIOTROWSKI I CARLOS GARCIA, *Antifascistas alemanes en Barcelona (1933-1939). El grupo DAS: sus actividades contra la red nazi y en el frente de Aragón*, Barcelona, Editorial Sintra, 2010.

-NIN, ANDREU, *Los problemas de la revolución española*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1971.

-OBRA COL·LECTIVA, *Els últims quixots. La columna del Vallès oriental*, Granollers, Impremta Roca, 1983.

-ORWELL, GEORGE, *Homenatge a Catalunya*, Barcelona, Editorial Virus, 2000.

-PAGÈS, PELAI, *La Comissió de la Indústria de Guerra de Catalunya: 1936-1939*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2008.

-PAGÈS, PELAI i PEPE GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, *El POUM y el caso Nin. Una historia abierta*, Barcelona, Laertes, 2014.

-PAZ, ABEL, *Durruti, el proletariado en armas*, Barcelona, Editorial Bruguera, 1978.

-PAZ, ABEL, *Durruti en la revolución española*, Barcelona, Editorial La Esfera de los Libros, 2004.

-PEIRATS, JOSÉ, *La CNT y la revolución española*, París, Editorial Ruedo Ibérico, 1978.

-PEIRATS, JOSÉ, *Los anarquistas en la crisis española*, Buenos Aires, Editorial Alfa, 1964.

-PÉREZ SALAS, JESÚS, *Guerra en España (1936-1939)*, Mèxic, Imprenta Grafos, 1947.

-PONS, JOAN, *Un republicà enmig de faistes*, Barcelona, Edicions 62, 2008.

-POZO, JOSEP ANTONI, *La Catalunya antifeixista. El govern Tarradellas enfront de la crisi política i el conflicte social (setembre de 1936 – abril de 1937)*, Barcelona, Edicions Dau, 2012.

-POZO, JOSEP ANTONI, *Poder legal y poder real en la Cataluña revolucionaria de 1936*, Sevilla, Ediciones Espuela de Plata, 2012.

-RAMOS, MANUEL, *Una vida azarosa. 44 años de exilio en Francia*, edició de l'autor, 1993.

-ROJO, VICENTE, *España heroica. Diez bocetos de la guerra española*, Buenos Aires, el Sol, 1940.

-SALAS LARRAZÁBAL, RAMÓN, *Historia del Ejército Popular de la República*, Madrid, Editorial La Esfera de los Libros, 2006.

-SANZ, RICARDO, *Los que fuimos a Madrid. Columna Durruti, 26 División*, Tolosa, Imprimerie Dulaurier (ed. de l'autor), 1969.

-SOLÉ, JOSEP MARIA i JOAN VILLARROYA, *Catalunya durant la Guerra Civil dia a dia. Milícies al front*. Barcelona, Edicions 62, 2006.

-STROBL, INGRID, *Partisanas. La mujer en la resistencia armada contra el fascismo y la ocupación alemana (1936-1945)*, Barcelona, Virus Editorial, 1996.

-TARRADELLAS, JOSEP, *La Indústria de guerra a Catalunya (1936-1939). L'obra de la Comissió, creada per la Generalitat, i el seu report d'actuació*, Lleida, Pagès editors, 2007.

-TRALLERO, SALVADOR, *Cartas de Grossi*, Sarinyena, Editorial Sariñena, 2009.

-TRENC, JOSE, *Recuerdos históricos de un militante de la CNT-AIT*, Figueres, Gràfiques Canigó, 1995.

-VALL, JOSEP, *Esquerra a Mèxic, 1941-1980*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2016.

-VILLARROYA, JOAN, SEGURA, ANTONI i VÍCTOR HURTADO, *Atlas de la Guerra Civil a Catalunya*, Barcelona, Edicions Dau, 2010.

-WILLEMSE, HANNEKE, *Pasado compartido. Memorias de anarcosindicalistas de Albalate de Cinca, 1928-1938*, Saragossa, Editorial Prensas Universitarias de Zaragoza, 2002.

-ZUGAZAGOITIA, JULIÁN, *Guerra y vicisitudes de los españoles*, Barcelona, Editorial Tusquets, 2001.

10.2 Arxius consultats

- Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià
Fons documental Guerra Civil (1936-1939)
  - Carpeta GC-35 Milícies Antifeixistes
  - Carpeta GC-45 Treball i Qüestions Socials
  - Carpeta GC-62 Conselleria de Defensa
- Arxiu IISH
Fons documental CNT
  - Arxiu del Comitè Nacional CNT

- Arxiu del Comitè Nacional CNT, Secció Defensa
- Arxiu de Miguel González Iniestal
- Arxiu de la Confederació Regional del Treball de Catalunya
- Arxiu de la Confederació Regional del Treball de Catalunya, Secció Defensa
- Arxiu de la Solidaritat Internacional Antifeixista (SIA)
- Arxiu Joan Garcia Oliver
- Arxiu del Grup Francès de la CNT a Barcelona
- Arxiu de la Federació Ibèrica de les Joventuts Llibertàries
- Arxiu del Consell Regional de Defensa d'Aragó, Delegació de Barcelona

- Arxiu del CDMH
Fons documental de la Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno.
  - Secció Polític Social-Barcelona_Generalitat
  - Secció Polític Social-Barcelona
  - Secció Polític Social-Madrid
  - Secció Polític Social-Lleida
  - Secció Polític Social-Aragó
  - Secció Polític Social-Militar

- Fons documental de l'Archivo Histórico Nacional
  - Causa General de la provincia de Barcelona
  - Causa General de la provincia de Girona
  - Causa General de la provincia de Huesca
  - Causa General de la provincia de Lleida
  - Causa General de la provincia de Islas Baleares
  - Causa General de la provincia de Madrid
  - Causa General de la provincia de Tarragona

- Arxiu del Pavelló de la República
Fons documental MP
  - Sèrie Milícies Pirinenques

Fons documental F-FP Sèrie Fons Personals

- Subsèrie José del Barrio
- Subsèrie Vicenç Guarner i Vivancos
- Subsèrie José Luís Infiesta Pérez

- Arxiu General Militar d'Àvila

Fons documental de Fondos Públicos

- Instituciones de la Administración Territorial. Generalitat de Catalunya
- Unidades de la Fuerza. Ejército Popular. Columnas

- Arxiu Nacional de Catalunya

Fons documental Generalitat de Catalunya (Segona República)

- Defensa (Guerra Civil 1936-1939)
- Assumptes militars en temps de guerra
- Exèrcit de Catalunya
- Milícies populars
- Proveïments en temps de guerra

Fons documental Llei 21 de 2005 Restitució a la Generalitat de Catalunya

- Associacions i entitats diverses
- Particulars i empreses
- Partits i sindicats

- Arxiu Militar Inter mig de Balears

Fons documental Guerra Civil (1936-1939)

- Arxiu Provincial de Maó

Fons documental de la Delegació de Govern (1936-1939)

- Arxiu RGASPI

Fons documental de la Komintern

- OPIS 6, Documentació relativa als voluntaris de l'Exèrcit republicà (1936-1939)

10.3 Hemeroteca

- Diari La Vanguardia (21-07-1936 / 31-12-1936)
- Diari Artilleria Roja: òrgan de premsa del 1er Grup d'Artilleria ligera del P.O.U.M. Bateria Germinal Vidal (1936)
- Diari CNT marítima: òrgan de premsa del Sindicato Nacional del Transporte Marítimo (03-08-1936 / 15-09-1936)
- Diari La Columna de Baleares (19-31 d'agost de 1936)
- Diari El Treball: òrgan de premsa del Partit Socialista Unificat de Catalunya (29-07-1936 / 31-12-1936)
- Diari Solidaridad Obrera: òrgan de premsa de la CNT (21-07-1936 / 31-12-1936)
- Revista La Dona Catalana (28-08-1936 / 11-09-1936 / 18-08-1936)
- Diari El Combate: cartelera de guerra de la segunda columna (16-09-1936/ 18-12-1936)
- Diari l'Instant. Diari de la nit (09-09-1936)
- Diari Crónica (11-08-1936)
- Diari Mañana: òrgan de premsa del Partido Sindicalista de Catalunya
- Revista Superación: Asociación de Mutilados y Familiares de los Muertos de la Guerra
- Diari La Noche (05-09-1936)
- Diari el Combat: òrgan de premsa de la Joventut Comunista Ibèrica
- Diari Avant: òrgan de premsa del Partit Obrer d'Unificació Marxista
- Diari Frente libertario: òrgano de premsa de las Milicias Confederales (Madrid)
- Diari Front: òrgan de premsa del Partit Obrer d'Unificació Marxista
- Diari Fructidor: setmanari adherit al Partit Republicà d'Esquerres
- Diari El Combatiente Rojo. Front d'Aragó
- Diari La Humanitat: òrgan de premsa d'Esquerra Republicana de Catalunya
- Diari de Barcelona: portaveu d'Estat Català
- Diari Frente y Retaguardia: òrgan de premsa de les Juventudes Libertarias de la Provincia de Huesca

- Diari Juliol: òrgan de premsa del Comitè Executiu de la Joventut Socialista Unificada de Catalunya
- Diari Justícia Social: òrgan de premsa de la Unió Socialista de Catalunya
- Diari El Miliciano Rojo: editat pels milicians de la Caserna Carlos Marx
- Diari Las Noticias: òrgan de premsa del Comité de Cataluña de la UGT
- Diari La Publicitat: portaveu d'ACR
- Diari Ruta: òrgan de premsa de las Juventudes libertarias de Cataluña
- Visions de Guerra i de Rereguarda. Història Gràfica de la Revolució. Sèrie A. Retrospectiva